

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBØGER

UDGIVNE AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1927

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE
1927

Redaktionsudvalget:

Redaktør P. Eliassen, Kolding (Formand).

Bankdirektør J. F. Kiær, Fredericia.

Lærer R. Mortensen, Lindeballe.

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri - Kolding.

INDHOLD

	Side
Et Par gamle Billeder af Prinsens Port i Fredericia. Ved <i>Hugo Matthiessen</i> . (Med 3 Billeder)	1
Sagn og Tro om Sten i Vejle Amt. Af <i>Aug. F. Schmidt</i>	7
Nogle ældre Beretninger om Plantevæksten i Kolding- og Fredericiaegnen. Ved <i>A. Ravnholt</i>	15
Den Matfeldtske Arvesag. Ved <i>Th. Hauch-Fausbøll</i>	38
Fra min Barndomsby. II. Af <i>Søren P. Sørensen</i> , Egtved. (Med 1 Billede)	50
Om Arbejdet for Oprettelsen af et Museum i Fredericia. Ved Sparekassebogholder <i>J. Bjarne</i> . (Med 5 Billeder)	60
Slotshaven ved Koldinghus. Af <i>N. H. Stephen Dahl</i> , Kol- ding. (Med 3 Kort og 2 Billeder)	71
Taulov Kirke. Af <i>Mogens Lebech Frederiksen</i> . (Med 6 Bill.)	94
Smaastykker: Margrethediget i Nykirke Sogn, Vejle Amt. Ved <i>H. Kau</i> . — Et Par gamle Bryllupsindbydelser. Ved <i>J. J. Ravn</i> . — Et Billede. Af <i>P. Johansen</i> , Vejle. (Med 1 Billede.) — Ærlige og uærlige Folk. — Ting- stedet paa Tingskov Hede i Taps. Ved <i>P. Eliassen</i> . — Smaatræk fra Vejstrup Sogn. Af <i>Jens A. Petersen</i> .	139
Aarsberetning. Ved <i>I. O. Brandorff</i> . (Med 1 Billede)	157
Vejle Amts historiske Samfunds Regnskab for 1926	160
Uldum gamle Kirke. Af <i>Marius Hansen</i> . (Med 8 Billeder)	161
Kolding Købstad og dens Indbyggere ved Aar 1735. Med- delt ved <i>Chr. Petresch Christensen</i>	203
Skoletidsminder fra Fredericia 1863—70. Ved <i>Alfred Heymann</i>	229
Indberetning til den kongelige Commission for Old- sagernes Opbevaring i København om Ringive, Gad- bjerg og Lindeballe Sogne. Ved Sognepræst <i>J. Chr. Schousboe</i> . Afskrevet og forsynet med Noter ved <i>H. Kau</i>	238
Handelspladsen Snaptun. Af fhv. Museumsbestyrer <i>Søren Knudsen</i> . (Med 13 Billeder)	252
Smaastykker: Fra Erritsø Kirke. Ved <i>Carl Hornbech</i> . (Med 1 Billede.) — Søndergade i Kolding 1848. Ved <i>P. Eliassen</i> . (Med 1 Billede.) — Tobaksavlén i Frede- ricia i det syttende Aarhundrede. Ved <i>Th. O. Achelis</i> — To Rettelser. Ved <i>Erik Rosendal</i> , <i>Søren Knudsen</i> og <i>Fr. Moth</i>	305

ET PAR GAMLE BILLEDER AF PRINSENS PORT I FREDERICIA

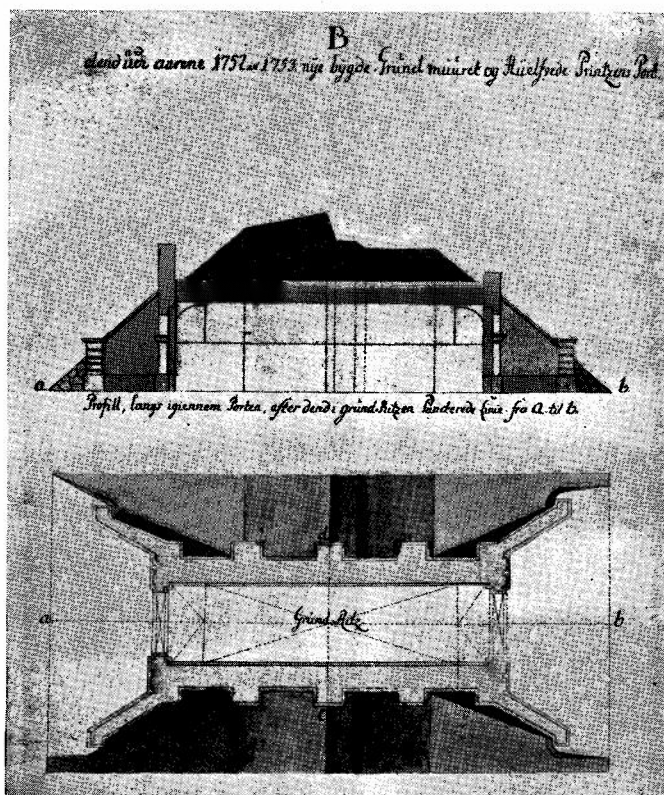
VED

HUGO MATTHIESSEN

Medens Vesterport i Faaborg ligger i Gaden som et ensomt Minde om den middelalderlige Bybefæstning og den maleriske Mølleport i Stege er revet ud af sin Sammenhæng med Voldene, kan man endnu enkelte Steder i vort Land glæde sig ved Synet af Porte fra Baroktiden, som den Dag i Dag fast og harmonisk sidder indbygget i de oprindelige Jordværker.

De 2 Porte i Kastellet i København, Landporten i Nyborg og Prinsens Port i Fredericia giver saaledes endnu et levende Indtryk af, hvor udmærket et saadant Bygværk var i Stand til at hævde sig monumentalt og paa samme Tid disciplineret underordne sig Voldenes klare, myndige Linjer.

Alle disse sidstnævnte Porte hører hjemme i Jordværker, som er byggede i sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede efter det herskende, bastionære System, og selvom Portene i Kastellet og Nyborg, der skriver sig fra Frederik den Tredjes Tid, baade er ældre af Aar og mere imponerende i Format end den forholdsvis beskedne Prinsens Port i Fredericia, vil man dog intet Steds i Danmark møde et Portanlæg, der som Helhed taget er saa udmærket bevaret og smukt udformet som her. Den nye Danmarksport med tilhørende Dæmning har naturligvis — det kunde ikke undgaas — gjort

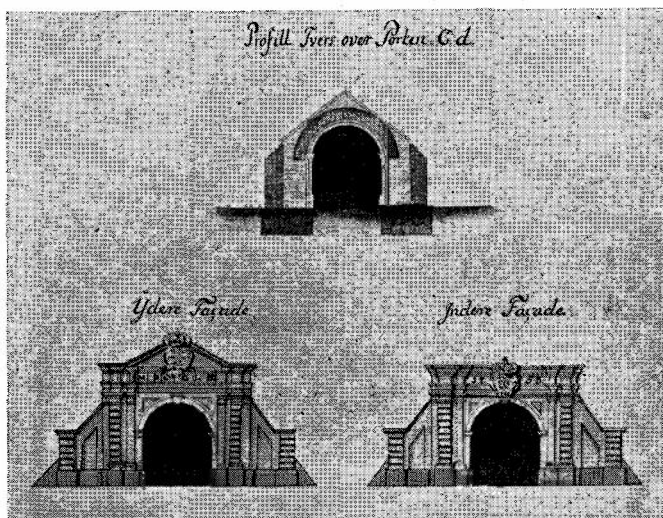
Tegning af Porten 1754.

Skaar i Storheden, men stadig danner Volden med sine rolige, grønne Flader en pompøs Ramme om den gamle Port, og i god Overensstemmelse med de fortifikatoriske Krav slynger Vejen sig endnu fra Dæmningen i en smuk Serpentine udenom den Ravelin, som er bygget hinsides Voldgraven for at dække Hovedadgangen til Byen. Trods den nye Port, som nu suger Færdselen til sig, har den ældre bevaret sin dominerende Stilling, dens faste, tætte Facade tiltvinger sig

Opmærksomhed, og den højereliggende gamle Dæmning med den fyldige Bevoksning af store Træer giver den stadig Førstepladsen i Billedet.

Prinsens Port havde ogsaa Krav paa at beholde den; thi af de 3 Indgange, som gennem Voldenes Ring førte ind i Fæstningen, er den den eneste, som fra første Færd har fastholdt sin Plads, idet den stadig har ligget i Kourtinen mellem Prinsessens og Prins Georgs (Prins Jørgens) Bastioner. De to andre er derimod flyttede.

Ogsaa i det ældste Frederiksodde, som ødelagdes i Svenskekrigen, fandtes der 3 Porte i Volden, men medens Prinsens Port sad paa sit nuværende Sted, var Kongens oprindelig placeret i Kourtinen mellem Kongens og Dronningens Bastioner for Enden af Kongensgade, og Dronningens- eller Søbjergporten gik gennem Volden paa Strækningen mellem Holstens- og Oldenborgs Bastioner — eller med andre Ord omtrent paa det samme Sted, hvor nu Banegennemskæringen fin-

Tegning af Porten 1754.

des. Først da Fæstningen efter Freden 1660 genopbyggedes og fuldførtes, flyttedes de to Adgangsporte, Kongens Port til sin nuværende Plads mellem Danmarks- og Kongens Bastioner, Dronningens- eller Strandporten, som den fra nu af hed, til Søndervold.¹⁾

Om alle Portene gjaldt det, at de var opførte af Tømmer, og kun Prinsens Port — den fornemste Adgang til Fæstningen — opnaede den Ære at blive bygget i værdigere Materiale, selvom den maatte vente henimod 100 Aar, inden det kom saa vidt. 1750 toges der dog langt om længe Bestemmelse om, at den forfaldne Træport skulde afløses af en ny af solid Grundmur, og i Aarene 1752—53 fuldførtes Arbejdet.

Foranstaaende Billede giver en Forestilling om, hvorledes den nye, af Flensborgsten byggede Port tog sig ud i sin oprindelige Skikkelse. Tegningerne skriver sig fra en af Generalkvartermester Samuel Christof Gedde i Aaret 1754 udarbejdet Samling af Profiler, Snit og Facader af samtlige militære Bygninger i Fredericia Fæstning, en Serie særdeles pynteligt og omhyggeligt udførte, farvelagte Opmaalinger, som gemmes i Ingeniørkorpsets Arkiv.²⁾

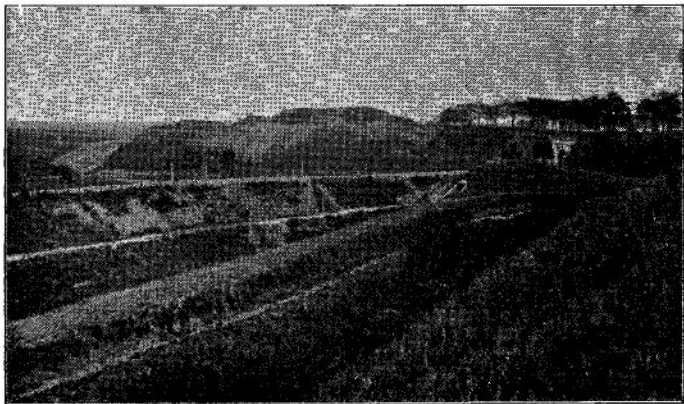
Sammenligner man disse Gengivelser med Portens nuværende Ydre, vil man se, at den gamle, historiske Bygning i alt væsentligt har bevaret sit oprindelige Præg. De skraa Frontmure, som flankerer selve Porten er dog i Tidens Løb erstattede af nye, opførte af hugne Granitkvadre, medens de fra først af var byggede af Mursten med Puds og yderst afsluttede af Kvaderpilastre af samme Slags som de, der er anbragt paa hver Side af Portgabet.

¹⁾ Hugo Matthiessen: Fredericia 1650—1760. Studier og Omrids, Kbh. 1911, S. 18, 36, 265, 283.

²⁾ »Fridericiae Fæstning tilhørende militære Bygninger udi Grund, Profil og Facade Ritzler. Efter kgl. Befaling tegnet af Generalkvartermester Samuel Christof Gedde 1754«.

Fraset disse Forandringer er Facaden mod Byen i det hele og store uændret. Den kronede Kartouche med Kongens Monogram og Elefantordenens Baand sidder paa oprindelig Plads midt over Portbuen, og den eneste mere iøjnefaldende Afvigelse er, at det Aarstal, 1753, som nu i smeddede Arabertal ses paa Ydersiden, fra første Færd havde Plads i Frisen ind mod Byen, fordelt paa begge Sider af Kartouchen.

Fotografi af Porten 1864.

Paa det Sted, hvor Aarstallet nu er anbragt paa Yderfacaden, stod oprindelig det samme Aarstal i smeddede Romertal, og Forsiden her havde et langt mere anseeligt Udseende, idet der over den udkragede Gesims var anbragt en tresidet Frontespice med en Vaabekartouche, hvis Krone brød op gennem dens Gavlspids, og hvis Skjold viste det jyske Vaaben.¹⁾

Ved en Istandsættelse af Porten kunde dette forsvundne Parti muligvis atter rekonstrueres, men selv

¹⁾ I. N. Wilse: Fuldstændig Beskrivelse af Stapel-Staden Fridericia, Kbh. 1767, p. 29.

uden denne dekorative Afslutning er Bygningen smuk, enkel og værdig, og virker Vestfacaden noget fattig og afpillet for Øjet, taler den i denne Form des stærkere til Fantasien. Netop i denne Skikkelse staar Porten som en hærget Veteran, et ærværdigt Minde om den gamle Fæstnings Historie gennem 1¾ Aarhundrede. Tusinder og atter Tusinder af taktfaste Fodslag har bragt Luften til at synge under dens Hvælving, ad dens snævre Gab drog Tropperne ud i Morgentaagen den 6. Juli 1849, og i blændende Sol saa Porten dem vende tilbage, baade de trætte, stolte Soldater og det tungsindige Tog af Vogne med saarede og døde, hvormed Sejren blev betalt. Mindet om et mærkelig bevæget Afsnit af vort Lands Historie drømmer under den lave Porthvælving og gør den hellig.

Det følgende Billede flytter Skuepladsen frem til den sidste Krig med dens ligesaa tapre, men haabløse Kamp imod Overmagten. En Flensborg-Fotograf, som fulgte med den tyske Stab for at forevige Valpladserne, har 1864 taget dette Prospekt, efter at Fæstningen Fredericia var bleven besat af Fjenden.¹⁾

Det er set fra Prinsessens Bastion mod den store Prins Georgs Bastion, som, hærget og oprodet af Granater, forgravet og nøgen løfter sine Jordmasser i Baggrunden. Midt i Billedet ses Prinsens Port og ved Dæmningens Fod en lavereliggende Jordvej, der fra en Udfaldsport, hvis Aabning mod Bysiden fandtes bag Hovedvagten, førte i Dækning af den store over Graven og videre ad en Rampe op til den dækkede Vej og Ildlinjen. Den Dag i Dag ses baade Dæmning og Rampe ved Sydsiden af Overkørselen til Prinsens Port, medens Udfaldsporten forlængst er fjernet og til-dækket.

¹⁾ Et Eksemplar af dette Fotografi findes paa Nationalmuseets 2. Afdeling.

SAGN OG TRO OM STEN I VEJLE AMT

AF

AUGUST F. SCHMIDT

Naar vi mener at kunne tillægge Nutidsmeddelelser om Almuens Tro og Skik et ikke ringe historisk Værd, er det ud fra den Erfaring, at Landalmuen i det hele har hængt stærkt ved nedarvede Skikke og Forestillinger, saaledes at meget nu kendt og brugt kan have Aarhundreders Hævd.

I den Sagngruppe, afgrænset til *Vejle Amt*, som vi i det følgende skal beskæftige os med, vil det da ogsaa vise sig, at vi staar overfor Forestillinger, der har deres Udspring langt tilbage i Tiderne. Den til Grund liggende Tanke for de følgende Sagn, knyttet til store Sten, er den *naturforklarende* Bevæggrund. Almuen har villet forklare, hvorledes denne eller hin store Sten nu netop er kommet til at ligge, hvor den ligger. Da Almuen før i Tiden ikke kendte til Geologi og ikke vidste, at de store Sten var ført paa Isen i Istiden hertil fra den skandinaviske Halvø, var den nødt til at klare Spørgsmaalet paa en anden Maade, og hvad var da naturligere at mene, end at Stenblokkene var *kastede* til deres Pladser af Skabninger, der havde større Kræfter end Menneskene, og disse stærke Skikkelser blev da Jætter, Trolde og Kæmper, undertiden Fanden selv. Sten kastet af Jætter og Kæmper findes i nedenstaaende Liste Nr. 1, 6, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 18. Mest almindeligt var det, at Kæmperne kastede de store

Sten efter Kirkerne (se Nr. 1, 6, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16), i enkelte Tilfælde mod Klostre (18) eller mod andre Kæmper eller mod Fjender (18), mod en Herregaard o. s. v. (se de mange Varianter ved Nr. 1). Sagnene om Kæmpekast efter Kirker synes at vise, at de maa være fremstaaede i en Tid, da Hedenskab og Kristendom kæmpede om Magten her i Landet. De gamle heden-ske Trolde, Kæmper eller Jætter har ikke kunnet taale at se Kirkerne, endsige høre Kirkeklokkeklangen, og derfor har de, ifølge Folketroen, taget de for Menne-skene saa store Sten og kylt dem efter de kristne Kirker.

Et Bevis for, at Stenene var kastede af Kæmper, fandt Almuen i nogle fingerlignende Mærker eller Fordybninger, der ofte fandtes (og findes) i store Sten, hvortil der knyttes Sagn (se Nr. 5, 10, 16). I enkelte store Sten findes andre, tiest af Mennesker, indhug-gede Fordybninger, saasom en Fod (4), Haand (18), „nogle Tegn“ (11) eller lignende Udhugninger. „Kæmpefingrene“ er vel enten naturlige Fordybning-er eller ogsaa Forsøg paa at kløve Stenen. Hvor vi derimod staar overfor indhuggede Hænder og Fødder i Stenene, bliver en Forklaring paa Stenmærkerne van-skeligere at finde.

En Haand eller en Fod hugget i en stor Sten menes at være et Udtryk for en begyndende religiøs Fremstil-lingskunst. „Gudens Fodspor“ i Sten kendes forøvrigt i hele Europa og indtil Indien, ligesom det forekom-mer i Amerika og Afrika. Fodsporet findes særligt mellem Bronzealderens Helleristninger i Sverrig og Norge, hvorfor det i Danmark vel ogsaa maa være fra denne Tid. Fodsporet var baade et oldkristeligt og buddhistisk Symbol, der gengav det af Guddommen efterladte Fodspor. Dette kunde da ogsaa være ud-

trykt ved Fodsporene fra Bronzealderen, der vel næppe har ligget fjærnt fra den Tid, da Guddommen endnu ikke fremstilledes billedligt, men dog vel tænketes at have menneskelig Skikkelse. Senere blev Fodsporene et almindeligt helligt Tegn, der kunde gentages i Mængde, som det ses i Helleristningerne.¹⁾ Haandaftryk i Sten har sikkert samme Oprindelse og Betydning som den, man mener at kunne tillægge Fodsporet, som ovenfor antydet.

En Samling store Sten har man haft Lyst til at forklare udfra det umiddelbare Indtryk, Stenene gjorde paa Sindene. Tiest har man saaledes forklaret en Række Sten som en forstenet Brudeskare; her i Vejle Amt i Randbøl Sogn forklares 23 Kampesten som en Flok forstenede Faar.

Folkevittigheden har man ogsaa sat i Forbindelse med de tavse Sten, idet der til mange Sten knyttes den Anekdote, at Stenen vender sig, hver Gang den lugter nybagt Brød. Da en Sten ikke kan lugte, vender den sig aldrig! Sten Nr. 17 vender sig hver Nytaarsnat fortæller Folketroen; vel nok en Affødning af de mange Ting af overnaturlig Art, som Almuen troede fandt Sted denne hellige Nat.

Offer til Naturgenstande som Kilder, Træer, Stene o. s. v. er kendt vistnok overalt paa Jordkloden, men hvorfor Folk i Haastrup ofrede Skillinger til Sten Nr. 20, naar de kom hjem fra Kortspil, er ikke godt at vide.

En Del af Sagnstenene har Navne, der dog tiest er affødte af Sagnet, der knyttes til Stenen, af Stenens Udseende og Farve, Størrelse o. s. fr. (se Nr. 1, 2, 3, 4, 7, 8, 13, 15, 16, 17, 19, 20); og undertiden henlægges et eller andet Træk af historisk Art om Drab el. Ign. til flere af de store Sten (jfr. f. Ex. Nr. 17).

---

¹⁾ Sophus Müller i Aarb. f. nord. Oldk. 1920, 126 ff.

Vi skal nu i det følgende høre, hvad Folkeminderne har at meddele om nogle Sten i Vejle Amt. Stedkendte Folk kan maaske udfylde og rette adskilligt i den følgende Stenliste. Af Forkortelser bør nævnes: DFS 1906/31 b, o: Dansk Folkemindesamlings Arkivkapsel 1906/31 b.

1. *Den store Sten* (Bjerge Herred, As Sogn), findes i Ashoved Skov i det sydøstlige Hjørne af Palsgaard Ydreskov Vest for Vejen gennem Skoven. Stenen bestaar af grovkornet rødlig Granit og er 20' lang, 11' bred, $7\frac{1}{2}'$ høj, $51\frac{1}{2}'$ i Omkreds. Desuden kløvede Stykker ved Stenens Side¹). Stenen kendes af Befolkningen kun under Navnet „Den store Sten“ [æ stur stien]. Navnet *Staa-sten*, som Stenen ogsaa har været benævnt, er maaske kun en Misforstaaelse, fremkaldt ved Forveksling af de jyske Ord „stuer“ (stor) og „stue“ (staa). Ifølge Sagnene er denne Sten kastet af en Jætte paa Endelave, da han vilde ødelægge Palsgaard, fordi han havde faaet Afslag af Fruen der paa Gaarden, da han bejlede²). Varianter: Slynget af Jættepige paa Fyn i et Strømpebaand²). — Kastet efter Palsgaard Storehus af Kæmpe paa Fyn³). — Af Kæmpe paa Endelave efter Palsgaard⁴). — Af Heks paa Endelave efter Forvalteren paa Palsgaard⁵). — Kastet i Strømpebaand af en Jættepige paa Endelave efter Jætten paa Palsgaard, fordi hun mente, han var hende utro⁶). — Kastet af Jætte fra Endelave efter Raarup Kirke; Slynge-

¹) Madsen: Kortbladet Bogense (Danm. geol. Unders. I R. Nr. 7, 1900), 31 f.

²) Thiele: Folkesagn¹ (1818) I, 65, Thiele² II, 48.

³) E. T. Kr.s utr. Saml. i DFS.

⁴) 1808 Nat.museet; DFS. 1906/28.

⁵) 1832 Nat.mus.; DFS. 1906/28.

⁶) E. T. Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 97.

- baandet gik itu, saa Stenen faldt for tidlig¹⁾. — Malkepigerne paa Palsgaard reddede en Gang deres Liv ved at krybe op paa Stenen, da en gal Tyr kom efter dem. — Stenen vender sig, hver Gang den lugter nybagt Brød.
2. *Slikmule* [slik muul] (Bjerger Herred, *Klakring* Sogn) ved Vejen fra Klakring til Helbjærg Mølle. Stenen ragede ind paa Vejen, saa den strøg mod (slikkede) forbi kørende Vognes Akseende (Muller); den laa der o. 1870²⁾.
  3. *Myr-Kirke* [myr kjer] (*Klakring* Sogn) fandtes tæt Syd for Klakring østre Skole. En Smed, der byggede Hus tæt ved Stenen, fik Navnet Myr-Smed; en Mark under Hellebjærg Mølle kaldtes Myr-Bo³⁾.
  4. *Korsstene* (Bjærg Herred, *Hjarnø* Sogn), ved den sydøstlige Pynt af Hjarnø. Iblandt disse Sten var der en stor Sten, hvori der var en Fordybning, som om en Fod havde traadt dybt ned i Stenen. Jeg har selv set Stenen“ meddeles af E. Tang Kristensens Fortæller. Paa denne Sten har en Kæmpe staaet og skrævet over til Endelaves østlige Pynt og derfra videre til Samsø; begge disse Steder findes lignende Sten⁴⁾.
  5. *Sten* (*Hjarnø* Sogn) paa en Mark ved Braaby, er Overliggende paa en Jættestue paa en Kæmpehøj. I denne Sten „er fem huller af den kæmpes fingre, som har lagt stenen der op“⁵⁾.
  6. *Sten* (Hatting Herred, *Hedensted* Sogn) ved Lille-Dalby, er „meget stor“ og kastet af en Trolde eller

¹⁾ E. T. Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 129; Skattegraveren I, 56, 216.

²⁾ DFS. 1906/31 b: 2272.

³⁾ DFS. 1906/23.

⁴⁾ E. T. Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 39.

⁵⁾ Danske Sagn III, Nr. 38.

- Bjærgmand fra Stovby efter Hedensted Kirke. Der er gravet ned om Stenen¹⁾.
7. *Kirkemørgen* eller *Kirkemørken* (Hatting Herred, *Davgaard Sogn*) ved Vejle Fjords Nordside paa Askebjerg Sommerpensionats Grund. Om denne Sten, der vist kun kendes gennem en Notat i DFS 1906/31 b, findes der næppe noget Sagn.
  8. *Sten* (Nørvang Herred, *Grejs Sogn*) paa Bresten Agre Nordøst for Holtum, er kastet af en Troid ved Bredsten Kirke efter Lindbjærg Kirke. Stenen faldt paa Bredsten Agre og gik i mange Stykker²⁾.
  9. *Kæmpestenen* (Nørvang Herred, *Give Sogn*) paa Bæksgaard Mark Vest for Give, er kastet efter Give Kirke af en Troid i Skærlund, Brande Sogn, fordi han var vred over, at Kirken var blevet bygget; man har forsøgt at kløve Stenen, men uden Held.³⁾
  10. *Sten* (Nørvang Herred, *Brande Sogn*) i Aaen ved Brande Præstegaard. Da Tyregod Kirke var under Reparation, væddede en Haandlanger med Bygmesteren om, at han fra Tyregod Kirke kunde slaa Taarnet af Brande Kirke, men Stenen ramte ikke. Der er fem Mærker i Stenen⁴⁾.
  11. *Sten* (Tørrild Herred, *Bredsten Sogn*) ved Guldbjærg Mose paa Lildfrøst Mark Nord for Kirken. I Indberetningen til Ole Worm 1638 meddeles, at Thyra Danebod efter de gamles Formening skal have siddet og hvilet paa denne Sten, „saa der synes paa samme sten nogle tegn, som nok synes deraf vist.“⁵⁾

¹⁾ E. T. Kr.s utr. Saml. i DFS.

²⁾ E. T. Kr.s utr. Saml. i DFS.

³⁾ Danske Sagn III, Nr. 157.

⁴⁾ Danske Sagn III, Nr. 208.

⁵⁾ Danske Sagn III, Nr. 275.

12. *23 Kampesten* (Tørrild Herred, *Randbøl Sogn*) ved „æ Nørbanke“ Nord for Vandel. En Kone i Vandel vilde Pinsemorgen klippe sine Faar, da hun begyndte sin Klipping, blev Faarene pludselig forvandlede til Sten.¹⁾
13. *Runestenen* (Tørrild Herred, *Jelling*), den store i Jelling, gaar der følgende Sagn om: En Jættekvinde havde taget Bolig i Gorms Høj i Jelling. Hun var vred over Kirkeklokkerne, tog den store Runesten i sit Forklæde for at slynge den mod Kirken, men Forklædebaandet brast, og Stenen faldt uden for Kirkedøren paa det Sted, hvor den endnu staar²⁾.
14. *Sten* (Jerlev Herred, *Jerlev Sogn*) i Mejsling Skov, er kastet af en Trolld fra Bredsten efter Starup Kirke. Stenen er slaet itu og der er kørt bort af den.³⁾
15. *Den store Sten* (Elbo Herred, *Erresø Sogn*) laa ved den sydøstre Opgang til Kirkegaarden, indtil den nye Erresø Kirke byggedes. Stenen er kastet efter Kirken af en Trolld paa Fyn.⁴⁾
16. *Ogs Sten* eller *æ Owsten* (Erresø Sogn) fandtes paa Strandbredden ved Snoghøj „lidt Sydvest for Gaarden“; den var en „meget stor Sten, et Par Favne høj og ligesaa bred“, og blev kastet af Kong Og paa Fyn efter en jysk Kæmpe. En Variant fortæller, at Stenen, kaldet *Kæmpestenen*, blev af en Kæmpe paa Fyn kastet efter Erresø Kirke, men faldt i Strandkanten. Der var Mærker af Kæmpens fem Fingre i Stenen.⁵⁾ Stenen laa indtil

---

1) DFS. 1906/31 b: 2327.

2) Danske Sagn III, Nr. 219.

3) E. T. Kr.s utr. Saml. i DFS. D. S. III² E2: 2342.

4) DFS. 1906/31 b: 2353; Henrik og Rasmus Ussing: Minder fra Erritsø 1917, 158.

5) DFS. 1906/31 b.

- 1828 omtrent en Kabellængde fra Land, men blev skruet op af Isen og boredes ind i Strandbanken.¹⁾ Senere (o. 1850) blev Stenen brugt til Trapper, Rækværk og Kantning om Grundvolden paa Snoghøj Færgegaard. Der var o. 40 Vognlæs Sten i den.
17. *Æ Polakstin (Erresø)* Øst for Erresø By lidt fra Bygaden ved æ Polakvej, skal have Navn af, at en polsk Soldat havde skudt sig paa den. Hver Nytaarsnat, naar Hanen galede, vendte Stenen sig.²⁾
18. *Sten (Holmans Herred, Gaverslund Sogn)* nedefor Munkebjerg med tydeligt Aftryk af en Haand, er kastet af „Munken“ efter Fjender oppe fra Bjærget. Variant: Kastet af en Jætte fra Nord-siden af Vejle Fjord mod et Kloster, der laa ved Munkebjerg.³⁾
19. *Kæmpestenene (Holmans Herred, Vinding Sogn)* nævnes 1638 som beliggende „paa Marken imellem Vejle og Vinding By“, vistnok omtrent paa det Sted, hvor Møllen nu er bygget. 1623 kender man „intet vist om dem“.⁴⁾
20. *Kællingestenen (Holmans Herred, Smidstrup Sogn)* paa højre Side af Vejen lidt Nordøst for Haastrup By ved Vejen fra Haastrup til Smidstrup i Skrænten af Vejdiget ved et Vandløb, som i Almindelighed overskyller Stenen. Ældre Folk i Haastrup (o. 1907) puttede Skillinger i en Revne i Stenen, naar de drog hjem efter at have spillet Kort. Man var bange for at gaa forbi Stenen om Natten, navnlig naar man ikke havde Penge at ofre⁵⁾.

1) Thiele: Danmarks Folkesagn² (1843) II, 49.

2) H. & R. Ussing, 158.

3) DFS. 1906/31 b.

4) Danske Saml. 2 R. IV, 77; E. T. Kr.s utr. Saml. i DFS. D. S. III² A 12: 2362.

5) DFS. 1906/31 b: 2364.

NOGLE ÆLDRE BERETNINGER
OM PLANTEVÆKSTEN I KOLDING- OG
FREDERICIAEGNEN

VED

A. RAVNHOLT

Til at kunne danne sig en nogenlunde troværdig Forestilling om en Egn eller en Landsdels Udseende og Beskaffenhed i ældre Tider hører ikke blot et Kendskab til Menneskenes ydre Liv og Tankesæt, som boede der, men ogsaa nogen Indsigt i og Kendskab til Naturforholdene, Landskabets Fysiognomi. Thi kan det end siges, at Naturen i sine store Træk forbliver den samme gennem Tiderne, saa præges dog Egnens Udseende ikke blot af, om Menneskene er til Stede i en svagere eller tættere Bebyggelse og med et mere eller mindre udbredt og intensivt Jordbrug, men ogsaa af Stedets Plante- og Dyrebestand. Og det er vel deraf særlig Plantevæksten, der falder i Øjnene.

Det er imidlertid gennemgaaende sparsomt, hvad man kan faa oplyst om Plantevæksten i ældre Tider. Geologer og Botanikere kan gennem Jordbundsundersøgelser, Mosefund og lign. paavise adskilligt om, hvilke Plantearter, der har været fremherskende i de Tider, der henregnes til Jordens tidligere Udviklingsperioder. Men om de Forandringer, der med Hensyn til Plantevæksten er foregaaet i de seneste Aarhundreder i Landets forskelligste Egne, i den Tid, da Bebyggelsen og Jordbruget er undergaaet en fuldstændig

Fornyelse, har man, selv naar man medtager mere videnskabelige Beretninger, kun faa Meddelelser og forholdsvis ringe Kendskab.

Naturligvis er Ændringerne i saa Henseende ogsaa langt fra saa store som med Hensyn til Mennesker; ja, der er jo mange Plantearter, der har holdt sig ret uforandret paa samme Egn i Aarhundreder; men forskellige Aarsager og Forhold har dog gjort, at ogsaa Plantebevoksningen i Tidens Løb er undergaaet Forandringer. —

Af de Aarsager, som i den Retning har været stærkest medvirkende, skal her nævnes 2:

1. Forandret og forbedret landbrugsmæssig Driftsmaade. — Det er klart, at de store Forandringer, der er sket med Hensyn til Jordens mere intensive Udnyttelse i de sidste 150 Aar her i Danmark, ikke blot har fremkaldt en Forandring for Kulturplanternes Vedkommende, men ogsaa for de vildtvoksende. For de dyrkede Planters Vedkommende er Sagen jo selvfølgelig: nye Arter, der bedre har svaret til Tidens Krav og Forhold, har fortrængt andre, som tidligere var gængse. Og dog dyrker vi jo her i Landet endnu væsentlig de samme Kornsorter, som vore Forfædre gennem mange Aarhundreder, medens f. Eks. Rodfrugt- og Frøavl er af forholdsvis ny Dato.

Hvor stor Menneskenes Indflydelse har været paa Landets Flora og Planteformationer med Hensyn til vildtvoksende Arter, er vel endnu langt fra tilstrækkelig udforsket.¹⁾ Men at der ved Inddragelse af hidtil uudnyttede Arealer, saasom Hede, Mose, Skov eller Overdrev samt ved Udtørring og Grundforbedring er fortrængt adskillige Plantearter, som kun hører hjemme

¹⁾ Af Forfattere, som har ydet værdifuldt Arbejde i saa Henseende, kan nævnes: Th. M. Friis (1895), J. Lange, C. H. Ostenfeldt (1896) og C. Raunkjær (1889) samt Jessen og Lind: *Det danske Markkruddts Historie* (1922).

og trives paa ukultiveret Grund, er jo aabenbart. — Den nyere Tids stærkt forandrede og forbedrede Jordbehandlingsmaader har virket i samme Retning: Adskillige nye Plantearter har gjort deres Indtog, gamle Haver — deriblandt ikke mindst en Mængde gamle Kloster- og Herregaardshaver — hvor tidligere en frodig og forskelligartet Bevoksning havde til Huse, er bortryddede eller tilgroede, eller de har givet Plads for moderne Haveanlæg med en Mængde nyere kunstigt fremleavede Arter og Kulturer. —

2. Den forbedrede og ændrede Folkeoplysning. —

I tidligere Tider var det jo saaledes, at en Mængde Planter holdtes højt i Ære for deres Betydning og Anseelse som Læge- og Nytteplanter. Og det var jo ikke blot den jævne Befolkning, der var opfyldt af „Overtro“ paa en Mængde dyrkede og vildtvoksende Væksters helbredende Indflydelse, men ogsaa i Læge- og Apotekerkunsten var Troen paa og Anvendelsen af Planterverdenens lægende Kræfter jo langt mere udbredt og grundfæstet end nu om Dage, hvor man paa disse Omraader i langt højere Grad er gaaet over til Anvendelsen af kemisk fremstillede, væsentlig uorganiske, Lægemidler; en muligvis tvivlsom Forbedring, idet de gamle Dages Plantelægemidler virkelig synes at have deres Ry ved gammel indvunden Erfaring blandt dem, der benyttede dem, medens de moderne Midler mere er udpønsede ved theoretisk-videnskabelige Undersøgelser og Eksperimenter. Hvilket naturligtvis ogsaa er Forklaringen paa, at Troen paa en Del af de gamle Folkelægemidler fra Planterverdenen haardnakket vedbliver at holde sig. —

Kan det med Hensyn til mange Egne eller Landsdele ofte siges, at Forandringen i Henseende til Plantevæksten ikke har været stor, er der dog ikke sjælden

paa Egne, hvor disse nævnte og andre Aarsager har medvirket i de sidste Aarhundreder, foregaaet ret store Ændringer. Men som nævnt er de lettere tilgængelige Kilder, hvorfra man kan hente Kendskab og Viden i den Retning, kun sparsomme. —

For Kolding- og Fredericiaegnsens Vedkommende foreligger imidlertid nogle populære Beretninger, der her skal omtales og benyttes i det følgende:

Richard v. den Hardt 1743.

Den ældste af disse Beretninger findes paa *Kolding Raadstuearkiv* i en Indberetning, som paa kgl. Majestæts Befaling i Aarene omkring 1740 blev indgivet om Byens og Egnens Tilstand i det hele. Daværende Apoteker i Kolding, Rich. v. der Hardt¹⁾ meddeler her „paa den velvise Magistrats Requisition“ og i „hørsommelig Efterkommelse“ en Fortegnelse over, „hvilke Urter der her i Haverne opelskes“, og hvilke der vokser paa Markerne. Den første indeholder Navnene paa 60 forskellige Arter, den sidste paa 170. Af de første fandt de fleste Anvendelse, mest som Lægemidler og indsamledes enten til Anvendelse som hjemlige Husraad eller de blev afhændede til Apoteket, som behandlede og solgte dem. Formodentlig har de ogsaa været dyrket i den Have, som den Gang tilhørte Løve-Apoteket i Kolding.

Skønt Meddeleren overalt i sin Fortegnelse anvender gamle Plantenavne, som ikke mere er gængse, er det dog med nogen Kendskab til denne gamle Normenklatur og især ved Hjælp af det sjældne og enestaaende

---

¹⁾ født i Haderslev 1678, død i Kolding 1767; Apoteker samme Sted fra 1710 til 1744; i sine sidste Leveaar var hans økonomiske Forhold saa daarlige, at han fra 1760 til 1767 fik Understøttelse af Fattiggassen (De danske Apothekeres Historie 1. Bd. Side 146.

Værk af *Simon Paulli*:¹⁾ *Flora Danica*, 1648, hvis Navneanvendelse helt igennem er benyttet, at identificere saa godt som alle Planterne.

Tager vi først Listen over „dem som i Haven opelskes“, ser man, at adskillige af disse nu slet ikke findes mere i Haver paa Landet, men tildels endnu som „forvildet fra gamle Haver“. Kun faa af de den Gang dyrkede Planter fra Bønderhaverne var udelukkende til Pryd; de fleste var til Nytte:

Der var f. Eks. *Abrod*, af Simon Paulli kaldet „den store Han-Abrod med sine smalle fintdelte Blade af en stærk krydret, aromatisk Lugt; kendes nu under Navn af *Ambra* og ret almindelig dyrket i Haver. Vi træffer paa Navne som *Jødekirsebær*, *Stor Stenbræk* („den store ock rancke Stenbrecke“), *Speris* (en Art Asparges), *Dansk Ingefær* (*Arum maculatum*, nu kun vildtvoksende i Landets sydlige Egne), *Balsam* (Regnfang, træffes endnu i gamle Bønderhaver), *Basilike* (som var Folkelægemedel), *Korbendikt* og *Slagurt*. Den sidste er Navnet paa en Urt, henhørende til de Læbeblomstredes Familie, om hvilken Simon Paulli siger: „Sandelig, dersom vi ville tro Galeno og Dioscoridis,²⁾ da er det viist och ufejlbarligt, at *Chamaepitis* (Plantens latinske Efternavn) er tidt oc godt et trygt Raad baade mod Guulsot oc Besuærelse man hafuer, naar man vil lade sit Vand, saavelsom ocksaa mod Leverens Forstoppelse og for det sidste mod Tidernis Ophold.“

I Haverne dyrkede man ogsaa den Gang f. Eks. *Romersk Kamille* (anvendes endnu undertiden som Lægemedel), *Fennikel*, *Isop* (endnu benyttet som Læge-

¹⁾ Berømt dansk Læge (1603—1680); hans Hovedværk er nævnte Bog, der ikke aleneste er Urternes historiske Beskrivelse oc Virkninger, med zirligste Figurer androgis, men ocksø Lægedomme til alle Siugdomme gaflnige med største Fliid oc Umage elaboreret af Simon Paulli 1648. —

²⁾ To berømte Læger i Oldtiden.

middel), *Merian* („spansk Humle“), *Hjertensfryd*, *Portulak*, *Rosmarin*, *Sevenbom* (nu forbudt), *Hjortetunge*, *Malurt* og *Timian*. Til Prydplanter maa nærmest henregnes: *Stor Stenbræk*, *Dobbelt Katost*, *Blaaklokker*, *Solsikke*, *Forglemmigikke* og *Viol*. Af Nytteplanter nævnes *Dild*, *Beder* og *Kjørvel*.

Men det var som sagt Lægeplanterne, der for Haveplanternes Vedkommende spillede den største Rolle; lige fra Oldtiden og op gennem hele Middelalderen havde enhver Form af Havebrug tillige været Avl af Lægeplanter; der gaves ingen skarp Adskillelse mellem disse og Køkkenurter; selv Gulerødder og Sellerier saavel som Kaal, ja Lillier, Roser og Violer benyttedes lige saa meget som Lægemedel som til Mad og Pryd.¹⁾ Klostrene var i Henseende til dette Havebrug Foregangssteder, hvorfra Urterne senere forplantede sig til Bønderhaver og forvildedes.

Som Eksempel paa, hvilken „Kraft og Brug“ man tidligere gjorde af mange af disse Vækster, hvoraf nogle endnu findes og paa hvilke Troen og Brugen endnu tildels er levende, skal her nærmere omtales nogle enkelte:

Stor Consolide var den Gang det populære Navn paa en Art *Kulsukker* (*Symphytum officinale*), som var en meget yndet Lægeplante. Simon Paulli siger derom: „*Conserva* af Blomstrene bered er i Almindelighed gafnlig oc nyttig til alle Saar at læge oc alle Parter at styrcke at mand den Dag for Dag bruger; men dog holdis Rødderne for at være langt bedre, af huilcke man gør et Afsød (Afkog) imod Blodsoet, oc de dertil gansche ofte af den gemene Mand brugis“.

Vild Hør kaldtes den Gang *Torskemund* (*Linaria vulgaris*) „den gemen gule vilde Hør med guule Blom-

¹⁾ J. Lind: Lægeplanter i gamle Klosterhaver og Klosterbøger, 1918.

ster“. „Et fortreffeligt Medicamentum til at lindre oc stille Pinen; Maaden paa huilcken den skal brugis: Tag en Haandfuld af denne Urt med sine Blomster oc Blade, stød dem vel sønder oc kom Suine-Ister dertil, saa meget som giøres fornøden; tag oc Blommen af et Eg oc bland vel deri, smør det paa gammel Lærret, læg det efter bag paa Rumpen huor Pinen er“.

Mesterurt (*Imperatorium Ostruticum*) omtales af Henrik Smid¹⁾ saaledes: „Uddrifuer icke alene Lendernis Steen, men Quindernis Tiid, den døde ock anden Fødsel, stiller Lendernis kaalde Piine (ishias), gjør at suedis, drifuer Vattersoten oc hielper visselig den kolde, døde Mand op i Saddelen igien.“

Welsch Bibernelle kaldte man da *Pimpinelle* (*Poterium sanguisorba*). Simon Paulli roser særlig den grønne Plante: „Ja, der ere endoc nogle, som med det, at de holde den grønne Pimpinelle udi sin Haand indtil den blifuer varm igennem, mene sig at kunne stille alle Slags Legemers Blodflod og Kræft. Naar den er stødt holdis den for det allerbedste oc allerfornemste Raad, som der kan være imod de Saar, som med en Kniff er skaaren i Hænderne, at man komme den derudi. Om Sommeren pleje de, som gierne dricke Viin at misbruge samme Urt, idet de icke aleneste komme den i Vinen, men endogsaa deris Glas oc Begere dermed bepryde, men det skal de dog vide, at dersom de dricke for meget deraff, da maa de om anden Dagen vente sig stor Hofvitverck oc Ølsiuge“.

Opiumsvalmuen, som heller ikke nu findes noget Sted i Haver mere, dyrkedes ogsaa den Gang. S. P. siger, at den „befindis icke wild paa Marcherne ock i Skofven men ickkun udi Haffuerne“. „Der giøres ikkun efter Apothekernes Kunst mod Raseri oc Hof-

¹⁾ Een skøn lystig ny Urtegaard Malmø 1546.

vedets Galenskab Emulsioner deraf, huilcke ocsaa brugis i allerhitzigste Febre oc Kaaldesiuger, Hitzigheden dermed at bortjage“. Virkningen bestod naturligvis deri, at den „hitzige“ derved faldt i Søvn, hvorved dog „her er at acte, at nogle Ammer, naar de ere kiede af at vaage ofuer Børnene oc ei kan fordrage at disse skrige eller skraale“ har for Skik at bruge Opium „icke saa meget til den Ende, at Børnene kan komme udi Rolighed som at de self kand sove oc snorcke som hine vilde Heste eller puste oc blæse som hine store oc fede Bager Suine paa Suine Stien“! — Angaaende Brugen af Opium siger S. P., at det jo er „et saadant Medicament, som ingen kand eller maa bruge uden den som ret vel forstaar Læge-Kunsten“; „den gemene Mand“ (som meget troe Henrik Smid) bør aldeles at holde sig fra dennes Bruug.“ —

En Plante, der ogsaa dyrkedes i Haverne, benævnedes *Dansk Skordi* eller *Hvidløgsurt*; den modvirkede al Forraadnelse og „dersom den er fersk oc blifuer stødt oc lagt paa skidne Saar oc Bylder, da rensen den oc tørrer dennem oc gjør, at de straks lægis sammen uden nogen Besuærlighed saa at der ey blifuer noget stort Ar derefter“. Apothekerne tilberedte af den friske og saftige Urt en Saft, der var „god og sund mod Pest“. — *Salvieplanten*, som endnu bruges som Salviethe, var almindelig dyrket i Bønderhaver; men det var da heller ikke uden Grund, at den nød stor Ære og Omhu, thi den havde mange fortrinlige Egenskaber: Et Udtræk deraf fjernede Skæl af Haaret og hvis den „udi Lud blev kaagt“ var Vædsken i Stand til at farve lyst Haar sort, en Omstændighed som Karlene undertiden gjorde Brug af, idet de mente at denne mørke Lød var langt bedre i Stand til at gøre Indtryk

paa Pigerne, saa de bedre „kunde takkes disse“. —
Salviens gode Egenskaber udtrykkes i dette Vers:

Salvie med Rud¹⁾ i allen Stund
gør den Drick baade god oc sund.

Man forstaaer hvor skattet Salvien maa have været,
naar det i et andet gammelt Vers hedder:

»Hui monne det Menniske dø bort
udi huis Hafv' voxer Salvie fort?«! —

Selv om det naturligvis maa siges, at det Billede, man af en saadan Fortegnelse kan danne sig af, hvorledes en Bondehave har set ud for 150—200 Aar siden, er noget ufuldstændigt, er Forskellen paa nu og da dog meget iøjnefaldende; man havde slet ikke Nutidens næsten utallige Arter og Bastarter af hjemlige og indførte ved Kultur og Kunst fremlekede Prydplanter; og Lægeplanter er jo helt ukendt i vore Dage. Af Træer og Buske har Mængden og Arternes Antal naturligvis ogsaa været ringe. —

Af Planterne i Fortegnelsen over „de som paa Markerne groe“ er Antallet af dem, der endnu er almindelig, naturligvis langt større; her er Forandring ikke saa stor. Dog træffes her ikke paa saa faa Navne paa Arter, som nu ikke findes vildtvoksende her paa Egnen. Af saadanne kan nævnes: *Hasselurt*, *Stor Portulak*, *Hørsilke*, *Slangetunge*, *Djævlebid* (Diefvelsbid) og *Vild Merian*. Ogsaa Tobak nævnes som voksende paa Markerne.

Alene af den Grund, at Fortegnelsen kun omfatter *Urterne* paa Markerne, er den naturligvis ikke nogen

---

¹⁾ Rude, en Plante af Kropfamilien, der ogsaa anvendtes som Lægemiddel.

fuldstændig Beretning om Plantevæksten i paagældende Tid og Egn. Men interessant er det bl. a. at lægge Mærke til, hvilke Navne man den Gang anvendte paa mange ogsaa nu velkendte Arter¹⁾. F. Eks. anføres: *Muusøre* (Høgeurt), *Taskeurt* (Hyrdetaske), *Volverlej* (Guldblomme, Arnika), *Bukar* (Skovmærke), *Hulurt* (Slangerod), *Edelweisurt* (Læbeløs), *Hesterrumpe* (Padderok), *Gemen Camel* (Kamilleblomst), *Femfingerurt* (Potentil), *Loppeurt* (Pileurt), *Korsurt* (Brandbæger), *Bladløs* (Stenurt) o. s. v.

J. N. Wilse 1767.

Richard v. der Hardts Indberetning holder sig jo hovedsagelig til Planter, der havde Anvendelse som Lægemidler og omfatter overhovedet kun dyrkede og vildtvoksende *Urter*. En betydelig mere indgaaende og en i sin Tid ret ualmindelig Beretning af samme Art har vi i J. N. Wilses²⁾: *Fuldstændig Beskrivelse af Stapel-Staden Fredericia*, 1767. Denne lille Bog, der med stor Flid og Omhu er udarbejdet „efter paalidelige Underretninger og egne Undersøgelser“ indeholder foruden Beskrivelse og Efterretninger om mange historiske, statistiske og topografiske Forhold ogsaa et udmærket Materiale til Kundskab om Plantevæksten, specielt paa Fredericiaegnen, for henvend 200 Aar siden.

Forfatteren begynder med at berette om, at „da her omkring findes snart alle Slags Jord og alle Slags Situationer (Naturforhold) har Naturen ogsaa frembragt mange Slags Vækster“. Hede-Jord fandtes der endnu en Del af paa Byens Volde, og iøvrigt vekslede

¹⁾ Se f. Eks. H. Jensen-Tusch: *Nordiske Plantenavne*, Kbhvn. 1867.

²⁾ *Jakob Nikolaj Wilse*, født 1735 i Lemvig, død 1801, studerede Teologi og Sprog, men havde stor Interesse for Topografi og Historie; udgav 1767 nævnte Bog; senere blev han Præst i Smaalenene i Norge, som han ogsaa havde betydelig Interesse for og behandlede i sit Forfatterskab. (Dansk Biografisk Leksikon).

Jordbunden baade med Sand-Jord (Trelde og Gudsø), Kær-Jord og Myr-Jord, „der findes i Dale og Kiær, naturlig Muldjord i Haverne“. At hele Egnen ellers en Gang har været Skov slutter Wilse deraf, at der endnu findes de tiloversblevne Pletter, Trelde Skov, Fuglsang Skov og Hannerup Krat, og at der endnu levede Bønder, der kunde erindre, at der stod Træer, hvor der endnu ikke en Gang er Krat. Byens Fællede mod Nordøst kaldtes endnu Harring Buskene og bestod af lutter Tuer, foraarsagede af de under Jorden efterladte Trærødder. I et gammelt Værk¹⁾ ses en Del af Byens Omegn endnu bevokset med Skov, hvorom der endnu i Midten af 18. Aarhundrede fandtes tydelige Spor, idet der tæt ved Byen voksede flere Bregnearter, som aldrig trives, uden hvor der er eller har været Skov.

Den Odde ud i Lillebælt, hvor Fredericia By i Begyndelsen af Fr. III's Regeringstid blev anlagt, hed oprindelig „Bersodde“ og var tæt bevokset med Skov, der mod nord forenede sig med Harring og Trelde Skove. Kastellets nuværende Plads var et rent Vildnis, og imellem Odden og det vest for liggende Bakke- drag var et ufremkommeligt Morads, der sikkert oprindelig havde været en Vig eller Sø.

Da man i Aaret 1652 begyndte Anlægene af Byens Volde, var altsaa ikke blot Terrænet, hvor disses Opførelse fandt Sted, men hele Omegnen langt omkring dækket af mægtige Skove, der ikke alene led ved Byens og Voldenes Anlæg, men ogsaa ved de i Aarene derefter følgende Krigshærgninger og den hensynsløse og planløse Maade, hvorpaa Bønderne i den følgende Tid bortryddede Skovene for at indvinde Agerjord.²⁾

¹⁾ Dalbergs Tegninger 1, Del § 1.

²⁾ Se herom; C. F. Møller: Nogle historiske Optegnelser om Fredericia i 17. og 18. Aarhundrede, Fredericia 1882, hvor det bl. a. hedder, at endnu i forrige Aarhundrede var Resterne af de tidligere mægtige Skove Opholdssted for Kronvildt, Ulve og Vildsvin.

For nu først at omtale, hvilke Arter der paa Wilses Tid udgjorde Bestanden af Træer og Buske i Skov og Krat, maa det naturligtvis bemærkes, at der ikke i et i saa Henseende temmeligt kort Aaremaal er sket store Forandringer indtil vore Dage. — *Egen* nævnes at være aftagen indtil $\frac{1}{3}$ af sin oprindelige Mængde i de forløbne 100 Aar. *Bøgen* derimod synes at være ganske ny paa Stedet, idet „en Pæl deraf rammet ned i Jorden med Top-Enden slog ud og voksede i en Have her i Byen 1766“. — *Avnbøg* og *Elm* (Ulmetræet) var ret almindelig; den sidste vokser til en anselig Højde og beskytter Husene godt mod Vinden. *Lind* fandtes kun som Gadetræer. *Esk* (Ask) almindelig i alle Landsbyer til Ly for Kirke og Huse, *Røn*, *Løn* og *Birk* var ogsaa ret almindelig. *Poppel* og *Bævreasp* fandtes ogsaa; *El* og *Pil* ligesaa; af den sidste nævnes hele 5 Arter, af hvilke der ved Kajen midt i Byen fandtes et Eksempel, hvis Stamme var over 1 Alen i Gennemsnit, og som maatte fældes, da Rødderne underminerede Husene. *Hylde* og *Hæg* (Majtræ) var almindelig, men „ikke nær saa smukke som søndenfelds i Norge“. *Vilde Skovæble*- og *Kirsebærtræer* synes at have vokset frodigt; ligesaa *Hassel* og *Tørstetræ*, „hvis Frugter kaldes Galbær, eftersom de skal gøre Folk gale; men det behøver dog Erfaring, som, desbedre! ey her haves!“. *Slaaen*, hvoraf Bærrene brugtes almindelig til at klare Most med, og *Brombær* var overordentlig udbredt; ligeledes *Hvidtjørn* og *Hyben*, *Kristtorn* (Tidsel-Torn), var almindeligt som Busk; et enkelt højt Træ af samme voksende længe i en Have i Byen og blev fældet 1766.

En særlig Omtale ofrer Wilse paa *Trelde Skov*, som 1765 blev befunden at være 6160 Alen lang og næsten halv saa bred. Den blev i nævnte Aar købt af Kongen,

der lod Skoven afdele saaledes, at hver Gaard- og Husmand i Trelde fik sig et Stykke, en Foranstaltning, der iøvrigt ikke bekom Bønderne vel, „formedelst de af Mangel paa Indsigt i Landmaalingen ey kunde overtydes om Delingens Rigtighed.“ Tidligere havde Egnens Folk planløst og skaanselsløst borthugget og ryddet af Skoven, hvorved der indvandt en Mængde Brændsel; indtil 400 Læs à 3—5 Mrk. skal man paa een Dag have set køre ind ad Prinsens Port. Fattige Folk i Byen samlede sig af Risvæksterne derude meget godt Brændsel gratis til Vinterbrug.

Paa et Tidspunkt, da man saa at sige endnu ikke havde faaet Øje paa — og kun meget faa havde gjort sig til Talsmænd for Opelskning af Nyplantninger, udtaler Wilse sig her ret kraftigt for denne især for Efterslægten nyttige Foranstaltning: „Det er jo dog en Sandhed, at jo mere Skovene tages med, jo dyrere bliver Brændet; man kan da gjerne her agere Spaamand og ey alene forudsige, at Brænde-Prisen vil stige, men endog, at der vil komme en Tid, da ingen Skove blive i Danmark. At plante Træer er ikke alene smuk og nyttig, men en virkelig Pligt, som det synes at ingen vil paatage sig, med mindre at de enten have saa stor Samvittighed, at de ey synes deres Efterkommere maa lide Nød, eller saa stor Kjærlighed for Fædrelandet, at de ved deres Fliid i levende Live vil gjøre det got efter deres Død.“

Wilse nævner med Respekt flere Steder de reformerte ogsaa i Henseende til Træplantning. Maaske er det da alt andet end et Tilfælde, at C. F. Dalgas (se senere), hvis Fader var Præst ved den reformerte Kirke, netop blev en fremragende Foregangsmand paa det landøkonomiske Omraade. — —

Om de urteagtige, vildtvoksende Planter i Skov,

Krat, paa tørre Enge, ved Veje og Gærder, i Kornet, paa Fælleden, paa Voldene o. s. v. giver Wilse nu videre ret indgaaende Fortegnelser med en Mængde Bemærkninger angaaende Planternes Udseende, Udbredelse, Nytte og Anvendelse. Fortegnelserne kan vel ikke siges at være udtømmende, men de giver dog tilstrækkeligt til, at man kan danne sig et Billede af Egnens og Tidens Flora, der naturligvis har megen Lighed med Nutidens, men aabenbart var mere enkelt, naturlig om man vil, og indeholder flere Arter, der nu er uddøde paa Stedet; en Række interessante Bemærkninger, der vidner om ret indgaaende botanisk Kendskab (f. Eks. alle Planternes latinske Navne), er vedføjede:

At der overalt i Skovene voksede *Vedbend*, *Gedeblad* (Skovlilje), *Steffensurt*, *Anemoner*, *Bjørneklo* og *Firblad* kan jo ikke forundre; derimod er det mere mærkbart, at *Misteltenen* (*Viscum album*) fandtes paa Engene i Trelde Skov; af *Bregner* voksede der saa store Mængder, at Bønderne brugte dem til at dække Møgdyngerne med „at Kraften deraf ved Soel og Vind ey skal dunste bort“. — *Følfod* voksede paa alle Blaalers-Bakkerne i den største Overflødighed; Bladene blev røget som Tobak, og i spæd Tilstand var de et yndet Middel, brugt som The, imod Hoste, hvortil de endnu anvendes. Det samme var Tilfældet med Bladene af *Kongelys*, medens *Perikonplanten* brugtes at blande imellem Humlen for at give Øllet en god Smag. *Timian*, *Sneglebælg* og *Agermaane*¹⁾ var almindelig som nu, medens *Pimpinelle*, „hvis Lægedomskraft er saa almindelig“, nu er meget sjælden. *Rejnsfang*, *Kodriver*, *vild Gulerod* og *Jordbær* nævnes ogsaa som alminde-

¹⁾ Om denne Plante siger Simon Paulli: Veyfarindes Folk, som er trætte af det de have rejst en lang Vey commenderis og befalis denne Urt, at de sig deraf bereder og præparerer et Fodbad, udi huilcke de deris Fødder toe oc bade.

lig; de sidste voksede sammen med *Lyng* i saa stor Mængde, at Fattigfolk gjorde sig stor Fordel af at samle Bærrene. En endnu nogle Steder i Jylland og Nordsjælland forekommende, men ret sjælden Plante, *Bredbægeret Ensian*, omtaler Forfatteren meget udførlig, aabenbart fordi „den fortjente Plads i et Blomsterbed formedels sine smukke blaa Blomster, der blomstrer saa sildig som i Oktober, en Tid da Blomster ere rare at se i Haverne“. I et Bilag, der ledsager Bogen, er denne Plante gengivet i flere Enkeltheder ved smukke Tegninger.

Om *Røllike* fortælles, at den paa Trelde Kobbel voksede i saadan Mængde, at Stalden, hvori der blev røgtet med det Foder, hvor denne Urt var iblandet, lugtede som et Apothek. Som Ukrudt i Kornet var *Kohvede*, *Pengeurt*, *Gul Oxøje* (onde Urter, fattig Mands Trusel) *Svinemelde* — og *Hejre* de almindeligste.

At Ukrudtsplanterne paa mange Steder har optraadt langt frodigere end nu, og at de ret uhindret har faaet Lov til at brede sig i den Tid, faar man et Indtryk af, naar det f. Eks. hedder om *Snerleplanten*, at den „vokser op over de døde Gierder i saadan Overflod, at den med sine Blade og Blomster gjør de døde Gierder levende og saa grønne som de tætteste Hække; men med alt dette er den et skadeligt Ukrudt; thi dens Rødder, som stikker dybt, tager Næringen fra de næste Planter.“ Om *Brændenælden* hedder det, at den „ellers er en behagelig Urt for Fjeder-Creature“, og det samme siges om *Spergel* (Knæegræs), der vokser som Ukrudt blandt Boghveden. „Høns lægger gerne Æg derefter som i Almindelighed Fjeder-Creature“.

Om Planterne i og ved Stranden berettes f. Eks., at *Tagrør* er meget almindelig; „de bruges til at tække med, skønt de formedels deres Størrelse bedre kunde

tiene Gypsdækkere.“ *Marehalmen* bredte sig frodigt; ja, Stranden omkring Byen var saa bevokset dermed, at den sine Steder fik et ganske blaaligt Udseende. En Plante, som nu kun findes sjælden i disse Egne, *Strandmandstroen*, var yderst udbredt. „Dens Nytte i Lægekunsten er bekendt nok;¹⁾ dens spæde Blade syltes med Saltlage og spises, og de spæde Stilke siges at smage som Asparges.“

Med Hensyn til de dyrkede Kulturplanter, da var de delvis de samme som nu. *Tobak* og *Kartofler* var jo særlig almindelig.²⁾ Ellers dyrkede man *Hvede*, *Havre*, *Vikker* og *Ærter*; det var dog kun den saakaldte Vinter-Hvede, der havde Udbredelse, ligesom man af *Rug* kun dyrkede Vinter-Rug, hvilket dog kun var i ringe Mængde, „da Jorden synes for stiv og god dertil“.

Boghvede var almindelig; derimod meddeles, at man ikke dyrkede Hamp og kun lidt *Hør*, hvoraf der var saa meget desto mere i Nabolaget. *Høet* spillede en stor Rolle; paa Voldene, der havde „Høe-Bund“, voksede Græsset saa frodigt, at man aarligen kunde slaa Hø 2—3 Gange; tidligere solgte Kommandanten den for 6 Sk. pr. Ldp.; men senere bortlejedes Voldene dels til Græsning og dels til Hø. Endogsaa Græsset paa „de ubeboede Gader og Pladser“ i Byen var udlejjet for 16 Rdl. aarlig. —

Kløver havde man paa Egnen lige begyndt med, og *Raps* havde været prøvet.

Avlen af Rodfrugter var jo paa den Tid ikke tilnærmelsesvist saa udbredt som nu. De saakaldte *Bottfelske Roer* indførtes til Egnen af de reformerte. Ligeledes

¹⁾ ubekendt nu.

²⁾ Se Vejle Amts Aarbøger 1908 og 2det Halvbind 1925.

Kaalraber, der opgives gennemsnitlig at veje $\frac{1}{2}$ Pd. Stk. og at koste 24 Sk. pr. Skp. De anvendtes til at blande i Brødet, hvortil man ansaa dem for bedre egnede end Kartoffler.

Kaal dyrkedes i ret stor Udstrækning især paa Markerne eller plantedes mellem Tobakken, der bevirkede, at Kaalene ikke angrebes af Orm. — I Haverne uden for Voldene fandtes baade *Gulerødder*, *Pastinak* og *Asparges*; men egentlig Gartneri var der jo ikke Tale om, idet „der var ligesaa mange Folk, ligesaa mange Gartnere“. Der var kun een Mand, der gjorde sig Profit af Gartneriet, „og hans Debit er dog ey stor.“ —

Med Hensyn til *Frugtavlen*, da synes den især i Egnene nord for Fredericia at have været ret betydelig. Der nævnes saaledes Byer som Trelde og Gaardslev, hvor man har gode Frugthaver. Som Formerings- og Forbedringsmetode anvendtes overalt kun Okulering, idet Podning slet ikke var kendt; man kaldte dette at „okelere“. Æbler betaltes med 1—2 Mark pr. Tønde, og det ansaas for en god Indtægt, naar en Gaard paa den Maade kunde indhøste 20 Rdl. aarlig. Bergamotpærer fandtes i Mængde, og ligesaa Svedskeblommer. Kirsebær var naturligvis ogsaa almindelige; derimod er det mere mærkeligt, at *Morbær-Træet* ogsaa synes at have været dette. Der berettes i hvert Fald, hvad der jo er naturligt nok, at Morbærrene altid modnes bedst, naar de faar tilstrækkeligt Sol. Paa Fæno avlede man ægte *Kastanier* i Mængde, og *Aprikoser* „var set i en Have“.

Ret udførlig, og aabenbar med megen Ærbødighed, omtaler Wilse Hr. Cancelliraad Hvalsøs Have som den smukkeste i Byen. Der var baade Hække af Nødde-træer og Hessel; der var mange Stikkelsbærbuske og adskillige kønne Partier med flere Slags Blomster,

blandt hvilke gule Nelliker og blaa Tulipaner nævnes som Sjældenheder. En saadan Have har aabenbart været ualmindelig, og dog fandtes i den ingen „Orangerier“ (Drivhuse), der kun kendtes paa Hindsgavl.

Hække af Kristtorn synes at have været almindelig; i hvert Fald omtales disse særlig i Grundet ved Vejle; man opelskede dem ved Saaning af de røde Bær, der samledes i Mængde i Trelde Skov.

Humleplanten voksede sædvanlig kun paa Gærderne, hvor man holdt dem for lige saa gode som dem, der voksede paa Stænger. Iøvrigt var Humleavlens stærk i Aftagen; medens man tidligere¹⁾ saa en Mængde Humlehaver i Egnen omkring Vejle og Kolding, var der paa den Tid nu væsentlig kun Navnet og de tomme Haver tilbage. —

Det skal endelig tilsidst omtales, at Wilse giver den ret mærkelige Oplysning, at der i Haverne i Fredericia blev dyrket *Safran*.²⁾ „At Safran kan vokse i Danmark, er der ingen Tvivl om“, siger han, hvorefter han fortæller om en „habil Gartner“, som for 30 Aar siden dyrkede denne Plante i stor Mængde og med godt Udbytte ved Københavns Vesterport. —

Tauber 1822. Dalgas 1826.

Endnu et Par Kilder til Oplysning om Egnens Plantevækst for ca. 100 Aar siden skal anføres her. Den første er en Omtale af ca. 70 forskellige vildtvoksende Plantearter, der findes i Taubers:³⁾ *Breve fra Kolding*

¹⁾ se Resens Atlas.

²⁾ Safranplanten er en Crocusart, hjemmehørende og dyrket i Frankrig, Spanien, Balkan og Lilleasien; af Blomsterne anvendes kun Grifflerne som Lægemiddel og til Farvning; en meget dyr Vare.

³⁾ Erik Gjørup Tauber, født 1772, d. 1854. Fra 1808 Rektor ved Kolding lærde Skole, fra 1822 Direktør for Sorø Akademi. »Breve fra Kolding« var et Indbydelsesskrift til Kolding lærde Skole.

1822. Den sidste er *Dalgas*¹⁾, *Beskrivelse af Vejle Amt*, som netop i Aar er 100 Aar gammel. — Tauber omtaler Koldingegnen som meget afvekslende i Vegetationen, lige fra den prangende Kobblomme til den stride Lyng og den tørre Enebærbusk. Han omtaler specielt, at Egnen er rig paa Giftplanter, hvilket har gjort den voksende Ungdoms Forældre og Værger opmærksom paa at indpode Børnene Forsigtighed paa deres Skovture, da allerede et Barn er død, og et andet har været nærved at omkomme efter Nydelsen af Galnebær. — Højest rimelig er det, at der i Skovene, som jo den Gang var mere rigelig end nu, har været en betydelig tættere Bevoksning af saadanne af Tauber nævnte giftige Urter som *Fingerbøl*, der nu er meget sjælden, *Skarntyde*, *Giftig Rajgræs*, som endnu kan findes, og *Dansk Ingefær* (funden i Stenderup Skov). I Haverne angives *Stormhat*, *Vibæg* (Kejserkrone) og *Pebertræ* at være almindelig; de findes jo endnu. — En Del Planter, der enten nu er uddøde eller dog kun findes sjældent, nævnes at findes paa Egnen: F. Eks. *Hvid Skænegræs* (vistnok uddød), *Vandarve* (hist og her), *Kulsukker* (næppe funden), *Storblomstret Kodriver* (sjælden), *Skælrod* (ligeledes), *Alant* (meget sjælden), og *Guldblomme* (Arnika), der nu sikkert ikke findes i Koldings nærmeste Omegn. At det i Skovene, omtrent som nu, myldrede med *Violer*, *Anemoner* og *Kodriver* ligesom *Rejnfang* var „yderst almindelig“ ved Veje og Marker, skal kun nævnes.

Pebertræet angives at have vokset vild i et Krat ved Kolding Aa, og paa „den lille for Botanikere interessante Ø Kidholmen ved Skartved“ voksede *Rosen-*

¹⁾ Carl Frederik Dalgas, f. 1787, d. 1870; hans Fader var Præsten ved den reformerte Menighed i Fredericia. Ejer af Adalbertsminde ved Vejle; Landvæsenskommissær og betydelig landøkonomisk Forfatter.

katost, en stor, smuk Plante, der endnu kan findes paa Egnen. En ejendommelig, smuk Art af Gøgeurt, *Flueblomst*, der nu kun findes fredet i Alindelille Skov ved Ringsted,¹⁾ fandtes ogsaa; ja, i Aaret 1821 skal den endogsaa være fundet i stor Mængde og af usædvanlig Størrelse. — En sjælden Bregneart, *Kongebregnen* (*Osmunda*) voksede ogsaa den Gang paa Koldingegnen. *Sorttop* er Navnet paa en lille Fjeldplante, der nu ganske mangler i Danmark, men som den Gang „bestandig fandtes paa visse Steder i Wonsild og Seest“. —

Dalgas' Beskrivelse af Vejle Amt, der jo gaar ud paa at give en Beretning om hele Amtets Tilstand i landøkonomisk Henseende som en almindelig Indberetning om alle de danske Provinsers Tilstand, der i første Halvdel af 19. Aarhundrede fremkom efter kongelig Befaling og ved Landhusholdningsselskabets Foranstaltning, giver jo ikke nogen almindelig eller samlet Fremstilling af Amtets eller enkelte Egnens Plantevækst. Men ret naturligt fremkommer dog her og der Oplysninger i saa Henseende, der giver et Indblik i Egnens Plantevækst for 100 Aar siden.

Her skal i Korthed kun omtales, hvad Dalgas fremfører vedrørende dyrkede Planter. Af disse nævnes *Boghvede* at være almindelig i Fredericiaegnen, især paa stærke Jorder. *Rug*, *Byg* og *Havre* dyrkedes jo almindelig; nogle brugte at nedpløje Boghveden som Gødning, hvorpaa det jo skortede meget.

Af Købstæderne i Amtet, til hvilke der jo endnu var knyttet megen Agerbrug, angives Fredericia at være den, der har drevet dette videst, hvilket skyldtes den reformerte Koloni, der „ganske har omskabt Markerne omkring Fredericia“. Jorden fik her, modsat Amtets

¹⁾ Mentz og Ostenfeldt: Billeder af Nordens Flora.

øvrige Egne, aldrig Lov til at hvile. Alle Slags Sædarter, især Hvede, Tobak og Kartoffler, blev jo frembragte, men det syntes dog som Jorden var ked af den evige Producenteren, saaledes at Udbyttet ikke udmærkede sig forholdsvis fremfor de omliggende Landsbyer.

Dalgas nævner, at flere Beboere i Fredericia er bleven lidt lunken overfor agrariske Foretagender og har begyndt at opgive Tobakken til Fordel for Kløver, Vikker og Ærter. Under Omtalen af, hvorvidt der findes raa og uopdyrkede Jorder nævnes de store Fællede, der tilhører Staden, og som ikke kunde opdyrkes, fordi de var henlagte til Byen. —

Af Kulturplanter, der nu ikke dyrkes i nogen videre Udstrækning, skal nævnes, at Dalgas omtaler, at Ærter dyrkedes i stor Udstrækning i Erritzøe, hvor man havde baade hvide og graa ogsaa til Salg.

Ligeledes var *Vikker* dyrket meget samme Sted ligesom ved Pjedsted og Sdr. Vilstrup, hvorfra man ikke solgte saa faa. En enkelt Bonde i sidstnævnte By avlede i gode Aar ikke mindre end 40 Læs Vikkehø.

Rødkløver dyrkedes temmelig meget i Fredericia- og Koldingegnen, hvorfra der solgtes ikke saa lidt Frø, der lejlighedsvis brugtes til Tiendebetaling til Herremanden.

*Rapssædavl*en havde i den sidste Tid haft stor Fremgang, vist nok væsentlig paa Grund af de lave Kornpriser, som Krigene i Aarhundredets Begyndelse forarsagede, hvilket nødte Landmændene til at se sig om efter andre Indtægtskilder. Noget lignende har vi set 100 Aar senere. Avlen af *Hør* var „til husbehov“. Dog nævnes atter Eritsøe som det eneste Sted, hvor man da havde Hør til Salg. Forfatteren ansaa det for meget ønskeligt, om denne Avl kunde vinde yderligere

frem, og omtaler udførligt, at Vejle Amts landøkonomiske Selskab i 1825 oprettede en Hørtilberedningsanstalt med Maskiner i Vejle, hvortil Landmændene kunde sende Hørrer til fuldstændig Bearbejdelse.

Hamp saas „hist og her“, og *Humledyrkningen* nævnes nu ca. 70 Aar efter Wilse som „temmelig sjælden“. Vild Humle saas jo endnu paa Gærderne, og enkelte Bønder forsøgte fremdeles at anlægge Humlehaver; store Gaarde og Præstegaarde avlede selv til eget Brug.

Selv om det i Almindelighed kunde siges, at Humleavlens tog til, kunde det dog næppe ventes, at man i Jylland vil have det samme Held som Fyenboerne. — Forfatteren havde dog selv paa Adelbertsminde en Humlehave paa 300 Stænger, 7 Aar gamle, som dog kun frembragte 4 Ldp. Humle af maadelig Beskaffenhed.

Kommen, som formentlig nu slet ikke kendes, fandtes paa de fleste store Gaarde og Præstegaarde med $\frac{1}{4}$ til 1 Skp. Land. Paa Hvilbjerggaard fandtes en Kommenplantage paa 5—6 Skp. Land, men ellers ansaas denne Plante for bedst egnet til at dyrke i Haver.

Om Havedyrkningen i Almindelighed siges, at denne vel gør nogen Fremgang, men mange Bønder køber dog endnu baade Gulerødder, Kaal og Løg, og Haveanlægene er faa og smaa, da man ikke kan vente nogen Afsætning til Kolding og Fredericia, som selv har Haver nok.

Om *Frugtavlen* siger Dalgas omtrent det samme som Wilse, idet Amtets Østeregn, Egnen mellem Fredericia og Vejle, er den bedste i saa Henseende; herfra sælges aarlig nogle Hundrede Tønder Æbler, der væsentlig anvendtes til Vin- og Eddiketilberedning og afhændedes gennem et Handelshus i Fredericia.

I det i Forhold til vort Folks Historie forholdsvis korte Aaremaal af et Par Hundrede Aar, som det ældste af disse Beretninger ligger tilbage i Tiden, kan Forandringerne, som omtalt, med Hensyn til Plantevæksten jo ikke blive meget omvæltende. Jordens og Menneskenes Udviklingshistorie gaar langsomt, og Omskiftelser og Fornyelser ligesaa. Men alt er jo dog undergivet Forandringens Lov, og Ændringerne og Forskellen paa det her behandlede Omraade er ogsaa kendelige nok. Ja, selv ved at betragte et endnu langt kortere Tidsrum kan de paavises. Det kan saaledes til Slutning nævnes, at der siden Koldinghus's Brand i 1808 paa selve Ruinerne og disses nærmeste Omgivelser i det følgende Hundredaar opvoksede en righoldig og interessant Flora, især naturligvis i Tiden før Ruinernes Restaurering og Musæets Indretning; det var i den Tid, da Slottet og dets Omgivelser fik Lov at ligge hen uden at blive Genstand for større Indgreb fra Mennesker — fra Kulturens Haand. Meget interessant blev der netop 100-Aaret for Branden foretaget en Undersøgelse af Floraen paa Koldinghus¹⁾, som gav til Resultat, at denne bestod af mere end 100 forskellige Arter; men af disse er der allerede nogle som f. Eks. *Hundetunge*, *Galnebær* og *Slangerod*, der nu maa siges at være forsvunden.

---

¹⁾ J. S. Deichmann-Brandt: Koldinghus' Flora 100 Aar efter Branden. Botanisk Tidsskrift, Kbhvn., 1908.

DEN MATFELDTSCHE ARVESAG

VED

TH. HAUCH-FAUSBØLL

I snart 100 Aar har den Matfeldtske Arvesag sat Sindene i Bevægelse, ja endog bragt enkelte fra Sans og Samling. Som det ofte gaar i saadanne Sager, mener mange, som har haft en Slægtning, der er udvandret, at han er Arveladeren, og næsten altid drejer det sig om en Arv, der har henstaaet i 100 Aar og derfor med Rente og Rentes Rente er svulmet op til Millioner. Af den Grund tog Snakken om den Matfeldtske Arvesag særlig Fart i 1911, netop i Hundredaaret for Erik Matfeldts Død, blev omtalt i alle Blade og blev en Plage for Udenrigsministeriet, der fik adskillige fantasifulde Forespørgsler, navnlig fordi mange troede, at Erik Matfeldt var et paataget Navn, hvorunder den udvandrede af en eller anden Grund skjulte sig. Dette gav Anledning til, at jeg gav mig til at undersøge Sagen, og da denne nu igen dukker op, vil det maaske have sin Interesse at se Resultaterne af mine Undersøgelser. Jeg vil da begynde med en Stamtavle over Erik Matfeldts Slægt; hans Farfader var:

Conrad Matfeldt, f. c. 1691 i Bremen, der først havde været Kyrasser i Ritmester Bentzons Regiment, men senere blev Køb- og Handelsmand i Fredericia, hvor han døde 26. Sept. 1767 (Skifteprotokol, fol. 440). Han kunde hverken læse eller skrive. Hans første Hustru,

Margrethe Worm, døde sammested 29. August 1760 (Skifteprotokol, fol. 240 og 242 b). Kort efter giftede han sig, 6. Marts 1761 i Fredericia Michaelis Kirke, med *Cathrine Pedersdatter Sattrup*, en Søster til Guldsmed, Vagerinspektør S. i Hjerting. Hendes Søster, se Hundrups Stamt. Bang, Side 100. Matfeldt havde 4 Børn, 1—4:

1. *Anna Rebecha*, der var født, vistnok i Bremen, under Faderens Omflakken som Soldat og altsaa var et Soldaterbarn. Hun blev trolovet 27. Juli 1735 i Fredericia (Trinitatis Sogn) med „afdanket“ Ky-rasser *Frantz Peter von Bergen* af det Friiseske Regiment. Han var Katolik og var allerede afskediget, da han 21. Marts 1726 i Fredericia Michaelis Kirke første Gang havde Bryllup. Hans første Hustru hed Johanna Maria Jørgensdatter. Han døde 1736 i Fredericia Trinitatis Sogn og blev begravet 4. Juni, 38 Aar og 4 Maaneder gammel. Rebecha Matfeldt ægtede derpaa 2. Jan. 1738 i Fredericia Michaelis Kirke Korporal af Rytteriet, *Johan Jacob Hildebrandt* og medbragte til sit nye Hjem sin lille Datter af første Ægteskab og maaske ogsaa sin afdøde Mands Moder, Maria von Bergen, der i hvert Fald nød sit Underhold hos hende, da Skiftet efter v. Bergen stod paa (Skifteprotokollen, fol. 458.) Hvornaar Hildebrandt døde, vides ikke, han levede vistnok endnu 1761, men 26. Juni 1762 var hun nylig bleven gift med Sergent *Baltzer Blancke* af Garnisonsregimentet, der senere blev Skoleholder paa Alheden. Han kom i Okt. 1764 til Frederiksmose som reformeret Skolemester fra Fredericia og fulgte Kolonisterne 1765 til Frederikshede, hvor han endnu levede 1776, men ikke

- nævnes 1779 (Fortegnelse paa Præste-, Degne- og Skoleholder-Indkomster i Lysgaard Herred). Af Børn kendes a—b:
- a. *Franciska* (Frantsdatter) *von Bergen*, f. 7. Juni 1736 i Fredericia (reformeret Kirkebog). Hvorvidt hun har fortsat Slægten, er ukendt.
  - b. *Conrad Hildebrandt*, døbt 7. Marts 1738 i Fredericia Michaelis Kirke, begravet 31. August samme Aar (samme Kirkebog).
2. *Anna Matfeldt*, født 1715, begravet 3. Marts 1792 fra Fredericia Michaelis Kirke, (Skifteprotokol, fol. 592), var reformeret, trolovet sammested 17. Sept. 1749 med Byfoged i Fredericia *Hans Jacob Gercken*. Deres Børn var a—d:
- a. *Margrethe Gercken*, døbt 17. Dec. 1751 i Fredericia Michaelis, gift med Toldkontrollør i Oldesloe, *Johann Gottfried Crell*, med hvem hun havde Sønnen:
    - 1) *Hans Jacob Crell*, født c. 1773. Han har sandsynligvis efterladt Efterkommere, og dette i Forbindelse med Conrad Matfeldts Afstamning fra Bremen er vel Grunden til, at Arvesagen ogsaa har været diskuteret livligt i Nordtyskland og Hertugdømmerne.
  - b. *Anna Rebecha Gercken*, døbt 4. April 1753 i Fredericia Michaelis Kirke, begr. dær 22. Sept. 1757.
  - c. *Conrad Gercken*, døbt 30. Marts 1757 i Fredericia Michaelis Kirke, begr. dær 25. April samme Aar.
  - d. *Anna Rebecha Gercken*, døbt 4. April 1759 i Fredericia Michaelis Kirke, begr. dær 5. Jan. 1761.
3. *Herman Wilhelm Matfeldt*, døbt 22. Juli 1725 i

Fredericia, Raadmand og Handelsmand i Fredericia, † dær 20. Okt. 1766 (Skifteprotokol, fol. 619 b); gift 6. Feb. 1756 i Fredericia Michaelis med *Maria Elisabeth Gedding*, der døde 50 Aar gammel 1780 og blev begravet 30. Aug. (Skifteprotokol, fol. 203 b.). Deres 4 Børn var a—d:

- a. *Christian Matfeldt*, døbt 7. Juli 1762 i Fredericia Trinitatis Kirke, død dær 1766, begravet 27. Nov.
- b. *Friedrich Wilhelm Matfeldt*, døbt 26. Feb. 1761 i Fredericia Trinitatis Kirke, begr. dær 28. Jan. 1765.
- c. *Erich Gedding Matfeldt*, døbt 28. Feb. 1759 i Fredericia Trinitatis Kirke, † 23. Okt. 1811 i Point Pedro paa Ceylon. *Arveladeren*.
- d. *Margrethe (Grethe) Christine Matfeldt*, døbt 29. April 1757 i Fredericia Trinitatis Kirke, død 27. Aug. 1825 i Bredsten, gift 23. Marts 1792 i Fredericia Michaelis Kirke med Sognepræst til Løsning og Korning *Andreas Christopher Bildsøe*, døbt 13. Sept. 1751 i Kjøbenhavns Garnisons Kirke, død 10. Maj 1793 i Løsning. Ingen Børn. 2den Gang giftede hun sig 13. Aug. 1796 i Hatting med Købmand i Horsens *Niels Bircheroth Duche*, der døde 61 Aar gammel 16. Juli 1806 i Aarhus. Deres eneste Barn var:

1) *Herman Vilhjelms Duche*, født 1797 og død 1799.

4. *Margaretha (Grethe) Matfeldt*, født 13. Sept. 1730, begravet 13. April 1790 i Fredericia Michaelis Kirke (Skifteprotokol, fol. 557 og 571); gift (trolovet 28. Maj 1755 i Fredericia Trinitatis Sogn) med Sekond-Ritmester *Johan Michael Flies*, † 4.

Sept. 1774 i Skjelskør, 44 Aar og 7 Dage gammel.
Børn a—h:

- a. *Julius Andreas Flies*, døbt 11. Juli 1755 i Fredericia Michaelis Kirke, se neden for: Den ældre nulevende Linje.
- b. *Conrad Flies*, døbt 14. Jan. 1757 i Fredericia Michaelis Kirke, begr. dær 25. April samme Aar.
- c. *Magrete Agathe Sophie Flies*, døbt 14. Juli 1758 i Fredericia Michaelis Kirke, begr. dær 14. Sept. samme Aar.
- d. *Johan Friderich Flies*, døbt 21. Okt. 1760 i Fredericia Michaelis Kirke, se nedenfor: Den yngre nulevende Linje.
- e. *Conrad Flies*, døbt 7. Nov. 1761 i Fredericia Michaelis Kirke, død 1. Maj 1770 i Haderslev.
- f. *Wiewecke Margretha Agatha Flies*, født 19. Marts 1768 i Haderslev.
- g. *Carel Christian Leopoldt Flies*, født 19 Juli 1770 i Haderslev.
- h. *Christian Wilhelm Flies*, født 23. Nov. 1771 i Haderslev, Kaptajn.

DEN ÆLDRE NULEVENDE LINJE.

Julius Andreas Flies (se foran), døbt 11. Juli 1755 i Fredericia Michaelis Kirke, Vagtmester ved jyske Dragoner, død 25. Sept. 1814 i Randers, gift samme Sted 8. Feb. 1787 med Feltskær Lahrs Enke *Bolette Christensdatter*, død 26. Dec. 1812 i Randers, 55 Aar gammel. Børn 1—9:

1. *Johanne Magrete Flies*, født 27. Aug. 1787 i Randers.
2. *Anne Magrete Flies*, født 14. Nov. 1788 i Randers, † dær 14. Jan. 1789.
3. *En Dreng*, begravet 3. Marts 1791 i Randers.

4. *Johanne Magrete Flies*, født 24. Marts 1792 i Randers, begravet dær 3. Maj samme Aar.
5. *Johanne Friderica Flies*, født 28. Okt. 1793 i Randers, død dær 10. Jan. 1794.
6. *Andrea Kirstine Flies*, var hjemmedøbt, begravet 7. Okt. 1794 i Randers.
7. *Jacob Wilhelm Flies*, født 3. Sept. 1795 i Randers, levede endnu 1861, var Snedker ved Holmen; gift 26. Juli 1824 i Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn med *Ane Dorthea Sørensen*. Senere giftede han sig 6. Okt. 1834 i Holmens Kirke med Vægter C. F. Møllers Enke *Magdalene Thule*. Børn a—d:
  - a. *Karen Margrethe*. Hun fik 1843 en Søn med Mester Peter Frederik Enevoldsen:
    - 1) *Peter Christian Jacob Enevold Flies*, født 14. April 1843 i Kjøbenhavn, adopteret af Morforældrene.
  - b. *Theodor Vilhelm Flies*, født 12. Okt. 1824 paa Fødselsstiftelsen i Kjøbenhavn, Skomager, bosatte sig 11. Maj 1862 i Svaneke, hvor han siden er død; gift 17. Nov. 1854 i Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn med *Johanne Amalie Binneballe*, født 16. Juli 1828. Børn 1)—9):
    - 1) *Martin Johan Adolph Flies*, født 8. Nov. 1856 i Kjøbenhavn (Trinitatis Sogn), udvandret til Transvaal; gift med *Marie Dorothea Kotzé*, født 23. Marts 1879 i Middelburg. Børn a)—c):
      - a) *Marie Horentina Flies*, født 15. Feb. 1909 i Boksborg i Transvaal.
      - b) *Johannes Martin Flies*, født 26. Nov. 1910 i Boksborg.
      - c) *Charles Otto Flies*, født 28. Jan. 1912 i Endracht i Transvaal.

- 2) *Marie Georgine Petrine Flies*, født 1858 i Kjøbenhavn, Syerske i Svaneke, Enke efter en Svendsen.
  - 3) *Jacobine Frederikke Theodora Flies*, født 15. Aug. 1860 i Kjøbenhavn (Trinitatis Sogn); gift 9. Sept. 1888 i Holmens Kirke i Kjøbenhavn med Fiskehandler *Siegfried Oscar Julius Madsen*.
  - 4) *Adolf Julius Flies*, født 28. Dec. 1861 i Kjøbenhavn (Trinitatis Sogn), død 1. April 1867 i Svaneke.
  - 5) *Vilhelm August Flies*, født 3. August 1863 i Svaneke, Baadfører i Svaneke.
  - 6) *Frederik Amandus Flies*, født 19. Dec. 1865 i Svaneke.
  - 7) *Carl Otto Flies*, født 14. Maj 1869 i Svaneke, Landpostbud i Svaneke.
  - 8) *Johan Theodor Flies*, født 10. Juni 1871 i Svaneke.
  - 9) *Amanda Florentine Flies*, født 17. Juni 1874 i Svaneke.
- c. *Julius Andreas Flies*, født 13. Marts 1827 i Kjøbenhavn (Trinitatis Sogn), død dær 22. Dec. 1905, Smedeformand i Marinen. Han var først gift med en Pige, der hed *Ane Marie*, men hun døde af Tyfus 25. Nov. 1855 i Kjøbenhavn (Holmens Sogn), derpaa havde han Bryllup 31. Okt. 1856 i Holmens Kirke med *Agnete Cathrine Thule*, født 23. Maj 1827 paa Christiansø. Børn 1)—7):
- 1) *Lauritz Flies*, udvandret til Omaha.
  - 2) *Julie Nicoline Nielsine Flies*, født 4. Jan. 1858 i Kjøbenhavn (Holmens Kb.).
  - 3) *Andreas Peter Christian Flies*, født 13. Nov.

- 1859 i Kjøbenhavn (Holmens Kb.), Skomager i Kjøbenhavn.
- 4) *Peter Nicolai Flies*, født 17. Okt. 1861 i Kjøbenhavn (Holmens Kb.)
  - 5) *Clementine Christine Flies*, født 16. Marts 1864 i Kjøbenhavn (Holmens Kb.), † ugift 1906.
  - 6) *Niels Julius Flies*, født 30. Jan. 1866 i Kjøbenhavn (Holmens Kb.), Bygningssnedker i Basel.
  - 7) *Emanuel Flies*, født 23. April 1868 i Kjøbenhavn, Lokomotivfyrbøder i Kjøbenhavn.
- d. *Niels Jacob Flies*, født 5. April 1830 i Kjøbenhavn (Holmens Kb.), † ugift paa Almindelig Hospital 1912, Skomagersvend.

DEN YNGRE NULEVENDE LINJE.

Johan Friederich Flies (se foran), døbt 21. Okt. 1760 i Fredericia Michaelis Kirke, Toldbetjent, død 13. Maj 1836 i Helsingørs Hospital, gift 21. Dec. 1792 i Hjemmet i Helsingør (Marie Kb.) med *Anne Margrethe Græbe*, † 23. Aug. 1841, 70 Aar gammel, i Helsingørs Hospital. Søn:

Johan Christian Flies, født 21. Aug. 1793 i Helsingørs Olai Sogn, blev 13. Marts 1821 Kompagnon i Handelshuset Thalbitzer i Helsingør og tog 30. Aug. 1821 Børgerkab som Kommissionær, Løjtnant, død i Sept. 1837 ved et Ulykkestilfælde; gift 16. Maj 1825 i Helsingørs Marie Kirke med *Charlotte Amalie Gradmann*, † 10. Juni 1845 i Horsens. Børn 1—6:

1. *Charlotte Margrethe Flies*, født 14. Feb. 1824, død 11. Maj 1853 i Helsingør.
2. *Frederik Adam Gottlob Flies*, født 9. Okt. 1825 i Helsingørs Marie Sogn, død dær 28. Marts 1827.

3. *Amalia Flies*, født 1. Nov. 1826 i Helsingørs Marie Sogn, er død; hun ægtede 15. Feb. 1850 i Kjøflinge, Malmøhus Len, Landmand *Oscar Leonhard Andersson* fra Wadensjö. Børn a—e:
  - a. *Ida Maria Andersson*, født 17. Nov. 1850 i Wadensjö, død ugift.
  - b. *Johan Christian Frederik Andersson*, død ugift.
  - c. *Carl Oscar Andersson*, født 7. Juli 1853 i Wadensjö, Adjunkt i Lund.
  - d. *Alma Caroline Cécilie Andersson*, født 20. Feb. 1855 i Wadensjö, nu Fru *Tecktonius* i Los Angeles, Californien.
  - e. *Louise Fredrique Andersson*, født 25. April 1856 i Wadensjö, nu Fru *Tecktonius* i Grisslehamn, Sverige.
4. *Sophie Frederikke Flies*, født 23. Nov. 1827 i Helsingørs Marie Sogn, død dær 28. Dec. 1833.
5. *Caroline Gerhardine Flies*, født 29. Juli 1829 i Helsingørs Marie Sogn, død dær 19. Juni 1830.
6. *Frederikke (Rikke) Flies*, født 12. Aug. 1830 i Helsingørs Marie Sogn, død 14. Feb. 1886; gift 19. Okt. 1861 i Sorø med Oberst, Departementschef i Krigsministeriet *Frederik (Fritz) Ferdinand Jacobi*, død 1900.
  - a. *Johannes Peter Wilhelm Flies Jacobi*, født 29. Sept. 1865, Generalmajor, Generalinspektør for Fodfolket.
  - b. *William Amely August Flies Jacobi*, født 19. Marts 1869 paa Frederiksberg, prakt. Læge i Vester Skerninge.
  - c. *Fritze Ida Jacobi*, født 4. Juli 1871, gift 1900 med Fuldmægtig i Kjøbenhavns Byret *Hans Peter Langkilde*, født 6. Feb. 1871 paa Juelskov.
7. *Augusta Flies*, født 15. Okt. 1836 i Helsingørs Olai

Sogn; gift 22. Dec. 1871 i Hjemmet i Kjøbenhavn med *Sofus Nikolai Christian Nielsen*, død 1. Sept. 1879 i Kjøbenhavn.

Dette er, hvad der foreløbig vides om Erich Matfeldts fædrene Slægt. Som man ser, kendes kun én Linje. Endnu mindre kender vi til den mødrene Familie, kun ved vi, at Erich Matfeldts Moder, Maria Elisabeth Gedding, var Datter af Kaptajn Erich Bensen Gedding, efter hvem han var opkaldt. Kaptajn Gedding var født omtrent 1692 og begyndte sin militære Løbebane 1718 som Fændrik ved Dragonerne, 1723 blev han som Løjtnant forsat til 1. jyske Regiment, 1740 blev han Premierløjtnant ved Garnisonskompagniet i Fredericia og 15 Aar senere karakteriseret Kaptajn (Hirsch's Militærpersonalia). Han blev begravet 19. Nov. 1757 fra Fredericia Michaelis Kirke, 65 Aar og 5 Maaneder gammel. Hans Hustru hed Giertrud. (Refererede Sager $\frac{1}{5}$ 1754 § 10). Foruden Erich Matfeldts Moder var der i hvert Fald endnu en Datter, Ellen Marie Gedding, der levede ved Folketællingen 1787, 67 Aar gammel i Fredericia og havde sin Søsterdatter, Erich Matfeldts Søster, Margrethe Christine, boende hos sig. Hun er uden Tvivl den Jomfru Gedding, der begravnes 68 Aar gammel 31. Maj 1788 fra Fredericia Trinitatis Kirke.

Som man ser, er der langt igen, inden man har fuld Rede paa alle Erich Matfeldts Arvinger. Om ham selv er det kun lidt man ved. Ved Moderens Død 1780 var han i Kjøbenhavn og gik 1781 fra Arv og Gæld efter Forældrene. Det er derfor nok muligt, at han her kan have haft en Forbindelse med Ingeborg Nielsen Muus og kan være Fader til hendes 6. Juni 1782 paa Fødselsstiftelsen fødte Søn Hans Eriksen, hvis Fødsel ko-

stede Moderen Livet. Han døde 29. Okt. 1853 i Høsterkøb, og blandt hans Efterkommere har der holdt sig en haardnakket Overlevering om, at Erich Matfeldt var deres Stamfader; nogen praktisk Betydning har det imidlertid ikke, thi som „uægte“ Barn har Hans Eriksen ikke nogen Arveret efter Erich Matfeldt. Denne drev først Handel i Trankebar, men da denne Koloni overtoges af Englænderne, kom han til Colombo paa Ceylon. I Trankebar havde han tjent sig Penge ved Handel med sine Landsmænd. Da han nærede Ønske om at indtræde i engelsk Civiltjeneste, sendte Colombos Guvernør ham til Point Pedro, hvor han ogsaa 30. Okt. 1806 blev ansat som „sitting magistrate“ (ø: Dommer i Funktion) og døde 23. Okt. 1811 som „Magistrat and Custom Master (Dommer og Toldembedsmand). Med Familien i Danmark havde han vedligeholdt brevlig Forbindelse en kort Tid, men ved Søsteren Grethe Duches Død i 1825 oplyses det, at der ikke er hørt fra ham i 30 Aar (Nørvang-Tørrild Herreds Skifteprotokol 1825—28, fol. 114). Hans Efterladenskaber beløb sig til £ 636, i 1866 var Værdien af Boet, med paaløbende Renter steget til £ 3,814, idet Formuen i Henhold til en Højesteretsordre blev holdt under særskilt Bestyrelse i „the Orspans Court of Ceylon“. En Advokat Rosaz i London, der havde faaet Nys om Sagen gennem Breve og fra en Bekendtgørelse i Aviserne paa Ceylon, henvendte sig i 1871 til det danske Udenrigsministerium, og dette efterlyste Arvingerne i Aviserne, og da man herhjemme gik ud fra, at Erich Matfeldt var et paataget Navn, meldte der sig en Mængde Arvinger, der havde haft Slægtninge, der var forsvundet i Udlandet. Man regnede ud, at den oprindelige Arv, hvis Størrelse man ikke kendte, hvert 17de Aar havde fordoblet sig og nu var løbet op i Mil-

lioni, men man havde glemt at regne med, at der paa Ceylon er en særlig Lov, der siger, at der ikke kan gøres Fordring paa Renter til et større Beløb end Hovedstolen, og de nogle og tyve Tusinde kan det næppe betale sig for de danske Arvinger at faa hjem, dels fordi de først maa føre Sagen paa Ceylon, hvad sikkert vil koste mange Penge, og dels fordi de er saa mange til at dele. Og dog, før de kommer hjem, faar den jyske Raadmandssøn, der blev Magistratsperson paa Ceylon og maaske paa denne fjerne Ø har omplantet sine Erfaringer fra Barndom og Ungdom om dansk Retspleje, næppe Lov til at hvile med Fred i sin Grav.

FRA MIN BARNDOMSBY. II.

AF

SØREN P. SØRENSEN,

EGTVED.

Den Plet hvor en treppet di føøst smaa Skredt,
den søger æ Tanker tebaag te,
di Sommre o Vintre en die haa sjet
den Ævvn en da haaed tee o glee si vee let
en aalde sien finde Maag te.

(A. Berntsen.)

I. STEDNAVNE.

I Egtved Sogn har vi et godt Eksempel paa Nybebyggelse, i Sognet findes tre Torpbyer: Oustrup, Spjarup og Hjelmdrup (oprindelig en „Enstedgaard“), liggende i en Kreds om Hovedbyen, med omtrent lige stor Afstand fra denne. Navnet Oustrup (Austrup) findes en 14 à 15 Steder her i Landet, betegnende mindre Landsbyer eller enligt beliggende Gaarde, Navnets første Led er temmelig sikkert opstaaet af et Personnavn, i Øster Alling Sogn, Randers Amt, ligger to Gaarde, Oustrupgaarde, hvoraf den ene tidligere har været en Herregaard (Ovestrup), bygget af en Ridder Ove, den omtales omkring ved Aar 1300.

Omkring paa Markerne om vore Landsbyer findes en Mængde Stednavne, de fleste hvor Egnen er ujævn og bakket, mange af disse Navne giver værdifulde Bidrag til Stedets Historie og Minder, de er desværre ved at gaa i Glemme, jeg har Eksempler paa, at de er bleven glemte fra Fader til Søn, saa det er ikke saa

underligt, at det sker ved de mange Ejendomshandeler i de senere Aar.

I Oustrup findes over et halvt Hundrede Stednavne, nemlig: Tabbedælle, Stordal, Steneg, Klingdal, Dambjerg, Damhul, Søren Lauridsens Toft, Sødul, Stage-dam, Lilledam, Karudsdam, Vedesdam (1683: Viideshauffee), Storksiig, St. og I. Ryttesiiig,¹⁾ Kildeeng, Kalhave, Tingskovhave, Teglbrænderhave, den gamle Kirkevej, Smaalyng, Brandsagre, Gammelgaard, Vestermark, Sønderlod, Tværagre, Svinetøjringen, Kirkehøj, Møllehøj (Møgelhøj), Tvillinghøje, Trillinghøje, Statsborg (efter Sagnet en Borgtomt), Langdal, Toftmaden, Vaasbro, Ballehule, Skansebakken, Bidal („Biddel“ med „Biddelsti“), 1683: Byedalfald, Sdr. Byedal, Nr. Byedal, Sortmose, Spangmose, Dyndsmose, Karl-mose, Stavrmose, Mølhøjmose.

En Del af disse Navne kendes nu kun af de ældre i Byen. Desuden har Stednavneudvalget, fra Markbogen 1683, sendt mig en Del Navne, som nu er gaaet helt af Brug: Langhave, Ildhave, Kroghave, Kirkebrohave, Neder Rolagere, Øster Rolagre, Thyrbjerg, Sandfald, Tingvejsblok, Tingvejsagre, Tangbjerg, Gejlhøj, o. s. v.

De fleste kender vist noget til det, at man kan komme til at gaa og spekulere over et Navns Oprindelse eller Betydning, saa det tilsidst næsten bliver en fiks Idé, og da særlig hvis det er et mærkeligt Navn.

Paa min Fødegaards Mark i Oustrup findes en Dal med det mærkelige Navn: Tabbedælle eller -delle, ingen i Byen kender noget til dets Oprindelse eller Betydning. Paa en Forespørgsel hos Stednavneudvalget fik jeg det Svar, at det sandsynligvis var en Navnefor-

¹⁾ Se R. Mortensens Afhandling: »Balders Offerplads«, Stednavne: Ride-dalen, Ryttermose og Ryttermose Blokke (»Den vilde Jæger«).

drejelse, der var sket i Tidens Løb, i Markbogen fra 1683 findes et Navn: „Tangbjerg“, der nu er ukendt paa Stedet, dette Tangbjerg skal søges i Nærheden af Tabbedælle, der sandsynligvis er en Fordrejelse af „Tangbjergdal“, „dælle“ kommer af Ordet: Dal. Stednavnet „Tang“ har vi et Sted mere i Sognet, nemlig under Bøgvad, en fremspringende Tange i Lighed med et Forbjerg.

Blandt de Navne, som jeg modtog fra Stednavneudvalget, er: Tingvejsblok og Tingvejsagre, en af de østlige Udflyttergaarde bærer Navnet: „Tinghavegaard“, paa dens Mark kaldes en Lavning: „Tingskovhave“, og en nu sløjfet Kæmpehøj: „Lyshøj“ (Lyssen-hiv), her skal Jerlev Herreds Ting have været i gammel Tid, Pladsen er nu meget forandret, bl. a. af en stor Mergelgrav, men den gamle Johanne Jeppesdatter, der var født 1784, kunde huske, „at der var saadan noget kønt Stenbro“ paa Stedet, det var hendes Fødegaaards Mark; Vejen, der gaar derud, gik tidligere lidt nordligere, det er Markerne langs med denne, der kaldtes „Tingvejsagre“, selve Vejen har sandsynligvis været Tingvej.

„Toftemaden“ er en lille smal Engstrækning, Navnet er forlængst gaaet af Brug, Navnet „Made“ findes flere Steder i Sognet: Tremad, Bagmader, (æ Bagmaader). „Vaasbro“ fører over et lille Vandløb i Toftemaden, i Vork har vi „Onde Vase“ (Uend Vaes), vel sagtens kaldet saaledes, fordi det var slemt at komme over, det var Overkørsler, der blev belagte med Kvas („vaaset“), for at Vognene ikke skulde synke for dybt i. Der har i tidligere Tid været nogle og tyve Kæmpehøje paa Markerne i Oustrup, de er nu alle overpløjede, og ikke et eneste Oldtidsminde findes i sin oprindelige Skikkelse, de fleste laa Vest for Byen, de Gamle husker

endnu „Tvillinghøje“ som to smukke lyngklædte Høje, lidt længere mod Vest laa, paa en lav Bakke, „Trillinghøje“, her er fundet en Mængde af Oldtidsfolkets Redskaber: smukke Stenøkser, Kiler, Bronzeegenstande o. s. v.

„Kirkehøj“ ligger syd for Byen, men ikke i sin oprindelige Skikkelse; i min Barndomstid blussede der altid paa Skt. Hansaften en Tjæretønde paa Højen, under Ungdommens Jubel, medens de Gamle sad hjemme paa Havediget og saa til, og vel sagtens opfriskede gamle Minder, nu er det mange Aar siden, der har brændt Blus paa Kirkehøj. Skt. Hansfesten er vel, efter sin Oprindelse, nærmest en Glædesfest, paa en Dag for over tusind Aar siden blev der paa samme Sted holdt en Sørgefest, ogsaa med Blus og Baal, maaske med mange Deltagere, nogle af dem med dyb og ærlig Sorg; da Baalet var slukket, blev en Urne med Asken af en Afdød sat i Jorden, og Graven blev dækket med en flad Sten, Asken er forlængst spredt for alle Vinde, men Dækstenen ligger paa Højen endnu.

II. SMAAHISTORIER.

De Gamle fortæller mange morsomme Historier om Livet i tidligere Tid, disse Historier kaster ogsaa ofte Lys over andre Ting end det humoristiske, her er nogle af dem:

En Mand, der for ca. 60 Aar siden tjente i den vestligste Gaard i Byen, fortæller følgende: „Det var en Søndag Eftermiddag i Foraaret, at Bymændene havde synet Hegnene, som en Husmand havde gaaet og rettet op; efter endt Forretning kom de ind til min Husbond og var da kendeligt paavirkede af Spiritus, her fik de noget mere og kom tilsidst op at trættes, i Stridens Hede lod Oldemanden min Husbond vide, „at det var

nogen skidt Fruentimmer, han havde.“ „Det er han Mester for“, sagde min Husbond og pegede paa mig, der sad paa Bænken og spiste min Mellemmad, han mente, at jeg havde løbet med Sladder. Det vilde jeg naturligvis ikke høre noget om, da jeg vidste mig fri, vi skiftede op paa Stedet, jeg gik ud og pakkede mit Tøj og rejste samme Eftermiddag. Hvordan Bymændene igen forligtes, véd jeg ikke.“

Stuehuset i den omtalte vestlige Gaard er opført i Aaret 1815 og staar endnu i det væsentligste uforandret, hvad det ydre angaar. Aaret i Forvejen havde en Mand i Refsgaard bygget et nyt Stuehus, da Manden i Oustrup saa det, sagde han, idet han betragtede det med en haanlig Mine: „Ja, i Aar har han bygget en „Faarehytte“, men til næste Aar bygger jeg et Stuehus“. Det gjorde han ogsaa, og der siges, at Folk kom langvejs fra for at se det. Han havde nok forresten nær gaaet i Armod ved sit Byggeri, saadan kan det gaa, naar man kommer for højt op.

I tidligere Tid fik Folk en Gang imellem Besøg af de saakaldte „Pottemænd“, der kørte omkring og faldt deres Varer: Jydepotter, Revlinglimer, Karskrubber o. s. v. En Gang var en saadan Pottemand væltet med sit Læs i Ballehule, Hans Andersen i Oustrup hjalp ham med at faa Vognen op igen; en Del af Potterne var naturligvis gaaet i Smadder. „Men Gud ske Lov, en slap da fra det med hel Lemmer (Limer)“, sagde Pottemanden. „Ja, saa vidt jeg kan se, har Karskrubberne heller ingen Skade taget“, svarede Hans Andersen.

Naar Folk kom sammen til Gilder og andre Festligheder, drejede deres Samtaler sig meget ofte om den Tid, da de var Soldat, eller ogsaa om deres Oplevelser i 48 og 64. Herom kunde der fortælles en Mængde

Træk; her er blot nogle enkelte, som jeg har hørt i mit Hjem:

6. Julidagen 1849 var der Barnedaab i min Bedstefaders Gaard i Oustrup; det var min Fader, der blev døbt. En af de mange Ulemper, Krigen førte med sig, var, at Folk, naar de af en eller anden Grund skulde udenbys, blev anholdte af Fjenden, eller ogsaa var Vejene spærrede, „Klingebæk Bro“ over Vejle Aa ved Tørskind var saaledes afbrudt under begge Krige. Da en Familie fra Tørskind den 6. Juli om Morgenen vilde køre til Barnedaabsgildet, var Broen bleven afbrudt om Natten og en Mængde Harver slæbt sammen og lagt i Aaen med Tænderne i Vejret. Folkene maatte saa vade eller bæres over, Køretøjet fik de lempet over et Stykke nedenfor, hvorpaa de fortsatte uden videre Forhindringer. De fleste af Gæsterne tog hjem fra Gildet hen paa Eftermiddagen; der var nemlig hele Dagen en mærkelig Uro og Skydning, uden at man kunde faa at vide, hvad der var passeret. Dagen efter kom Efterretningen om Sejren ved Fredericia.

I Oustrup havde man under Krigen i 1864 megen Nytte af en Tysker, en ældre Mand, som arbejdede i Byen i flere Aar ved Mergelgravning, han forstod jo Sproget og hjalp dem til Rette i mange Tilfælde, naar Vagtposterne fra „Raabjerg“ lidt syd for Byen kom paa deres Strejfture.

Noget af det, Folk var mest kede af, var, naar Fjenden kom for at tage deres Heste. Dette gav dog en Gang Anledning til et komisk Optrin: En Dag havde Beboerne i Omegnen som saa ofte før, faaet Befaling til at møde med deres Heste i Vork, for at Tyskerne kunde udtage hvilke de ønskede. En Mand fra Oustrup mødte med en dejlig Følhoppe, og en Mand fra Refsgaard med en Hingst. Imidlertid slog Hingsten sig

løs og løb omkring og gjorde de andre Heste urolige, omsider kom den omtalte Hoppe ogsaa løs, og baade Hingst og Hoppe satte i fuldt Firspring efter Hjemmet. Tyskerne prøvede vel paa at indfange dem, men maatte til deres store Harme lade dem løbe; hvem der var glade, var naturligvis Ejerne. Naar Folk i Forvejen fik Nys om, at Fjenden var ude efter Heste, sørgede man i Reglen for at faa dem skjulte; min Fader fortæller, at han mange Gange har siddet med Gaardens Heste i en stor Mergelgrav. I denne Mergelgrav har vi Børn tit, mange Aar senere, siddet i Læ, naar vi om Efteraaret passede Kreaturerne løse; vi betragtede næsten Mergelgraven som historisk.

Hin Vinterdag, den 28. Februar 1864, da Niels Kjeldsen kæmpede sin Kamp med „Zithens røde Husarer“ ved Blaakærskov, kom to danske Dragoner ridende ind i min Bedstefaders Gaard i Oustrup. De hørte til samme Afdeling som Niels Kjeldsen, men var bleven skilt fra de øvrige og var komne igennem Ammitsbøl og Rugsted. En af Sønnerne i Gaarden maatte saa i Hast paa Ryggen af en Hest og afsted med Dragonerne for at vise dem Vej. Det var et voveligt Foretagende, da der jævnlige gik Patruljer fra Egtved til „Mangehøje“ i Vork, og Forposterne paa „Raabjerg“ var ogsaa i Nærheden, men det lykkedes, de slap ubemærkede ned i Dalen ved Nyberg Mølle og herfra videre.

Den ene af Dragonerne var fra Jels i Sønderjylland, hans Moder var fra Refsgaard. Han blev senere beslægtet med sin Vejviser paa hin Tur, og ved Gilder i Familien opfriskedes Minderne. Da Grænsen efter Krigens Slutning blev trukket, kom den til at gaa nord om Jels. Da Familien fra Refsgaard nogen Tid efter

besøgte dem, brast den gamle Kone i en heftig Graad, da hun hilste paa sine Slægtninge; det blev et vemodigt Besøg. Hun er forlængst død; hendes Børnebørn oplevede den Dag, da Grænsen atter flyttedes mod Syd.

III. ARVESØLV.

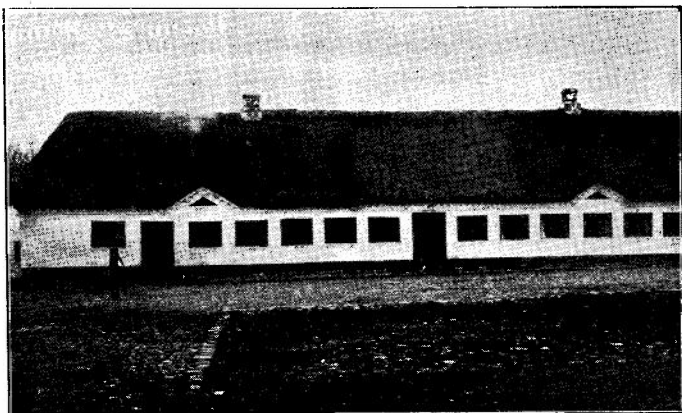
En Dag i Aaret 1766 stod der et Brudepar for Alteret i den gamle, nu forsvundne Kirke i Grejs, Brudgommen hed Jacob Nielsen, Bruden Johanne. Blandt Brudegaverne var en smuk Sølvske med Forbogstaverne til Brudeparrets Navne paa og Aarstallet 1766. Et af deres yngste Børn blev født i Aaret 1781 og fik i Daaben Navnet Dorthe Jacobsdatter. Hun blev i Aaret 1811 gift med Gaardejer Frands Rasmussen af Fousing, Hvejsel Sogn, og i dette Ægteskab fødtes 4 Børn, deriblandt Tvillingerne Jacob og Johanne, opkaldte efter Dorthes Forældre. Efter Frands Rasmussens Død fik Enken som Bestyrer en ung Karl, Peder Poulsen, fra Bølling i Egtved Sogn, med hvem hun senere blev gift. Han bortbyttede, vistnok i Aaret 1823 eller 24, Gaarden i Fausing med Gaarden „St. Roed“ i Bølling. Ejerne medtog selv deres Besætninger, og Børnene maatte hjælpe til med at drive Kreaturerne den lange Vej.

Om den ældre Slægt i Grejs Sogn haves der nu næsten ingen Overleveringer i Familien; det vides, at enkelte af dens Medlemmer sluttede sig til „den gamle Vækkelse“ paa denne Egn. Denne Bevægelse har ogsaa haft Tilhængere i Bølling. Omkring ved Aaret 1840 solgte en Mand, Lars Thomsen, sin Gaard paa Bølling Mark og flyttede ned til sine Meningsfæller paa Vejle-Horsens-Egnen, men den nærmere Sammenhæng kan ikke paavises.

Da Peder Poulsen overtog Gaarden Mtr. Nr. 7 a, St.

Roed, var denne nylig udflyttet fra Bølling By, og en Del af Marken var ikke opdyrket. Bygningerne har maaske været smaa; i Aaret 1842 opførtes et nyt Stuehus med Ejerens og hans Hustrus Navne paa Gavlenden. Senere er Gaarden „Lille Roed“ fraskilt tilligemed nogle mindre Parceller. St. Roed har 5 Tdr. Hartkorn, Ejendomsskyld 72,000.

Stuehuset paa »St. Roed«.

Dorthe døde i Aaret 1854. I andet Ægteskab havde hun Datteren Ane Cathrine, der blev gift med Gaardejer Laurids Johansen, V. Nebel, og Sønnen Poul, gift med Ellen Kirstine, Datter af Gaardejer Hans Roed i Bølling. Poul overtog Fødegaarden, som han senere bortbyttede med „Nagbølgaard“ i Skanderup Sogn, der endnu ejes af Familien.

Dorthes Datter af første Ægteskab, Johanne Frandsdatter, arvede den omtalte Sølvske med Bedsteforældrenes Navne. Hun var født i 1819 og blev i 1846 gift med Iver Ebbesen af Refsgaard i Egtved Sogn. Som Medgift modtog hun af sin Stedfader 800 Daler,

som han udbetalte hende i Sølv i en Læderpose; han bad hende selv løfte paa Posen, hvor tung den var.

Iver og Johanne fik en Parcel fra hans Fødegaard, Mtr. Nr. 1 i Refsgaard. Marken, hvorpaa der skulde bygges, ligger i Vejleaadalen og er meget bakket. Da de flyttede ind, var der kun bygget Stuehus og et Udhus; til de øvrige Huse strøg han selv Stenene og hun „kørte Ler paa Bordet“, og de fik efterhaanden opført en firelænget Gaard.

Iver Ebbesen og Johanne døde 1882 og 83, og Sølvskéen arvedes af den næstældste Datter, Ane Johanne, gift med Poul Gregersen fra „Rødmosegaard“ i Almind. De ejede i mange Aar en Gaard i Fuglsang ved Egtved, hun bor nu som Enke i Egtved. Den gamle Sølvskes ejes nu, efter at være gaaet i Arv paa Spindesiden i tre Led, af Ane Johannes Søstersøn (Forfatteren af disse Linier), der gemmer den som et Minde om sin Bedstemoders Bedsteforældre; den har i de forløbne 160 Aar været i mange Hænder og i mange Munde.

OM ARBEJDET FOR OPRETTELSEN AF
ET MUSEUM I FREDERICIA

VED SPAREKASSEBOGHOLDER J. BJARNE

Den 6. September 1916 indeholdt Fredericia Avis en Artikel „Hvad Mindesmærkernes By mangler“.

Hensigten hermed var at vække Stemning blandt Museumsinteresserede for et Arbejde om snarest at skaffe Fredericia et Museum; thi som det anføres i Artiklen: „Naar langt mindre Købstæder end Fredericia, saaledes f. Eks. Varde og Herning, forlængst har smukke, velordnede Samlinger af virkelig historisk Værd, da synes det selvindlysende, at vor By, der har en interessant og nationalt set betydningsfuld Historie, snart maa have et Sted, hvor de Ting, der kan bidrage til at belyse Byens Anlæg og Udvikling gennem Tiderne, kan anbringes og skærmes mod Tilintetgørelse.“

Denne Artikel slog an, og i Løbet af September og Oktober Maaneder indeholdt Bladet forskellige Artikler, som alle gav Tilslutning til Tanken om Oprettelsen af et Museum i Fredericia.

Fredericianeren, Inspektør ved Nationalmuseet, Magister Hugo Matthiessen, udtalte i en Artikel den 19. Oktober bl. a.: „Spørger De mig som Fredericianer, da maa jeg sige, at Tanken har min fuldeste Sympati, men spørger De mig i min Egenskab af Museumsmand, da bliver mit Svar: Baade Nej og Ja!

Hvis det er Meningen at oprette et almindeligt kul-

turhistorisk Museum, i Lighed f. Eks. med Museet paa Koldinghus, da vil jeg bestemt fraraade dette. Thi Landet er gennemtravlet saaledes, at de bedste Museumsgenstande forlængst er i Museers eller Privatsamlingers Eje. De faa virkelig gode Ting, der er tilbage, holdes i meget høj Pris, og Fredericia-Museet vil ikke kunne evne at købe dem. Der vil sikkert ikke kunne skabes en værdig Samling, men denne vil blive de nu eksisterende alt for underlegen.

En anden Sag bliver det, hvis man vil oprette en speciel Fredericia-Samling, thi Fredericia har langt bedre Betingelser end de fleste andre Byer for at skabe en baade smuk og højst interessant Samling. Man vil saaledes kunne gøre sig Haab om at faa Billeder o. lign., der helt vil kunne illustrere Byens Historie, lige fra dens Grundlæggelse og op til Nutiden.

Der foreligger for Fredericias Vedkommende mere Billedmateriale end for andre Byer. Eksempelvis er der de 6 Dahlbergske Kobberstik fra Svenskernes Storm paa det ældste Fredericia, og i den kgl. Haandskriftsamling opbevares de originale Ingeniør-Tegninger til Fæstnings-Anlægget, Ting man utvivlsomt vil kunne faa Lov til at fotografere eller kopiere.

Personalhistorisk vil man ogsaa kunne faa en seværdig Samling, naar man fremskaffer Billeder af Byens gamle Præsidenter, af Hans de Hoffmann, af Anders Bille og i det hele taget af de Mænd, der har spillet en Rolle i Byens Historie samt af de ikke faa Berømtheder, hvis Vugge har staaet her.

Af Genstande, der har været karakteristiske for Udfoldelse af Byens borgerlige Liv i gamle Dage, eksisterer der utvivlsomt en Del, som maa kunne faas, og nogle Ting har man jo alt til Opbevaring paa Raadhuset, saaledes kan nævnes en gammel Stormklokke, som Præ-

sident Hans de Hoffmann har skænkét Byen, og Fløjstangen fra det gamle Raadhus, et særdeles smukt Smedejernsarbejde, en gammel Borgervæbningsfane o. m. a.

Særlig magtpaaliggende synes det mig at være at faa indlemmet i Samlingen saa mange af de Redskaber o. l.,

Et Marked i Fredericia omkring Midten af 19. Aarhundrede.
(Paa Billedet ses i Forgrunden Hjørnet af Danmarks- og Prinsessegade.)

der er knyttet til Tobaksavlen og Tobaksspinderiet samt til de forskellige Industrigræne, som i gamle Dage har været knyttet til Fredericia. Fra Laugstiden og Laugene findes endnu Genstande her af Interesse, ligesom forskellige Arkivalier vedrørende Byens Forningsliv.“

Efter Indbydelse af daværende Borgmester Valentin-Branth, Fru Marie Christensen, Forsørgelsesinspektør L. Larsen og Forstander Vilh. Larsen afholdtes den 20. Oktober 1916 et Møde i den folkelige Forsamlingsbygning, hvor ca. 60 Damer og Herrer en-

stemmig vedtog under Navnet „Fredericia Museumsforening“ at oprette en Forening, hvis Formaal skulde være at tilvejebringe et Bymuseum i Fredericia.

Der valgtes straks Bestyrelse og senere et Forretningsudvalg. Bestyrelsen udsendte den 12. December gennem Byens Blade følgende Opraab:

Hjørnet af Jyllands- og Prinsessegade omkring 1890.
(Købt 1909 af Fabr. F. M. Spindler, der paabegyndte Ombygningen
Aaret efter.)

„Til Beboere i Fredericia og Omegn!

Fredericia kaldes trods sin unge Alder med Rette Minder-
nes By.

Fra Slagmarken, fra de prægtige Volde og fra Monumenterne taler Minderne deres stille, stærke Sprog. Men ønsker man at uddybe sit Kendskab til Byens Historie og spørger man efter Byens Museum faar man til sin Beklagelse den Besked, at der ikke findes noget saadant.

Medborgere fra By og Land!

Denne Mangel bør der raades Bod paa. Selvfølgelig er ikke lidt gaet tabt i de svundne Tider, men endnu er der dog sikkert meget tilbage, som kan virke oplysende og fortællende, naar det kommer paa sin rette Plads. Men vi maa

hurtig tage fat paa Sagen, inden ogsaa disse Ting forsvinder. Lad os derfor ikke tøve, men alle hjælpe til at realisere den Tanke at skabe et Bymuseum i Fredericia.

Undertegnede Bestyrelse for Fredericia Museumsforening opfordrer derfor enhver, der maatte være i Besiddelse af Genstande af Interesse for et saadant Museum, eller ved, hvor saadanne findes, til at gøre deres bedste for at saadanne Genstande nu eller senere kan komme i Museets Besiddelse.

Enhver Gave eller Oplysning modtages med Taknemlighed af undertegnede Medlemmer af Bestyrelsen, hos hvem ligledes Indmeldelse i Foreningen kan ske.

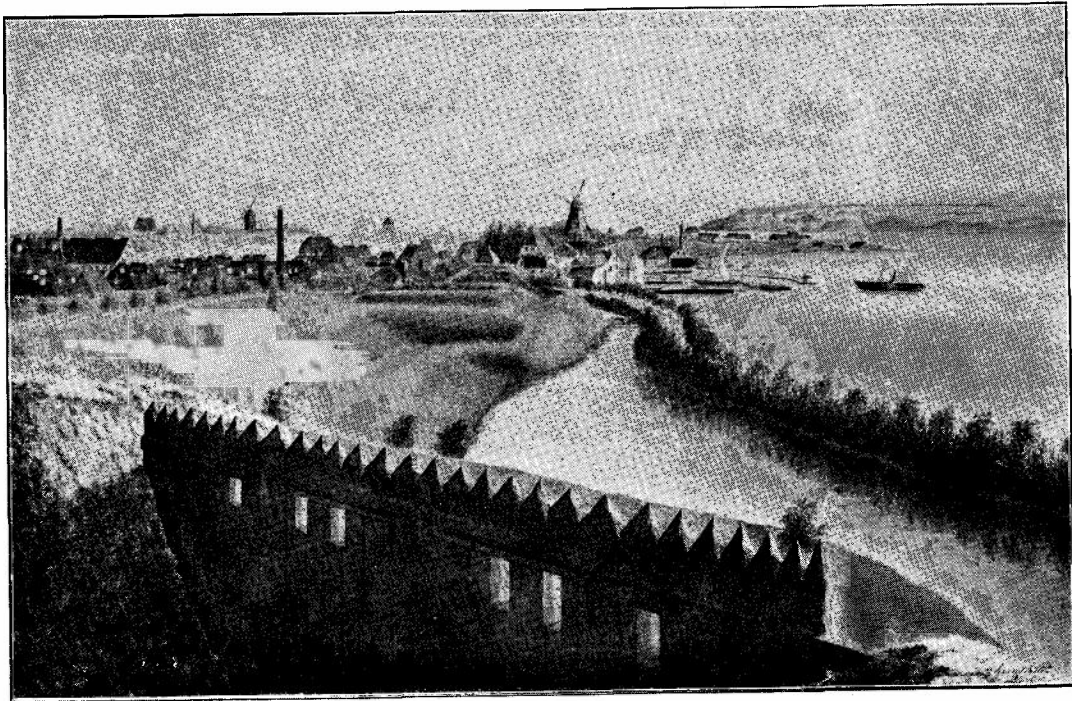
Aarsbidraget er mindst 1 Kr.

G. Valentiner Branth,
Borgmester, Formand.

<i>Jørgen Aamand,</i> Gaardejer, Trelde.	<i>A. C. Abitz,</i> pens. Lærer.	<i>W. Bardram,</i> Stadsingeniør.
<i>J. Bjarne,</i> Sparekassebogholder.	<i>Marie Christensen,</i> Redaktør.	<i>A. Ebling,</i> Bogholder.
<i>Gyde Gydesen,</i> Gaardejer, Erritsø.	<i>Jens Hansen,</i> fhv. Kordegn.	<i>H. Honoré,</i> Redaktør.
<i>Th. Knudsen,</i> Apoteker.	<i>J. F. Kiær,</i> Bankdir., Konsul.	<i>L. Larsen,</i> Forsørgelsesinsp.
<i>Wilh. Larsen,</i> Forstander.	<i>M. Munch,</i> fhv. Fiskeeksportør.	<i>Anna Pallesen,</i> Frue.
<i>P. Schreiber,</i> Præst.	<i>Joh. Schwartz,</i> Gaardejer, Bredstrup.	<i>Wilh. Stachelin,</i> Præst.

Det første Forretningsudvalget foretog sig, var at inddele Byen og Omegnen i Distrikter og formaa interesserede til hver at overtage sit bestemte Distrikt til Afsøgning for at erhverve Genstande til Museet eller i hvert Fald notere, hvor saadanne fandtes.

Denne Afsøgning gav til Resultat, at ikke saa faa Genstande straks blev skænket til Museet, ligesom den i Forbindelse med det udsendte Opraab førte til, at en Del af Byens og Omegnens Beboere indmeldte sig som Medlemmer af Museumsforeningen.

Udsigt fra Oldenborgs Bastion over Fredericias sydlige Del i 1861.
I Baggrunden ses Stubmøllen og Krudttaarnet paa Sjællands Bastion.

For yderligere at vække Interesse for Sagen afholdtes i Dagene 1.—4. December 1917 en Udstilling i Købestævnebygningen, hvis øverste Sal Købestævnets Bestyrelse velvilligt havde overladt Museet gratis. Udstillingen omfattede dels Ting, Museet selv ejede, og dels Ting, som Byens og Omegnens Beboere havde udlaant til Museet i den Anledning.

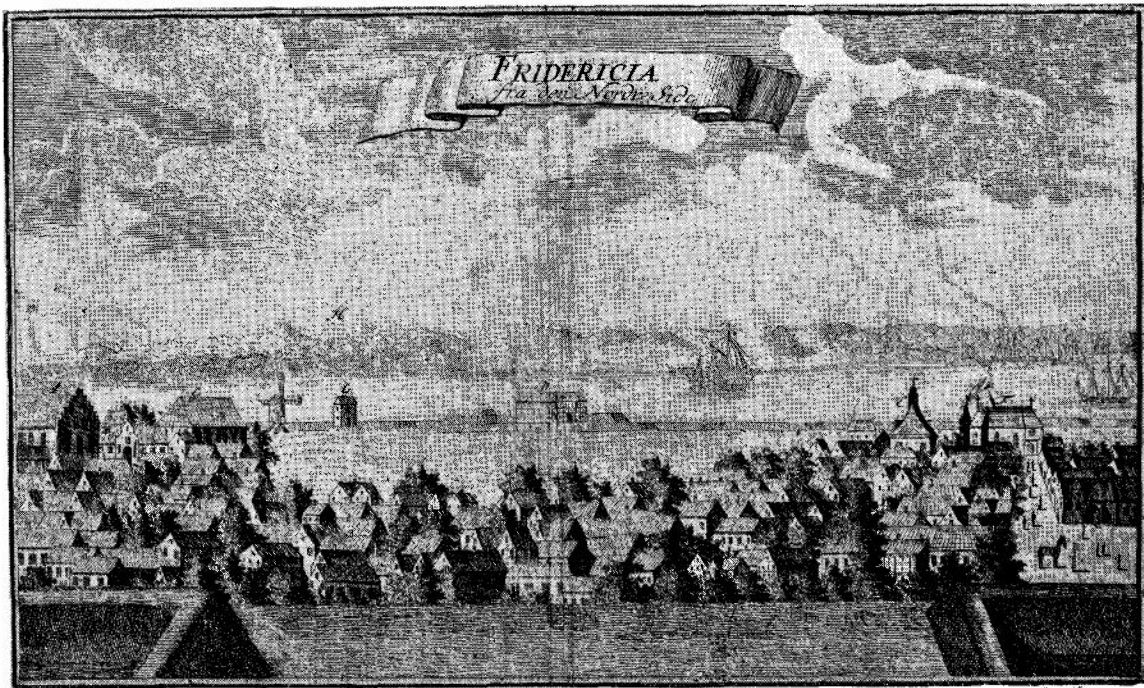
Udstillingen omfattede ca. 1000 Nr. — heraf tilhørte ca. 400 Nr. Museet — og den viste, at der endnu i Byen og Omegnen findes mange Genstande i privat Eje, som vilde være af stor Værdi for et Fredericia Bymuseum.

Det gjaldt for Bestyrelsen om at bringe Midler til Veje for at blive i Stand til at skaffe passende Lokaler, helst i egen Ejendom, hvor Museets Genstande kunde anbringes, saaledes at der blev Adgang for Publikum til at bese dem. Det vedtoges derfor til Fordel for Museet at lade afholde Ringridning paa Pladsen ved det store Eksercerhus i Østervoldgade. Den første Ringridning fandt Sted her den 27. August 1922 om Em. og afsluttedes med en Aftenfest i Købestævnets Festsal. Begge Steder var der god Tilslutning, og Dagen gav Museet et Overskud paa 3822 Kr.

Ringridning og Aftenfest gentoges i 1923 og 1924, men med betydeligt mindre Overskud.

I Apotekets gamle Ejendom i Prinsessegade Nr. 22 lykkedes det Museet i Efteraaret 1917 at leje nogle Lokaler, hvor de erhvervede Genstande blev opbevarede; men da Apoteker Knudsen allerede Aaret efter solgte Apoteket, maatte det lejede fraflyttes. Lejen af disse Lokaler var fastsat til 35 Kr. maanedlig, men Museet fik Lejen eftergivet.

Museet var nu husvild og kunde vanskelig skaffe andre Lokaler. Købmand P. M. Pallesen tilbød da midlertidig uden Vederlag at overlade Museet nogle Rum

H. H. G. G. G. G.

J. H. H. H. H.

Fredericia set nordfra I765 (Danske Atlas). A. Danske Kirke. B. Hospitalet. C. Reformerte Kirke. D. Proviantgaard.
E. Raadhuset. F. Tyske Kirke. G. Krudttaarnet. H. Billeshave Skov og Bakker. I. Strib Færgegaard.
(I Forgrunden tilhøjre Træhest og Pæl.)

i Utzongaarden til Opmagasinerings af Genstandene. En Del gamle Billeder og en Stensamling blev dog anbragt paa Raadhuset i Forværelset til Retslokalet, og

Landsoldaten 6. Juli 1864.
(Paa Billedet ses 2 østrigske Soldater.)

Fredericia Byes og Omegns Spare- og Laanekasse tilbød vederlagsfrit at opbevare en fra Hærens Tøjhus til Museet udlaant Vaabensamling i et af Værelserne til Sparekassens Arkiv.

Den Del af Museets Genstande, som anbragtes i Utzongaarden, flyttedes senere til Loftet over Auktions-

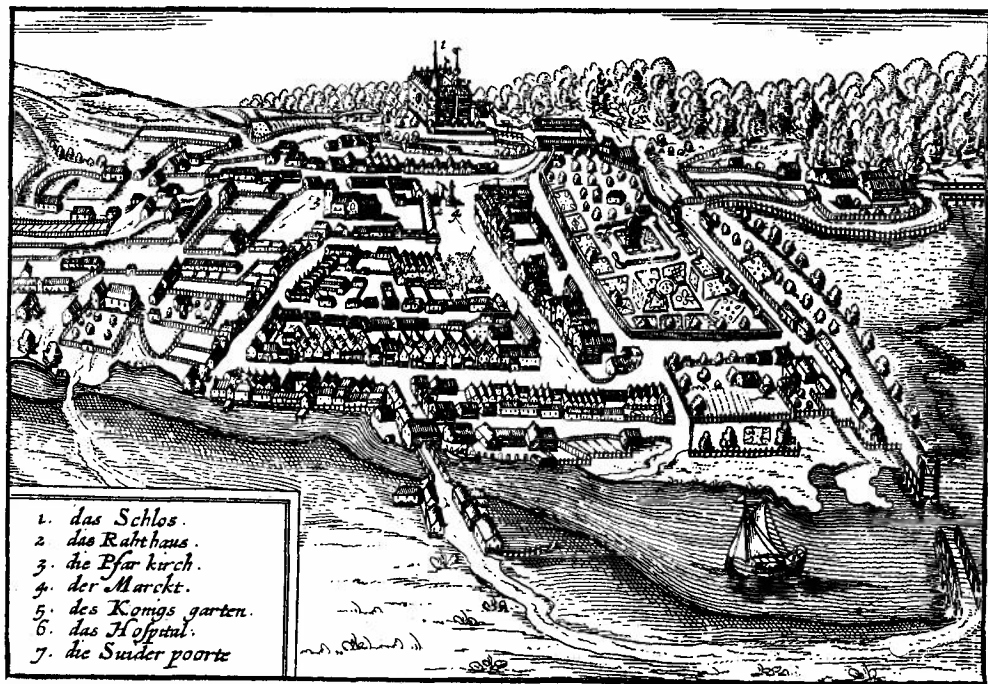
lokalet i Prinsessegade. Museet betaler her en Leje af 100 Kr. aarlig.

Lokalespørgsmaalet optager stadig Bestyrelsens Tanker, helst vil man selv bygge eller købe en passende Ejendom; men man tør dog ikke binde an med saa stor en Opgave uden Støtte fra anden Side, thi Museets Midler er endnu kun smaa.

I April 1926 indsendtes et Andragende til Byraadet i Fredericia om at maatte faa anvist Lokaler i Michaelis gamle Præstegaard paa Hj. af Jyllands- og Vendersgade, naar denne ved Opførelse af en ny Præstegaard blev ledig. Der kunde imidlertid ikke tages Hensyn til dette Andragende, da der skulde disponeres over den gamle Præstegaard paa anden Maade; men ved de Forhandlinger, som Forretningsudvalget i den Anledning havde med Borgmester Frantz Hansen og de Udvalgsmedlemmer, som havde med den gamle Præstegaards Anvendelse at gøre, fik man det Indtryk, at der saas med Velvilje paa Støtte til Museet til en Løsning af det vanskelige Lokalespørgsmaal.

Selv om det er en forholdsvis lille Samling, Museet endnu ejer, har den dog allerede Værdi som Bidrag til Belysning af Byens Historie, og der er næppe Tvivl om, at hvis Museets Genstande blev anbragt i passende Lokaler, som blev tilgængelig for Publikum, vilde Interessen for Museet i høj Grad vækkes blandt Byens og Omegnens Beboere, hvilket formentlig vilde give sig Udslag bl. a. i, at mange Genstande, som nu enten gaar til andre Museer eller henligger upaaagtede, blev skænket til Fredericia Museum.

Kort fra Fr. III.s Tid over Kolding. (Se Noten Side 76.)

SLOTSHAVEN VED KOLDINGHUS

AF

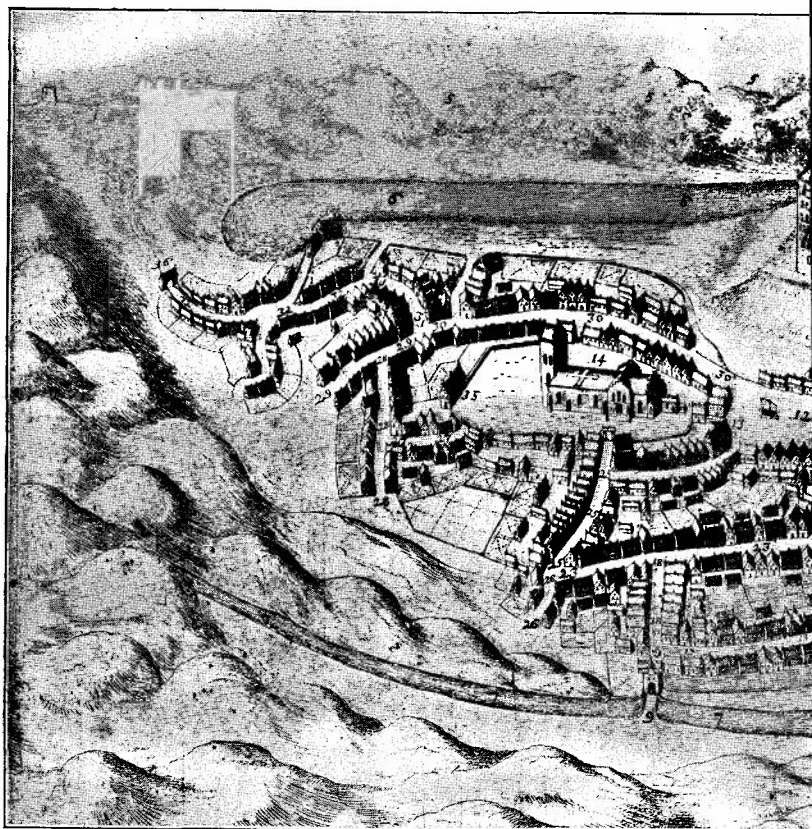
N. H. STEPHEN DAHL

KOLDING

De ældste Beretninger om Havebruget og Havekulturen i Danmark fortæller os, at Munkene, der indvandrede fra det sydlige Europa for at udbrede Kristendommen her i Landet, ogsaa var de første, der her har drevet rationelt Havebrug, og da Kristendommen til sidst fortrængte de gamle Guder, kunde Klosterbrødrene endelig opføre deres Boliger under roligere Forhold og her optage det Arbejde for Havekunstens og Plantedyrkningens Fremme, som satte Spor flere Hundredeaar frem i Tiden.

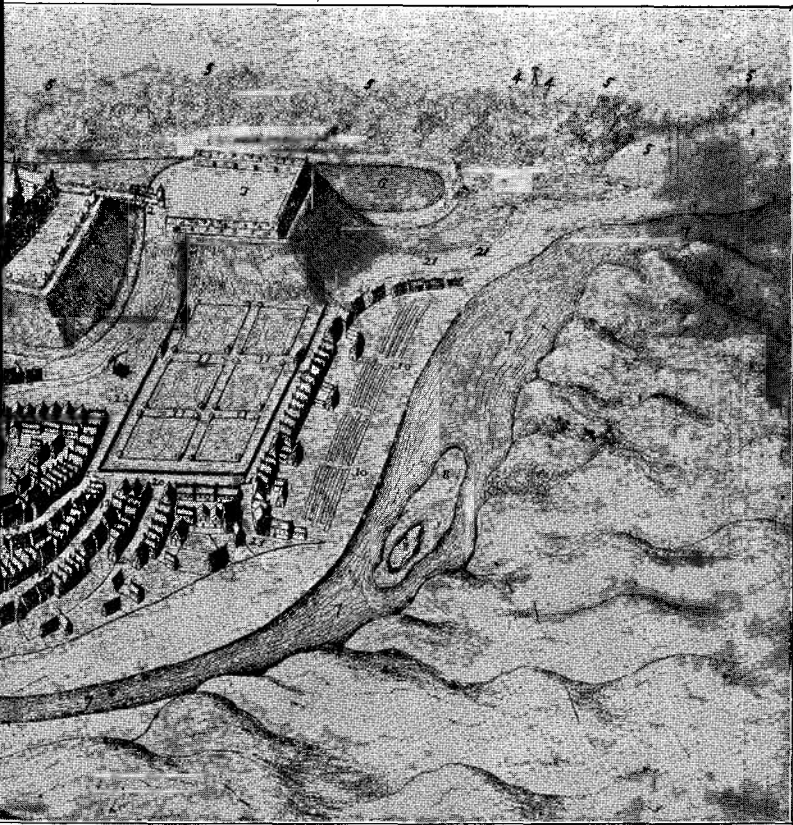
Som en af de mest bekendte af disse Foregangsmand skal her nævnes Biskop Absalons gode Ven fra Studieaarene i Paris, den myndige Abbed Vilhelm, der kom til Sjælland 15. August 1162. Hans første Virkekreds i Danmark blev paa Eskildsø i Roskilde Fjord, hvor han grundigt reformerede Munkenes Levevis, vistnok til liden Glæde for disse. I alle Tilfælde beretter Krøniken om følgende Klage, der fremsattes: „Hvorfor er dog denne Stodder kommen til os, han drikker selv ikke noget, men omsætter Klosters Midler i Sølv og Guld og giver os kun *Trærnes Blade og Markernes Urter* i Stedet for Mad.“ Gennem 15 Aar fortsatte den nidkære Prælat dog sit Arbejde, og i dette Tidsrum lykkedes det ham at forvandle Øen til en vel-

Reesens Kort 1677. (H)

1. Kolding Slott.	7. Fiorden till Byen.	13. Raad
2. Vindbroen.	8. Smör-holmen.	14. St. N
3. Staldgaarden.	9. Kolding-broe oc Sönder Port.	15. Skole
4. Branderup (!) Skow.	10. Blegdammen.	16. Nörr
5. Dyrhafven.	11. Slotts hafven.	17. Hosp
6. Söen och Möllen ved enden af Söen.	12. Torfvit.	18. Port-
		19. Böde

er Eliassen: Kolding.)

irke.

- 20. Fruer-gade.
- 21. Klosteret.
- 22. Gade bag Slottet.
- 23. Rendebanen.
- 24. Øster-gade.
- 25. Vester-gade.
- 26. Divels-hul.

- 27. Skole-gade.
- 28. Svie-gade.
- 29. Provst-gaard.
- 30. Nest Torfvit.
- 31. Loes-bierg.
- 32. Loes-hye.

(Øverst til Venstre ses Galgen paa Galgebjerge.)

dyrket Frugt- og Køkkenhave. Senere kom Abbed Vilhelm til Æbelholt Kloster paa Sjælland, hvor han fortsatte sin Virksomhed og forblev til sin Død 15. April 1203.

Munken og Lægen Henrik Harpestræng (død 1244), maa ogsaa nævnes blandt disse Foregangsmænd. Mest blev han dog kendt for sin Lægebog, og da det tør formodes, at de fleste af de deri nævnte Planter ogsaa er blevet dyrket her i Landet, har man tillige her en interessant Fortegnelse over Munkehavernes Planter.

Medens Munkene saaledes, skærmede af Klostrenes hellige Mure, dyrkede deres Planter under forholdsvis gode Kaar, var det endnu anderledes ved Herregaardene. De fleste af disse var jo byggede som Fæstninger, hvis Hovedformaal var at yde Værn og Beskyttelse mod indtrængende Fjender, og Troels Lund har i „Dagligt Liv i Norden“ sikkert fundet Udtryk for det rette Forhold, naar han skriver: „Den gammeldags Opfattelse var, at en Have ved en Borg var en Uting. Anbragtes den paa Borgøen, var det et urimeligt Misbrug af Plads, der nok en Gang ved en Belejring skulde hævne sig. Og lagdes den udenfor Graven, saa frembød den kun ny Mangler: Et Skjulested for Fjender, tæt ind paa Livet af Borgen, en yderst farlig Plads for Kvinderne at færdes paa, lige saa usikker som Skoven selv. Nej, en Humlehave bag Ladegaarden, en Kaalgaard og saa en lun lille Plet til de fornødne Bistader, det var alt hvad Have der havde hjemme ved en Borg.“

Tiden ændrede dog efterhaanden dette Forhold, og da endelig Reformationen medførte Klostrenes Nedlæggelse, var Interessen for Havekunsten allerede saa stor og grundfæstet, at den førende Stilling paa dette Omraade, der tidligere indtoges af Klosterhaverne, nu gik over til Herregaardshaverne. Det er vel heller ikke

udelukket, at nogle af de havekyndige Munke er traadt i Tjeneste hos de nye Ejere, hvor Klosterhaverne er indgaaet som Led i Haveanlæg ved nærliggende Slotte. I sidste Halvdel af det 16. Aarhundrede anlægdes mange Haver, saavel ved Herregaardene som ved de kongelige Slotte. Haven ved *Koldinghus* paabegyndtes 1547, Haven ved Skanderborg Slot 1569, Lundehave ved Helsingør 1580 og Tycho Brahes Have ved Uranienborg omtrent ved samme Tid. Dette er nogle faa af de mest kendte Haver, der kan føre deres Historie tilbage til dette Tidsrum; men da det er Slotshaven ved Koldinghus, vi her skal beskæftige os med, vil vi lade de øvrige ude af Betragtning.

Angaaende Haven ved Koldinghus har vi kun faa og spredte Efterretninger. Det følgende kan derfor kun gengive dens Historie i grove Træk. I Almindelighed nævnes Aar 1547 som Anlægsaar, men Arbejdet har dog været planlagt langt tidligere. Allerede i 1546 véd vi, at Lehnsmanden paa Hindsgavl havde faaet Ordre til at sende en Baad til Kolding med Eske- og Æbletræer, og i de følgende Aar er Haven fuldført.

Endnu er der ikke fundet nogen Beretning om eller af den Mand, der har planlagt og udført Arbejdet, heller ikke har vi nogen Fortegnelse over de hertil anvendte Planter, men fra den noget senere anlagte Have ved Skanderborg Slot har man en Liste over Frugttræer, som Tolderen i Helsingør skulde skaffe til dette Brug, og da man tør antage, at det samme Forhold mellem de forskellige Plantesorter ogsaa har været til Stede ved Koldinghus, skal den her gengives. Den er tillige mærkelig ved det forholdsvis store Antal af Morbær-, Mandel- og andre, til Massekultur i Danmark kun lidet egnede Planter. Maaske man tør tage det som et Bevis paa den høje Udvikling, Havebruget

havde naaet i Klosterhaverne, at disse fremmede Planter her har kunnet lykkes saa vel, at de har givet Lyst til at anvende ogsaa disse Vækster i Herregaards-haverne. Fortegnelsen ser saaledes ud: Sommeræbler 15, af alle Slags Æbler 10, Sommerpærer 15, af alle Slags Pærer 30, Blommetræer 30, Kirsebærtræer 40, Kvædetræer 20, Mandeltræer 20, Figentræer 10, Morbærtræer 20, og Valnøddetræer 30.“

Træerne indkøbtes fra Udlandet, Planteskolerne var jo endnu ukendte i Danmark; den første af disse, der fik nogen Betydning, var den Træskole, som Gartner P. Vothmann i 1695 paabegyndte ved Sønderborg Slot, og som var i samme Families Eje indtil 1889, da den nedlagdes. Den lange og besværlige Transport af Planterne, med Skib fra Holland eller England, til andre Tider paa Vogn fra Tyskland, bevirkede selvfølgelig et mægtigt Svind. Fra det senere Anlæg af Rosenborg Have i København berettes saaledes, at der af 400 Træer, indkøbt i Nürnberg, kun levede 209.

Det ældste Kort over Kolding¹⁾ viser, at Urtehavens Grænser omtrent har fulgt nuværende Slotsgade, Klostergade og Munkegade. Medvirkende til denne langagtige Form har det vel nok været, at en Del af den gamle Klosterhave, der tidligere fandtes her, indgik som et Led i Slotshaven. Selve Anlægsformen er forøvrigt ret leddeløs, tilsyneladende formet uden Stræben efter at danne et samlet Hele; utænkeligt er det vel ikke, at en forhenværende, havekyndig Klosterbroder har været medvirkende ved Udførelsen. Som man véd, døde Kristian III paa Koldinghus, og hans Enke, Dronning Dorothea, fik Slottet overladt til Enkesæde. I

¹⁾ Se V. Amts Aarb. 1906, 228. Der findes flere andre Kort, der ligner Rantzaus Kort fra 1580'erne meget, men hvor Enkelthederne er forandrede, saaledes et Kort fra Frederik III.s Tid, ca. 1653, se f. Eks. Bedene i Slotshaven, forskellige Bygninger o. s. v. Kortet aftrykkes foran, Side 70.

hendes Tid blev der ofret meget paa Haven. Fra Urtegaarden ved Københavns Slot forskrev Dronningen Merian, Brisilicon, Nelliker, Cypres, Guleviol og mange andre mærkelige Urter, og megen Omhu har der sikkert ogsaa været anvendt paa Dyrkningen af Lægeplanter. Det vides jo, at Dronningen havde stor Interesse for Lægekunsten, og en udmærket Raadgiver havde hun i den plantekyndige Livlæge, Cornelius Hamsfort. De endnu eksisterende store Lindetræer siges ogsaa at være plantet af denne Dronning. Det er vel nok vanskeligt at bevise, men da Linden er et Træ, der kan leve adskillige Hundredeaar, og da disse Træer findes gengivet paa alle gamle Billeder af Slottet, er der al Sandsynlighed for, at Traditionen i dette Tilfælde har Ret.

Den første Gartner, der nævnes, er Urtegaardsmand Hans Skotte, der, ifølge en Skrivelse, udstedt paa Koldinghus den 9. Juli 1578, erholdt i Pension, efter Bægøring, med hans Hustru, som tager Vare paa Kaalhaven, af synderlig Gunst og Naade 24 gamle Daler og tvende Hofklædninger, een om Vinteren og een om Sommeren, samt fri Hus og Vaaning, og da hans Hustru skal vare paa Slottets Kaalhaver, er han ogsaa bevilget for ham og Hustru hver Maaned 10 gamle Daler Kostpenge, og skal han, saa længe han er i Kongens Tjeneste, holde 3 Karle om Sommeren og 2 om Vinteren, og skal give hver af dem 4 Daler om Maaneden til Kostpenge, hvilke alt Lehnsmanden her paa Slottet paa Kongens Vegne skal sørge for, at de bekommer. Samtidig ansattes ogsaa en Humlegaardsmand. Hans Udnævnelse er udstedt paa Koldinghus den 10. Juli 1578. Mandens Navn var Morten Polle. Han fik til Beholdning og Pension 14 gamle Daler, en sædvanlig Hofklædning og et Par Sko samt frit Hus og Vaaning

og 6 Daler hver Maaned til Kostpenge. 16. Juni 1580 udstedtes en ny Skrivelse paa Koldinghus, der nærmere udformede Gartnerens Lønningsmaade: „Hans Skotte skal tage Vare paa Haven for Koldinghus og derfor aarligen oppebære 5 Pd. (1 Pd. = 4 Tdr.) Rug. 5 Pd. Malt, 30 Skp. Humle, 1 levende Okse, $\frac{1}{2}$ Oksekrop, 3 fede Svin, 6 Sider Flæsk, 8 fede Faar, 8 Gjæs, $\frac{1}{2}$ Td. Smør, $1\frac{1}{2}$ Td. saltet Sild, 8 Fjd. saltet Aal, $\frac{1}{2}$ Td. Lyneborg Salt, 500 tørrede Hvidlinger, 1000 tørrede Kuller, 1 Td. Bay-salt, 1 Td. Gryn, 30 Læs Ved, 41 Læs Tørv, 30 Daler, 2 sædvanlige Hofklædninger, 4 Par Sko og fri Hus og Vaaning sammesteds. I en ny Skrivelse, der er underskrevet 11. Juni 1587, fritoges Urtegaardsmand Skotte for Skat, Hold og al anden borgerlig og Byes Tyng i Kolding, og samme Aar den 14. Juli faar han Kongens Brev paa en Kaalgaard i Byen, som han selv har i Brug, liggende østen for den Forte, som gaar østen om Provstegaarden, hvilken Kaalgaard han og hans Arvinger til evindelig Tid maa nyde, bruge og beholde. Denne Skrivelse er udstedt paa Skanderborg Slot. Nogle faa Aar senere, først i Halvfemserne, blev der indført forskellige Besparelser ved Slottets Drift. For Havens Vedkommende bevirkede dette, at Urtegaardsmandens Pengeløn nedsattes med 35 Daler og at den ene Urtegaardssvend blev afskediget. 1583 lod Henrik Belov et Plankeværk opstille til Værn for Urtehaven. Ved denne Lejlighed blev Hegnet sat ind paa Naboernes Grund, en Fejl, der gav Anledning til flere Klager og først blev rettet efter at Markdanner var blevet Lehnsmand.

Havens Glanstid og højeste Udvikling har været naaet under Kristian IV. Denne Konge, der ofte opholdt sig paa Koldinghus, ofrede meget baade paa Slot og Have. Han byggede 1596 et Boldhus i Haven.

Spillebanen var her delt med et Net, og til Anvendelse ved Spillet blev der 1610—11 købt 46 Rackete Bolde, for 23 skl. dansk, hos Frederik Bornholt i Kolding. Samme Aar er der til Rebslager Anders Paaske i Kolding betalt et Hampereb med Gangværk til Anvendelse paa Banen. I Lehnsregnskaberne nævnes nu en Urtegaardsmand Peter Iversen, der sammen med sine 3 Svende holdt Haven i Orden, og her findes Fortegnelse over dennes Indkøb af Frø, Planter og Redskaber. Aar 1610 købte han saaledes følgende Varer af Frøkræmmer Peter Figenbom af Bremen:

½ Skaalpund Løgfrø 2 Daler 20 Sk. dansk.

3½ Skaalpund Gulerodsfrø 1½ Daler.

1 Skaalpund hvid Kabudsfrø 1 Daler.

4 Lod Merian 24 Skilling. 3 Lod Basilicke 20 Skilling.

3 Lod Endevien 9 Skilling. 1 Lod Portulak 6 Skilling.

Det følgende Aar køber han af This Smed af Bremen det Frø, som „han ikke selv kan samle og optage“.

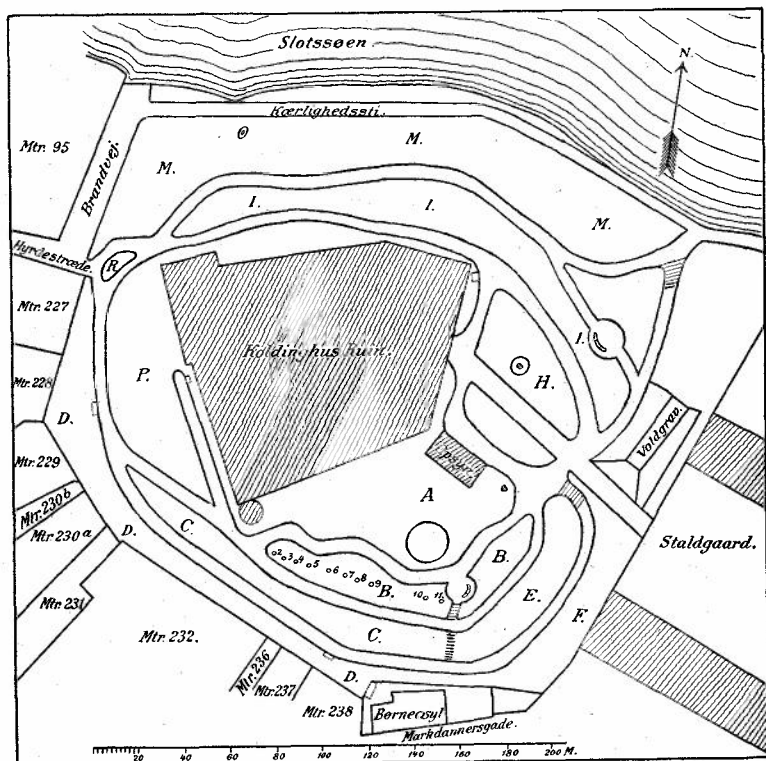
Allerede i Kong Frederik II's Tid var der anlagt en lukket *Løngang* fra Haven ved selve Slottet ovenover Voldgraven ind i Urtehaven, for at Kongen ugenert kunde gaa ind i Haven. Løngangen, der allerede ses paa Rantzaus Kort fra Frederik II's sidste Aar, fornyes 1611—12. (Se Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid, Side 20).

I Haven har der været dyrket Vin og Figen, rimeligvis i et Orangerihus, der ogsaa nævnes, og i Vinteren 1616—17, da Kongen og de unge Herrer opholdt sig paa Skanderborg Slot, har Urtegaardssvend Thue Nielsen foretaget flere Rejser dertil med Vindruer, Æbler, Pærer, Rødder, Løg og andre Havefrugter fra Koldinghus. Da Leinet i 1617 overtoges af Otto Brahe Pedersen, nævntes følgende Bygninger i Haven „et Lysthus opmuret af Grund og tækket med Skifer. Et

andet Hus sammesteds, som er et Halvtag, muret af Grund og tækket med Tegl. Et langt Vognhus muret mellem Stænger 30 Fag langt, tækket med Tegl, og ved Magt“. I Kongens private Dagbog findes ogsaa Oplysninger om Slotshaven ved Koldinghus. I 1618 læses saaledes: „Fik (gav) jeg Urtegaardsmanden paa Koldinghus 50 Daler til Urter og Frø“, og af de øvrige Regnskaber fremgaar det, at der har været købt Handsker til Urtegaardsmanden og Svendene, Hampesnøre til at sætte Urter efter, samt Krukker af Sten til at vande Krud¹⁾ og andet med i Haven. 1619—20 blev der i Urtehaven bygget en Beriderbane efter Kongens mundtlige Befaling til Tømmermand Jens Widdesen. Den opførtes af Fyrretømmer og var 126 Alen lang. Aaret efter var Murmester Jørgen Pedersen i Kolding beskæftiget med en Gang i Urtehaven førende til den ny Beriderbane. Jorden blev jævnet „ved Bøndernes Tilhjælp“, og Banen beskrives nu som værende 133 sjællandske Alen lang, 6 Alen bred og „ved den ene Ende rund, som er 15 Alen paa Breddelsen og 20 paa Længelsen“. 1631 nævnes en Kongens Ridestald, vistnok beliggende i den store Urtehave, hvor der ogsaa opførtes et „Pilkentavl“. 1634 blev der skrevet til Ernst Nordmand om at lade rette forskellige Brøstfældigheder ved Slottet, hvorimellem nævnes Stakitværket omkring Dronningens Have imellem Slottets Bro og Badstuen. I et andet Brev, udstedt paa Flensborghus 27. November samme Aar, anmodes han om at lade opsætte det Ridehus, som med det første vilde ankomme til Koldinghus, paa den Plads i Slottets den store Urtehave, som dertil var udset „nedenfor Bakken imellem den øverste Gang, som Porten gaar ind i Haven østen for imellem Banken og det Sted, hvor

¹⁾ Gammel Betegnelse for Urter eller Krydderurter.

Kongens tidligere Livstald plejede at staa og saaledes, at den ene Ende paa Ridehuset staaer med Gavlen paa den sønderste Ende ud i Gærdestedet ud til Porten, som

Kort fra Nutiden over »Dronningens Have« (Slotshaven).
A B C o. s. v. Skovbund, Bede og Plæner. 2—11 Dorotheas Linde.

gaar bag fra Slottets Staldgaard og ned til Byen, og at Indgangen der gøres, gennem der udi Ridehuset, thi vi ingen Indgang gennem Ridehuset vil have udi Haven undtagen alene vor egen Gang (altsaa Løngangen) fra Slottet og til Ridehuset igennem en Dør; vi selv kan

lade oplukke med Hovednøglen, naar vi vil ind i Ridehuset.“

I Januar 1636 skriver Kongen til Jørgen Vind: „Der skal forskrives en temmelig Antal unge Frugtræer fra Holland som paa Foraaret kan ved Kolding ankomme og sammesteds udi Haven blive udi rette Tid sat“. 1643 ansattes Peder Sørensen som Urtegaardsmand paa Koldinghus. Bevillingen var udstedt i København den 14. Maj samme Aar. — Blandt Slotshavens Sjældenheder maa nævnes de røde Roser, som ogsaa tidligere har været omtalt. Blomsterne sendtes til København, hvor de fandt Anvendelse i Kongens Laboratorium, og at disse Roser blev dyrket i ret stor Udstrækning, fremgaar bl. a. af en Skrivelse fra 1653, hvor Urtegaardsmanden faar Ordre til at sende 3 Tønder „stødte Roser“ til Anvendelse for Hofkemiker Peter Paynck. Et i 1661 foretaget Syn over Haven nævner dog slet ikke disse Planter og giver nærmest Indtryk af, at Havens Glanstid allerede er forbi. Synsforretningen foretoges den 24. Juli af 2 Mænd fra Bjært og 2 fra Eltang. Da der var Misvækst, kunde der, efter deres Skøn, kun blive 6 Skæpper Æbler og 4 Skæpper Pærer. Blommer blev der slet ingen af, heller ikke Kirsebær, men der var 12 Bede Timian, 5 Bede Salvie, 7 Bede Rødløg, 1 Bed Persille, 1 Bed Hvidløg, 1 Bed Agurker, 1 Bed Rødbeder, 1 Bed Lavendel, 1 Bed Hvidroer, 3 Stykker Hvidkaal, men paa Grund af Misvækst kunde Stykkerne kun ansættes til en Værdi af 1 Rigsdaler hver. 2 Stykker Grønkaal ansættes til 2 Rigsdaler hver.¹⁾

1665 døde Urtegaardsmand Peder Sørensen, og inden Efterfølgeren overtog Embedet, foretoges en Synsforretning, som findes beskrevet i Brusk Herreds Thingbog den 6. April 1665. Her berettes som følger:

¹⁾ Eliassen: Kolding, 147.

„Hjemlede med oprakt Finger og Ed Jørgen Nielsen og Zacharias Hansen i Eltang, at i Dag otte Dage gav den forrige Gartner i Koldinghus Urtehave Sign. Peder Søffrinsen, hans Hustru, Maren Hansdatter, og hendes Børn ved deres Laugværge lovlig mundtlig Varsel til deres Bopæl og Vaaning i Haven, imod Syn paa Aastedet til Haven og Syns Afsigt her til Thinget i Dag. Hvilke forskrevne otte Dannemænd alle samdrægtigen vunde paa deres gode Tro og rette Sandhed at de saa og hørte her i Dag. For Retten fremstod Jens Jørgensen i Bramdrup, Jørgen Michelsen, Søfren Nielsen og Hans Jensen, ibd., som vunde og kundgjorde ved Ed med oprakt Finger efter Recessen, at de den 6te Aprilli sidstforleden, var til Syns i Kongelige Majestæts Urtehave ved Koldinghus, eftersom de dertil var lovligen opkrævet udi ærlige, velfornemme Mand Jacob Lauridsen Bech, Kgl: Maj: Slotsfoged og Ridefoged paa Koldinghus, hans Overværelse, og der besigtiget og synet, hvorledes Haven med Gartnerens Vaaning nu befindes og er vedlige efter den forrige Gartner Peder Søffrensens dødelige Afgang, og befandtes saaledes efter den nylig forordnede Gartner Tomis Raffns Paa-visning og Nærværelse som efterfølger: Gartnerens Vaaning er et Hus, som findes i Haven ud til Gaden (Hjørnet af nuværende Slotsgade og Klostergade), deri var en Jernkakkellovn uden Dør (Bilæggerovn), desuden fandtes en Stue, hvorudi var otte Vinduer ved Magt, for denne en Fyrredør med Jernklinge, Bjælkerne og Baandene paa Huset var udskredne med Nakkerne. Grunden er meget brøstfældig og Liggerne under Huset forraadnede, saa dersom det ikke udi Tide bliver hjulpen, er det at befrygte at samme Hus skulde nederfalde. Er i Huset et lidet Sengekammer, hvori er et lidet Vindue, og derfor en Fyrredør med Jernklinge

for, tillige et Køkken hvor udi fandtes to smaa Vinduesrammer, hvortil et Vindue, derfor en Dør med Klinge for. Endnu en Stue var der i samme Hus, med 5 Vinduer, som paa Ruderne er noget brøstfældige, derfor fandtes en Fyrredør med Jernklinge for. Paa Loftet fandtes 4 Vindueskarme, deraf var udi de tre hver 2 Vinduer og udi det fjerde 6 Vinduer, hvoraf et Vindue slet borte, og de andre paa Ruderne brøstfældige. I samme Hus er Taget nogenledes ved Magt, men Tagstenene hænger løse og er ikke understrøgne, udi Forstuen var et Vindue brøstfældigt, herfor fandtes en Fyrredør med Jernklinge, over Døren fandtes et Udfald, og en Trappe op til Døren som er brøstfældig. I Kælderen under Huset fandtes en Bagerovn med Skorsten over og en Fyrdør derfor. Udenfor fandtes tvende smaa Halvtag, et til at sætte 2 Køer udi og et til en Giafsti (en Fedesti for Gæs) som er forfalden, disse Huse havde Salig Peder Gardener selv ladet opstille. Ved Huset findes en Dør for Haven med en gammel Laas og Klinke for. Neder i Haugen er et Halvtagshus ganske forfaldent, Ridehuset er og ganske øde og borte og ødelagt udi Ufredstid. Udi Haven findes et Pæretræ kaldet Kongens Træ som findes om Roden omplanket og opfyldt med Jord og vel holdt vedlige, dog findes de andre Træer udi Haven noget forgroede med Mos. Rosentorne, Ribstræer, Stikkelsbærtræer og slige smaa Træer er nogenledes ved Magt. Grænsen om Haven fra hvor Skriverstuen tilforn haver været og om til Porten for Haven ved Klosteret er ganske brøstfældig, derfra igen og alle Vegne om Haven findes af det gamle Plankeværk 60 Flader som er forraadnet og brøstfældigt. Gærderne fra Hjørnet som Zone Peder sen boer og til Slottet er og ganske brøstfældige, saa at Svinene i Haven have gjort stor Skade baade blandt

Urterne og Træerne. Porten ved Klosteret er brøstfældig, og er her en gammel Laas for. Urter fandtes i Haven i fire Kvarterer, hvor udi er 23 Bede Timian unge og gamle, som er nogenlunde ved Magt. 1 Bed Balsam, 1 Bed med adskillige Slags Blomster. 1½ Bed Lavendel, som ikke kan vides, om de blive ved Magt eller ikke. 1 Bed romersk Kamille. ½ Bed Hjertensfryd. 2½ Bed Isop. 5 Bede Salvie. 1 Bed Krusemynte. 1 Sevenbom (*Juniperus sabina*). Den liden Have under Slottet findes i Fejdetiden at have været omsat med Palisader af Hustømmer, hvor udi findes 4 Kvarterer omsatte med Ribs og Rosentorn, godt ved Magt og besat med Buxbom og adskillige Blomster, som ikke nu kunde sees hvad var, eftersom de endnu ikke var kommet frem. Ved Muren i samme Have er to halve Kvarterer hvori findes nogen Vin, Rude og Isop som ikke kunde vides om de bliver ved Magt eller ikke, ellers fandtes der to Kvarterer med Buxbom udi, som er øde og vil forsættes, desuden fandtes og to smaa Rækker Ligustrum, som forleden Aar nyligen er podede. Tillige fandtes i Haven nogle unge Kirsebærtræer ved Magt. Hvad yderligere Ødelæggelser i Haven, der har fundet Sted, er sket i Fejdetiden ved Fjendernes Ruining. Dette forskrevne afhjemlede disse Mænd for et fuldt Syn i Sandhed at være, som forskrevet staar i alle Maader, og stod Hans Bertelsen i Kolding til Vedermaalsting, der dette Syn (blev) afsigt og begærede Genpart heraf paa Maren Peder Gardeners Weigne.

Løffuerdagen den 8 Aprilli 1665.“

Denne Synsforretning har tidligere været fremdraget af nu afdøde Overgartner Chr. Pedersen paa Lærkenborg. Hr. Pedersen har skrevet flere Bøger saavel som en Mængde Bladartikler, omhandlende Havebrugets Udvikling gennem Tiderne, og er forlængst anerkendt

som en af de fineste Kendere af Gartnerstandens Historie, men naar han ved en enkelt Lejlighed har fremdraget ovennævnte Synsforretning som et Bevis paa de uheldige Forhold, hvorunder enkelte Herregaardsgartnere paa dette Tidspunkt, undtagelsesvis, levede, fristes man dog til at tro, at han i nogen Grad har overset, at Jylland da var en krigshærget Landsdel, og at ikke mindst Koldingegnen havde lidt under disse ulykkelige Forhold. Hertil kommer, at de Befæstningsarbejder, der havde været udført i Haven, tillige havde efterladt Spor, der skulde mange Aars Arbejde til at udslette igen. Ejendommeligt er det ogsaa, at han slutter sin Omtale af den lille Have under Slottet ved, tilsyneladende med Forsæt, at skrive „to Rækker Ligustrum og nogle nyligt podede Kirsebærtræer“ i Stedet for den ovenfor gengivne nøjagtige Udskrift af Tingbogen.

Som ovenfor berørt blev Thomis Raffn nu ansat som Urtegaardsmand, og det ser ud til, at han har været efterfulgt af en Englænder. I „Kolding Avis“ for 25. Juni 1924 findes i alle Tilfælde en Artikel omhandlende Husdyrholdet i Koldinghus Amt omkring 1680, hvori der nævnes „Gartneren Mr. Adam Trallow boendis i kgl. Majestets Hauge ved Koldinghus, har i Huset Hustru, 1 Barn, 1 Dreng, 1 Pige og 1 Ko. Skatten paa Koen var 3 Mark, paa Pigen 1 Mark.“ Den næste Urtegaardsmand, der omtales, er Joachim Saltou. Da han beklædte Stillingen i omkringved 40 Aar, og da han forlod Tjenesten 1725, maa han altsaa være ansat i Tiaaret 1680—1690. Den ovenfor nævnte engelske Gartner kan derfor kun i et kortere Tidsrum have været knyttet til Haven.

Gartner Saltou blev lønnet med 200 Rigsdaler aarligt. Til Sammenligning skal her anføres, at Stillingen

som Overgartner ved Frederiksborg Slot i 1671 var lønnet med samme Pengebeløb. Hans Tjenestetid har været præget af de uheldige Forhold, der da herskede paa Koldinghus. Fra Regeringens Side søgte man at bringe det mest mulige ud af Slottet og dets Tilliggende, og Rivninger mellem Funktionærene indbyrdes synes ogsaa at være ret hyppige. 17. August 1697 klager Amtsskriver P. Pedersen over, at hans Formand plejede at have 6—8 Mænd til Kornkastning, medens han nu kun kan faa 2 Mænd, „de andre skal Gartneren have til Haven og Renderne, ihvorvel han aarligen af mig betales til Gartnertjenesten 100 Rigsdaler og for Rendemesterforvaltningen 40 Rigsdaler.“ En Aarrække var Urtehaven udlejet, og i 1706 omtales en Forpagter L. Lauridsen. Forinden han overtog Forpagtningen, der tillige omfattede Ladegaarden, modtog han en lang Skrivelse fra den tidligere Forpagter, Amtmand v. Woyda, dateret 8. Oktober 1705. Heri skrives om Haven under Punkt III: „Og som han ikke selv da hans kongelige Majestæts Frugthave blev taget i Syn, var her i Landet, og heller ikke siden før nu, saa er den ved Syn til Hans Herhof, Urtegaardsmand, og imod hvis Inventarium i Haven af Træer, Blomster og mere fandtes, taget imod Kvittering, om han vil behage sammen med hans Urtegaardsmands Kvittering at ratificere.“ Efter denne Skrivelse maa man antage, at ovennævnte Hans Herhof paa en eller anden Maade har været knyttet til Slotshaven. Det kan dog ikke have været som fast ansat Urtegaardsmand, højst kan han tænkes at være konstitueret i et kortere Tidsrum, medens Gartner Saltou ved Sygdom eller paa anden Maade har været forhindret i at passe sin Tjeneste. Tilsyneladende er det ogsaa selvmodsigende, at L. Lauridsen overtager Forpagtningen i 1706, naar det samtidig

meddeles, at saavel Have som Avlsgaard var bortforpagtet til Kolding Borgere i Aarene 1703 til 1713 for en aarlig Afgift af 30 Rigsdaler, og at denne Kontrakt yderligere blev fornyet for 3 Aar fra 1. Maj 1713. I Kolding Kommunes Regnskab fra dette Tidsrum findes ingen Oplysninger vedrørende denne Forpagtning. Deraf tør man vel slutte, at det ikke har været Kommunen, men en Sammenslutning af Borgere i Byen, der en Overgang har lejet Have og Gaard, maaske under en eller anden Form i Forstaaelse med ovennævnte L. Lauridsen. At der en Overgang har været Tale om en Nedlæggelse af Stillingen som Slotsgartner, eller i alle Tilfælde om en betydelig Indskrækning, fremgaar af en Skrivelse, udstedt i København den 17. Oktober 1718. Heri bevilliger Kongen, at „den gamle Urtegaardsmand ved Slotshaven i 36 Aar, Joachim Saltou, maa vedblive at beholde den, saa meget mere som han ved Rytteristaldenes Indretning har mistet sin frie Vaaning paa Slottet, men hvad Ørtefangsten angaar maa denne overlades Detlef Lehmeier i Forpagtning for de 83 Rigsdaler aarlig, han ved Auktionen havde budt.“ Beständig har det nu knebet med at skaffe Penge til nødvendige Vedligeholdelser ude og inde. I Breve fra 1718 oplyses, at Plankeværkerne om Haverne vare saa brøstfældige, at de hverken kunde holde Tyve eller Svin borte, og Springvandet var ude af Virksomhed, da ingen kunde give Forskud til Istandsættelserne.

2den September 1725 erholdt Frederik Saltou Gartner- og Fontainemester-Tjenesten ved Kolding Slot i hans Faders, Joachim Saltous, Sted, som havde havt denne Tjeneste i 40 Aar. I Aaret 1727 omtales en Konflikt mellem Gartner Joachim Saltou og Politiet i Kolding, rimeligvis foreligger her dog en Navneforveksling, da J. Saltou, som ovenfor nævnt, forlod sin Stil-

ling den 2. September 1725. Sagen drejede sig om, at Gartneren havde ladet grave en Grøft tværs over Klostergade for at skaffe Afløb fra Haven. Denne Grøft vilde Politimyndighederne have fyldt, da man med Rette ansaa dette for en betydelig Hindring for Færd-selen i Gaden. Frederik Saltou fratraadte 1739, og samme Aar, den 10. December, overtog Peder Bertelsen Gartnertjenesten og den dermed forbundne Vandmestertjeneste ved Kolding Slotshave, men først Løn-
nen derfor, 140 Rigsdaler, efter den pensionerede Gart-
ner Saltous Død.

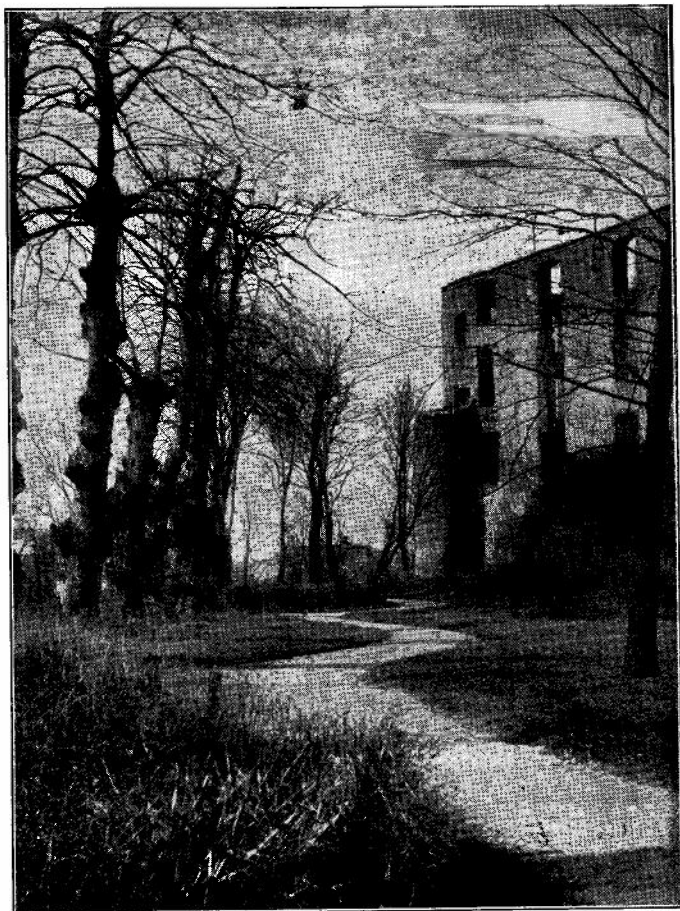
Fra Aar 1740 har man Grundplaner af hele Slottet, disse findes gengivet i P. Eliassen: „Kolding“, Side 166, og er signeret „Colding den 5. Julii 1740 C. Bruhn“. Samtidig meddeles, at C. Bruhn havde været Slotsgart-
ner ved Koldinghus og derefter Husfoged paa Skan-
derborg. Da imidlertid de to Saltou'er og Gartner
P. Bertelsen kommer efter hinanden i ubrudt Række-
følge, er det mere rimeligt, at Gartner C. Bruhn har be-
klædt en Slags Inspektørstilling ved de kongelige Lyst-
haver, og at han i denne Egenskab har opholdt sig en
kortere Tid paa Koldinghus og samtidig foretaget den
ovenfor nævnte Kortlægning.

Paa Koldinghus findes nu et gammelt Kort over
Slotssøen og de tilstødende Grunde langs den nu-
værende Ejlersvej, tegnet og opmaalt af Gartner
P. Bertelsen. Dette Kort skal være kommet til Museet
mellem nogle gamle Dokumenter, der af Slotsmøllen
blev afleveret dertil.

Endnu i 1743 fandtes der i „Dronningens Have“ et vel-
bevaret Vandspring¹⁾, og Lysthaven var paa den Tid an-
lagt med høje Buxbomhække i 4 Kvarterer, prydede med
Kongens og Dronningens Navnetræk og andre Figurer,

¹⁾ Se Kortet i Dansk Vitruvius.

sammensatte af smaa, unge Buxbomplanter og Blomster. „Denne Have ligger indenfor Slotsgraven og er

Fra Slotshaven.
Til venstre de gamle Linde fra Dronning Dorotheas Tid.

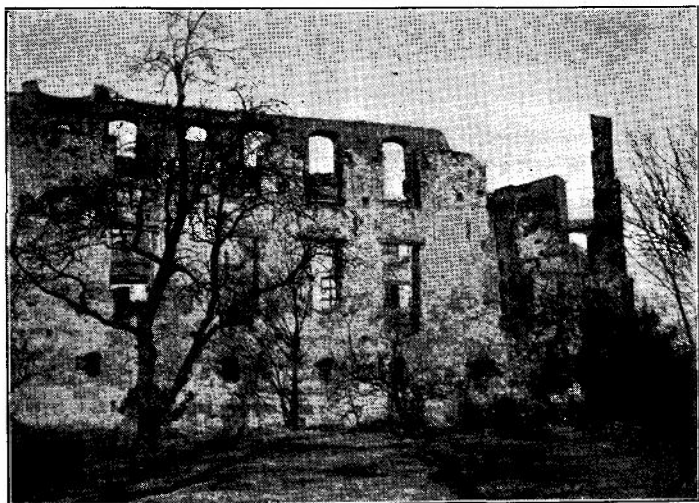
omgivet af høje Lindetræer“. 1746 fik Gartner Bertelsen Tilladelse til at anskaffe 700 Alen Rende til Vand-

værkets Reparation for den dertil anslagne Sum, 218 Rigsdaler 72 Skilling. 19. Marts 1748 udstedtes Kongens Approbation paa Oberst og Hofbygmester de Thuras Forslag om at sælge den paa Bakken ved Kolding Slot liggende lille Have samt den nedenfor Slotsgaarden liggende store, dog at der af denne reserveres et Stykke Jord langs Staldgaarden paa 30 Alens Bredde. 12. November samme Aar solgtes den store Have, med Undtagelse af ovennævnte Stykke Jord, til Oberst Schack Winterstedt for 474 Rigsdaler. 1750 tilfodes det, at Kammerherre og Amtmand v. Bülow maatte benytte det lille, Kongen tilhørende Jordareal ved Staldgaarden, saa længe han forblev i Kolding. 1770, den 21. Maj, skrev Amtmand Levetzau i Ribe til Magistraten i Kolding, at da han ved en kongelig Skrivelse af 17. Maj samme Aar havde modtaget Meddelelse om, at da Gehejmerraad, Grev Holck havde overtaget Overopsynet ved samtlige kongelige Slotte m. m. under Rentekammeret, ønskedes Slot og Have synet. I Forretningen deltog Slotsforvalter Hertz og Raadstueskriver Paaby i Kolding. Om Haven berettes, at der i denne fandtes en forfalden Fontaine af Træ og „for Haven en dobbelt Port og to enkelte Døre“. 16. April 1782 foreslog en Major Moltz at nedbryde Slottets Have-trappe¹⁾. Dette Forslag blev dog forkastet, da man frygtede, at „ved en paakommende Ildebrand over Slotsporten vilde ellers alle paa Slottet indebrænde, siden der ingen anden Udgang var, naar dette Taarn bortoges“. I den følgende Tid forfaldt de ubetydelige Rester af den en Gang saa berømte Have endnu mere, indtil endelig Brandnatten i 1808 raserede Resten og for bestandig lagde den gamle Grænseborg i Ruiner.

---

¹⁾ Det vil sige det runde Havetaarn ved Slottet, der dannede Nedgang fra Kong Fr. II.s Værelse til Badstuen i Haven.

Disse henlaa nu i mange Aar, Haven blev et Vildnis, og de faldefærdige Murrester forvitredes mere og mere, blev efterhaanden en Legeplads for den opvoksende Ungdom og et Sted, hvorfra Byens Borgere saavel som Omegnens Beboere paa en billig Maade kunde forsyne

Parti fra Slotshaven.

sig med Bygningsmaterialer. Digteren Carl Ploug mindes denne Periode af Slottets Historie fra sin Barndom og omtaler den i sit smukke Digt om Koldinghus. Slottets senere Skæbne er jo kendt af enhver Læser af Aar-bogen. Om Haven paa Slotsbanken skal her meddeles nogle faa Oplysninger angaaende den nuværende Be-plantning. Efter at Skraaningerne i mange Aar havde henligget uden Tilsyn eller Pleje, blev der i 1837 givet Tilladelse til at beplante disse. Planerne blev udarbejdet af den senere Inspektør ved de Kongelige Lysthaver, Landskabsgartner Flint i Roskilde. 1863 paabe-

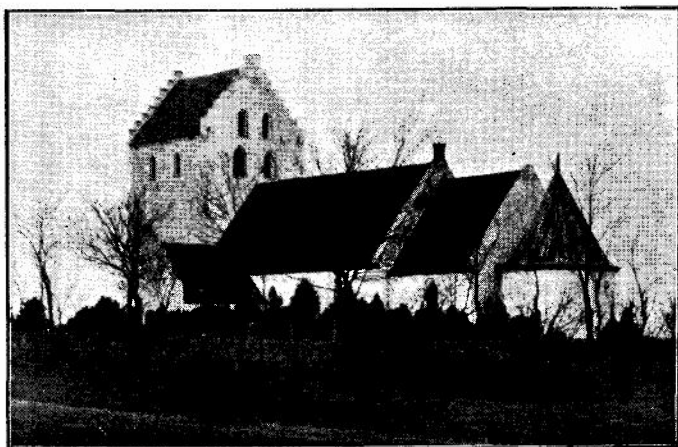

gyndtes Arbejdet, men Krigen bragte Standsning heri, og der gik flere Aar, før det igen optoges. I 1867 ordnedes forskellige Spørgsmaal vedrørende Grænsen mellem Byen og Slotsbanken. Ved denne Lejlighed fik Byraadet Tilladelse til at anlægge en Brandvej ned til Søen, ligeledes tillodes det Byen at anlægge en Sti (Kærlighedsstien) fra Brandvejen, langs Søen, til Fredericiavej. Endelig i 1873 optoges Plantningsarbejdet igen, nu af „Selskabet til Kolding Omegns Forskønnelse“, og ved et ihærdigt Arbejde fra Bestyrelsens Side (d'Hrr. Fr. Grüner, A. G. G. Borch og G. Ræder) fik man fuldført det lille Anlæg, der nu findes omkring Ruinen. Ministeriets stedlige Tilsynsførende er forhenværende Kæmner I. O. Brandorff, som forhaabentlig endnu i mange Aar vil være i Stand til at værne om den gamle Have.

Den store Urtehave blev senere solgt flere Gange. I Midten af det 19de Aarhundrede tilhørte den Kaptain Høfding. Der blev lagt en „blind Gade“ (Høfdingsgade) igennem Haven. I 1876 blev den blinde Gade ført igennem til Torvet, Navnet ændredes senere til Jernbanegade, og „Storbyens“ larmende Liv og Færdsel gaar nu igennem den gamle Have¹⁾, hvor i sin Tid Dronning Dorothea dyrkede sine Lægeplanter, hvor Kongelige Majestæts Urtegaardsmænd tidligere plantede og saaede, omhyggeligt tagende Varsel af Maanens og Stjernernes Stilling før Arbejdet paabegyndtes, og hvor Fjerde Christian vandrede med Hoffets Herrer og Damer, der undrende betragtede „de røde Roser, som er at bekomme i Haven for Slottet Koldinghus“.

---

¹⁾ I Porten til Jernbanegade 28 findes under Jorden Fundament af en af den gamle Urtehaves Huse. Red. Anmærkning.

Taulov Kirke.

TAULOV KIRKE

AF

MOGENS LEBECH FREDERIKSEN

Højt ligger Taulov Kirke; ingen Kirke ligger skønnere; fra det hvide Taarns Fod falder mod Nord og Vest Landet brat mod Elbodals Enge og brune Moser, der voxer Skov paa dens Skrænter og Slugter, bag dem synes i det fjerne Gauerlund og Bredstrup hvide Kirker. Mod Sønder skraaner Landet blødt, brudt af hundrede Banker og Høje, de siste favnes af den blaa Kolding Fjord. En Sommerdag, naar Solen staar højt over Houens og Stenderup Skove, Markerne ligger bugnende korngule, yppigt græsgroene, Tavl ved Tavl, det falder da ligetil, at Kirkebanken, hvorefter Sognet kaldes, hedder Tavlhøj = Taule Kirke, som Præsten Hoë 1766 siger, den ge-

meenlig kaldes, men ellers skrives og kaldes den baade Tavlov og Tavløe, ligesom og Sognet med samme Navne bliver nævnt og skrevet¹⁾. Den gode Præstemand kunde uden at lyve have føjet adskillige andre *Skrivemaader* til de to, Klerke, Lensmænd og Regimentsskrivere hade gennem Aarhundreder ikke fulgt nogen bestemt Linje, snart prentet Tauffloe, snart Taffle, Tafloghe. Danske Atlas Opgivelse, at Sognet skal i gamle Dage have heddet Tagelhøje, faar vel staa ved Magt, sagtens hentet fra Folkemunde som den er, af en Præst allerede i det 17. Aarhundrede; maaske i Sagn knyttet til Højen var det Navn da bevaret, den daglige Tale havde som den Dag i Dag Taule, som allerede den ældste nedskrevne Form, fra det 13. Aarhundrede, Taflugh, har været udtalt. Men denne bekræfter Danske Atlas Ord, thi -ygh er det samme som -høj.

Det nytter dog ikke at ville nøjes med nævnte Forklaring paa Bakkens Navn, saa naturlig den nu kan synes; de Bønder, der bar Sten til Kirkebygningen, gav næppe Banken Navn, og de Bomænd, der allerførst færdedes der, hade andet for Øje end smilende og opdyrkede Agre, og da skjulte Skoven det meste af Landet mod Fjorden. Dengang tændtes vel Bavnen til Asers og Vaners Ære, mange af vore Kirker knejser paa gamle hedenske Kultpladser, maaske er Tafl en formummet Form for et gammelt Gudenavn, Ordets Betydning paa Oldnordisk viser straks mod Tors og Odins Verden (det er de Guldtavl Aserne legte med); men hvordan det maa tolkes, sikkert stævnedede allerede i Hedenold Sognefolket sammen paa det Sted, hvor senere rejstes en Kirke til den kristne Guds Ære.

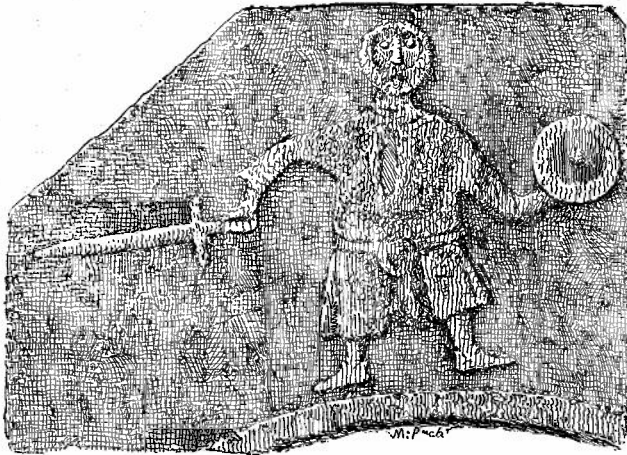
¹⁾ Af Hoës Indberetning til Bispem i Ribe har Redaktør P. Eliassen velvilligst overladt mig en Afskrift.

Rigtigst er det maaske at opfatte Banken som en Bavnehøj, knyttet til et nærliggende hedensk Hov; med Forkærlighed anbragtes saadanne paa Øer eller vandomflydte Holme, og en Naturformation af sidstnævnte Art findes blot 1000 Alen sydvest for Tavlhøj i den engang mere vandrige Elbodal, og paa den Holm ligger nu en lille Gaard med det fornemt klingende Navn *Søholmegaard*. Det stedlige Sagn véd da ogsaa at berette, at ikke alene stod her fordum en Herregaard, omtrent ved den nuværende Gaard, men længere ude paa „æ Stuervold“ stod i ældgamle Tider et Slot, en middelalderlig Borg. Med Herregaarden har det sin Rigtighed, saa omtrent da, dens Hartkorn var ikke stort og stod ikke i Forhold til dens Areal, det der nu danner Holme Mark og Krybilygaardens Jorder, den er heller ikke bekendt som adelig Sædegaard, men var inden Reformationen gaaet over i Ribebispens Eje.

Men som den ved Middelalderens Slutning var en større Enestegaard, havde den sikkert været det gennem Aarhundreder, dens Navn — i den korte Form, som ogsaa anvendtes — Holm tyder i det mindste paa høj Ælde, og det maa huskes, at i Hedenskabets Tider varetog Høvdingene ofte de præstelige Hverv, ja mange Gange beroede en ikke uvæsentlig Del af deres Magt netop paa deres Godeværdighed. Det tjener end mere til Støtte for den ovenfor fremsatte Teori om her at finde Hovets Plads, at den Vandmølle, der hørte til Holmgaard, bar Navnet: Gudse, vel ligefrem det til Gud viede, og Gudsø Vig hed fra først af slet og ret Gudsvig.¹⁾

Men da Høvdingen paa Holm holdt op med at blote og omvendte sig til Kristi Lære, forlod han ikke det

¹⁾ i et Skattemandtal over Koldinghus Len, ca. 1520, Rigsark.

Overligger fra et af de gamle, smaa Vinduer i Kirken,
¹/₁₂ Størrelse. (Nu i Koldinghus Museum.)

en Gang hellige Sted, men byggede den ny Gud et Tempel af Træ deroppe paa Højen.

Og det afløstes atter i sin Tid af Stenkirken, hvis Plads i majestætisk Ensomhed paa den høje Banke, sydligt i en Udkant af Sognet, bedst paa denne Maade forklares, og selv om Bønder i den tidligere Middelalder nok i Fællig kunde bygge deres Sogn en Kirke, tør det dog antydes, at Kampestenskirken paa Tavlhøj skyldes en enkelt Stormands Foretagsomhed, at dens Grundlægger ogsaa var en Beboer af Holmgaard.

Den *Granitoverligger* fra Kirken — tidligere anbragt over et af de oprindelige smaa, rundbuede Vinduer — i hvilken der i lavt Relief er udhugget en Krigerskikkelse, fuldt rustet med Sværd og Skjold,¹⁾ har man vel ikke uden videre Lov til at betragte som et Billede af

¹⁾ gemtes tidligere i en Gaard i Oddersted.

Bygherren, maaske er det Kirkens Skytshelgen, der med draget Væрге skal skræmme alle onde Vætter paa Flugt; ialfald er den Tanke yderst tillokkende, at opfatte den billedlige Fremstilling af væbnet Enkeltmand som Bekræftelse paa, at Herremanden paa Holmgaard lod Kirken opføre, for Bønder, selv om de endnu da var Frimænd med Ret til at bære Vaaben, havde næppe valgt en saa udpræget ridderlig Helgen.

Og som det altid er fristende at forsøge paa at henhøre Bygværker til med deres Opførelse samtidige Mennesker, saaledes ogsaa i dette Tilfælde. Men der er fra o. Aar 1200 kun overleveret ét eneste Mandsnavn, der kan sættes i Forbindelse med denne Egn og ikke med nogen bestemt By eller Sogn i den. Valdemar Sejrs Jordebog nævner under Almind 3: Brusks Herred adskillige af dettes nu kendte Stednavne, men ikke ét saadant fra Elbo Herred, og heller ikke dette selv, og det er da ogsaa først kendt som Tingkreds saa sent som i 1470'erne, men maa antages at være identisk med Jordebogens under Brusks Herred opførte: Exactione domini Toky Udenvatn, Hr. Tokes Len udenfor Vatn (Vand). Maaske var det allerede da en Retskreds for sig, et Birk, eller ogsaa kan dets Udskillelse fra Brusks Herred stamme fra de urolige Tider godt og vel 100 Aar senere, da ved Forliget i Sønderborg Sct. Hans Dag 1340 de holstenske Grever for at ha fri Adgang fra Slesvig til deres Pantelen Fyn, betingede sig Halvdelen af Brusks Herred, som ligger næst Medelfarsund. Men hvorom det i dette Tilfælde drejer sig, det Dokument omtaler ikke det dog for Overfarten ikke uvigtige Hønborg, mærkeligt nok, hvis det da ikke netop er bygget af de samme holstenske Herrer til Værn for deres Rettigheder. Det nævnes allerførste Gang nitten Aar senere, da ganske vist i Danskernes Væрге, og selv

om de senere kongelige Lensmænd i Elbo Herred fik Sæde netop paa det Slot, er der dog en vis Sandsynlighed for, at Kong Valdemars Vasal Toke havde sin Bolig paa Søholmegaard, og dermed tillige for, at han, der levede omkring Aar 1200, har bygget Kirken paa Tavlhøj.

Dens isolerede Beliggenhed har ellers ogsaa sat Sognefolkets Fantasi i Bevægelse gennem Tiderne, da den virkelige Grund var glemt. Et Sagn har villet anbringe Taule Nebel By omkring Kirken paa Bakken, mens dog et andet tværtimod angir, at Byen efter en Brand skal være flyttet fra den nordlige Kant af Bymarken til sin nuværende Plads midt i den, en Beliggenhed, som alle Dage synes at ha været den mest naturlige; der ligger vel saa lidt til Grund for noget af Sagnene, som for det, der fortæller hvem der byggede Kirken.

Det var da to Brødre, to Kæmper, som byggede Taule Kirke og den i Herslev, fra siste Sogn stammer Fortællingen.¹⁾ De hade kun én Hammer, de skiftevis brugte og efter Tur smed fra den ene til den anden, den gode halve Mil, der skiller Kirkerne. Men han i Herslev var kanhænde af et hidsigt Sind, han syntes Broderen brugte Hammeren for længe ad Gangen, blev da tilsist vred og greb en mægtig Sten for at knuse enten Broderen eller hans Værk, stort var Kastet, men selv Kæmpekræfter svigter. Næppe halvvejs naaede Stenen, den faldt paa Højrup Bymark, der ligger den endnu i Dag og stadigt finder man paa den de Mærker, der blev efter Kæmpens Fingre, saa haardt hade han taet — — — om han forsøgte endnu en Gang vides ikke, i saa Fald til liden Baade, Kirken blev staaende.

¹⁾ den skyldes Hans Skov i Højrup.

Det samme Sagn kendes fra mangfoldige andre Steder, og der er saa meget mindre Grund til at opholde sig ved det, da det ikke er knyttet saa nær til Kirken, som til Kampestenen.

Visse Folk vilde gribe det med Begærlighed, og i en anden Forbindelse tillægge det stor Betydning, som et Vidnesbyrd om, at ogsaa her var fra Arilds Tid sat Skel mellem Herreds„stammerne“. Og maaske endda i dette Tilfælde lade det finde yderligere Bekræftelse i Navnet Elbo, der kommer af Elendbo, d. e. de som boer udenlands, de fremmede, som senere Tidens Nationalfølelse lod faa en ringeagtende Betydning (elendig), men her skal Betegnelsen sikkert blot opfattes som hentydende til Herredets Naturforhold paa samme Vis som Udenvatn. Med Vatn menes sagtens Vandløbet gennem Elbodalen, som endnu i 1638 kaldtes: en stor Aa Kongsted Hvand.

Og det lader sig næppe nærmere fastslaa, hvem der byggede Kirken, saa lidt som i det store og hele de danske Landsbykirkers Grundlæggere kendes. En bedre Viden om, ihvorvidt de enkelte Sognes Bønder af egen fri Vilje kunde ta sig sammen til den Kraftudfoldelse, det var at bygge en Granitkirke — de Bønder, som ellers vægrede sig haardt ved paa anden Maade at bringe Kirken økonomiske Ofre — vilde kunne gi et Indblik i, hvorvidt Kristendommen paa Valdemarernes Tid var bleven den danske Folkereligion, noget som næppe var Tilfældet, hvis Hovedparten af Stenkirkerne er opført paa Enkeltmands — Kongens eller Stormænds — Initiativ.

Nu synes Taule Kirke saa typisk dansk som det Landskab den ligger i, og det kan ikke nægtes, at den Bygning nu som de andre af sin Slags har aarhundred-

gammel Hjemret i det danske Land — — hvor ofte er ikke i Kunsten et hvidkalket Kirketaarn brugt netop som en Understregning af det typisk danske — — med Rette og med Urette, man kan vel kalde det kamtak-kede Taarn en speciel dansk Udfoldelse af Gotikken, men Kirken i sig selv er dog i Virkeligheden et iøjne-faldende Vidnesbyrd om væsentlig fremmed Aands-indflydelse paa Danmarks Kultur.

Kristendommen kom fra Syden, og selv om den tog de gamle Kultsteder i Arv efter Hedenskabet, i Begyndelsen ogsaa hade til Huse i Trækirker vistnok ikke meget forskellige fra de gamle Hov, det var blot et Par Aarhundreder, man nøjedes med saadanne, den til-tagende stærke Forbindelse med de sydlige Kultur-lande skyndede snart Danskerne til at opgi den hjem-lige Byggetradition, og til efter bedste Evne at rejse Stenkirker til Guds Ære. Og som man tog selve Læren i Arv efter Sydboerne, blev ogsaa den romanske Kirke en Efterligning af det første kristne Gudshus, den romerske Basilika, der atter var nær beslægtet med Antikkens Templer.

Dog der er og har alle Tider været Forskel paa Syd og Nord, og allerede i første Omgang, den romanske Stilperiode, satte det nordeuropæiske Folklynne sit Præg paa de fra Syden arvtagne Byggeformer, for senere under Gotikken næsten ganske at fornægte dem, men med Renaisancen vandt for en kort Periode de atter Terrain.

Og interessant bliver en Gennemgang af en Landsby-kirkes — i dette Tilfælde den i Taules — Arkitektur og kunstneriske Udsmykning ikke derved, at den viser netop denne Egns Kunst- og Kulturformer — man huske paa, at Bygmestre og Kunstnere ofte ikke en-gang var danske og da slet ikke lokale, men Under-

søgelsen faar Interesse derved, at ogsaa her afspejles de forskellige Faser i Nordeuropæisk Kunst — den forskellige Formvilje til forskellige Tider — ogsaa her fandt den Vexelvirkning Udtryk, som til alle Tider var i Europas Kunst, Brydningerne mellem det sydlandske jordtro og naturbundne Temperament og Nordens kæmpende — efter en overjordisk Tilfredsstillelse søgende — Sind.¹⁾

Antikens Kunst kan kort karakteriseres som jordisk og naturbunden. Som dens Billedhuggerkunst la Vægt paa, i let idealiseret Skønhed at fremstille de menneskelige Former, man fristes til at sige uden Sjæl, vækkende en blot sanselig Glæde, søgte Arkitekturen at udtrykke den samme Tilfredshed med Jordelivet og dets Love; først og fremmest ved at lade selve Træstammen indgaa som Led af Bygningen: den ved sin runde Form om organisk Liv mindende Søjle, der bar Taget, og dernæst ved forsættlig at fremhæve denne bærende Funktion og samtidig understrege den som naturlig, ved at indskyde Søjlehodet, Kapitælet, som et styrkende Overgangsled mellem det slanke Søjleskæft og den brutalt tunge Tagfronton, paa samme Vis som Vægten igen fra Skæftet gennem den svære Søjlefod overførtes til Jorden.

Men Nordboen, Germaneren, det gotiske Menneske, var en blot og bar sanselig Samleven med Naturen altid fremmed, derfor tilfredsstillendes den nordiske Kunstfølelse ikke ved alene at gengive, den maatte skabe, og den gammelnordiske Kunst, Dyrornamentikens, Drageslyngningernes, hade været det første Udtryk for denne Trang til at finde Kunstformer, uafhængige af den haandgribelige Virkelighed, symboli-

¹⁾ Den skitserede kunsthistoriske Udvikling hviler i Hovedsagen paa Dr. Wilhelm Worringers Teorier, som fremsat i *Formprobleme der Gotik*. München 1927. Ny Udgave.

serende den Higen ud over denne, der altid har gjort Nordboerne Livet saa gaadefuldt og besværligt, men tillige saa indholdsrigt. Det er allerede sagt, at disse Følelser ogsaa hade formaaet at sætte deres Præg paa den romanske Kunst, og det ses næsten bedst ved dens Anvendelse af Søjlen, hvis Hovedfunktion i Antikken som sagt hade været den at skulle bære, baade virkeligt og tilsyneladende; og ved de Søjleportaler, hvormed talrige jyske Granitkirker er smykkede, hviler endnu Tympanon eller, som ved Taule Kirkes Syd-dør, blot et Buestik paa Kapitælerne, men den intime Forbindelse mellem disse og Søjleskafterne, saavel som mellem de siste og Søjlefødderne, hvorved Tagets Tryk naturligt forplantede sig til Jorden, er afslappet. Søjlehodet er ikke det korintiske Bladkapitæl, der syntes ligefrem organisk fremvoxet af Søjlestammen, men et ovenpaa denne løst stillet Terningekapitæl og Adskillelsen pointeres allermest derved, at der paa Søjlehoder og -fødder er udhugget fantastiske Figurer.

Man vil forstaa, at navnlig disses Tilstedeværelse er fuldstændig i Strid med den Virkning, Antikken ønskede Søjlen skulde frembringe, og den er da ogsaa et Tegn paa, at Taule Kirke er bygget paa et Tidspunkt, da den romanske Kunst snart skulde afløses af Gotikken; i samme Retning peger ogsaa Udformningen af det ene Søjleskaft, det har mistet den runde Form og er ottekantet; det bibringer en Følelse af, at de to Søjler oprindeligt ikke har hørt til samme Portal, men er maaske kun et Tegn paa den Søgen og Famlen, der alletider fremkommer, naar ældre Synsmaader kæmper mod nye, uden de siste endnu har formaaet at trænge helt igennem.

Men profeterer disse Søjler om den ny revolutionerende Byggekunst, som var i Vente, samtidig med de

tidsfæster Kirkens Byggetid, sist i det 12. Aarhundrede, stod iøvrigt Taule Kirke saa god en romansk Bygning som nogen; dog tillige Repræsentant for en romansk Kirketype, der saa godt som udelukkende findes i Jylland. Materialet er ikke fundne Marksten, opsat i tilfældig Orden, men mægtige tilhugne Kvadre, lagt i regelmæssigt Skifte, en mere besværlig Byggemaade, alene Jyderne har fundet det Umagen værd at anvende, maaske det bedste Bevis paa det seje i deres Folkekarakter. Maaske var det heller ikke ubevidst, at man ved denne Byggemaade, med det rige Farvespil i talrige Nuancer, som slige Kvaderstensvægge frembød, tog Afstand fra Basilikaens store og rolige Vægflader.

Men enkelt var den kullede Kirkes Plan: det rektangulære *Skib* med det sig dertil sluttende mere kvadratiske *Kor* mod Øst, og til det siste hørte vistnok en *Korrunding*. Nordiske Vejrforhold hade vel umuliggjort Anvendelsen af Antikkens flade Tag, og et stejlt blytækket Sadeltag rejste sig over de svære Mure, men der var dog langtfra noget himmelstræbende over Bygningen, som der i endnu mindre Grad hade været det over dens antikke Forbilleder. De Guder, til hvis Ære de siste rejstes, var da ogsaa blot en Samling livsglade Overmennesker med saare menneskelige Følelser og Drifter. Men de hørte sammen med Sydboernes hele Indstilling overfor Tilværelsen, en Indstilling, det ikke ganske lykkedes Kristendommen at tilintetgøre. I Norden derimod mødte Kristendommen ikke en Tilbedelse af Odin og Tor, som den almindelig kendes efter Fortællinger stærkt paavirkede af den romersk-græske Mytologi, men Dyrkelsen af mægtige, mystiske Naturkræfter, velsignende og ødelæggende, der nu personificeredes i den guddommelige Treenighed. Og i første

Række mod Solen, Livsgiveren, Livsfornyeren, mod Himlen var Tilbedelsen rettet.

Og den nordeuropæiske kirkelige Kunst blev opadstræbende i højeste Potens, saalangt fra at ville fremkalde Indtrykket af Støtte og Vægt, af det baarne og det bærende, søgte den ganske at komme bort fra disse Begrebers Indflydelse paa Arkitekturen, ja at ophæve selve Tyngdekraften. Trods det Gotikken ogsaa arbejdede i Sten eller Tegl, syntes den i sine Konstruktioner, de himmelrækkende Spidshvælv, ganske at opløse Naturlovene, saa tværtimod Antiken, hvis Byggetanke netop var gaaet ud paa at understrege disse. Og samme Gotikkens Formvilje tolkedes i Kirkernes ydre Opbygning af Taarnene — men denne Kirkekunst fandt langtfra sit stærkeste Udtryk inden for dette Lands Grænser, og mindst i dets Landsbykirker. Man evnede vel ikke, økonomisk, maaske heller ikke teknisk, at lade Følelserne raade, som i de sydlige Kulturlande. Over Landsbykirketaarnene blev der noget tungt, noget fæstningsagtigt — maaske heller ikke altid uden Grund — men det er dog den samme Følelse, den samme Formvilje, der har skabt de tyske og franske Katedralers Taarne med de slanke Spir, som i Danmark frembragte de Hundreder af kamtakkede Kirketaarne; netop Tinderne er deres, skønt mangelfulde, Udtryk for det himmelstræbende i Gotikkens Kunst, et ufuldkomment Forsøg paa at frembringe samme Følelse af ikke-Afsluttethed opad, som de i en næsten uvirkelig Højde sig fortonende Spir.

Men det være ikke sagt, at disse Følelser var Bygherrer eller Bygmestre bevidst, de handlede kun i Tidens Aand og er forøvrigt saa ubekendte, som de der byggede de romanske Kirker. Men Byggematerialet var nu et andet, i Danmark anvendtes i den gotiske

Periode overvejende den brændte Teglsten, og det svære *Vesttaarn* ved Taule Kirke er da ogsaa opført af store, røde Mursten, Munkesten, som de kaldes. Den direkte Aarsag til Opførelsen af et Taarn var maaske, at der i Middelalderens senere Aarhundreder sad højadelige Folk paa det omtalte kongelige Slot Hønborg ved Lillebælt, men det kan jo ogsaa skyldes Søholme-gaards Beboer, subsidiært Ribebispen? Det blev nævnt, der ofte var noget fæstningsagtigt over Landsbykirke-taarnene; Forsvarshensyn vides imidlertid kun i ganske enkelte Tilfælde at ha gjort sig direkte gældende ved Opførelsen, men i en Tid, hvor Bindingsværk endnu var det mest anvendte Byggemateriale, selv paa Adelens Borgvolde, kunde en Kirkes svære Mure altid frembyde et bedre Værn, selvom ikke en Gang Taarnet var ideelt som Fæstningtaarn. I Taule, som i mange andre Kirker var Indgangen dog, som almindeligt i Borgtaarne, ikke i det nederste Stokværk, men i andet, adskillige Alen over Jordsmonnet, hvor en spidsbuet Blænding paa Nordmuren endnu viser en tidligere Indgangsdør. Og Murenes Styrke svækkedes ikke af de faa Lysaabninger; nu er der kun saadanne allerøverst i Taarnet, hvoraf de mod Øst viser den rigtige gotiske Form, Spidsbuen, mens de øvrige er afdækkede med det sentgotiske flade Buestik. Men ogsaa i andet Stokværks alentykke Mure var der mod Syd og Vest udsparet Vinduesaabninger, og er det forsaavidt endnu, som Skalmuringen af netop de to Taarnsider blot har fyldt selve Lysaabningerne yderst ude. Disse to, ogsaa sentgotisk afdækkede Vinduer kunde atter lede Tanken hen paa Forsvarsojemed, af et Omfang indadtil paa ca. 2 Alens Bredde og Højde udmunder de udadtil som smalle skydeskaarlignende Glugger, paa den Vis at Nisjen med de nævnte Maal

kun er ført en lille Alen gennem Muren, og kun en kvarterbred Aabning i den saaledes fremkomne Blænding lod Lyset slippe ind. Men den er det, som er blevet tilmuret, og saaledes lader Vinduernes endelige Afslutning udadtil sig ikke konstatere.

Dog har de vel blot skullet tjene som lysgivende for Rummet i Taarnets andet Stokværk, og dette stod vist gennem en Dør, hvorefter en spidsbuet Blænding endnu ses i Teglstensmuren mellem Taarn og Skib, i Forbindelse med det siste, eller var der bag denne Blænding en Trappe i Muren ned til Taarnets Underrum? Dette er nu hvælvet og forbundet med Skibet med en stor, fladbuet Aabning, men dennes Bue skærer netop Dørblændingen, og derved antydes maaske, at Forbindelsen mellem Skib og Taarn paa denne Maade ikke er oprindelig, men at de fra først af har staaet ganske adskilte.

Hvordan saa andet Stokværk i Taarnet skal opfattes, faar staa hen, men Vinduerne tyder dog paa, det i en eller anden Henseende har været beregnet til menneskeligt Opholdsrum. Og endnu længe efter at Hvælvingerne var indbygget, endnu i 1650, var Adgangen til Taarnet i et Bindingsværks Traphus, som næppe kan tænkes anbragt andre Steder end netop paa Nord-siden.

Først i siste Aarhundrede vides Taarnet med Sikkerhed at være anvendt i militære Øjemed, i den siste Krig blev det flere Gange, saavel af Venner som af Fjender, benyttet som Observationspost. Men dets Opgaver har ellers været af mere fredelig Art. Som Udsynet er vidt derfra, kan Taarnet selv ses langvejs bort, og det har som mange andre højtliggende Fæller tjent som Sømærke.

Og saa har da *Klokken* deroppe i mangfoldige Aar

ringet Solen op og Aftenfreden ind, naar Himlen var rød over Højrup Skove; nu er den omstøbt, paa Stedet i 70'erne, men næsten 300 Aar er det siden to Mænd i Sognet første Gang lod dens Malm gyde i Støbefor-men: *Claus Tilhoesen i Søholm — Jacob Thomsen søholm — lod mig støbe — Mester. Clavs van Dam — Anno 1643.* var Indskriften.¹⁾

Første Gang træffes vidnefast Søholmegaards Navn i Forbindelse med Kirken, men Herremænd boede der ikke mere paa den. Som omtalt hørte den til Bispegodset, men dette inddroges jo ved Reformationen, og siden da bortfæstedes den af Lensmanden paa Koldinghus. Jacob Thomsen Harbo svarede dog ingen Landgilde, men „nød Gaarden kvit og frit for sin Bestillings Skyld“, han var Elbo Herredsfoged i mange Aar, men Claus Tilhoesen? Hans Navn findes saa tidligt som 1573 i Koldinghus Lens Jordebog, han var da Søholms Fæster, sammen med en Appelone Tues, og er sikkert identisk med den Herredsfoged Claus Hønborg, til Fordel for hvem det nogle Aar senere paa-lagdes Lensmanden at skaffe netop Appelone Tues andetsteds Erstatning for Halvparten af Søholm, saa Claus Hønborg kunde blive Eneindehaver, han som stod i saa stor Yndest hos Frederik II, hvem han gen-tagne Gange havde den Ære at huse. Og da Taule Kirke paa anden Vis er sat i Forbindelse med Hønborg, skal det antydes, at Claus muligvis var den Karl, som i 1557 blev Foged paa Slottet og fra den Tid bar sit Tilnavn. Det kunde da siges at være en dobbelt Tradition, han hævdede ved at skænke en Klokke, men da han næppe kan ha levet endnu 1643, var hans Gave maaske bleven borttaget i en af Fejdetiderne; ædel-

¹⁾ Meddelelse fra Lærer Petersen, Taulov, til Arkitekt Uldall i Nationalmusæets II. Afdel.

modigt har da en ny Klokkes Giver Jacob Thomsen villet redde sin Forgængers Navn fra Forglemmelse, eller ogsaa var det kun en Omstøbning, han foranstaltede.

Nu hænger Klokken i et af de østre Glamhuller i Taarnet, men det siger sig selv, at det massive Taarn, her som andre Steder, ikke blev bygget blot for at tjene til Klokkestillads — dybere set var det et Udtryk for Gotikkens Formvilje, men som det ikke kunde afgøres, hvorvidt det prægedes af en krigersk Bihensigt, kan Kirkens anden Tilbygning fra den gotiske Tid — *Vaabenhuset* foran Syddøren — ikke med Bestemthed siges at være opført med det stik modsatte Formaal, at afvæbne Menigheden, inden den traadte ind i Kirken.

Vaabenhusets Gavl har som Taarnets Kamtakker, men denne er modsat dettes prydet med Blændinger; det var særligt paa den Maade, man i Norden satte ind for at forlene den tunge Murstensarkitektur med et lettere højnende Præg, en Udsmykning, der anvendtes til Overdaadighed, og som virkelig ogsaa i dette Tilfælde, i Forbindelse med Tinderne, løfter Vaabenhuset, ellers i sig selv jordbundet og massivt; en solbeskinnet blændingssmykket Mur med dens rige Lys- og Skyggespil er i sin Virkning ikke blot og bar en Mur af brændte Sten.

Men gælder det om saavel Taarn som Vaabenhus, at tilsvarende i omtrent samme Skikkelse findes ved Hundreder af Danmarks Landsbykirker, saa er Kirkens yngste Tilbygning øst for Koret enestaaende i sin Form, om ikke i sit Formaal.

Og tillige er det den eneste af Kirkens Bygninger, hvis Bygherre saavel som Opførelsesaar kendes; det siste, 1581, staar ikke alene paa Sandstenstavlerne med de Rosenkrantzers og Gyldenstjernerens Vaabener, der er

indsat paa Østmuren, men det saas tillige tydeligt skrevet med Rødkridt paa Tagværkets velbevarede Egesparrer i 1914, da Blyet nedtoges.¹⁾

Det siste er vel en Tilfældighed, men ser næsten ud som en Tanke, saa helt igennem forskellig skulde den omtrent cirkelrunde Bygning med det fri keglendannede Tag være fra Kirke, Taarn og Vaabenhus. For den byggedes af Mennesker med en ganske anden Tankegang end den, de tidligere Bygherrer hade, i Fromhed og Tilbedelse lod *de* lægge Sten paa Sten, men Rundbygningen blev ved sin Opførelse Skyld i, at en Del af deres uegennyttige Værk nedreves — i dens Sokkel er fundet enkelte krumhugne Granitsten, et Tegn paa, at en Apsis, den halvrunde Tilbygning, har maattet vige Pladsen for den; Apsis, om hvis Halvkuppelhvælving Tilbedelsen saa at sige var koncentreret, thi der var ofte afbildet Kristus, tronende i al sin Herlighed, maatte her vige for en Bygning, rejst saa langtfra i Ydmyghed, men i den største Selvfølelse, fra første Færd bestemt til at gemme de jordiske Levninger af ærlig og velbyrdig Fru Sidsel Rosenkrantz paa Høneborg, salig Erik Krummediges Efterleverske, og Jomfru Birgitte Rosenkrantz til Nebbe.

Der ligger endnu uden for Vaabenhuset en firkantet Granitsten, dens Prydelser er kun et Menneskehoved i stærkt ophøjet Relief og nogle næsten afslidte Løvornamenter, en Ligsten, maaske jævngammel med Kirken, men den bærer som denne intet Aarstal, siger heller ikke, over hvem den er lagt.

Den skylder selvsagt en anden Aand sin Tilblivelse end den, udfra hvilken *Rosenkrantzernes Kapel* rejstes. Det være ikke sagt, at Omsorgen for at huskes af

¹⁾ I Nationalmusæets II. Afdeling foreligger to Indberetninger om Rosenkrantzernes Kapel, jeg med Tak har benyttet.

Efterkommerne var et nyt Fænomen, hverken i Syd eller Nord, velkendte er Romertidens Triumfbuer og storslaaede Gravmæler, og at den Følelse heller ikke var Oldtidens Nordboere fremmed, viser tydeligst Harald Blaatands stolte Ord paa Jellingstenen.

Men denne Fremhæven af Individet var delvis nedkæmpet af Kristendommen i Middelalderens første Aarhundreder, da Ydmyghed og Selvfornægtelse var de største Dyder; dermed kunde det vel forenes at søge sit siste Hvilested inde i Kirken under Gulvet eller ude paa Kirkegaarden at lade lægge en Sten med udhugne Figurer, Ydmygheden er strax paa Retur, naar Indskrift og Billede fortæller, hvem den jordfæstede var, som det blev Reglen i Middelalderens siste Aarhundreder, men endnu var de Kapeller, Enkeltmand byggede, viet Mindet om en eller anden Helgen; en saadan Fromhedsudfoldelse umuliggjorde i det 16de Aarhundrede Reformationen, og som denne bragte selve Tilbedelsen og Gudstjenesten ned i et mere jordisk Plan, saaledes bibragte den jævntløbende Bevægelse Renaissancen, Genfødselen af Antikkens høje Værdsettelse af det jordiske Liv, og dermed dettes Ihukommelse, mangen Kirkebygning et højst verdsligt Appendix, ikke en Bygning til Guds eller Helgens Ære, men et Gravmæle for Sognets eller Byens Stormænd.

Og Taule Kirke fik sit, i Nutiden det eneste Minde i Egnen mellem Kolding og Vejle Fjorde, om en Klasse Mennesker, det, alle deres Lyder til Trods, ikke er muligt at betragte uden med en vis Beundring: det 16de Aarhundredes danske Adel. En livskraftig, selvfølende Skare af Herrer og Fruer, gudfrygtige, men først og fremmest med stor Kærlighed til Jordelivet, sig selv og Slægten.

I Klædedragt som i Bolig, men ogsaa i Interesse for

Kunst og Videnskab vidste *den* at hævde sig, og med Interessen for Nutiden vaagnede den for de svundne Dage. Hvor meget skylder Historien ikke de Dages Adelige? Og med Ærbødighed for Fædrenes Gerning og Liv fulgte uvilkaarligt Ønsket om selv at mindes af Efterslægten. Indskrifter og Vaabentavler beretter, hvem der rejste Aarhundredets stolte Herreborge, og i Kirkerne taler rigt smykkede Epitafier om Renaissance-menneskenes Pragtglæde og Selvfølelse. I denne Egn hindredes Herregaardsbyggeriet af Kronens Mageskiftepolitik, sist i det 16de Aarhundrede, men Jomfru Birgitte af de Rosenkrantzers berømmelige Æt naaede at rejse et, om ikke saa anseligt, saa et originalt Gravmonument, til Beundring for samtidige og senere Slægter. Dog Bønderne, som slæbte Sten til Bygværket, saa næppe Berettigelsen, som i det hele taet Adelens fri og livsglade Tilværelse maa ses paa den mørke Baggrund: de i deres Ansigts Sved arbejdende Fæstere muliggjorde den. Men var det dem forment at sætte sig op mod deres Herskab, mens det levede: naar Herregaardsfolkene laa vel under Mulde, fik Følelserne og Fantasien frit Spil.

Hoë vidste i 1766 at fortælle: „Ved (Kirkens) østre Ende er tilbygget en Begravelse, som i forrige Tider har tilhørt en af de tre meget omtalte Søstre, som har boet, den ene paa Hønneberg her i Sognet, hvor endnu ses dels Gravene omkring, dels Rudera af Bygningen, den anden paa Hindsgavl der ligefor i Fyn, og den tredie paa Nebbegaard. Hvilket kan sluttes baade af de paa Kampesten udhugne og i Muren indsatte Vaabener, som og af den inden i Begravelsen liggende Sten, af hvis Inscription saavel som af bemeldte Vaabener her følger Copie. Hovedbygningen af den gamle Hønneberg Gaard laa den Tid i Taulov Sogn, og gik

fra Gaarden en Vej til Kirken, som endnu kaldes *Fruens Kirkevej*, ad hvilken Almuen siger, at Fruen i sin med fire Heste bespændte Karm endnu hver Juleaften kører til Kirken.“

Endnu til de seneste Dage er det Sagn fortalt i Sognet, der var vist ogsaa noget om en stensat eller brolagt Vej fra Slottet til Kirken, og det har i denne paa Adelsminder saa fattige Egn, i ganske vist stærkt varierende Beretninger, fundet Udbredelse langt ud over Taule Sognegrænse. I Herslev kører Jomfruerne fra Slottet ved Hagenør, med sex Kobler Heste for Vognen, og helt til Stenderup paa den anden Side Kolding Fjord er det naaet,¹⁾ ogsaa der sammenknyttet med Fortællingen om de tre Søstre, der byggede Borg ved Strand, for at kunne se over til hinanden, men med afvigende Stedsangivelse. Den ene Jomfru siges der at ha boet paa Plomgaard i Stenderup Nørskov, den anden i Drejens i Eltang Sogn, men den tredie husker Fortælleren ikke mere hvor boede. Mærkeligt nok er de alle tre begravede i Taule Kirke, og der i Kirken har altid været tre Huller, som ikke kan tilmures, for der skal Jomfruerne ha deres Færd udaf. Og saa følger Beretningen, noget mere udførlig end Hoës, om Fruens Kirkevej: „den gamle Vej, som de var færdedes af, mens de levede, var bleven lagt af og kommen ind under en Mands Mark, men den var ikke blevet pløjet. Folk sa, han skulde ikke pløje den, for det var fejl, men saa et Efteraar kom han i Tanker om det alligevel; saa var det en Aften henad Vinteren, der var kommet Sne, at Karlen, som han stod og vandede Hestene, hørte en Kanes Kløkker. Hestene blev sky og løb fra ham, ligesom han hørte et Skrig. Det var af Genfærdet, da det kom til det Sted, hvor der var pløjet. Dette

¹⁾ Trykt hos Evald Tang Kristensen.

gentog sig et Par Aftner, saa kom Manden i Tanker om, det maatte være rigtigt at pløje tilbage og pløje avet om. Det gjorde han saa i Sneen, og fra den Tid hade de Ro.“

Selvfølgelig er dette en stærkt udpyntet Form af Sagnet, men den har dog bevaret mere af det oprindelige deri, end adskillige andre i Egnen verserende Varianter.

Var det da i Mindet om Fru Sidsels for myndige Herskerfærd, den Tid hun sad som Lensfrue paa Hønborg Slot, Folket Aarhundreder igennem ikke kunde lade hendes Sjæl finde Fred i Graven, endda hun gik i den, omtalt som *nobilissima et piissima matrona et domina*, den saare ædle og frommeste Hustru og Husfrue, ja endog en halv Snæs Aar efter hendes Død fandt selve Anders Sørensen Vedel, der som bekendt aldrig ræddedes for at sige Sandheden, selv ikke den mindre vellydende, i sin Ligpræken over Rigens Kansler Johan Friis, Anledning til at sammenstille Kanslerens Velgerninger med salig Fru Sidsels: „saadan Barmhertighed med mangfoldig Almissegerning viste ogsaa ærlig og velbyrdig og salig Fru Birgitte Rosenkrantz, som i fordums Tid var paa Hønborg, hvilken ogsaa vederfores det samme som denne gode Herre, at den trofaste Gud forøgede deres Gods, og forgættede dem ikke udi deres yderste, men efter sit Tilsagn gav dem i deres Sygdom god Taalmodighed, og formedelst Troen til Christus en salig Afgang og det evige Liv.“ Svigtede Mester Anders' Hukommelse, hvad Fru Sidsels Fornavn angik, Mindet om hendes Godgørenhed var aabenbart bedre fæstnet i hans Erindring, og taknemmelige Følelser besjælede vel ogsaa Fru Sidsels yngre Søskendebarn Jomfru Birgitte, der satte hende og sig selv det prægtige Gravmæle.

Jomfru *Birgitte Rosenkrantz* var Datter af Sidsels Farbror, boede vist paa Hønborg hos Kusinen de siste Aar inden hendes Død (1557) og fik efter hende en Arvepart i Nebbegaard; hun skrev sig afvexlende til denne Gaard og til Hevringholm, Slægtens Stamsæde, men havde fast Bolig paa Nebbe; selv efter at hun (1578) havde mageskiftet sin Del med Kongen, beholdt hun Tilladelse til at bebo den til sin Død, dog mod en aarlig Afgift paa 200 gamle Dalere.¹⁾

Omsorgen for hendes lille Brordatter, der en Tid var betroet i hendes Varetægt, gav sagtens Jomfru Birgitte fuldt op at ta Vare paa, men da Kristine var rejst — senere blev hun vel hjemført af Niels Skram til Urup — blev Dødens Nærhed nok den gamle Frøken mere bevidst, og dermed vaagnede i hende Ønsket om at bevare sit eget og Fru Sidsels Navn for de kommende Slægter.

Fra Nebbegaard har hun da ledet Opførelsen af Kapellet ved Taule Kirke; det søger forgæves sit Forbillede her i Landet, ved Selsø Kirke findes vel en lignende Rundbygning paa samme Plads, men den er en oprindelig Rundkirkes Kor. Jomfru Birgittes Bygværk maa velsagtens ses i Sammenhæng med saa anselige Gravmonumenter, som t. Ex. den romerske Kejser Hadrians, men hvorvidt Forbindelsen er direkte skal her lades usagt, ligeledes om Ideen skyldes Jomfru Birgitte selv, eller en maaske mere berejst Bygmester, i al Fald røgtede den siste med Dygtighed sit Hverv, og forstod paa en — i det mindste for Nutiden — saa tiltalende Maade at lade det runde Kapel slutte sig til Kirken; saa vidt i Renaissancens Aand, som denne drog Næ-

¹⁾ Om disse Forhold se iøvrigt P. Eliassen: Hønborg i denne Aarbog for 1913.

ring af Antikkens, hvis Maal var harmonisk Ligevægt. Men de fleste andre Steder savnes unægtelig en saadan intim Forbindelse mellem nyt og gammelt.

Kapellet blev muret i sin runde Form af Teglsten, og Gulvet lagdes med bruntglaserede Fliser, derunder hvælvedes Krypten, der skulde huse Fru Sidsels og efter Birgittes Død ogsaa hendes Kiste, tillige sloges der Krydshvælv over det øverste Rum, og deri blev lagt over Graven den store graa Kalksten, hvori var indhugget de jordfæstedes Billeder i fuld Skikkelse. Fru Sidsel var længst under Mulde, men Portrættet svarer saa nøje til de Forestillinger, man andetsteds fra har om hende, at man uvilkaarligt tænker sig den udmærkede Billedhugger arbejvende efter et Maleri. Men Birgitte, en fin gammel Jomfru kaldte en samlevende hende, synes fremstillet med Vægten lagt nærmest paa den første Betegnelse, og gør et ungdommeligt Indtryk, er ogsaa i Modsætning til den enkekledte Sidsel, afbildet i Perlehue, Pibekrave, Pufærmer og hvad der ellers hørte til en adelig Jomfrus Dragt. Har Kunstneren da mærket en Svaghed hos Damen og villet imødekomme denne?

Men faa Aar efter det spidse Tag over Kapellet var rejst og tækket med Bly, blev Fru Ide Munks Datter paa Vallø ganske sørgeligen tilskreven, og den Skrivelse,¹⁾ den ældste bevarede Indbydelse til en Jorde-færd i Taule Kirke, lød som følger:

„Min ganske venlig Hilsen, nu og alle Tid forsendt med Gud Vorherre, Kjære Fru Ide, næst min venlige Taksigelse for alt godt, hvilket jeg gerne forskyldte vil, i hvis Maade jeg ved, Eder til Villie og Gode kan være. Givendes Eder ganske sørgeligen til Kjende, at Gud almægtigste haver hedenkaldt min kjære Faster ærlig

¹⁾ Afskrift i Klevenfeldts Saml.: Rosenkrantz. Rigsark.

og velbyrdig Jomfru Birgitte Rosenkrantz til Hevringholm af denne Jammerdal til det evige Liv og Salighed, Gud give hende med alle Kristne en salig Opstandelse. Saa agter jeg at lade begrave hendes salig Lig udi Taule Kirke den 5 Julij, som er den næste Tirsdag efter Sct. Knud Konges Dag, hvorfor min ganske venlig Bøn er til Eder, at I vilde gøre og have den Umage at komme til Nebbe Dagen tilforne, og siden om anden Dagen gjøre hende den sidste Ære og Tjeneste at følge hendes salig Lig til sit Lejested. Hvor jeg det igjen mod Eder kan forskyldte eller fortjene, vil jeg findes villig og redebon, og vil hermed have Eder Gud al-sommægtigste befalet. Datum Kjøbenhavn den 13 Maji Anno 1586

Niels Skram“.

Hvor ofte er ikke siden, i næste selvsamme Vendinger de Taule Bønder bleven tilsagt til Begravelse, men ved Jomfru Birgittes deltog de næppe som egentlige Gæster, og saa storstilet en Bisættelse har næppe siden fundet Sted i denne Kirke. Mange maa ha faaet lignende Skrivelser som Fru Ide, for Kongen laante to Hundrede Tønder Havre til Følgets Heste. Gæsterne hade ogsaa Tid til at berede sig paa Rejsen, men mange kom vel langvejs fra, og det var saa Skik i de Dage, vel at mærke med adelige Lig, de stod oftest sex Uger over Jorden, med ufri var det en anden Sag, de blev jordet Dagen efter Døden, om ikke samme Dag. Men da Niels Skram skrev fra Hovedstaden, var der vel allerede gaaet nogle Dage efter Fasterens Død, inden han var bleven underrettet, saa endog længere Tid end den sædvanlige var forløbet den Sommerdag, hendes adelige Slægt fulgte den fine gamle Jomfru til Jorden.

Som det kun var fjærnere Slægtninge hun efterlod,

var Sorgen vel mere formel end følt, og ved Vildtbraden, den Kongen ovenikøbet havde skænket, var deres Tanker mest ved Arven. Jomfru Birgitte havde klogeligt i levende Live sørget for sin og Fru Sidsels Ihukommelse efter Døden, hendes Arvinger havde næppe gjort sig saa store Anstrengelser, de som ikke engang overkom at faa hendes Dødsaar udhugget i Ligstenen, og tarvelig var den Kiste, hvormed de skjulte hendes Støv.

Men hade hun tænkt sig, at Gravmindet skulde staa ukrænket til Dommedag, at hendes Omhu i saa Henseende hade været forgæves, viste Tiden.

Taule Kirke ejedes efter Reformationen af Kronen, men Kristjan V solgte den til Major Jørgen Rantzau, der dog kun hade den i faa Aar, til den daværende Taule Præst Hr. Laurids Bang i Fællesskab med Magister Lime i Middelfart købte den. Bangs Enke og Børn beholdt efter hans Død den halve Del af Kirken, men den anden, Mag. Limes Halvpart, blev solgt til Madame Inger Sachariæ Datter Bang paa Snoghøj, som igen solgte den til Jørgen Holm ibidem. Den efter Hr. Laurids næstfølgende Sognepræst *Mag. Niels Munkeberg* giftede sig med Hr. Laurids Datter Susanne, med hvilken han fik en Andel i Taule Kirke. Dette bevirkede ikke alene, at han udkøbte sine Medarvinger, men ogsaa Jørgen Holm. Disse Oplysninger skyldes Hoë, som videre fortæller: „senere solgte han den til salig Kong Frederik IV for 1800 Rdl. imod Løfte, at en af hans Børn skulde blive forsørget i Kaldet, og med Reservation af fri Begravelse for sig og Familien udi det ved Kirken bygte Kapel, saavel som og Frihed at bygge paa tvende Steder af Kirkens tilhørende Jorder, hvilket dog altsammen, uden Tvivl af egen Forsøm-

melse [O, Loyalité] ikke kom til nogen Virkelighed, eller naaede den attraaede Opfyldelse.“

Saaledes kom de to Kvinder af Rosenkrantzernes Æt til at dele sidste Hvilested med en borgerlig Præstemand, thi den Del af Handelen gik da i Opfyldelse, efter hvad Hoë skriver, at omendskønt Arvingerne, „særdeles Enken afstod for Bekostningerne at undgaa, deres Prætensioner til Hans Ekcellence Hr. *Geheimeraad von Bülow*, naar Enken for sin Person maatte nyde Plads i den underste Begravelse. Det er sket, og Gehejmeraaden, som uden Tvivl har faaet eller købt Begravelsen af Kongen, har nu sat den i Stand, har sine to salig Fruer, den første en Roepstorff, den anden en Komtesse Haxthausen, deres Lig der staaende, og har købt en Eng i Kolding, hvoraf Apotekeren skal svare en vis aarlig Afgift til Begravelsens Vedligeholdelse.“

Gehejmeraad Bülow var Amtmand i Koldinghus Amt, men synes ellers ikke at ha haft nogen særlig Tilknytning til det Sted, han valgte til sine Hustruers og sin egen Begravelse, det har vel været det stands-mæssige, der tiltalte ham, skønt saare enkel var den Udsmykning af Kapellet, han foranstaltede. Rosenkrantzernes Kister stod jo fra første Færd i den underste, tøndehvælvede Gravkælder, nu blev ogsaa Præstefamiliens sat derned, som det senere viste sig, paa en mildest talt skødesløs Maade, nemlig ovenpaa de andre, saa disse knustes, og paa selve Portrætstenen, der laa over Hvælvingen, stilledes de bülowske Kister, enkle, sortmalede af Fyrretræ, blot forsynede med tarvelige Inscriptionsplader, der meddelte, for Fruernes Vedkommende paa Tysk, de bisattes Fødsels-, Giftermaals- og Dødsdata. Den gamle Amtmand hade des-

foruden paa hver af Hustruernes Kister lagt et Malmkrusifix, han overlevede sin siste Frue, der døde efter kun tre Aars Ægteskab, i 24 Aar, og blev selv 91 — Indskriftspladen paa hans Kiste var omgivet af Dannebrogssordenens Ridderkæde, og der stod dette Vers:

O Grav, Du Ærens sikre Havn
Lad Efterverdenen fornemme,
At Fromhed hviler i Dit Gemme,
Og at Din Ziir er Bülow's Navn.

Halvandet Hundrede Aar stod Kapellet i denne Skikkelse, ny demokratiske Tider skuede vel med Sindsro denne siste synlige Rest af svundne Tidens Adels- og Embedsvælde, men da der blev Brug for et almindeligt Ligkapel til hele Sognet, søgtes og gaves der Tilladelse til at indrette Begravelsen som et saadant.

Og i 1914 forstyrredes ganske denne Egns eneste Mindesmærke over den danske Renaissanceadel. I en Tid, hvor saa meget sættes ind paa at bevare alt mellem Himmel og Jord, blot det ikke er fra i Gaar, synes det underligt og letsindigt at ødelægge et enligt og saa udpræget Minde om den Adel, der, sine daarlige Egenskaber til Trods, ogsaa var med til at bære Danmark fremover. Men selvfølgelig, dette Monuments Helhed var allerede brudt, da den ny Overklasse, Embedsstanden, paatrykte det sit Præg, og selv om man vilde bortfjærnet Amtmandsfamiliens Kister for at lade Bygningen staa i sin oprindelige Helstøbthed, er det dog et Spørgsmaal, om det vilde været berettiget. Ganske overensstemmende med den naturlige Udvikling var vel den fuldstændige Ændring af Kapellets Karakter, som fandt Sted efter Sognefolkets Ønske, kun hindret forsaavidt Gulvet ikke blev sænket til Kirkegaardens Niveau, saa Gravkryptens Hvælving skulde været ned-

brudt, men baade de adelige og de borgerlige fik Lov dernede at sove den evige Søvn.

Tidligere forbandtes Kapel med Kor af en Gitterdør omtrent bag Alteret og bag denne en Trædør. Første er af Smedejærn med Aarstallet 1758 og Bülow's Forbogstaver, men den har aabenbart afløst en anden fra ældre Tider, thi allerede i 1650 hed det „schall giøris een Kledning paa Døren, paa Trallverket, som er imellem Kierchen och Capelen“. Aabningen er nu tilmuret, men Gitterdøren bibeholdt, og Adgangen til Kapellet er udefra, gennem en lidt uheldig formet fladbuget Dør paa Sydsiden.

Et Gode bragte Omdannelsen, der blev Lejlighed til at undersøge den nederste Gravkælder, men der fremkom intet af særlig Interesse; Fugten hade hærget Kisterne i Krypten stærkt. To Renaissancekister af Eg fandtes der med forniklede, men af Rust næsten forærede Jærnplader: de Rosenkrantzers. Paa den ene stod en lille Egetræskiste til et Barn, fra samme Tid. Gemte den et bristet Haab, maaske det eneste, tidligt døde Barn i Erik Krummediges og Fru Sidsels ellers barnløse Ægteskab? Eller bar den fine Jomfru i Hemmelighed paa Mindet om en Kærlighedssynd i de unge Dage? Endvidere stod der nogle Fyrretræskister med det 18de Aarhundredes Præg, saa ødelagte, at der ikke kunde skelnes om to eller tre, de rummede vel Magister Munkeberg og Hustru.

Efter Undersøgelsen tilmuredes Nedgangen og nyt Gulv lagdes over, Processen var fuldbyrdet, de dødes Ret maatte vige for Livets, om man ellers kan bruge det Udtryk i den Forbindelse.

Men den prægtige Ligsten med de livfulde Portrætter blev heldigvis ikke i Kapellet, som det var paa Tale; indmuret i den nordlige Korvæg bærer den Bud fra

fremfarne Tider, da Fruens Kirkevej virkelig var i Brug, og Adelsfolkene fra Slottet ved Stranden hver Søndag gik ind ad Kirkegaardslaagen, hilst af en ærbødig Præst og Almue.

At Kapellet er bygget i Renaissancetiden, det store Taarn og Vaabenhuset i en anden ældre Tidsalder og endelig Skibet med Koret i en tredje ældste, at ikke det hele Værk er rejst efter en forud fastlagt Plan, tænker den saamænd aldrig paa, der ikke ved bedre, saa meget mindre som hele Kirken er hvidkalket.

Noget anderledes har vel Indtrykket været for Aar tilbage, da det tykke Hvidtelag ikke skjulte de forskellige Byggematerialer. Langhus og Kor viste en broget Mosaik, brune, sorte og rustrøde Felter, Taarnet stod i røde Munkesten, næsten det smukkeste Murværk, der findes, og tør man hertil føje Vaabenhusets gule Mursten, samt over hele Bygværket det blaagraa Blytag — som ialfald først nedtoges omkring Aar 1700 — faar man et Billede af Kirken vidt forskellig fra det i Dag. Og saa er endda Rosenkrantzernes Kapel tilbage, Sandstenstavlerne paa Østvæggen peger mod den nederlandsk-danske Renaissancetil, de røde Murstensflader med sølvgraa Sandstensforsiringer, maaske har den ikke kunnet anvendes paa denne Rundbygning, ialfald er ethvert Spor af en saadan Udsmykning forlængst forsvunden med Undtagelse af Vaabenstavlerne.

Og Kirken er teglhængt og hvidkalket; Langhus og Kor, Vaabenhus og Taarn føjer sig sammen til en, som det forekommer uadskillelig, én statelig Helhed, som ikke engang det ellers egenartede Kapel synes at bryde, dog gir det med sit keglannede Tag Kirken dens

Særpræg, mens det gotiske, kamtakkede Taarn gør den typisk, ikke netop for Jyllands eller den nærmeste Omegns Kirker, men typisk dansk, den almindelige Forestilling om en dansk Landsbykirke er jo præget af Øernes Helligdomme. Men faa af disse er saa anselige som Taule Kirke.

Bibringer saaledes Taule Kirkes ydre Opbygning ikke umiddelbart Forstaaelsen af, at de forskellige Enheder skylder vidt forskellige Tider og Følelser deres Oprindelse, saa gælder det modsatte for dens indre Udsmykning, saa karrig den end er. Enhver vil ved en Smule Eftertanke strax kunne indse, at disse forskellige Skulpturer ikke kan være Udtryk for én og samme uforandrede Opfattelse; iøjnefaldende har Tidernes afvexlende Formvilje sat Præg paa Kirkerummets kunstneriske Udsmykning.

Men gjaldt det, at Gotikken, ganske vist i sine tungeste Former, bestemte Kirkens Virkning i Landskabet, er selve Kirkerummet endnu i Hovedsagen romansk. Forgæves søger Øjet tilvejs efter Hvælvningernes Buer, det møder kun det flade, i ny Tid hvidtede og gipsede Loft; ganske vist forberedes Overgangen mellem det og de hvide, glatte Vægge af som et latterligt lille Tiløb til Hvælvning, men det virker saare stygt, tilmed stikker op i Hulkelen Spidsen af de uskønt formede „gotiske“ Støbejernsvinduer, indsatte i siste Aarhundrede. Saa var det gamle graamalede Bræddeloft dog bedre, og i Pagt med Antikkens Formvilje afgrænsede det skarpt og tydeligt Kirkerummet opad, forsøgte ikke, som det ny, i Afmagt at hidkalde noget af den Stemning, ud fra hvilken Gotikkens Bygmestre hvælvde Kirkerne.

De Mestres kraftigste Virkemiddel blev ikke brugt i denne Kirke, som i saa mange andre Landsbykirker,

selvom i ingen saadanne Systemet paa langt nær naaede en Udfoldelse som i de tyske og franske Katedraler, hvor Spidshvælvne først løber sammen i en ufattelig, næsten uvirkelig Højde. Men som Taule Kirke ved det knejsende Taarn prægedes af Gotikkens him-

Krusifix.

melstræbende Tendens, saaledes er der i dens Indre efterladt ét enkelt Vidnesbyrd om den Stilart, der, som den i sin Arkitektur lod indgaa et vist abstrakt Element, heller ikke i sin Billedhuggerkunst var tilfreds med blotte Afbildninger. Den nordiske Trang til Mystik, der tidligt havde fundet Udtryk i Dyreornamentiken, satte ogsaa sit

Præg paa Gotikkens Menneskefremstilling. Stileret blev den, men med et guddommeligt Udtryk af Ynde og Enfold, eller den skabte den lidende Menneskesøns Majestæt, som ingen Kunst før eller siden.

Som man tidligst fremstillede den korsfæstede uden Korset, er Kongeværdigheden ogsaa det gribende ved det *sentgotiske Trækrusifix* i denne Kirke. Men Fremstillingen er mere realistisk end tidliggotiske Kunstneres, det er som den Strømning anes, der var i Anløb, atter sydfra, Genfødselen af Antikkens Idealer, der

i sin Kunst skulde lægge saa megen Vægt paa den naturalistiske Menneskeskildring.

Der er saaledes himmelvid Forskel mellem Skikkelserne paa *Rosenkrantzernes Ligsten* og de fra ældre gotiske Gravsten. Hade det varet længe, inden Midlaldermennesket lod den forfængelige Tanke vinde Fremgang, at afbilde de jordfæstede paa Gravstenen, da den først fik Indpas, fulgte det af sig selv, at Fremstillingen blev mere symboliserende end vellignende, det saas vel af Staturen, om der her laa begravet en Præst eller Kriger, men om den paagældendes Personlighed, endsige da Udseende, fortalte Portrættet intet, og denne Selvfornægtelse fandt sit mest slaaende Udtryk paa den Sten, hvor de afdøde er fremstillede som kappehyllede Benrade, endog frataget de ydre Insignier paa deres Værdighed, fraset Indskriften: Herunder hviler ærlig og velbyrdig etc., men den klinger her blot skurrende.

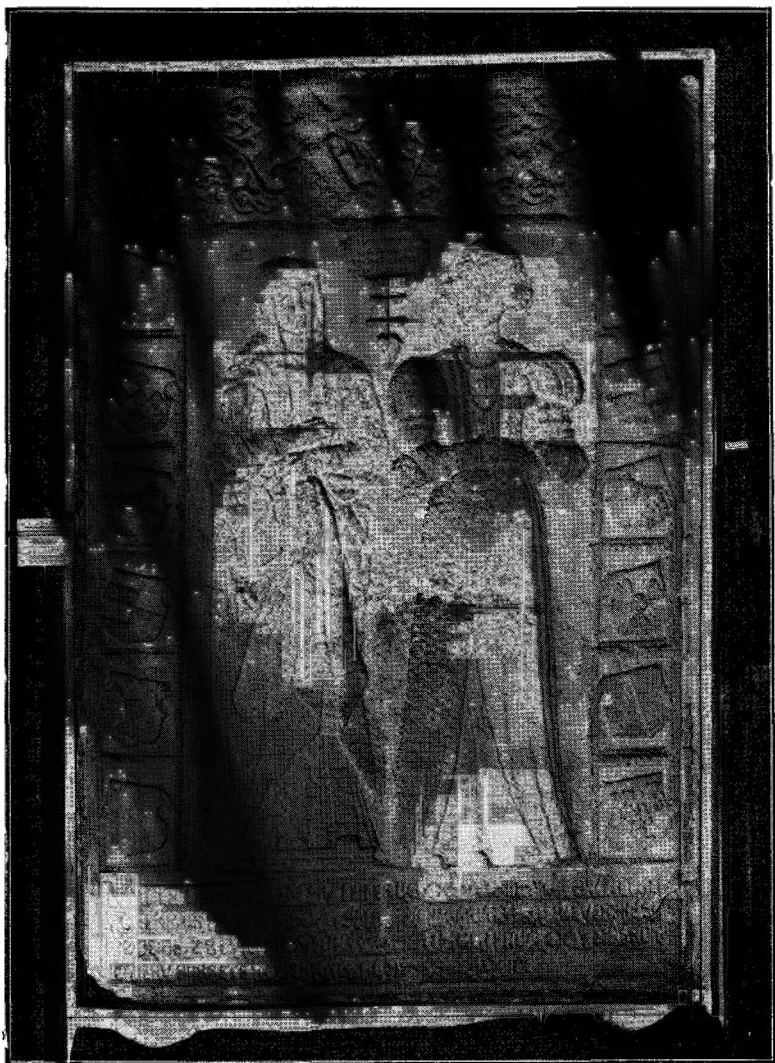
Den synes derimod ret paa sin Plads under Jomfru Birgittes og Fru Sidsels Billeder; de Portrætter gaar langt fra ud paa at vække Erindringen om Jordelivets Forkrænkelighed, skabt i Renaissancens stolte og selvbevidste Aand, er der alene lagt Vægt paa at gengive de afdøde, som de færdedes paa Jorden, og Kunstneren har ikke villet nøjes med symbolsk at antyde deres Stand og Velbyrdighed, han har ikke alene villet gi en sikker Karakteristik af netop den handlekraftige, men godlidende Husfrue, af den fine og stolte Jomfru, men man tør næsten sværge paa den naturalistiske Lighed.

Dog bevirker det, at Billedet er udhugget i den kolde graa Sten i ikke særligt fremtrædende Relief, at det for et løst Øjekast i sin Naturalisme ikke synes saa væsensforskellig fra den, i svage Farver malede, stili-

serede Kristusfremstilling, begge forekommer de at staa omtrent lige og uhyre fjærnt fra det Kunstværk i Kirken, som repræsenterer Renaissancekunstens nærmeste Afløser, Barokken. Det bidrager vel sit dertil, at Krusifixets virkelige, Ligstenens, men kun for en overfladisk Betragtning, tilsyneladende Enkelthed, synes bedre at passe ind i det sparsomt udstyrede Kirkerum.

Men *Alteret* dominerer, og det ikke paa den heldigste Maade — ganske vist i fuldstændig Overensstemmelse med det flade Loft, Arven fra Basilikaen, hvor Hensigten netop hade været at drage Blikket mod *Alteret* i horisontal Retning, modsat Gotikkens lodrette Higen — men trods denne Samklang og hvor objektivt enhver Tids Kunststart fortjener at bedømmes, det falder vanskeligt at forsone sig med dette Barokkens Udslag paa denne Plads, hvor al dets kunstlede Frodighed, dets Vrimmel af udskaarne Figurer: Hellebardister, mystiske Masker, Basunengle virker saa fremmed, helt uden Forbindelse med det asketiske, hvidkalkede Rum. Vilde et gotisk Alters Farvepragt her fremkalde en vellykket Kontrastvirkning, ingen Farvestaffering er lævnet paa dette Barokarbejde, mørkt brunmalet staaer det som mod den hvide Væg som et fremmed Fabeldyrs fantastiske Silhuet.

For et Nutidsøje at se er denne Skyggevirkning imidlertid det eneste, hvorved *Alteret* forekommer en Helhed. Det skal lades den Fredericia Billedskærer, fra hvis Værksted det vistnok udgik, at den håndværksmæssige Umage, han gjorde sig, var stor nok, men de mange forskellige Figurer synes at savne al Forbindelse saavel indbyrdes som med Helheden; heller ikke deres Enkeltudførelse er tiltalende, men har han delvis Ansvaret for det siste, saa handlede han dog helt igennem i Tidens Manér. Om et Arbejde som

Rosenkrantzernes Ligsten.
(Sammenlign Vejle Amts Aarbøger 1913: 71.)

dette, der ialfald ikke er skabt af nogen større Kunstner, kan det Udtryk med Sindsro anvendes, men man fristes til at bruge det overhovedet om Barokkens Kunstfølelse, saa uforstaaelig den nu synes. Dog be-
tragtes den nærmere, fattes vel dens Aarsag, men næppe, at dennes Virkning blev saaledes. Thi den ud-
sprang af det samme Sind, hvoraf først Dyreornamen-
tikens, senere den gotiske Kunst fremgik, af den
Trang, der ikke vilde nøjes med at gengi, men som
maatte skabe. Som Gotikken i meget løftede Arv efter
Renaissancen, saaledes overtog Barokken Renaissan-
cens frodige Former. Men ogsaa nu reagerede det nor-
diske Sind mod den altfor naturbejstrede, altfor
sanseligt betonedede Kunst fra Syden. Dog Barokkens
Kunstnere gik andre Veje end Gotikkens, de stiliserede
vel, men langt fra paa samme Maade, Formerne blev
overdrevent svulmende, men uden Gotikkens Ynde,
uden Renaissancens Kraft. Man fristes til at sige op-
pustede. Og selv om der andetsteds opnaaedes bedre
Resultater, Hovedindtrykket er dog det samme som
det, den middelmaadige Mesters Arbejde i Taule Kirke
giver.

Men som han sikkert ikke handlede udfra nogen
dybere Trang eller Overbevisning, de Mennesker, der i
ny Tid atter bidrog til Kirkens Udsmykning, tænkte
næppe paa, at de, ved de Midler, de brugte dertil, igen
indbragte en Repræsentant for den sydlandske Kunst-
følelse, der paany hade virket inspirerende. Før fand-
tes vistnok et Maleri i den Midternisje, hvorom to un-
derligt smilende Engle med uforholdsmæssigt store
Hænder forgæves søger at holde alle Barokbilledets
Mærkværdigheder samlede, det skal ikke støtte dem i
deres Bestræbelser, at man nu der har stillet Thorvald-
sens Kristusskikkelse, selvom den daarlige, formind-

skede Afstøbning, hvori den her fremtræder, synes at forlene selv den med et Skær af Barok. Til Overflod forsynede den samme Velvilje ogsaa Prækestolen, fra samme Tid og Haand som Alteret, paa tilsvarende Maade med fire Thorvaldsenske Apostelstatuetter.

Fra vidt forskellige Tider stammer Kirkens Udsmykning, vidt forskellige Mennesker foranstaltede den og udførte den, den blev til udfra vidt forskellige Følelser overfor Tilværelsen. Men ingen Kunstners Navn er bekendt og ikke alle deres, paa hvis Foranledning Kirken smykkedes, og kun i det enkelte Tilfælde, hvor Hensigten ganske egennyttigt var at bevare Bygherrens Navn for Efterslægten, er adeligt Vaaben bragt som Giverens Mærke. Renaissancetidens Adel vidste ellers vel at la deres Slægtsvaaben prange, ogsaa paa Kirkeprydelser med et ikke saa ensidigt Formaal, og det skyldes sikkert den Overlast, Taule Kirke gentagne Gange led under det syttende Aarhundredes Krige, at her ikke mere findes noget Minde om Fromheden — i Forbindelse med Selvglæden — hos det sextende Aarhundredes Adel. Man skulde anta, at Lensfolkene paa Hønborg, maaske de, der byggede Taarn og Vaabenhus, ogsaa har vidst at la Kirkens Indre fremtræde sømmelig smykket; Hovedkirke til Slottet som den var. Maaske kunde det „Puppeltur“ ha giet Oplysninger i den Retning, som endnu i Mands Minde fandtes ligefor Vaabenhusdøren, i Hjørnet mellem Skibets Nord- og Vestvæg, men Folkeerindringen har om det kun husket den Morsomhed, at de unge Karle nede i Taarnet hade deres Plaser med at kigge efter Pigernes Ben, naar de gik op ad Trappen, den har ikke fæstnet sig ved dens Udseende, saa det kan ikke afgøres, hvorvidt den Herskabsstol stammede helt fra de Dage, Adelsfolkene fra Hønborg søgte Taule Kirke.

Hjørne af Alteret.
Tilhøjre Gitterdøren til Kapellet (før Tilmuringen).

Heller ikke findes i Kirken noget Spor af, den gennem lange Tider var i Kronens Eje. Frederik den Anden var dog ofte Gæst paa Søholmegaard omtrent ved Taarnets Fod, og vidste vel at sætte Pris paa en god Præken ind mellem Jagtturene og Drikkelagene, som det fremgik af hans Iver for at skaffe en duelig Præst til Kirken i Vejlbj — en af de ved den Lejlighed overhørte, men forsmaaede, Bertel Iversen, naaede senere at bli saavel Sognepræst i Taule som Provst i Elbo Herred. Men for Kronen hade Kirken størst Interesse som Indtægtskilde.

Heller ikke de præstelige Ejere efterlod sig navngivne Minder, men Alteret kunde vel stamme fra Hr. Laurids Bangs Ejertid. Frygten for, at Giverens Navn og gode Gerninger skulde glemmes har imidlertid ikke paa det efterladt sig noget Mærke, maaske har en slig Indskrift maattet vige Pladsen for de Skriftsteder, der er malet paa Alteret, i den allerseneste Tid fornyet i en uheldig gotisk A-B-C Skrift. Maleren synes ikke at ha været klar over, hvad dog Mesteren for Barokbilledet kunde indse, at Indskrifter i det mindste skal kunne forstaas uden større Overvejelser, og særdeles rolig og klar er den Type, hvori Billedskæreren udskar Aars-tallet for Alterets Tilblivelse: 1673. Det har modsat de malede Indskrifter ikke kunnet udslettes.

Men gav Omsorgen for at huskes af Efterkommerne i Danmark sig de mest storslaaede Udslag paa Renais-sancetiden, den holdt sig ellers gennem Tiderne, og paa den anden Side nøjedes senere Tidsaldre ikke med det sextende Aarhundredes knappe og trohjertige For-mel om de herunder hvilende ærlige og velbyrdige etc. Var det ikke til at tænke paa for en ikke saa vel-havende Præstemand at bygge et Gravkammer til sig og sine alene, saa kunde han paa en Maade ta Re-

vanche ved at la udhugge et sirligt latinsk Vers paa Stenen, der lagdes over hans Grav. Gjaldt det til de siste Dage at bli jordet saa nær Kirkemuren som muligt, det var jo fra gammel Tid det allerbedste at finde sit siste Hvilested inde under Kirkegulvet, en Ære, som i senere Tider, da Adelen ikke en Gang fandt dét fint nok, særlig blev Præsterne til Del. Som i Taule Kirke ialfald ovennævnte Hr. *Bertel Iversen*. Den flade Sten, med Evangelistbilleder i Hjørnerne, laa endnu midt i det attende Aarhundrede, halvandet Hundredaar efter Hr. Bertels Embedstid, over hans Grav i selve Koret, senere flyttedes den udenfor Vaabenhudøren, og de kirkesøgendes Fødder hade efterhaanden udslettet det meste af Inscriptionen.¹⁾ Men i sin Tid læste Hoë den og gengav den:

*Bartholus hic positus sicca terræ ossa reliquit
Ast animam summo reddidit ipse Deo
Is Populo Christi præmandit coelica verba
Et semper vigilans in statione fuit
Divino qui lupum bacum infectatus abegit
Ne sibi commissas diliniaret oves
Quin et adoravit sincero pectore Christum
In cujus florida vita manet.*

som i Oversættelse kan gengis:

Bertel har givet de tørre Knogler tilbage til Jorden,
Sjælen befalede han Himlenes Gud i Vold.
Han fortolkede Kristi himmelske Ord for alt Folket,
Og mod Helvedes Ulv var han bestandig paa Vagt.
Frygtløs han jog den af Gaarde
med himmelske Stav og betvang den,
At den øj skulde flaa og fukke hans uldrige Faar
Og i oprigtig Tro han elskede Kristus, vor Frelser,
Hver, som paa hannem har Tro,
hans Liv skal blomstre og gro.

¹⁾ Hr. Bertel Iversen blev Stamfader til den vidtforgrene Slægt Taulov. Hans Ligsten er nu hos nogle Descendenter i Norge (Folkemusæet paa Bygdø?). Til Gengæld skænkede de Kirken en vældig fin Tavle med Præsternes Navne i Guldbogstaver.

Oversættelsen af det latinske Vers skyldes Forfatteren Johannes Bang.

At den Gerning, for hvilken den afdøde i saa blomstrende Vendinger berømmes, var Tolkningen af Guds Ord, skjuler delvis den virkelige Hensigt, den samme, som drev Jomfru Birgitte til at bygge Kapellet, og for

Bredahls Tavle.

hvilken der findes et endnu senere Udtryk i Kirkerummet, skønt Formaalet der tillige var at „bepryde“ dette. Paa den epitafielignende Tavle, der nu hænger strax til venstre for Vaabenhusedøren paa Skibets Sydmur, læses: *Denne Taule hafer Friderich Christian Bredahl boende paa Søeholme ladet reparere og staffere. Gud til Ære. Kierken dermed at bepryde. 1729. Opnaaede*

denne Bredahl i det mindste sin ikke udtalte Hensigt, er det paa den anden Side ret tvivlsomt, om Restaurationen var til Pryd for Kirken, nu bærer det maledede Billede Barokkens Præg, men Rammen er fra Renaissance-tiden; som hans Formand paa Gaarden Jacob Harboes Gave kun hade været en Omstøbning af Klokkeren, hvorved han dog heller ikke glemte at la indridse sit Navn, maatte ogsaa Bredahl indskrænke sig til at forbedre gammelt.

Man kan ikke bebrejde ham, at Udfaldet ikke blev saa heldigt, da han ikke har Ansvaret for de sødladent smilende Figurer, saalidt som Kirkens andre Billedprydelse er Udtryk for bevidst forskellig Kunstfølelse eller Livsfølelse hos de, der skænkede dem.

Men skønt det i første Række for dem alle kom op paa at bli husket af senere Slægter paa en værdig Maade, Forbindelsen mellem dem og den kunstneriske Udfoldelse de gav Anledning til, er der — enhver var jo Barn af sin Tid, og enhver Tid ytrer sig i sin Kunst — skønt man lettere tror at finde Overensstemmelse mellem det kraftige Renaissance-monument og de Mennesker, det sattes til Minde for, end man øjner Forbindelsen mellem Barokmaleriets Figurer og den tidligere fynske Ridefoged, der lod Tavlen staffere.

Og med Føje, naturalistisk Kunst opfattes uden Besvær af alle Tider, men en Kunst, der virker ved Symboler, falder det ofte senere Tider med en anden Tankegang vanskeligt at forstaa.

Kunstnerne selv? Ja, ikke engang et Navn er overleveret, saa der kan langt mindre siges noget om deres Personlighed, deres Tilknytning til den Kunst, de frembragte. Udover den rent manuelle var den maaske ikke mere intim, end for Givernes og Kunstværkernes Vedkommende, var heller ikke Kunstnerne bevidst,

som ingen af dem synes at ha været selvstændige; alle har de frembragt deres Værker helt igennem efter Tidens Skema, uden at efterlade noget personligt Præg.

Men som sagt, føjede deres Arbejder sig ikke sammen til en Helhed, som det var Tilfældet ved Kirkens ydre Opbygning, til Skade for Hovedindtrykket, men til Gavn for Udbyttet ved Gennemgangen; trods Kunstværkernes Faatallighed, og ikke særligt fremragende Udførelse, afspejles Vexelvirkningen i Tidernes Kunst, og dermed i deres Livsindstilling, i dem. Og hvor forskellig den djærve *Granitfont*s simple Rundbuefrise synes fra Alterets snørklede Billedvrimmel, man fatter bedre Forbindelsen mellem de Mennesker, der frembragte dem, naar man ude i Vaabehuset betragter de fantastiske Figurer paa Portalens Søjler, formet af den samme Stenmester, som dannede Fonten.

Men da Sognefolket, der Søndag efter Søndag gennem syv Aarhundreder samledes i Kirken, hvad betød for det dens Kunst?

Om Bidrag fra Sognebøndernes Side til Kirkens Udsmykning blir der ikke stort at berette.

Den saa vidt seende Kristiern II, den eneste Oldenborger i Verdensformat, udstedte vel et Paabud, der viser, at det endnu i hans Tid var tænkeligt, Sognet i Fællig kunde smykke Kirken; det hed sig deri, at naar der skulde bygges paa Landsbykirken eller selve Kirkerummet skulde prydes, da hade Kirkeværgerne først at raadføre sig med kunstforstandige Borgere i den nærmeste Købstad. Thi Kirkens Pendinge maatte ikke spildes til Unytte, som hidtil sket er.

Mange hundrede Aar var han i dette, som i meget andet, forud for sin Tid, men heller ikke det Lovbud blev ført ud i Livet, Baalet fortærede ogsaa det paa Viborg Landsting.

Og faa Aar efter kom Lutherdommen med „Evangeli lyse Dag“, luftede ud i Kirken, baade for Røgelse og katolsk Sværmerkunst. Der blev ikke mere Plads for en Tilbedelse i Billeder, ikke foreløbig da, Renaissancekunsten var overvejende verdslig, Kirken hade mistet Forbindelsen med Kunsten og genvandt den aldrig fuldt.

Siden Reformationen var Taule Kirke i Enkeltmands eller Kronens Eje, helt op til det nittende Aarhundrede, og først efter at Menigheden selv var blevet Herre i sit Gudshus, fik den Lyst til at pynte op i det, men da kunde den ogsaa, uhindret af Kongebud, i den første den bedste Galanteriforretning købe en daarlig Gibsfigur og stille den paa Alteret. Hvor den spøgelsesagtig hvid mod Barokbilledets mørke Masse næppe i nogen Maade bringer Udsagn om nogetsomhelst, allermindst da om Sognefolkets Indstilling overfor Tilværelsen.

Modsat de ældre Tidens Kunstværker, organisk groede af Nordens Livsfølelse; og danske Bønder hade ogsaa det nordiske Sind, som svimmelt ved Aarets og Livets Skiften, maatte skabe sig Hvile i Linjer og Farver, i abstrakte Former; Kristendommen tog Arv efter Hedenskabet, ikke alene dets hellige Steder, ogsaa Aarets Fester, de der fejrede Solen, Livet.

Og hjemvante stævnede Sognefolket gennem Aarhundreder til Kirken paa den hellige Høj, hvor Bavn hade blusset, naar Solen vendte. Den blev alle Tidens og Slægters Hus til de siste Dage; de dødes Legemer fandt Hvile under Kirkegaardens Græstørv, de levendes Aand i den kirkelige Kunst, i den mystiske latinske Messe, de højtidsfulde lutherske Hymner, i Gotik og Barok. Men inspirerer Kristendommen ikke længere Kunsten, hvortil vil da dens Magt over Sindene vare?

Dog den hvidkalkede Kirke vil ligge der i det skønne Land, hilst med Ærefrygt af Kristen og Hedning, „denne Bygning de gamle har rejst som ikke blot Udtryk og Symbol, men selve deres højeste Stræben og reneste Villen omsat i Evighedens tunge og trofaste Sten“, Udtryk for det udsigelige, som griber Mennesket foran Taulov Kirke med Mark og Himmel, Fjord og Skov, Danmark for sine Fødder, den samme Følelse, som andetsteds i Landet et Digttersind lod tone ud i det skønne Vers:

Jeg ser over tindrende Marker
og langt mod den blaanende Fjord,
jeg stirrer paa sejlene Arker,
men finder ej tolkende Ord.

SMAASTYKKER

Margrethediget i Nykirke Sogn, Vejle Amt.¹⁾

Det er en almindelig, til vore Dage bevaret Antagelse, at der tværs igennem Jylland gaar en kendelig Landryg, en Art Bjergkæde i det mindre, som skulde danne Grænsen mellem de frugtbare østlige og ufrugtbare vestlige Egne. Imidlertid forholder dette sig ikke saaledes. Midten af Jylland er vel mere ophøjet end Kysterne, men den bestaar af en Højslette, af og til furet af dybe Dale, hvorigennem store Aær strømmer, og som skraaner temmelig jævnt nedad til begge Sider. Om man endogsaa befinder sig paa den egentlige Midte af Sletten, kan man dog ikke opdage særegne Højder. Havde man ikke Beviser for Sagen, skulde man ikke tro, at man var paa Jyllands mest højtliggende Steder. Næppe nogetsteds vil man bedre kunne overtyde sig om Sandheden heraf end ved at forfølge med Opmærksomhed den gamle „Adelsvej“ eller Hovedlandevej fra Kolding til Jyllands (ja, man kunde næsten sige Danmarks) anseligste By Viborg (hvor først store Ofringer holdtes, Retten plejedes og Konger hyldedes). I de ældste Tider maatte det naturligvis være af megen Vigtighed for Vejfarende at undgaa Vandløb, hvilke især i Hedeegnene, hvor Aærne endogsaa i vore Dage²⁾ om Vinteren og Foraaret og Efter-

¹⁾ Efterfølgende Artikel findes i et haandskrevet Hefte »Antiqnariske Optegnelser« af G. G. A. Worsaae fra 1842 blandt Indberetninger fra Øster Nykirke Sogn, Nørvang Herred, paa Nationalmuseet i Kjøbenhavn. Afskrevet af H. Kau.

²⁾ Efter at Aabredderne fra Sumpe er forandrede til Engbund.

aaret ikke sjældent naar en for Rejsende farlig Højde, maatte være dobbelt vanskelige at befare med simple Køretøjer, da Kunsten at opbygge Broer endnu ikke havde udbredt sig synderligt til vort Fædreland. Adelsvejen er derfor ogsaa anlagt saaledes, at den lader Vandløbene baade til højre og venstre Side — men desuagtet er den ingenlunde anlagt paa nogen kendeelig Landryg; den gennemskærer ikkun Midten af den store, ufrugtbare jyske Højslette.

Et i denne Henseende saare interessant Sted er Grænsen mellem Nykirke Sogn i Vejle Amt og Hammer Sogn i Skanderborg Amt, nemlig der hvor Adelsvejen gik forbi eller nu gaar over Kautrup Bæk; thi her har vi med et Mellemrum af nogle faa Hundrede Alen Kilden baade til den mod Øst løbende Gudena og den i Vesterhavet faldende betydelige Skjerna, altsaa Kilderne til to af Jyllands vigtigste Vandløb. Gudena eller rettere dens store Kilde Hammermølleaa (thi en mindre Kilde kommer fra Hvejsel Sogn) udspringer fra nogle høje Bakker og danner straks en liden klar Strøm — et Bevis paa Vældets Righoldighed. I Dalen, hvor Aaen nu fortsætter sit Løb mod Østen, ligger lidt mere vestlig en stor Tørvemose, ud af hvilken Kilden til Skjerna siver. Mellem Tørvemosen og Hammermølleaaen har man dog stedse kunnet gaa tørskoet over paa en naturlig Jordhøjde.

Tænker vi os adskillige Hundrede Aar tilbage til en Tid, da upaatvivlelig baade Gudena og Skjerna var omgivet med Moradser eller meget bløde Enge, som vanskeliggjorde, om ikke ganske hindrede, Overfarten for Hære eller et større Antal bevæbnede Tropper, vil vi lettelig indse, at den nysnævnte Jordhøjde mellem Gudenaas og Skjernaas Kilder maatte i strategisk Henseende være af overordentlig Vigtighed, navnlig naar

det gjaldt om at forsvare Adgangen til Viborg og det Indre af Jylland. Det kan saaledes heller ikke forundre os tusinde Skridt omtrent søndenfor at træffe paa en Jordvold, som almindelig bærer Navn af „Margrethesdige“, og som efter al Rimelighed maa være anlagt for at forsvare Overgangen ved Kautrup Bæk. Volden begynder sønden for den saakaldte Damsgaard, og gaar fra *Nordvest* til *Sydøst*. Mod Nordvest støtter den sig til nogle høje, med Krat bevoksede Bakker, især til én, som kaldes „Tranbjerg“. Bakkerne, som naturligvis i ældre Tid var bevoksede med ordentlig Skov, strækker sig temmelig langt baade mod Vesten og Sønden, saa at her var et naturligt Støttepunkt for Befæstningen. Derpaa fortsætter den sig mod Sydøst over ad mod „Tinnet“, idet den fører over Midten af Skrænten af en høj Bakke. Dette er saa meget mere paafaldende, som der nordenfor er en Dal, hvis nordlige Side begrænses af høje Bakker. Sæt nemlig, at Fjenden, hvad der er det rimeligste, kom fra Syd, var det da ikke ufornuftigt at anlægge Volden paa Midten af en mod Norden vendende Skrænt, saaledes at Fjenden ved at bestige Bakken kunde overse og aldeles beherske Skansen? Kom Fjenden fra Nord, var det lige saa galt; thi naar han besteg den Bakke, der ligger lige over for paa den nordlige Side, kunde han jo ogsaa dér ganske overse Volden.

Aarsagerne til, at netop denne Situation er valgt, er derfor vanskelige at gætte. Saa snart Volden forlader Skrænten og atter træder ind paa den dyrkede Mark, taber Sporet sig lidt efter lidt nedad mod nogle Enge ved Hammermølleaaen. Efter Sigende har Volden dog endnu i Mands Minde været synlig nede ved Engen, hvilket i og for sig er meget sandsynligt, da den saaledes ogsaa mod Sydøst havde et naturligt Støtte-

punkt. Dens hele oprindelige Længde kan vel omtrent have været en god halv Fjerdingsvej. I Tidens Løb er den naturligtvis sunket meget sammen. Oprindelig kan dens Højde anslaaes til at have været henved 4 Alen; en tør Grav af nogle Skridts Bredde ligger paa den søndre Side af Volden.

At Volden var bestemt til at møde en fra Syd fremtrængende Fjende turde muligen finde Bestyrkelse deri, at man paa den nordre Side af den ved Pløjning har fundet flere runde stenomsatte Ildsteder, hvori Jorden øjensynlig var brændt, medens man paa den søndre Side ikkun har opdaget et eneste saadant, hvorfor man vel maa antage, at de hidrører fra Vagten, som skulde have Opsigt med Volden og som havde et Støttepunkt længere mod Nord. Ogsaa Levninger af Jernvaaben, forrustede Stykker af Sværd m. m. er oppløjede et halvt hundrede Skridt omtrent nord for Diget.

Af den her fremsatte paa lokale Undersøgelser grundede Beskrivelse vil man se, at den tidligere Beretning i „Orion“ I, 262, at Margrethediget gaar imellem Gudenaas og Skjernaas Kilder ikke er ganske rigtig, da Volden snarere gaar *foran* Kilderne. Det er derfor heller ingenlunde rimeligt eller muligt, at den skulde staa i Forbindelse med det mærkelige „Trældige“, som strækker sig fra St. Andst til Egtved Skov (jfr. Annaler for nordisk Oldkyndighed 1840—41 pag. 1613), hvilket man efter Angivelsen i „Orion“ kunde være berettiget til at tro. Margrethediget maa nødvendigvis være opført i en hel anden Hensigt. Folkesagnet, som overhovedet sysselsætter sig paafaldende meget med den store Dronning Margrethe, tilskriver ogsaa hende dette Værk med Tilføjende, at det var her ved ommeldte Tranebjerg, hun fangede den svenske Konge Albrecht,

som senere bragtes til den saakaldte svenske Kælder paa Koldinghus. Denne i alle Punkter grundfæstede Tilsætning kan ikke andet end ogsaa virkelig opvække Tvivl om Paalideligheden af, at Dronning Margrethe skulde have opført Diget. Det var under alle Omstændigheder rimeligere, at den hidrører fra Stridighederne mellem Margrethe Springhest og de holstenske Hertuger. Men der er egentlig heller ikke noget til Hinder for, at Diget kunde være endogsaa adskillige Aarhundreder ældre.

Et Par gamle Bryllupsindbydelser.

Ved *I. I. Ravn.*

Bryllupsbrev:

Jeg haver en venlig Hilsen til eder fra den ærlig og velagte Dannemand Søren Prebensen i Fuglsang, saavel som fra hans Hustru og Børn. — „Da det har behaget den gode Gud efter sin guddommelig Visdoms Raad og gode Venners Samtykke, er i Herrens Navn hans kære Søn ærlig og velagte unge Karl Peder Sørensen i Fuglsang givet sig i Ægteskab med den ærlig og dydelskende Dannekone Karen Thomasdatter i Spjarup. Da de allerede forhen ved en kristelig Trolovelse er bekendt, saa agter de næst Guds Hjælp ved en kristelig Kopulation at lade bekendtgøre paa førstkomende Fredag, som indfalder den . . . er derfor deres venlige Begæring, at I paa nævnte Dag Kl. 10 slet vilde behage at lade eder indfinde hos Søren Prebensen i Fuglsang og der med andre indbudne Venner bevise den unge Karl den Ære og geleyde hans Følgeskab til Kirken og Guds Hus i Egtved Kirke og saa bevise Brudeparret den Ære og Sire deres hæderlig Offerfærd paa Herrens Alter, og saa forhjælpe dem med Bøn og Paakaldelse til Gud, at deres Ægteskab maa blive lykkelig og af Gud velsignet. Og naar den gudelige Forretning i Herrens Hus er tilende, I da med andre indbudne Venner vil være dem følgagtig hjem til Brude-

huset hos Karen Thomasdaatter i Spjarup og med andre gode Venner forblive paa et lidet Æresmaaltid at tage tiltakke. Slig Æresbevisning og Umage lover de i alt skyldigst at aftjene.“ —

Paa Brevets Fod staar:

Præsten: Jeg haver en ydmyg Hilsen til Deres Velærværdighed fra den . . . .

Degnen: Jeg haver en ydmyg Hilsen til hæderlig og vellærde Mand og hans . . . . Hustru fra . . . .

Bryllupsindbydelse II:

Jeg haver en venlig Hilsen til eder fra den ærlig og dydelskende Danekone Karen Thomas Datter i Spjarup. —

„Da det har behaget den gode Gud efter sin guddommelig Visdomsraad og gode Venners Samtykke, er hun i Herrens Navn givet sig i Ægteskab med den ærlig og velagte unge Karl Peder Sørensen i Fuglsang og den ærlig og dydelskende Dannekone Karen Thomas Datter i Spjarup. Da de allerede forhen ved en kristelig Trolovelse er bekendt, saa agter de næst Guds Hjælp ved en kristelig Kopulation at lade bekendtgøre paa førstkommende Fredag, som indfalder den . . . ., er der for deres venlig Begæring til gode Ven samt kære Hustru og Børn, at I paa fornævnte Dag Kl. 10 slet vilde behage at lade eder indfinde hos Karen Thomas Daatter i Spjarup og der med andre gode indbudne Venner bevise hende den Ære at gelejde hende Følgeskab til Kirken og Guds Hus i Egtved Kirke.

Fuglsang, den 20de Marty 1797.

Anders Pedersen.“

Disse to Bryllupsindbydelser fik jeg for en Del Aar siden, da jeg opsamlede Stednavnene i Egtved Sogn. Ejeren af dem, Gaardejer Sejer Andersen i Hjelmdrup, fandt dem mellem en Del gamle Papirer han havde, og han gav mig dem til Afbenyttelse. Jeg synes, det er ret interessant at læse de gamle Indbydelser fra mine

Oldeforældres Dage. — Jeg har intet Kendskab hverken til Brudefolkene eller deres Slægt, dertil er mit Kendskab til de gamle Slægter i Egtved Sogn for ringe, men man maa jo antage, at ovennævnte Anders Pedersen, der sagtens har været „Bydmand“ til Brylluppet, har haft Slægt i Hjelmstrup.

Bryllupsindbydelse:

Jeg har et flittig Hilsen til Eder. „Da det har behaget den alvise Gud at stifte en Ægteforening mellem velagte Ungkarl Bertel Pedersen og velelskende Pige Gunder Pedersdatter begge af Dons, saa haver de foresat dem næst Guds Bistand at lade samme stadfæste ved en præstelig Kopulation eller Brudevielse Løverdagen den 28de April 1827. Det er derfor deres venlige Begæring til Eder, at I ommeldte Dag om Formiddagen Kl. 8 vilde behage at møde i Hans Henriksens Hus og Gaard i Dons for der at ære Brudeskaren derfra og til Almind Kirke, der at anhøre Brudevielse og at hædre dem ved deres Offerfærd og medbede med dem ved deres gudelige Bønner, og naar saadan Forretning og Gudstjeneste er tilende, I da med andre indbudne Gæster vilde lade Eder indfinde i Brudehuset hos Christen Grunnets i Dons for der at tage tiltakke med et tarveligt Maaltid. Til Tak for slig en Ære og Tjeneste lover de i alle mulige Maader at forskyldte Eder og at aftjene.“ —

Til

Velædle Knud Pedersen
i Herslev.

I „Ravnebogen“ ses Side 116, at Christen Grunnet 1810 var gift med Else Henriksdatter.

NB. Poul Lindholm, Aagaard, har oplyst, at Gunder Pedersdatter var Datter af Gmd. Peder Hansen i Dons og Hustru Else Henriksdatter. Peder Hansen, der var født i Vinding 1759, var Søn af Gmd. Hans Pedersen i

Vinding, som var Bror til min Tipoldemor Mette Pedersdatter. —

Bertel Pedersen er muligvis en Bror til Hans Henriksens Kone i Dons. Poul Lindholm har meddelt, at Bertel Pedersen og hans Hustru tog Bopæl paa Naalebjerggaard i Almind.

Indbydelse til Bryllup i Dons:

Jeg haver en venlig Hilsen til Eder fra den velagte Mand, Hens Henriksen i Dons saavel som fra hans kære Hustru! „Da det haver behaget den gode Gud at stifte et kærligt Ægteskab imellem velagte Ungkarl Bertel Pedersen og velagte Pige Gunder Pedersdatter begge af Dons, falder derfor til Eder deres ydmygeste Bøn og Begæring, at I paa førstkommende Lørdag, som indfalder den 28de April om Formiddagen Kl. 8 vilde lade Eder indfinde med Hustru og Børn udi Hans Henriksens (Ravns) Gaard i Dons for at gelejde Brudgommen til Almind Kirke, hvor deres begyndte Ægteskab videre skal stadfæstes. Imidlertid denne Gudstjeneste i Kirken forrettes, I da vilde være dem behjælpelig med eders andægtige Bønner til Gud, at deres foretagende Ægteskab maa kristelig begynde, lykkelig andrages og lyksalig endes. Naar denne Gudstjeneste er endt, I da vilde gøre Følgeskab med Brudeparret og andre Venner til Christen Grunnets Gaard i Dons, der at indtræde i Brudesalen og et tarveligt Maaltid at tage tiltakke med hvis Traktement Gud vilde beskære og der at forlyste Eder noget med dem og fejre deres Bryllups hæderlige Højtid. Slig Umage, højfærdes Bevisning lover de igen i alle mulige Maader at aftjene og vil forskyldte.“

Foranstaaende Indbydelse maa være sendt til Gaardmand Knud Pedersen i Herslev. Den er fundet blandt gamle Papirer af hans Sønesøn, Gaardejer, Sognefoged Knud Knudsen i Herslev. — Knud Pedersen, der var født i Herslev d. $26/4$ 1804, var Svoger til Gmd.

Hans Henriksen Ravn i Dons, idet dennes Hustru Else Marie Pedersdatter, f. 1787, var hans Søster. Deres Forældre var Gmd. Peder Jensen og Hustru Sidsel Nielsdatter i Herslev.

Et Billede.

Gaardejer P. Pedersen i Brøndsted fortalte i Vejle Amts Aarbøger for 1926 om afdøde Møllebygger Peder Bertelsen, og da jeg har et Billede af denne, saaledes som vi yngre bedst kan huske ham fra hans sidste Aar, har jeg tænkt, at Aarbogen kunde aftrykke Billedet som en lille Illustration til P. Pedersens Stykke. Fotografiet blev taget af ham en Dag, han var gaaet til Børkop. Urmager Steffensen Dahl fik da den gamle Mekaniker til at gaa indenfor. Bertelsen fik flere Billeder, som han saa forærede til Venner og Naboer, og da vi boede Nabo til P. Bertelsen, fik vi ogsaa et. Her paa Billedet ses den gamle Mekaniker som højt

Møllebygger Peder Bertelsen.

til Aars. Han var da ved at gaa lidt i Barndom, og naar han gik til Børkop eller til Gaverslund Kirke, havde han gerne en Flok Piger og Drengene efter sig. De fik ham til at fortælle Sagn og Historier, navnlig Spøgelsehistorier og Beretninger fra hans unge Dage. Nogle gamle Sange fik de i Tilgift, og han var lige saa glad som Børnene selv. I Gaverslund Kirke sad han gerne paa en bestemt Plads, nemlig lige inden for Døren, i nederste Stol til højre. Den gamle, brave Mand og Original bør ikke gaa i Glemme for Efterverdenen.

P. Johansen,

Kiddesvej 15, Vejle

Ærlige og uærlige Folk.

Ligesom alle Byer i ældre Tid havde ogsaa Kolding sin Natmand. Det var jo dennes Bestilling at flaa selv-døde Kreaturer og lignende. Den Slags Arbejde blev anset for uærligt, og Natmanden og hans Familie var paa Grund af Bestillingen ogsaa „uærlig“. Han kunde ikke være i Selskab med andre Borgere. Paa „Føniks“, hvor der jo var Restauration, stod der et Glas med Træfod. Det var bestemt til Natmanden, der ikke maatte drikke af samme Glas, som andre Gæster fik.

Det kneb svært med Natmandens Familiefester. I Amtmand Sporons Tid maatte Amtmanden for at fore-gaa Borgerne med et godt Eksempel staa Fadder til Natmandens Barn, thi Tiden var dog saa vidt frem-skreden, at der fra Øvrighedens Side gjordes alvorlige Anstrengelser for at faa den gamle Tro paa „Uærlig-hed“ udryddet.

I 1795 døde Natmanden i Kolding, og Embedet blev ikke mere besat. Herom foreligger der følgende Skri-velse i Byens Kopibog:

„Det er omtrent 8 Aar siden, at Natmanden her døde. Magistraten lod denne Bestilling være ubesat,

men betydede Indvaanerne det urigtige i at anse noget Menneske for uærligt, som ikke ved Forbrydelser havde tabt Æren, og at den ønskede, at enhver vilde besørgede de Forretninger, der hidtil med døde Kreaturers Bortførelse og Aftagelse havde været fuldført af Natmanden. For ikke fremdeles at opdrage ulykkelige Mennesker iblandt os og for at udrydde denne Fordom hos Almuen mod Natmandsfamilien, har jeg (Borgmesteren) Diechmann taget et Barn af samme Familie i min Tjeneste, som siden fik anden Tjeneste og nu skal være gift i det Slesvigske. Paa saadan Maade vil denne skadelige Fordom formindskes og udryddes, hvilket herved underdanigst indberettes ifølge det kongelige danske Kancellis Skrivelse af 24. April dette Aar.

Kolding Raadstue, den 27. August 1803.

Diechmann. Abel.

Tingstedet paa Tingskov Hede i Taps.

I Vejle Amts Aarbøger for 1907 har jeg i min Afhandling „Fra de 8 Sogne“ Side 91 nævnt, at der her endnu 1780 saas en Stensætning, hvor Tinget holdtes i gammel Tid, og at Tinget senere flyttedes til Aller. Men naar skete denne Flytning?

Ved at gennemblade nogle ældre Papirer fra Haderslev Amt i det tyske Kancellis Arkiv i København har jeg fundet, at Hertug Hans den Ældre i 1562 „tog de gamle Tingstokke fra deres tidligere Sted og satte dem ved Aller Kirke som det bekvemmeste Sted for Undersaatterne i Tyrstrup Herred og for Fremmede med Hensyn til Postgangen, fordi Aller laa ved den almindelige Hærvej.“

Man vil huske, at „Landevejen“ fra Kolding til Haderslev gik over Aller, medens „Kongevejen“ gik over Aastorp.

Hertug Hans den Ældres Flytning af Tingstedet blev den 25. November 1643 stadfæstet af Kong Christian den Fjerde, og i 1652 stadfæstedes Flytningen ligeledes af Frederik den Tredie.

Ingen af disse Stadfæstelser findes dog anført i V. A. Sechers „Corpus Constitutionum Daniæ“.

P. Eliassen.

Smaatræk fra Vejstrup Sogn.

Fortalt af *Jens A. Petersen*, Sjølund St.

Det gamle Hus i Sjølund, jeg bor i, er bygget omkring 1780 af Anders Persen (Petersen). Huset overtoges 1853 af min Bedstefader Peter Petersen, og her blev min Fader født Aaret efter. Dengang laa Huset ved „æ gammel Landvej“ — Hovedlandevejen fra Kolding til Haderslev og videre sydpaa. Min Faders første Erindringer knytter sig derfor særligt til de store Studeflokke, der nordfra blev drevet paa Vej til de holstenske Markeder.

Denne Vej kørte ogsaa Dagvogne og Postvogne, og min Fader huskede endnu den Tyrolervals, som Fragtmændene spillede paa sit Horn, naar han kørte ind i Sjølund By.

Da Fader var 10 Aar gammel, blev Sognet oversvømmet af Østrigere, og disse voldsomme Begivenheder satte sig fast i Drengens Erindring med stærke Indtryk.

En Morgenstund, da Regnen slog mod Ruderne og Vejene laa i et Pløre — de var jo daarlige i Forvejen — rykkede en Afdeling østrigske Jægere ind i Sjølund.

Min Faders Moder satte Kaffekedlen over Ilden paa Trefoden i den aabne Skorsten, for selv om Soldaterne kom som Fjender, skulde de dog have en Taar Kaffe, hvad de jo godt kunde trænge til.

Men da Afdelingen gjorde Holdt udenfor og udtog

21 — 21 — Mand, tog Bedstemoder Kedlen af Ilden igen.

Vi fik altsaa en Indkvartering af 21 Mand i et ganske lille Husmandshjem.

De menige Soldater havde ingen Strømper, men Linnedklude, som de rev i Stykker til Fodlapper.

De var selvfølgelig vaade af den stadig øsende Regn, og da vore 21 Mand kom ind i Stuen, fyrede de i Kakkelovnen, saa den var hvidglødende, og kastede alt deres vaade Tøj paa den — saa der var en Damp i Stuen, saa den ene ikke kunde se den anden.

Bedstefader og Bedstemoder maatte med Børnene flytte ind i Soveværelset og overlade Resten af Huset til de ubudne Gæster.

Næste Morgen rykkede de videre, men de havde medtaget alt, hvad der var af Linned. Min Bedstemoder havde ikke engang en Ble til de smaa, og min Bedstefader undrede sig over, at Soldaterne havde Damelinned paa. Hvor de havde faaet det fra, opdagede Bedstemoder snart, for de havde taget alle hendes Særke.

Dengang var Egnens Nationalret Grød — man fik Grød 21 Gange om Ugen, siger et gammelt Skæmteord.

Paa Peter Viufs Gaard („Gamborggaard“, der nu tilhører Andreas Lauritsens Enke) kom Østrigerne en Dag, ligesom Folkene i Gaarden skulde til at spise Mælk og Grød.

Konen i Gaarden, „Gamle Kaaren Viufs“, bød venlig de forsultne Østrigere spise med, og de satte sig til Bords.

Men de havde vistnok aldrig været præsenteret for en saadan Ret, for de tog Grøden paa Gaflen og dypede den i Mælken, som de jo nok syntes var en lovlig tynd Sovs.

Gaardens Folk kunde jo ikke lade være med at le

af dette Syn, men da de havde vist Østrigerne, hvorledes de skulde bære sig ad, syntes disse rigtig godt om den danske Ret.

Der var ingen, der klagede over Østrigernes Opførsel — de var venlige og flinke og gjorde hvad de kunde for at lette Befolkningen for de Byrder, de havde lagt paa dem.

Senere kom der en kort Tid Husarer til Byen. De red altid med Geværet i Haanden — det gjorde de danske Dragoner ikke, de red altid med Sabelen i Haanden og Geværet over Sadelknappen.

Min Bedstefader var imidlertid blevet udtaget til Ægtkørsel, og han var borte Resten af Krigen. Han kørte omkring nede ved Dybbøl og Graasten, ja en enkelt Gang havde han været helt nede i Holsten.

Østrigerne medførte flere Halssygdomme, som aldrig før havde hærget denne Egn, og Befolkningen var i et Aarstid efter Krigen stærkt angrebet deraf.

Min Fader gik til Skole i Vejstrup Skole, og han har ofte fortalt derom.

Skolestuen havde stampet Lergulv, som alle Bøndernes og Husmændenes Stuer ogsaa havde. Alle Børnene mødte i Skolen om Vinteren med store Træskostøvler, og de slæbte en Mængde Sne ind i Skolestuen, saa Gulvet lignede en Sø.

Undervisningen bestod i Opramsning af Bibelhistorie og Salmer og — en Masse Klø. Naar Læreren begyndte at klø Børnene, tog han dem paa Rad og tampe løse, saa længe han kunde holde ud.

En særlig barbarisk Straf bestod i, at Drengene maatte række Haandfladerne frem, og Læreren slog saa med en Lineal i dem, til der ikke var den mindste Følelse tilbage i Hænderne; de blev røde og ophovnede, saa de ikke kunde tage ved Griffel eller Penneskraft, og Hænderne kunde svie i mange Dage efter.

I Faders sidste Skoleaar blev Lærer Eriksen ansat ved Skolen, og han slog aldrig; men medens de Lærere, der slog, aldrig kunde faa Børnene til at være lydige, saa forstod Lærer Eriksen at skaffe Orden og Ro i Skolestuen og vinde Børnenes Kærlighed. Med ham holdt den nye Aand sit Indtog i Vejstrup Skole, saa den nu under hans Svigersøn Niels Bundgaard er en af Vejle Amts bedste Landsbyskoler.

Lærer Eriksen kom ogsaa med nye Undervisningsmetoder. — Nu var det *Forstaaelsen* af det læste, det drejede sig om, medens det hele før havde været Op-ramsning uden Spor af Forstaaelse.

Ogsaa de nye Salmemelodier kom Lærer Eriksen med, de gik efter de gamles Mening alt for hurtigt af Salmer at være; man var jo dengang kun kendt med langsomme, slæbende Sørgetoner til Salmer.

Ved den første Begravelse, hvor Lærer Eriksen sang Liget ud, sagde „gamle Kaaren Viufs“: „Da kom han Fanden knæk mæ ud mæ et rask Hurra!“

Eriksen var en alsidig og dygtig Mand. Han gjorde meget for Havebruget og Frugttræsplantning i Sognet ved at skaffe gode og billige Frugttræer, Buske og Frø.

En Husflidsskole oprettede han for Sognets Ungdom, og i mange Aar var han „Dansk Husflidsselskab“s Husflidskonsulent.

Han havde ogsaa en meget stor Bogsamling af den bedste danske Literatur, og denne laante han ud af til Sognets Beboere. Senere oprettede han Vejstrup Sognebogsamling og skænkede den hele sin store Bogsamling.

Desuden var han virksom ved Oprettelsen af mange Foreninger, Andelsmejeriet, Brugsforeningen, Forsamlingshuset m. fl., og han søgte ved en Mængde offentlige Foredrag, ogsaa af fremmede Foredragsholdere, særlig fra Askov, at fremme det aandelige Liv i Sognet.

Hans Virke i Vejstrup har været saa mangesidet og stort, at Frugterne deraf mærkes den Dag i Dag.

Da min Fader gik til Præst (til Konfirmationsforberedelse) var Læsefærdigheden hos nogle af Drengene dog ikke særlig stor.

En Dreng kunde saaledes slet ikke læse, og de andre Dreng lærte ham da Salmen: „Naadige Fader, som kærligt regerer Himmel og Jord“ o. s. v. saaledes:

»Naadige Fader, som Kællingen regerer,
Himmel og Jord, nu vælter a æ Bord.«

Kirken ligger i Sjølund, men lige paa det Sted, hvor Grønninghoved og Vejstruprød støder til.

I tidligere Tider havde Vejstrup og Hejls én Præst, skønt der var en Kirke i hvert af de to Sogne. Et Minde derom har man endnu i Betegnelsen „Præstens Port“ for Sprøjtehuset paa Skolepladsen. Her stod nemlig den Hejls Præsts Heste og Vogn, medens han prædikede i Vejstrup Kirke.

En af disse Fællespræster hed Aaby¹⁾, og der gaar endnu mange Fortællinger om ham.

Denne Præst holdt meget af at tage ind til Kolding for i godt Selskab at faa et højt Bæger og et godt Spil Kort. Han kom da ofte beruset kørende hjem om Natten.

En Nat, da Præsten og hans Kusk var stærkt beruset, kørte de hjemad mod den gamle, historiske Præstegaard i Hejls. Undervejs sad Kusken og forklarede Præsten om Stjernerne, medens han pegede op paa dem.

Da Hestene mærkede, at Tømmen hang løst, gik de i Grøften, og den store, gammeldags Vogn væltede.

Da raabte Præsten: „Ja, Lars Madsen, paa Himlen er du klog, men paa Jorden er du en stor Daare!“

¹⁾ Peter Høg Aaby, f. i Horsens 1801, Præst her fra 1850.

Engang kom en Husmand, Kristian Willardsen fra Sjølund, op til den samme Pastor Aaby for at faa et Barn døbt.

Barnet var imidlertid noget gammelt, og Præsten raabte: „Altfor gammelt! — altfor gammelt!“

„Saa dower it kanske it — Faavel, Hr. Pastor!“ svarede Husmanden og gik mod Døren.

Der kunde fortælles mange morsomme Træk af den Slags.

Man brugte jo Kogegryder af Ler („en Flakning“), og det kunde jo ske, at en saadan Lergrøde gik i Stykker.

Var det ved Bryllupper, Barselgilder eller lignende, at Gryden gik i Stykker, saa Festsuppen løb ud paa Stengulvet, var det jo mindre heldigt.

Der var saaledes engang Hjemmebryllup i Per Iwersens Gaard, og Pastor Aaby skulde til at vie et Par oppe i Storstuen. Da lød der et forfærdeligt Brag ude fra Køkkenet, og Præsten løb fra de unge og derud. Der var sprungen et Ler-Kogekar.

„Men Gudbevar mig, hvad foregaar her“, raabte Præsten. Men Kogekonen — „Grethe Køks“ — svarede: „Pas De Djert, saa ska vi nok pas vort, Hr. Paste!“

Naar Beboerne kørte eller gik til Kirke, bar Kvinderne altid Salmebogen foran sig i et Tørklæde, der holdtes sammenlagt paa Salmebogens Bagside. Dette Tørklæde var af sjældent fint Stof og ret ofte forsynet med Kniplinger, det brugtes kun ved denne Lejlighed og aldrig til at pudse Næsen med.

Naar man sad i Kirken, sad Mændene paa højre, Kvinderne paa venstre Side. I de senere Aar er dette dog ikke overholdt mere.

Det var Skik at gaa til Alters to Gange om Aaret — Foraar og Efteraar.

Naar man gik til Alters, skulde man være fastende

— maatte ikke have nydt noget, inden man gik hjemmefra.

Man havde i alle de otte Sogne visse Naturalpræstationer til Præst og Degn, Nandest eller Bør. Det var væsentligt Smør, Ost, Brød, Æg, Mælk og andet.

I Vejstrup holdt Skikken med Nandest i Natura sig meget længere end i nogen af de øvrige Sogne. Bag Koret i Vejstrup Kirke er der to Værelser. Det ene benyttedes af Præsten, det andet af Degnen, der her havde Ostelager.¹⁾ Osten var lavet af den Nandest, som de fik leveret som Mælk.

Min Fader gav foruden Mælk 1½ Pd. Hør og 2 Pd. Halm til Degnen.

Jordemoderen fik ogsaa Mælk af Beboerne.

Her i Sognet herskede gammeldags Guds frygt — den stærke, enfoldige Kristendom, der ikke laante Bibelkritik eller Mormonprædikanter Øren.

Christiansfeld Herrnhuttermenighed har paavirket min Hjemstavn stærkt — nærmest saaledes, at manges Kristendom havde et vist pietistisk Præg.

Efter 1864 boede i Sjølund By en af Tyskerne forjaget sønderjysk Skolelærer Larsen, hvis Kone ikke var særlig landbrugskyndig.

De havde en Ko, og en Dag sagde hun: „I Dag har jeg Mælk nok, saa da behøver du ikke at malke Koen!“

Efter min Faders Konfirmation kom han i Skomagerlære hos gamle Skomager Ole Iversen i Laasbygade i Kolding. — Min Fader døde 1926 her i sit Hjem, hvor han var født.

---

¹⁾ Sammenlign V. A. Aarbøger 1907 Side 84.

AARSBERETNING

Vejle Amts hist. Samfund afholdt sit Aarsmøde den 18. Maj 1926 paa Raadhuset i Kolding, hvor Formanden afgav Beretning om det foregaaende Aar og Kassereren oplæste Regnskabet, der godkendtes af Forsamlingen — se Aarbog 1926 Pag. 259 og 132.

Derefter foretoges Bestyrelsesvalg, hvor Amtsraadsmedlem Kragh, Lærer Mortensen og Marius Sørensen genvalgtes. Til Revisorer i Stedet for Gaardejer Anders Jessen og Købmand A. D. Christensen valgtes Købmand Harald Andersen og Sogneraadsformand Rasm. Christensen i Viuf. Slutteligt opfordrede Redaktør Eliassen til at virke for yderligere Tilgang af Medlemmer, hvortil Formanden sluttede sig.

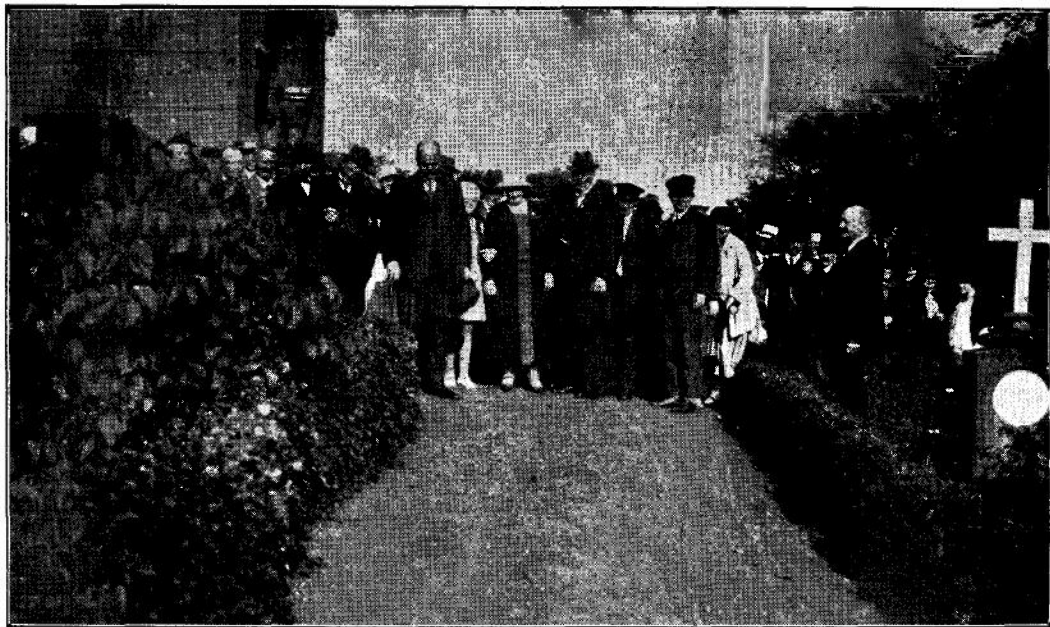
Efter Generalforsamlingen var Købmand Brandorff Fører gennem St. Nicolaj Kirke i Kolding.

Aaret 1926 begyndte med 1110 Medlemmer, der har været en Tilgang paa 32 og en Afgang paa 81 (Restancer), saa der er indgaaet Betaling for 1061 Medlemmer.

Aarbogen er udkommen med 16¼ Ark i 1500 Ekspl., og der findes i Aar et smukt farvelagt Billede efter Jørgen Roed, — Kolding 1836.

Den 19. September foretog Samfundet en billig og vellykket Udflugt med Rutebiler fra Vejle, Fredericia og Kolding, der samledes paa Rendebanen, hvorfra man Kl. 10 startede til Fovsletgaard, hvor Redaktør

Ved Taps Kirke.
Fra Historisk Samfunds Udflugt 19. Septbr. 1926.

Eliassen foreviste og forklarede Borgtomtens Historie. Efter Foredraget var Ejeren, Proprietær J. Petersen, saa elskværdig at servere Kaffe for den store Forsamling, c. 120 Deltagere.

Derefter kørte man videre til Drenderup, hvor Eliassen foreviste og forklarede det interessante Voldsted, hvor Gravene endnu ere helt bevarede.

Herfra gik Turen gennem Ødis Bramdrup, hvor der gjordes holdt ved et interessant gammelt Hus fra 1613, — et Haandværkerhus under Bramdrupgaard, — der endnu har bevaret en Del af sin Oprindelighed. Brandorff forklarede, hvad man kendte til dets Bygningshistorie.

Det næste Besøg gjaldt Taps Kirke, der forevistes af Eliassen, som holdt et meget interessant Foredrag om Kirkens Bygningshistorie. Da Forsamlingen kom ud af Kirken, tog Lærer Willumsen, Jelling, et vellykket Billede.

Turen sluttede i Christiansfeldt med Besøg i „Frej“, hvis Historie Eliassen forklarede. Derefter spredtes Deltagerne i Byen for at aflægge Besøg i Kirken, Søstrehuset og Museet. Turen var begunstiget af et pragtfuldt mildt Vejr.

I. O. Brandorff.

Vejle Amts historiske Samfund.

Regnskab for Aaret 1926.

INDTÆGT:			UDGIFT:		
	Kr.	Øre		Kr.	Øre
1. Kassebeholdning overf. f. f. Aar	4103	12	1. Udgivelse af Aarbogen:		
2. Medlemsbidrag fra 1061 Medl.	4244	00	1. Hæftbind.....	2317.97	
3. Livsvarige Medlemmer.....	—	—	2. do.	1893.84	4211 81
4. 45 Subskribenter	123	75	2. Foredrag og Udflugter		445 95
5. Salg af ældre Aargange	224	34	3. Anskaff. og Vedligeh. af Inventar.....		250 60
6. Bidrag fra Stat, Amt og Kommuner..	610	00	4. Bestyrelsens Rejser og Udlæg.....		165 00
7. Bidrag fra Banker og Sparekasser ...	250	00	5. Udsendelse af Aarbogen	694.09	
8. Entre ved Foredrag	—	—	+ Portorefusioner.....	572.65	
9. Renter af Kassebeholdning	189	61	6. Administration		121 44
10. Andre Indtægter:			7. Andre og uforudsete Udgifter.....		235 75
10 Ekspl. af »Strejftog«	49.10		8. Forøgelse af Kapitalformuen		213 81
15 » » Særtryk af Kolding			9. Restancer — 81 fradraget Indtægt 2..		603 64
Billede 1836	15.00		10. Kassebeholdning overf. til n. Aar		3564 92
I Henhold til Decision	4.00				
	68	10			
Kr.....	9812	92	Kr.....	9812	92

Kapitalformuen androg ved Aarets Begyndelse Kr. 1710,07. I Renter er tilgaaet Kr. 86,29 og overført fra Regnskabet Kr. 603,84, hvorefter Kapitalen nu andrager Kr. 2400,00.

Kolding, Januar 1927.

I. O. Brandorff.

Regnskabet med Bilag er efterset og befundet rigtigt. De opgivne Banksaldi pr. 1. Januar 1927 er i Overensstemmelse med de os foreviste Bankbøger.

Viuf og Kolding, d. 17. Marts 1927.

R. Christensen.

Harald Andersen.

ULDUM GAMLE KIRKE

AF

MARIUS HANSEN

Om Uldum gamle Kirke, der nedbrødes i 1883, har man kun faa Efterretninger, idet der ved dens Nedbrydning kun indgik en ganske kortfattet Indberetning om dens Udseende og Tilstand til Ministeriet.

Heldigvis har daværende Sognepræst Carl Emil Kirketerp¹⁾ — efter provstlig Henstilling — en Snes Aar før — i Kirkens Protokol indført en ret omhyggelig Beskrivelse af Kirken, dens Ydre, dens Indre og dens Inventar. Denne Beskrivelse, der nu er Hovedkilden til vor Viden om den gamle Kirke, vil jeg gengive her, øget med Oplysninger fra andre Kilder. — — —

Kirketerp skriver:

„Uldum Kirke med dertil hørende Kirkegaard ligger i den østlige Udkant af Byen, omgivet mod Syd og Øst af Præstegaardens Ejendom, mod Nord og Øst af sammes Huse og Bygninger og mod Vest af Vejen, der fører til Kirken og Præstegaarden.

Skønt Kirken ikke er synderlig stor, og Taarnet ikke hæver sig højere end Skibet, saa det enddog i nyere Værker²⁾ hedder, at Kirken ikke er forsynet med Taarn, afgiver den dog, set fra Bakkerne Syd for Byen,

---

¹⁾ Sognepr. til Uldum og Langskov, ³/₁ 1861—¹/₆ 1877.

²⁾ Trap: Danmark 1. Udgave.

et smukt Syn, hvortil baade det blaalige Blytag tjener og ikke mindst de store Træer, der omgiver den paa de tre Sider.

Kirkebygningen ligger ikke lige i Øst og Vest, men mer i Sydøst og Nordvest.“ — —

Denne Mærkelighed er iagttaget ved mange andre Kirker i vort Land; den har sin ligefremme Forklaring; men det gamle Sagn er til Rede og fortæller:

Da den rige Bygherre, der lod Uldum Kirke bygge, opdagede, at den ikke laa ret i Øst og Vest, som Kirker ellers skal gøre, blev han saa vred, at han lod Bygmesteren halshugge for dette Forhold; men Kirken blev staaende, og den stod igennem flere Hundrede Aar.¹⁾

„Kirkebygningen“, skriver Kirketerp, „bestaar af følgende Dele: 1. en Lavkirke (Skibet), 2. en Højkirke (Choret), 3. et Taarn og 4. et Vaabenhus. Hvorvidt de tre førstnævnte Dele er opførte til forskellig Tid, maa Kendere afgøre; men det er tydeligt, at Vaabenhuset er opført senere end Skibet, da det er bygget hen for det ene af Kirkens tidligere nu tilmurede 2 Vinduer; ligesom det og er tydeligt baade til at se uden for og inde i Bygningen, at Døren til Skibet tidligere har været paa den søndre Side.“

Her var Norddøren i Brug, og Syddøren tilmuret; i sin Tid var begge disse Døre i Brug; det var nemlig Normen for alle vore gamle Landsbykirker, at de havde to Indgangsdøre, en paa hver Side af Skibets vestlige Halvdel.

Den nordre Dør var beregnet for Kvinderne, den søndre for Mændene. Sondringen mellem Nord- og Sydside er endnu den Dag i Dag gængs i Kirken og hænger vel nøje sammen med den i Middelalderen og

¹⁾ Evald Tang Kristensen: Danske Sagn III.

vel ogsaa nu om Stunder almene Opfattelse, at Syd er det fornemste Verdenshjørne.¹⁾

Disse to Døre havde iøvrigt deres Betydning ved de i den katolske Tid ikke saa sjældne Processioner omkring Kirken.²⁾

Om disse Indgangsdøre gaar der Sagn i Folke-munde: Alterkalken maatte saaledes aldrig bæres tværs igennem Kirken; thi en Drage holdt Vagt ved den nordlige Indgang, der da fik Navnet: Drageporten.

Den sydlige Dør var, senere hen, den eneste Indgang for Menigheden; og den nordlige Dør blev da Indgangen for de bodfærdige, der atter maatte komme tilbage til Kirken, efter at en Bandlysning over dem var hævet.³⁾ Her er det overvejende sandsynligt, at Syddøren er bleven lukket efter Reformationstidens Dage, og Norddøren taget i Brug, fordi den nu, vendte imod Præstegaarden, der oprindelig (saaledes endnu i 1638) laa Syd for Kirken, men senere, antagelig af den rige Sognepræst Jens Wandel,⁴⁾ flyttedes Nord for Kirken.

Om Kirkebygningen giver Pastor Kirketerp følgende Oplysninger:

1. Lavkirken

eller Skibet bestaar af en 21 Al. lang, 12 Al. bred og ca. 17 Al. høj Bygning; af Højden gaar de 7 Al. 6" paa selve Murværket, og de 10 Al. paa Taget. Murdelene er overvejende af Kampesten og Fraadsten, og er 1 Al. 18" tyk. Taget er belagt med Bly paa den søndre Side; paa den nordre er der rød Tegl. Loftet er et Bjælkeloft, og Gulvet er stenlagt med Mursten.

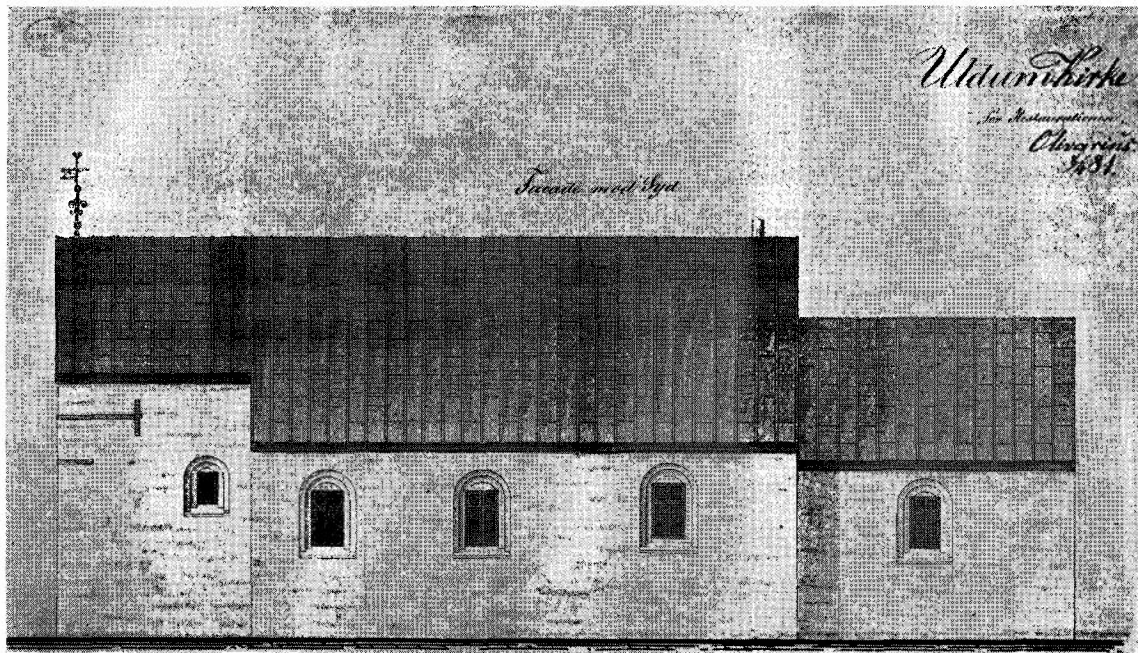
Paa Sydsiden er 3 Vinduer, som er 2 Al. 5" høje, 1 Al. 4" brede, og de er anbragt i buede Vinduesfor-

¹⁾ Dr. phil. Mackeprang: Vore Landsbykirker.

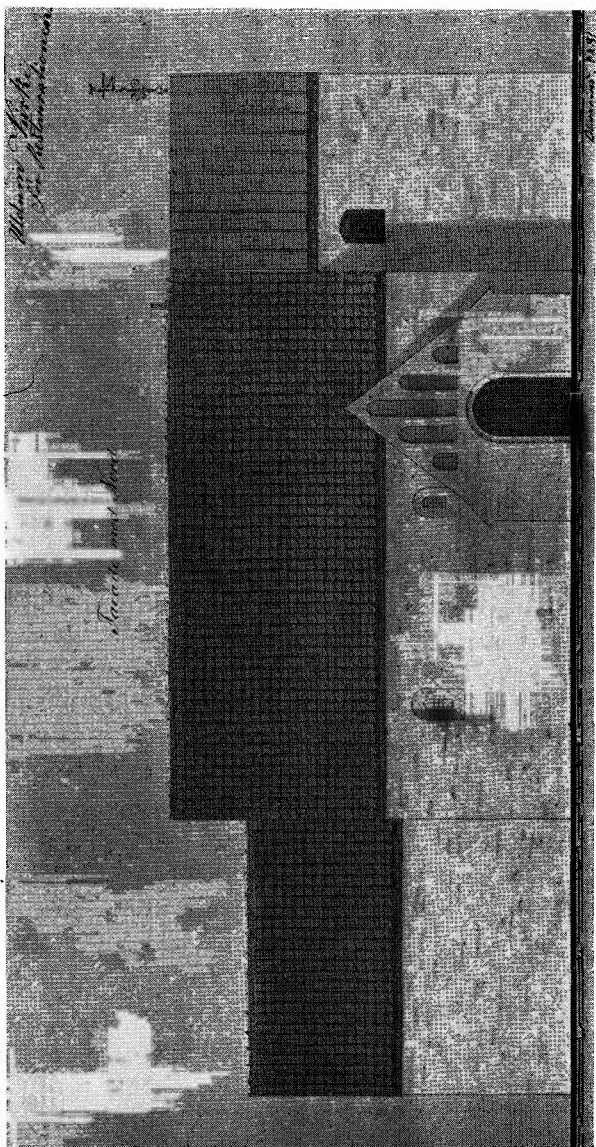
²⁾ L. Fenger: Den danske Landsbykirke.

³⁾ F. Uldall: Om de danske Landsbykirker og deres Istandsættelse.

⁴⁾ Sognepr. til Uldum-Langeskov 18/9 1657—1690 († 1698).

Uldum gamle Kirke, Facade med Syd. Efter Tegning i Nationalmuseet af Tage Olivarius.

Uldum gamle Kirke, Facade mod Nord. Efter Tegning i Nationalmuseet af Tage Olivarius.

dybninger, der er 3 Al. 22" høje og 1 Al. 22" brede, iøvrigt i ganske simple, firkantede Rammer af Træ.

Døren fra Vaabenhuset paa den nordre Side tæt ved Taarnet er en Fløjdør af nyere svært Arbejde, forsynet med Bladhængsler, og den er til at aabne ud til Vaabenhuset.

Prædikestolen — med Himmel over — er anbragt til venstre for Udgangen af Choret (ved den søndre Side), hvor en Trappe fører op til den. Den har udskaaret Træværk med Frelseren og de fire Evangelister og med Englehoveder; og den havde som Betræk et Stykke rødt Klæde med Sølvtræde. Af Skibets 30 Stolestader ligger 15 paa hver Side; paa Fruentimmersiden de 13 øst for Kirkedøren. Lige for denne, befæstet til en af Mandfolkestolene er Kirkeblokken anbragt; den er af Træ, beslaaet med Jern og forsynet med Hængelaas. Desuden findes 7 Stole i Choret, hvoraf 4 paa den sydlige Side; i Taarnet findes 11 Stole, 5 paa hver Side og 1 bagerst; den er aflukket og indtager hele Taarnets Bredde, og den har to Bænke.

Med Undtagelse af denne Stol og en til paa Kvindesiden i Taarnet er de alle uden Dør; og det er kun den bageste i Taarnet, der har Rygfylde; alle de andre har kun en simpel Lægte til Rygstød. Derimod er Stolene saa godt som alle udskaarne paa den Del, der vender ud imod Gangen; dog uden Kunst, og Udskaeringerne er ikke ens. De seks nederste Stole i Skibet paa Mandssiden er mærkede A. N. 86; af de 5 i Taarnet er 1ste, 2den og 4de mærket I. H. S.; den tredie R. + A.; den bageste i Taarnet har paa Døren Navnet: KAREN TERKILDS-DATTER; og paa Dørstolperne staar paa den ene ANNO og paa den anden 1675.

Iøvrigt er alle Stolene mærkede med Tal, saaledes at den nærmest ved Choret paa hver Side har Tallet 1; men de tre sidste paa Kvindesiden i Taarnet er over-

gaaet til Mændenes Stolestader med Fortsættelse af deres Numre 21, 22 og 23, saa kun sytten Stole er til Kvinderne.

Maaske dette ligger i, at den bageste Stol i Taarnet, der betragtes som Præstegaardens, regnes særlig for at afgive Plads til Kvinder; eller det ligger i, at Uldum Kirke tværtimod det, der finder Sted i mange andre Sogne, overvejende besøges af den mandlige Del af Befolkningen. Langs med Muren paa Mandfolkesiden er en Række Knager. Alle Stolene er forsynede med Fodskamler af Træ, og der er, naar løse Bænke indsættes, Plads til ca. 180 Mennesker.

I Gulvet i Skibets Gang findes to større Ligstene, saaledes nedlagte, at Fodstykkerne vender imod hinanden; men Skriften er saaledes udslidt, at man ikke kan udfinde Indholdet; kun enkelte Ord er til at læse. Paa den ene, den vestligste, er der i Hjørnerne udhugget de fire Evangelister med deres Mærker, foroven til venstre Mathæus med Englen; til højre Markus med Løven; forneden til venstre Lucas med Oxen, og til højre Johannes med Ørnen.

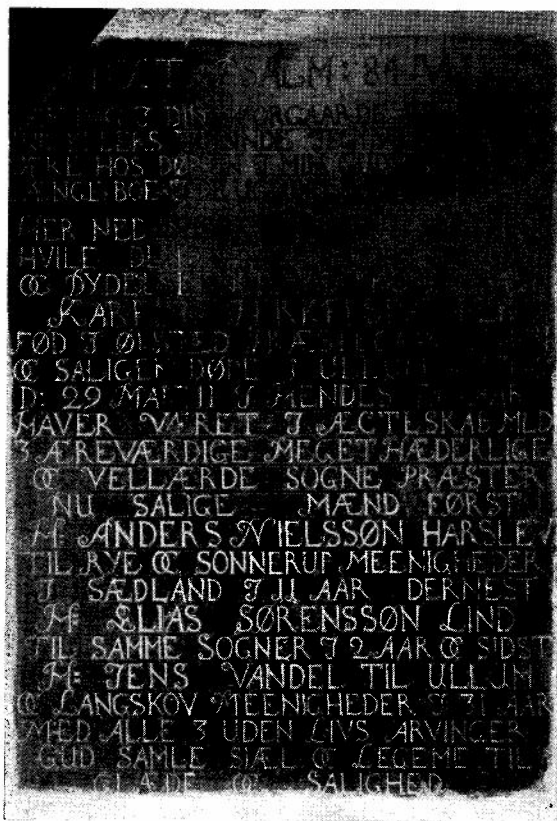
Midt paa Stenen sees Frelseren med Korsfanen og under ham paa hver Side en Skikkelse bevæbnet med Sværd; ved den højre læses Ev. Johs. XI.

Endelig haves endnu en Ligsten, som til for kort Tid siden havde sin Plads i Skibets Væg ved Kvindesiden; men den blev nedtaget, da den truede med at falde ned. Paa den læses følgende:

TEXT PSALM 84, V. II.

*En Dag i dine Forgaarde er bedre end ellers Tusinde.
jeg vil heller være hos Døren i min Guds Hus end
længer boe i de ugudeliges Pauluner.*

*Her neden for er lagt til Legemets Hvile den hæder-
baarn gud- og dydelskende Matrone Sal. Karen Terkels-*

Ligsten i Uldum Kirke.

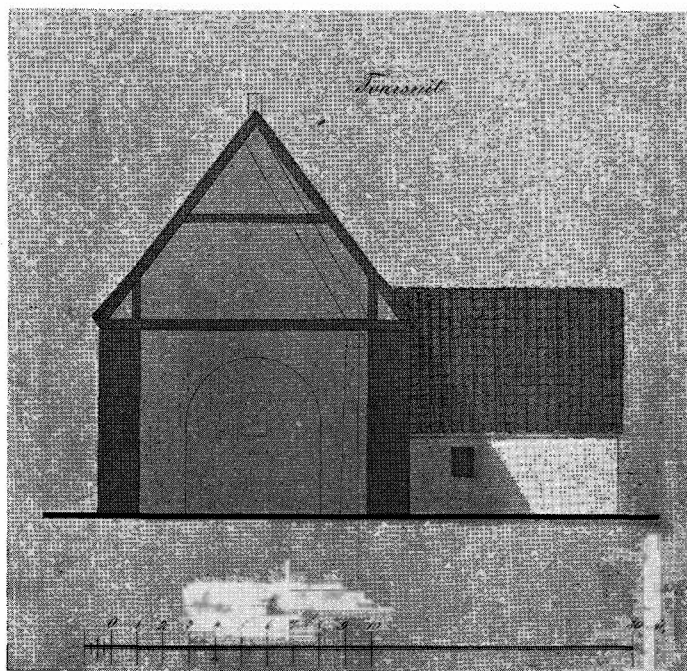
Foto: H. Albjerg.

datter født i Ølsted Præstegaard Anno 1631 og saligen
 døde i Ullum Anno 1706 den 22. Maj i hendes 75. Aar.
 Har været i Ægteskab med 3 ærværdige meget hæder-
 lige og vellærde Sognepræster, nu salige Mænd først
 H. Anders Nielsøn Harslev til Ry og Sonnerup Meenig-
 heder i Sædland i 11 Aar, dernæst H. Elias Sørensen
 Lind til samme Sogn i 2 Aar og sidst H. Jens Vandel til
 Ullum og Langskov Meenigheder i 31 Aar; men alle tre
 uden Livsarvinger.

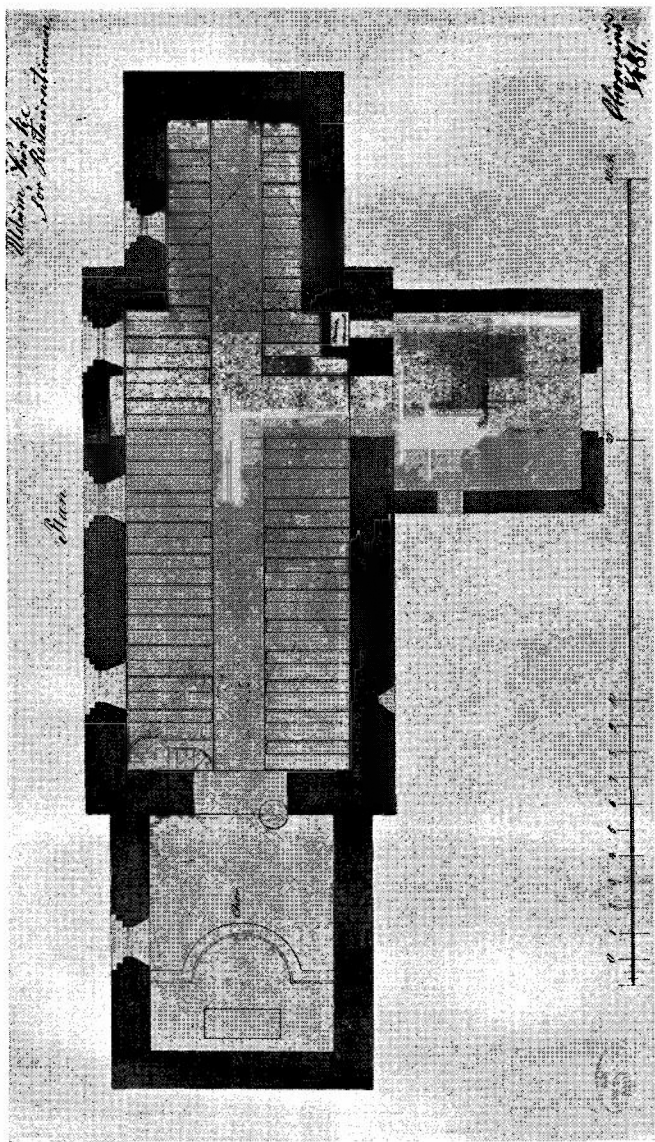
*Gud samle Sjæl og Legeme
til Glæde og Salighed.*

Sammenholdes denne Ligstens Indskrift med Navnet paa Stolen i Taarnet, da synes det klart, at det er den samme Person, der er betegnet begge Steder, da bl. a. Aarstallet, der findes paa Stolen efter Opgivelserne paa Ligstenen, netop er det Aar, da den afdøde blev gift med Uldum Præsten, Jens Vandel, er det vel saa, at Kirkestolen er bleven indrettet netop i det Aar til den ny Præstekone, der kom derover fra Sjælland.

I Skibet hænger tre Tavler til Salmenumrene, og i Loftet hænger en lille Glaslysekrone til 6 Lys.

Uldum gamle Kirke, Tværsnit set fra Øst. Efter Tegn. i Nationalmuseet af Tage Olivarius.

Uldum gamle Kirke, Grundplan. Efter Tegning i Nationalmuseet af Tage Olivarius.

2. Højkirken eller Choret

er 10 Al. 6" langt, 10 Al. bredt og 13 Al. højt i Gavlen, Tagets Højde er 7 Al. 18". Muren er almindelig Kampestensmur med Fraadsten, og den er 1 Al. 12" tyk.

I den søndre Mur lige overfor Alterskranken er en lille Fordybning. (Mon Levning af Picsin som f. Eks. i Hornstrup Kirke?)

Alteret, der er opbygget af røde Mursten og beklædt med Brædder, staar umiddelbart op til Korets østlige Væg; Alterskranken, der er lige, afgiver kun Plads til 9 knælende Personer. Skranken er forsynet med en Fløjdør; Altergulvet er lagt med Brædder.

Paa venstre Side er Præstens Stol, paa højre Degnens, begge forsynede med Læsepult og Hylde; der er Trægulv i begge Stole, og Beliggenheden er den samme inden for Alterskranken.

I Chorets nordre Side er Døbefonten, paa begge Sider findes Stole, 4 paa Sydsiden og 3 paa den nordre Side.

Lige inden for Choret hænger en vinget Glaslysekrone til 4 Lys. Denne Del af Kirken er adskilt fra Skibet ved en Mur, der er 1 Al. 18" tyk; hele Chordøren er 3 Al. 18" bred og 4 Al. 14" høj.

Alteret bestaar af et Bord, 1½ Al. højt, 1 Al. 14" bredt og 2 Al. 9" langt, og af en Altertavle paa et Fodstykke.

Hovedtavlen dannes af et Maleri, 2 Al. bredt og 2 Al. 4" højt, der fremstiller Herren, der aabenbarer sig for de to Disciple i Emaus. I Midten staar Herren iført en rød Kjortel netop i det Øjeblik, da han med opløftede Øjne velsigner Brødet. Disciplen til højre peger paa sit Bryst, sagtens for at udtrykke det Sted: Brændte ikke vore Hjerter i os. Han er afbildet som den ældre og er iført en brun Dragt.

Paa Bordet, der er dækket med en Dug, staar et Fad.

Tæpper, som hænger over deres Hoveder, er dragne til Side, og igennem det derved aabnede Rum ses i Baggrunden Bjerge og en By, maaske Jerusalem.

Maleriet er indfattet i en forgyldt Ramme, hvis fire Hjørner dannes af Englehoveder med Vinger, der udfylder Hjørnerne.

Oven over Maleriets Ramme er udskaaret Træarbejde, malet med forskellige Farver; de omslutter en Plads, hvorpaa læses:

Se her Guds Lam, som bar Verdens Synd.

Selve Lammet staar allerøverst.

Paa Fodstykket under Maleriet staar:

Og det skete, da han sad med dem til Bords, tog han Brødet, velsignede det og brød det og gav dem. Da bleve deres Øjne aabnede og de kendte ham. Luc. 24, V. 30—31.

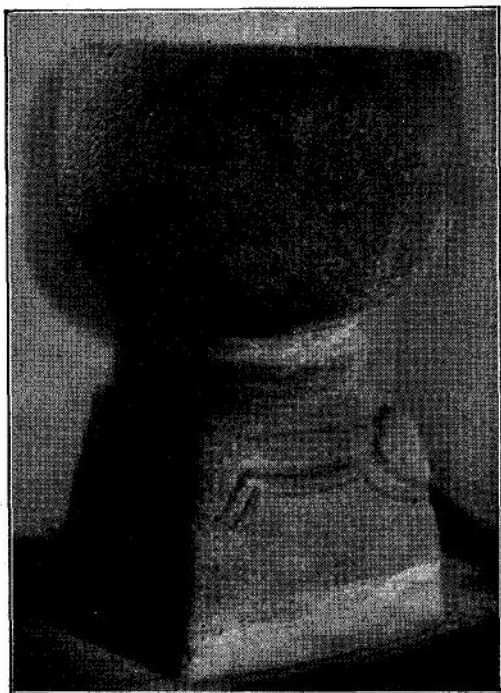
Hver af Sidefløjene, der som Skabsdøre kunne lukkes i for Hovedtavlen, er delt i to Rum, og i hver af disse fire Rum er da anbragt 3 af Apostlene, udskaarne i Træ og hvidmalede. Navnet for hver enkelt er malet nedenunder med forgyldte Bogstaver, og iøvrigt er Apostlene betegnede med deres sædvanlige Emblemer eller Mærker: Johannes bærer Kalken, Peter har Nøglen, Andreas det skæve Kors, Paulus Øksen, Jacob den Ældre Muslingeskallen, Judas Tadæus Køllen o. s. fr.

Foran Alterbordet hænger et rødt Klæde.

Messeklæderne bestaar af en hvid Cambridge Skjorte og en rød Silkefløjels Messehagel med Kors og Galloner af ægte Guldbrokade.

Kalken, der er lille og kun rummer Vin til 9, er af Sølv og indvendig forgyldt. Tallerken og Oblatæskan er ligeledes af Sølv, og den sidste er forgyldt indvendig.

Til Hjemmeberettelse haves en lille Kalk, i hvis Fod der er Plads til Oblater, og en Tallerken, begge af Sølv; Kalken er indvendig forgyldt. Alterkanden er af kø-

Døbefonten i Uldum gamle Kirke.

Foto: H. Albjerg.

benhavnsk Porcelæn, sort med forgyldt Kors. Paa Altret staar 2 Messinglysestager paa sekskantet Fod, de er 13 Tommer høje.

Ved Alteret findes en Knæleskammel betrukket med Læder til Præsten; og til Kommunikanterne og Brudefolk er der to Skamler ligeledes betrukket med Læder; de indtager tilsammen Choret's Bredde. — —

Døbefonten er af Granit; den er anbragt i den nordlige Side af Choret, lidt fra Alteret. Den bestaar af en stor, rund Sten paa en Fod, i hvis nederste Del er udhugget Mandehoveder. Døbefonten er forsynet med et Fad af Messing; i Bunden ses Syndefaldet udhamret i ophøjet Arbejde. Paa Randen ses Hjorte, Enhjørninger og andre Dyr jagende den ene efter den anden.

Hjorten er vel Sjælen, der bliver jaget af vilde Lyster.

Til Fonten hører en Vandkande af Tin, sortmalet med et forgyldt Kors.

3. Taarnet

er $7\frac{1}{2}$ Al. langt, 8 Al. 6" i Bredden og $15\frac{1}{2}$ Al. højt, hvoraf Murenes Højde er 10 Al., Tagets $5\frac{1}{2}$ Al. Murene bestaar dels af Kampesten og dels af brændte Sten. Taget har Bly paa begge Sider.

I Taarnhullet imod Vest hænger Klokken, der er vellydende; den ringes udenfor ved et Toug, der naar ned til Jorden. Den bærer følgende Indskrift:

Soli deo gloria.¹⁾

Me fecit Johan Barthold Holtzmann Hafniae

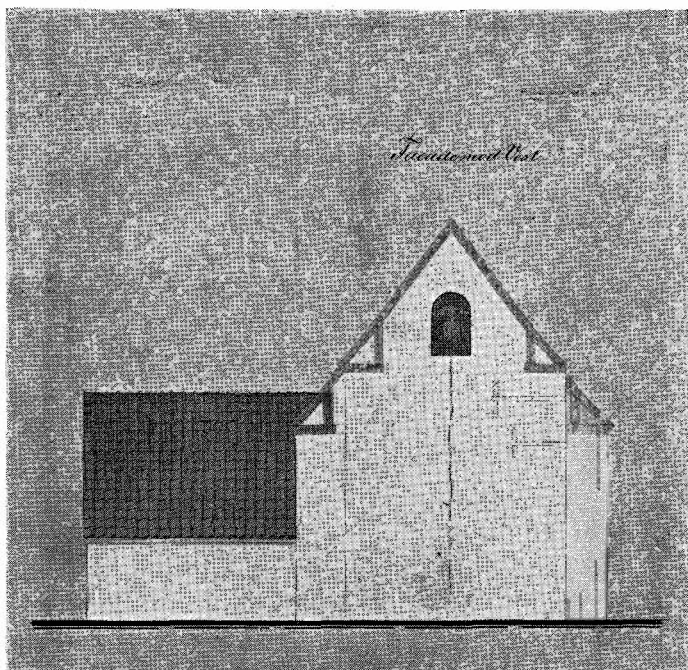
Anno 1754.

Indvendig i Taarnet er en Hvælving, der paa sædvanlig Maade er delt i fire Spidsbuer. Taarnet er helt aabent ind imod Skibet; det er forsynet med et Vindue imod Syd 1 Al. 8" højt og 21" bredt, anbragt i en lignende Fordybning som Skibets, ligesom Vinduet har samme Form.

Gulvet er stenlagt med Mursten.

---

¹⁾ Gud alene Æren.

Uldum gamle Kirke, Facade mod Vest. Efter Tegn. i Nationalmuseet af Tage Olivarius.

4. Vaabehuset,

der senere er tilbygget, findes paa Skibets nordre Side, lidt østen for Taarnet; det er 7 Al. 21" langt og 8 Al. 16" bredt; Murenes Højde er 3 Al. 6"; *Tagets Højde er 6 Al. 6"*. *Murene*, der dels er af brændt Sten, dels af Kampesten, mest dog af Kamp, er 1 Al. 9" tyk; Taget er rød Teglsten; i Gavlen over Indgangsdøren er 5 høje, smalle Nicher.

Vaabehuset er iøvrigt forsynet med Træloft, og Gulvet belagt med Mursten; imod Øst findes et lille Vindue af 1 Al. Højde og 18" Bredde; her findes to Bænke.

Selve Indgangsdøren er knap 3 Al. høj og 5 Kvarter bred; den er forsynet med en simpel Dør til at aabne indad.“

Saaledes, som her er fortalt, saa den gamle, hvide Kirke ud i Juli 1863, og der skete, som vi senere skal se, kun ganske faa og smaa Forandringer i den sidste Snes Aar af dens Tilværelsestid.

Kirkens Historie.

Hvor gammel var den gamle hvide Kirke? blev der spurgt Gang paa Gang ved dens Nedbrydning i 1883; og det samme Spørgsmaal lyder endnu. Svaret kan kun blive tilnærmelsesvis.

Ved dens Nedbrydning forsøgte en Indsender i Horsens Folkeblad¹⁾ at slutte sig til dette Spørgsmaals Besvarelse saaledes: „Der er endnu ingen Oplysninger fremkommen, der kan lede til Antagelse af Kirkens Ælde. En Blyplade over Lavkirken har Aarstallet 1733 og en Plade paa Taarnet har 1756, hvilket maaske kan tyde paa, at Kirken i disse Aar har været underkastet Restaurationer. — Af de indvendige Kalklag ser man, at Kirken til forskellige Tider har haft forskellige Kulører, idet Lagene lader sig adskille saa meget, at man kan skelne de forskellige Farver.

„Der er fremkommen Hentydninger til“ — idet et malet Epitafium med stor Varsomhed blev afdækket²⁾ — „at der i 1632, altsaa i Kristian den Fjerdes Dage, er død en Præst i Uldum, der hed Bartholin Severin Krogh,³⁾ altsaa for 251 Aar siden, eller omtrent 100 Aar efter Reformationens Indførelse i vort Land, saa han maa have været Præst i den lutherske Kirke.

Et af de indre Kalklag lader os dog føre Kirkens

¹⁾ Horsens Folkeblad 11. Marts 1883.

²⁾ Meddelt mig af Afdækkeren daværende Lærer Chr. Christensen i Hesselballe.

³⁾ Sognepr. til Uldum-Langeskov o. 1600—1632.

Alder en Del højere op; thi der findes paa dem afmalet en Del Skriftsteder af Davids Salmer, og denne Prydelse kan man nok uden at gøre sig skyldig i Fejltagelser føre tilbage til den katolske Tid; altsaa til Tiden før 1536; og da det Lag, hvorpaa Bibelordene er afmalede, ikke er det inderste Lag, saa synes deraf at fremgaa, at Kirkens Oprindelse gaar langt op i Katholicismens Dage.“

Her læser vi Lægmandens Svar paa Spørgsmaalet om Kirkens Alder. Forskeren og Kenderen gaar ad andre Veje, naar han søger at finde Svaret paa det samme Spørgsmaal. Han spørger først og fremmest om Kirkens Byggemateriale og tidsbestemmer deraf Kirkens Tilblivelsestid.

Den gamle, hvide Kirke var opbygget i romansk Stil af utilhugne Kampe-Rullesten, iblandet med Fraad eller Tufsten. Ydermurene var opført af to parallelt løbende Rækker Brudsten af Kamp og Fraad, hvis Mellemrum var udfyldt med mindre Sten, Flint og Grus i en Kalkopløsning, der i Tidens lange Løb havde bundet det hele til en næsten klippefast Mur; Kistemur, Fyldmur; men i Kirkens oprindelige Mure var saa at sige ingen Teglsten¹⁾, hverken Munkesten eller almindelige Mursten; og netop denne Kendsgerning giver os et godt Bidrag til Oplysning om den gamle Kirkes Ælde. Dens Byggemateriel fortæller os, at den ganske sikkert er opført, før Teglstenen blev kendt og kom i Brug her hjemme i det 12. Aarhundredes anden Halvdel;²⁾ og vi føres tilbage til Tiden omkring ved Aaret 1200 — til den rigeste Kirkebygningstid, vi har kendt i vort Land.

— — —
Hvem har bygget den gamle, hvide Kirke? spørges

¹⁾ Sandsynligvis indkommen ved senere Istandsættelser.

²⁾ L. B. Løfler: Historisk Tidsskrift VI. R.

der; og herpaa følger Svaret: Almindeligvis blev vore gamle Kirker, der grundlagdes i hin Bygningstid, stiftede som Menighedskirker af formuende Mænd og Kvinder i Menigheden, som da ved fælles Arbejder af Sognemændene byggede Kirken, og ved større eller mindre Fællesgaver sikrede den Ejendomme og Præsterne nødvendige Indtægter og Fornødenheder;¹⁾ thi saa meget maatte der til for at en ny Kirke kunde indvies og tages i Brug.

— — —
 Et Par andre Spørgsmaal ligger nær: Hvilke Dele af Kirken blev først bygget, og hvordan saa Kirkens Indre ud i de gamle Dage?

Svarene maa blive: Byggeordenen var her — som Regelen var næsten alle Vegne — først Kor, derefter Skib, og senere — maaske langt ned i Middelalderen — er det lave Taarn med sin Hvælving bygget til.

I hele den katolske Tid var Kirkens Indre meget forskellig fra, hvad nu er gængs hos os. Der stod saaledes ingen Bænke eller Stole paa Kirkegulvet. Menigheden stod op under Gudstjenesten, og det blev betragtet som grov Uorden, naar Stole anbragtes; kun Degne- og Skriftestole var i Brug i den Tid.

Kristian den Anden befalede endog, at alle Stole paa nær Præstens, Borgmesterens og Raadmændenes skulde fjernes ud af Kirkerne.

Da Reformationstiden kom, maatte Kirkens Indre forandres; Prædiken blev et Hovedstykke i den evangelisk lutherske Gudstjeneste; og det medførte, „at Prædikestolen rejstes“ og „Folket skikkedes til Sæde“ — idet Gulvet fyldtes med Stolestader;²⁾ men disse Stolestader gaar ikke længere tilbage end til Frederik den Andens Tid.

¹⁾ A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse.

²⁾ Dr. Henry Petersen i Kirkehist. Saml. III. R. 2. B.

Der var vel nok Prædikestole før; men næppe alle Vegne; og under en lang Prædiken kunde Menigheden ikke staa op, derfor begyndte de enkelte Familier med at sætte en Stol ind i Kirken, i hvilken dens Medlemmer sad under Gudstjenesten; men denne private Stoleindsætning frembragte stor Ulempe, megen Uorden og betydelige Stridigheder her og der. I mange Tilfælde spærredes Gangen op igennem Kirken, og man fandt det meget upassende, at Mænd og Kvinder sad sammen i samme Stol. Lidt efter lidt bestræbte man sig derfor paa at ordne det saadan, at alle Stolene kom til at staa i to Rækker med en Gang i Midten, og saaledes, at Mændene sad paa den søndre og Kvinderne paa den nordre Side; men det varede et helt Aarhundrede, inden det lykkedes at gennemføre denne Reform.¹⁾

Omkring Aar 1325 træffer vi for første Gang paa den gamle Kirkes Navn. I Ribekapitlets Brevbog nævnes i Kirkelisten i Jællingsyssel: *Wollum III*. Tallet 3 betegner — vistnok — en Afgift (Skat), som Kirken skulde tilsvare Kapitlet. Da denne Afgift er lille i Sammenligning med Afgifterne, der svares af andre af Syslets Kirker, fortæller den os, at Kirkens Formuesomstændigheder har været mindre gode i den Tid.

Uldum som Langskov Kirker var igennem Tiderne nøje knyttet til den gamle Hovedgaard, Hvolgaard i Langskov Sogn; den hørte fra 1434—1536 ind under Ribe Bispestol, der lod Gaarden styre af biskoppelige Lensmænd, som jeg har nøjere omtalt i min „St. Peders Kirke i Langskov.“²⁾

Af Bispernes Lensmænd paa Hvolgaard kender vi i 1434 Provsten Oluf Pedersen, i 1471 Provsten Jens Thun, i 1475 Provsten Jens Andersen, i 1479 Niels Skram, i 1486 Væbneren Morten Bang, og fra 1492

¹⁾ Johannes Madsen: Danmarks Kirker i Dansk Portrætgalleri V. B.

²⁾ Vejle Amts Aarbog 1921, II.

Palle Juel, der fra 1521 ejede Laage i Sindbjerg Sogn. — — — I 1525 nævnes Kirken i Regnskabsbogen over Landehjælpen, der skulde ydes af Kirkerne. Den er ansat til at svare X march soluit (Sølv),¹⁾ og den Afgift er ringe i Sammenligning med Afgiften fra andre af Egnens Kirker. Dens Tilstand og Formuesomstændigheder har da heller ikke været gode ved denne Tid.

Ved Reformationen gaar Hvolgaard med Kirkerne i Uldum og Langskov ind under Kronen, der i de følgende 30 Aar havde ikke mindre end 7 Lensmænd paa Gaarden; disse idelige Lensmandsskifter var utvivlsomt til betydelig Skade for Kirkerne; almindeligvis viste disse Lensmænd kun ringe Interesse for Kirkerne; men værre blev Forholdet, naar de, som her, skiftede saa ofte i et kort Aaremaal.

I 1570 køber²⁾ Jørgen Sehested Hvolgaard og 7 andre af Langskov Sogns Gaarde.

Et Par Aar senere — 1572 — 20. Novbr.³⁾ faar han, der da var „Embitzmand paa Hindsgaffuel“ Brev paa Kronens Part af Tiende af Uldum Sogn „at maatte bekomme uden Indfæstning och siiden quit och frij vden affgiffit thend nyde og beholde *ad gratiam*. Jørgen Sehesteds Eftermand paa Hvolgaard var Albrekt Friis til Haraldskær, der nu skrev sig til begge disse Gaarde. Han fik Uldum Sogns Kongetiende paa samme Betingelser, som Sehested havde haft den. Sognemændene tilholdes at levere ham Tienden i Kærven, og hvis nogen tiender urigtigt, da maa Friis lade hans Korn kaste og Bonden straffe efter Recessen, hvis han da har forset sig.⁴⁾ Denne Tiendeforlening varer dog kun i faa Aar; thi i 1597 befaler Kongen, „at Tienden skal anammes under Slottet“,⁵⁾ d. e. Koldinghus. Efter Al-

¹⁾ Danske Magazin IV. R. II. B., S. 44.

²⁾ Kronens Skøder.

³⁾ Fynske Tegnelser 278 C.

⁴⁾ Jydske Registre 5, 226.

⁵⁾ H. F. Rørdam: Danske Kirkelove II.

brekt Friis's Død ($24/4$ 1601) besad hans Datter Else en Tid Gaarden og fæster paa ny baade Uldum og Langskov Sogns Tiender. Om Uldum Tiende hedder det i Lensregnskaberne for Koldinghus for 1610—11:

„Uldum Sogn

haffuer Jomfru Elsebet Friis til Hvolgaard fæst hendes Livstid den 20 August Anno 1604 og giver deraf V Ørte Rug og V Ørte Byg, hvorudaf er pepitueret at skal gives og blive til Hospital i Wedell¹⁾ II Ørte Rug, gives saa til Kongl. Mayst. som er

Roug III	}	Ørtug
Byg V		

Og til Kvægtiende er det nærværende Aar opbaaret for III Kalve III Mark danske, for II Lam 1 Mark dansk, for II Grise VIII Skilling danske og for Føll og anden overløbendes XVI Skilling dansk er saa i Penge 1 D. 1 Mark VI Skil. dansk.“ — — —

Et halvt Aarhundrede senere gaar Uldum og Langskov Sognes kongelige Tiender til de nyoprettede Menigheder i Fredericia.

Den 15. Marts 1666 faar den tyske Præst i Fredericia efter kgl. Befaling²⁾ og ved Skøde fra Rentemesteren udlagt Kronens Andel af Korntienden i disse med flere omliggende Sogne: Grejs, Sindbjerg og Kollerup; og den 17. Juli 1688 fornyes og forøges denne Tiendegave ved et kgl. aabent Brev, hvori der bevilliges Emanuel Cersovius, tysk Præst i Fredericia og hans Efterkommere at nyde og *in natura* at lade oppebære Kongens Andel af Kvægtienden som af Korntienden i samme Sogne.

Omtrent samtidig med at Else Friis fæster Sognets Tiende, udgives der: Forleningsbrev for Clemendt Søfrensen, Borgmester i Vejle, paa Jelling Sysseis Provsti,

¹⁾ Ved kgl. Donation af 16. Decbr. 1558, Hofmans Foundation 4.

²⁾ Jydske Registre 1.

som M. Niels Villumsen, Sognepræst i Bredsten, hidtil har været forlenet med. Han skal være forpligtet til aarlig at høre Kirkernes Regnskab og paase, at Kirkernes Indkomst anvendes til Kirkernes Bygning og Bedste; og skal han holde Bønderne ved Lov, Skel og Ret og maa ikke forhugge Skovene.¹⁾

I 1638 indberetter²⁾ daværende Sognepræst Anders Nielsen Bøgvadt³⁾ til Ole Worm om Kirkens Beliggenhed og nærmeste Omegn. „Wuldom kircke, som er annexen till Langskou, ligger thu mile norden fraa Wedele allernordest och yderst i Riber stict. Wuldom bye och præstegaarden ligger strax synden fraa kircken meget sidt, huor igiennem er adelfard veyen fraa Jelling till Schanderborg. Norden straxt omkring byen løber en liden aa, som kaldis Wuldom aa, huilcken der adskiller Riber stict och Aars stict. Vesten fraa byen løbber en anden stor aa, som kaldis Gunaa, huilcken tillige med den liden Wuldom aa haffuer sin løb under Randers bro i haffuet. Ved samme Gunaa norden och vester fraa byen ligger eet stort kier, ved naffn Gunkier, fruchtbaar med Græs och hveaffling.

Østen fraa Wuldom haffuer standet en liden skou, som hede Bøgeskou, huilcken udi fiendernis tid mestendell bleff ophuggen och nu gandske er ødelagt. Vesten fraa Wuldom ligger tvende store høye, som kaldis Huilehøje, huor der siges, att tuende kemper ere begraffne.

Udi Wuldom sogn ligger endnu en bye ved navn Hesselballe, synden fraa Wuldom kircke, och der østen fraa byen paa adelfard veyen fraa Jelling till Schanderborg ligger en liden vadsted kaldis Filvad. Vesten fraa Hesselballe paa præstens kirckevey ligger en anden stor lang vadsted, som hedder Wuldborg vad,

¹⁾ Jydske Registre 6, 324 C.

²⁾ O. Nielsen: Ribe Stifts Beskrivelse.

³⁾ Sognepr. til Uldum-Langeskov o. 1638—1657.

huilcken om vinteren er gandske besuærlig att komme offuer.

Norden fraa Hesselballe bye ligger en stor høy ved naffn Ouenbiery, huor der aff mange endnu mindes att haffue veret hæsselig spøgeri, som om natten och mod afftenen forvildede veyfarendis folch der omkring och offte førde dennem i stor perichel och faare.“

En halv Snes Aar senere — Maj 1649 — skriver¹⁾ samme Præstemand: „Jus patronatus till Wuldom Kirche haffuer Kongl. Maytt. Tienden udi Langskou och Wuldom Sogne kand ungefeer beløbbe sig till Rugh 12 Thønder. Biug ligesaa meget, Haffre 30 Thønder. Quegtienden aff begge Sogne er mestendell aarlige: Kalffue 2; Lamb 6, Giesse 2.

Offerpenge huer Høitidsdag kand være 13—14 eller 15 Sletdaler.“

— — —
Kirken bliver i Kronens Eje til 27. Januar 1687; da faar²⁾ Sekretær i det danske Kancelli, Peder Rodsten, paa sine Søskendes og egne Vegne Skøde af Kong Frederik den Tredie paa 30 Kirker og en Del Jordegods, væsentligst her i Jylland. Kirker og Gods er Betaling af en Forstrækning, som deres Fader, Admiral Markvard Rodsten til N. Ellejær i 1677 havde ydet Kongen. Iblandt disse Kirker var her i Koldinghus Amt: Nykirke, Give, Langskov og Uldum.

Kirkens gamle Tiende er Rug 5 Ørte og Byg 5 Ørte.

Nogle Aar før sælger³⁾ Enevold Brochmand Hvolgaard til Generalmajor Hans Frederik Levetzau til Oxholm, Refstrup og N. Elkjær; og i hans Ejertid gaar saavel Uldum som Langskov Kirker ind under denne Gaard, hvor de forbliver i ca. 130 Aar.

I 1696 skøder Generalmajoren Hvolgaard til sin Svi-

¹⁾ Nørvang Herredsbog i Landsarkivet.

²⁾ Kronens Skøder.

³⁾ Viborg Landstings Skøde- og Pantebog Nr. 19.

gersøn Oberst Detlev v. Brockdorff til Grundet, og da medfølger Uldum og Langskov Kirker med deres Tiender: 30 Td. Htk.¹⁾

Fra v. Brockdorffs Ejertid er bevaret et Syn²⁾ over Kirken; det er meget omstændeligt; men det giver derved et godt Billede af den gamle Kirkes Tilstand i de Dage; og derfor vil jeg anføre det.

„Den 25. Maj 1700 Wolum Kircke til huilcken Welb. Hr. Obrist Ditlev Brockdorff er patron bleff siunet udj Sognepræstens velærværdige Hr. Offe Mouritzen Høyers³⁾ offuerværelse och aff fire uvildige Mænd, nemlig Christen Sørensen, Peder Jensen och Hans Clausen, alle tre af Wolum bye och tienere til Sign. Mouritz Hansen paa Rask, Søren Hansen och aff bemeldte by och tiener til Hammergaard, da er Kirckens Tilstand befunden som følger:

Uden til:

1. Thaarnet som er lige jefent och høy som Kircken vaar paa alle sider runden om angaaende grundvold och mur vel ved magt och forsuarlig noch.
2. Thaget paa den søndre Side af blytaufler och vel ved magt i alle maader.
3. Thaget paa den nordre Side af Tagsten kand pahsere, och mangler ichun faa stene.
4. Høy-kirchen, den nordre Side, grundvol(d) och mur aff Kampesten, dychtig och forsuarlig.
5. Dend østre gaul over Choret paa den nordre Side manquirede spechning; paa den søndre Side ned imod siurfiaelene vaar et Hul med fielle tilslagen, ungeferd en Allen i længde og bredde, behøver Reperation.

¹⁾ Viborg Landstings Skøde- og Pantebog Nr. 30.

²⁾ Kirkesyn i Nørvang Herrit 1700 (Landsarkivet).

³⁾ Sognepr. til Uldum og Langeskov 1696—1729.

- Noch et lidet Hul op under Mønningen, sampt imellem sparverchet och muren nedad, som vil afvendis.
6. Dend søndre Side, dels Grund och Fundament samt Mur med Surfielene kan staa for fuldt Siun.
  7. Taget paa den nordre Side mod Øster vaar lagt aff Bly fem och tiffue Opgange. Dend anden part ved Thaarnet mod Vesten 3 Fag vaar med Tagsten lagt och begge Dele forsuarligt noch.
  8. Dend søndre Side aff Bly och kand staa for fuldt Siun.
  9. Choret eller Lau-Kirchen vaar paa Grund och Muur forsuarlig noch undtagen det østre Hjørne paa den nørre Side vaar en sprecke gandske igennem Muren fra ofuerst til nederst; vil med anckre beleggis.
  10. Taget vaar paa begge Sider aff Bly, vel ved macht og kand i alle Maader pahsere.
  11. Waaben-Huuset rundenom paa Grund och Muur forsuarligt noch.
  12. Taget, som vaar af Steen paa begge Sider i lige Maade.
  13. Winduer udi tallet 4re. Huoraff de tre med Jernstænger vel bevarede; mangler intet; det fjerde Windues Sproser er de tre underste borte.
  14. Kirchediget er paa mange Steder meget forfalden, behøffuer derfor god Reparation.
  15. Kirchens Porte och tuende Stetter, som haffuer værít af Muurværch, er gandske borte och vil af ny opsettis.

Inden til:

1. Altaret, som er muret och med panel rundtenom, er paa Murene gandske brøstfældig.

2. Altertaufden med gammel papistiske Billeder och med tuende Laager kand pahsere, naar den ichun bliver anstrøgen.
3. Et Paar huid Malm Lysestager mangler begge noget paa den offuerste Plade, huor der er nogen Stycker afbrudt.
4. Altar-Klæde fantis icke; har ej heller i Mands Minde værret.
5. En gl. Dreiels Altar-Dug kand pahsere.
6. Messehagel af rødt Kof med baldyret Kaars af Guld och Silche.
7. En gammel Messeskiorte forslidt paa Ermerne.
8. En mindre maadigt Kalck och Disch aff Tin.
9. En ny Tinflasche paa to Potter til Vinen.
10. Gradual och Alterbog, hvuoraf Alterbogen brugis. Ritual fantis ingen. Gradualen er ny och forsuarlig.
11. En fyr Halff Kiste uden Henger och Laas.
12. Skriffte-Stollen er noget løss och vil fæstes; er ellers forsuarlig nogenlunde.
13. Degnestolen er gammel och brøstfældig.
14. Fattiges Taffle vaar en gammel lederpung.
15. Daaben: 1 Funt af hugne Sten uden Fad och Deche.
16. Prædichestolen med Trappe och alt er gandske forfaldne och vil af ny forfærdiges.
17. Lofftet i Choret med Biælkerne, som er 6, kand pahsere.
18. Muurene i Choret er indentil forsuarlige och kan staa for Siun.
19. Lofterne i Høye-Kircken er gandske brøstfeldigt och vil af ny opleggis; biælcherne i Tallet 13 kand pahsere undtagen een ved Choret, som paa Enden er afbrudt, ungeferd 3 Allen och i Steden derfor placen opmuret.

20. Murene indentil udi Høj-Kirchen er forsuarlig noch.
21. Stollene i Høj-Kirchen och Choret kand pahsere undtagen 4re paa Mandssiden och 3 paa Qvindsiden neder udi Kirchen, som er gandske borte.
22. Gulfuet i Choret och Høj-Kirchen vil intetsteds omleggis och er forsuarlige.
23. Bindingsvercket och Klokke Vercket udi Tornet er forsuarlig.
24. Klocken er maadelig stor och gifuer Lyd, som den skal haffue en Spreche.
25. Nedenfor Lofftet udi Tornet er en Huelving vel ved magt och forsuarlig.
26. En gamel Kirchedør vel beslagen med stærk Laas och Nøgle kand pahsere.
28. Waabenuuset er indentil forsuarligt noch.
30. Ligbaaren vaar dychtig noch.
31. Døren til Waabenuuset er god och forsuarlig noch med Laas uden Nøgle.

— — —

Dernæst bleff Siunsmendene tilspurgt om Kirchens Thaarn ey tiforne har været højere end, som det nu befindis, dertil de suarede det ey anderledes at hafue verret, som de sig kunde erindre. Viddere bleff de tilspurgt om noget Bly kunde verret aftaget huorjaa Tagsten befindis. Dertil suarede, at de icke kan housche Tagen och Teekningen anderledis haffuer verret end som ved Siunet nu var befunden — icke heller i nogen Maade Kirchens Ornamente och Prydelser at være bortført.

Ydermere udj huilchen Stand Kirchen tilforne hafuer været bedre eller værre. Huortil de suarede, dens Stand, saa vit de kunde mindes haffuer ungeferd været ligesom nu, huerchen bedre eller værre, och haffuer

den nu været under Jure patronatus ungeferd 12—14 Aar.

At saaledes richtigen er siunet grandschet och be-
funden bekræfte vj med egne Hænder och Zigneter.

Wollum Kirche ut supra.

Paa Proustens Vegne *Offe Mouritz Høyer.*

Jeremias Wolf.

L. S.

L. S.

Udi Herritsfogdens Suagthed och lovlig Forfald efter
givet Fuldmacht

Ursin.

L. S.

Hans Claus(en). C. S. S. P. J. S. S.H. S.“

Oberst, senere General, Brokdorff overdrager Hvol-
gaard og Laage med Gods og Kirkerne i Uldum og
Langskov til sin Svigersøn Hieronimus De la Mare til
Agersbøl, som var gift med Datteren Lucie Ermerentze.
De la Mare er dog kun Ejer af dette Gods et kort
Aaremaal; thi i 1722 bortskøder¹⁾ han Hvolgaard med
Gods i Silkeborg og Koldinghus Amter, Uldum og Lang-
skov Kirker med Korn- og Kvægtiender, Jure patrona-
tus og al anden Herlighed til: „velfornemme Mand Sn.
Jacob Kruse, Forpagter paa Møgelkjær“; nu gaar Ul-
dum Kirke over i Krusernes Eje, hvori den er i hen-
ved hundrede Aar under:

Jacob Kruse fra 1722 til 1737;

Commerceraad Hans Jacobsen Kruse fra 1737—1765;

Fru Elisabeth Winding Kruse fra 1765—1784;

Kammerrad Anders Winding Kruse fra 1784—1803.

Familien Kruse havde en Del Interesse for deres
Kirker, som de begge søger at istandsætte og vedlige-
holde paa en nogenlunde forsvarlig Maade. Langskov

¹⁾ Viborg Landstings Skøde- og Panteprotokol 1722—24.

Kirke laa dem nærmest som Nabo til Hvolgaard, i den lod de indrette Begravelse, og den nød nok mest og bedst fra Ejernes Side.

I en Beretning¹⁾ fra Commerceraad Kruses Tid læser vi, „at Kirkerne var begge smukt prydede;“ men et Kirkesyn²⁾ faa Aar senere taler i en mere nøgtern Tone om Prydelserne, naar det siger:

„Uldum Kirke.

Efter velærværdige Høylærde Hr. Provst Winthers til mig Ergangne begiering haver jeg med undertegnede 4re Mand taget Syn over Uldum Kirkes Bygning saa vel som over dens Ornamente samt Degne- og Skole-Boligen og befunden i skickelig Stand.

Uldum Præstegaard, den 11. Septbr. 1770.

S. Bornemann.³⁾

Jens Nørbo. Søren Rasmussen. Michel Pedersen.
Niels Jensen.“

Fra Commerceraad Kruses Ejertid har vi nedenstaaende

Reglement

over

Stolestaderne for Sogne-Folkene i Uldum Kircke
forfattet dend 25 October 1761, efter at bemeldte Kircke indvendig var reparerit.

Sognemændenes Numer og Inddeling:

- Nr. 1. En lukket Stol til tvende Personer lige for Prædicke-Stolen tilhører Præstegaarden.
„ 2. Niels Sørensen og Therkel Jensen.
„ 3. Peder Sørensen og Kristen Andersen.

¹⁾ Pastor Lachmanns Udkastning til en fuldstændig Beskrivelse ang. gamle og ny mærkværdige Ting i Kiøbstæderne og paa Landet.

²⁾ Ribe Bispearkiv.

³⁾ Sognepr. til Uldum—Langskov 1760—1780.

- Nr. 4. Mads Hansen og Søren Andersen.
 „ 5. Søren Rasmussen og Peder Pedersen.
 „ 6. Jens Nørbo og Niels Jensen.
 „ 7. Jens Hansen og Hesselballegaard $\frac{1}{3}$ Del.
 „ 8. Christen Jensen og Christen Braac.
 „ 9. Niels Hiort og Hans Sørensen.
 „ 10. Rasmus Pedersen og Lauritz Hansen.
 „ 11. Lauritz Enevoldsen og Christen Pedersen.
 „ 12. Søren Boeg og Rasmus Michelsen.
 „ 13. Søren Braac og Laage $\frac{1}{2}$ Gaard.
 „ 14. Præstegaarden og de 3de Huse i Uldum, som
 tilhører Præstegaarden.
 „ 15. Kromanden og Christen Olesen.
 Husmænd i de korte Stole.
 „ 16. Smeden og Michel Skrædder.
 „ 17. Peder Nørbo og Peder Væver.
 „ 18. Anders Jensen og Jens Jensen.
 „ 19. Anders Finsen og Søren Knudsen.
 „ 20. Peder Westisen og Niels Jensen.
 „ 21. Anders Hiort og Karen Kiærs Huus.
 „ 22. Rasmus Skrædder og Peder Maalund.
 „ 23. Poul Degn og Jens Olesen.

Inddeling over Qvinde-Stoelene.

Nr. 1.	{	Begge disse vaare under Nr. 1.	} Tvende korte Stoele ved den nordre Side i Altergulvet, hvoraf den første til Peder Rasmussens Kone, den bageste til Kristen Andersens Kone.
„		2. Søren Braacs Kone og Laage $\frac{1}{2}$ Gaard.	
„		3. Mads Hansens og Lauritz Hansens Koner.	
„		4. Søren Andersens og Niels Hiorts Koner.	
„		5. Niels Sørensens og Therkel Jensens Koner.	

- Nr. 6. Laur. Enevoldsens og Christen Pedersens
Koner.
- „ 7. Claus Jensens og Christen Braacs Koner.
- „ 8. Søren Rasmussens og Peder Pedersens Koner.
- „ 9. Jens Nørboes og Niels Jensens Koner.
- „ 10. Jens Hansens Kone og Hesselballegaard $\frac{1}{3}$ Del.
- „ 11. Hans Sørensens og Rasmus Pedersens Koner.
- „ 12. Søren Boegs og Rasmus Michelsens Koner.
- „ 13. Kristen Olsens Enke og 2de Huuskoner Sc: Peder Vævers og Peder Nørboes.
- „ 14. 5de Huuskoner næml: Povl Degns og Jens Olsens, Peder Maalunds, Rasmus Skrædders og Hyrdekonen.
- „ 15. Kromandens Kone og 2de Huuskoner Sc: Smedens og Michel Skrædders Kone.
- „ 16. 3' Huus-Koner Sc. Laur. Findsens, Søren Knudsens og Peder Krogs.
- „ 17. Degnsens Kone en kort Stoel.
- „ 18. Præstens Huus ved Kircken en kort Stoel.

Ved den søndre Side i Altergulvet:

- „ 1. Morten Andersens og Anders Jensens Koner.
- „ 2. Peder Westisens og Niels Jensens Koner.
- „ 3. Anders Hiorts Kone og Karen Kiærs.

Præste-Konen haver en indlukt Stoel for sig selv og hendes Piger udi den vestre Ende af Kircken.

Begge Hyrder i Sognet forundes frie Indgang udi hvilken Stoel, de vil, hvor der findes Rum.

Normalt bør de som sidder i Stoel sammen forholde sig efter Lovens 2den Paragr. 22 Cap. 47 og 48 Articul. saaledes at de ældste have de yderste Stader, og de

Yngste de inderste, dog at Huus-koner sidde indenfor Gaard-koner og Husmænd indenfor Gaardmænd.

Saaledes indrettet udi de fleste Sognemænds og Præstens Nærværelse tilstaaer.

Hvolgaard ut supra.

H. J. Kruse.

Copiens¹⁾ Rigtighed tilstaaes.

Christian Plesner.²⁾

Fra de kommende Aartier er der bevaret et Par Syn, der hid sættes her:

Uldum Kirke,³⁾ som endnu staar under Reperation, er i god Stand undtagen fire Tavler paa Blyet, hvor igennem det lidet regner, som bliver med det første i Stand sat.

Visitation af Velædle og Velærværdige og Højlærde Hr. Provst Neuch efter Eed og ved underskrevne Mænd testeret.

Uldum, den 11. August 1773.

Thomas Pedersen. Therkel Jensen. Hans Sørensen.
Christen Rosgaard.

S. Bornemann,

Sognepræst.“

Samtidig maa Provsten have undersøgt Ungdommens Kundskaber, og Tilstanden synes kun lidet smigrende; den betegnes som: „maadelig“. Vindelev Ungdom faar Karakteren: „ringe“, hvorimod Ungdommen i Ø. Snede, Thyregod, Hvejsel, S. Omme, Brande og Ø. Nykirke betegnes: „skikkelig“. Et Par Aar senere skriver Sognepræsten:

„Hr. Provst Neuch visiterede her i Uldum Kirke den

¹⁾ Liber daticus for Uldum 1764.

²⁾ Sognepr. til Uldum—Langskov 1780—1791.

³⁾ Ribe Bispearkiv.

3. Juli 1775, og befandtes Kirken at være i forsvarlig Stand.¹⁾

Uldum Præstegaard, den 5. Juli 1775.

S. Bornemann. Michel Mikkelsen. Peder Rasmussen.
Therkel Jensen. Hans Sørensen.“

Som vi ser, er de her nævnte Syn underskrevne af Sognepræsten, S. Bornemann, der var Svoger til Kirke-ejerinden; og vi maa derfor se paa disse Udtalelser med et vist Forbehold. Fra anden Side véd vi dog, at Kirkens Tilstand er jævn god i disse og nærmest følgende Aar; omend det nok er for rosende sagt, naar det hedder: „Kammerraad Kruse lod begge sine Kirker smukt pryde.“²⁾

Henimod Aarhundredets Slutning forværres Kirkens Tilstand i høj Grad; et Syn fra 1791 siger:

„Uldum Kirke: Ejeren Hr. Kruse til Hvolgaard.

Denne er i meget slet Tilstand baade indvendig og udvendig. Væggene ere Dels sorte Dels grønne. Bænkene gamle og forfaldne. Knæfaldet paa mange Steder borte; Kirkegulvet meget ujævnt.“ Lysning i Kirken faaes alene gennem 3½ Vinduer, da halve Delen af det ene er tilmuret. Taget er maadeligt. Vaabenhuset har ingen Loft. Kirkegaarden staar aaben for alle Kreaturer.

Choret er tækket med Blye, og det øvrige have paa den ene Side Blye og paa den anden Tagsten.

Veyle, den 30. November 1791.

Schøith.³⁾

En halv Snes Aar senere ønsker Sognebeboerne at faa Ejendomsretten over Kirken, og der indledes Forhandling om Køb med Kirkeejeren, „Landvæsenscommissair“, Kammerraad Anders Vinding Kruse, der ved

¹⁾ Ribe Bispearkiv.

²⁾ Hofman: Foundationer IV.

³⁾ Ribe Bispearkiv.

Købekontrakt af 9. August 1803 sælger den gamle Kirke til Selvejergaardmændene Povl Nielsen og Jørgen Jensen, begge af Uldum, for 5500 Rdl. Kirkens Hartkorn var 15 Tønder. I Salget medfulgte Korn- og Kvægtiende samt et Stykke Kirkejord paa Kalhauge Mark, beliggende ved „Uldum Broe og de Inventarier, som ere i Kirken og tilhører denne.“

Kaldsretten vedkommer dog ikke Salget; men Køberne ere forbundne til at overlade enhver Mand i Sognet sin Tiende til Eje, naar han vil betale den efter dens Værdi i Forhold til hele Tienden og i Forhold til Købesummen. Køberne betaler straks 500 Rdl. og den 16. Juni 1804 1000 Rdl. Restsummen, 4000 Rdl., maatte indtil senere blive staaende i Kirken; men Køberne gør endnu Udvej for 1200 Rdl., og paa Restsummen, 2800 Rdl., giver de Kammerraad Kruse en Panteobligation dat. 18. Juni 1804.

Som Medkøbere og Selvskyldnerkautionister nævnes Selvejer-Gaardmændene: Søren Hansen, Poul Hansen, Søren Sørensen, Niels Rasmussen, Morten Jensen og Jens Nielsen, alle af Uldum.¹⁾

Saaledes kom den gamle Kirke, der sandsynligvis er grundet som Menighedskirke i de gamle Tider, igen tilbage i Menighedens Eje.

Som Menighedens Ejendom faar den en grundig Istandsættelse, hvad den sikkert i højeste Grad trængte til; dens Kaar blev saaledes ganske gode for en Tid; men som Tiden gik, svækkedes Interessen. — I Kirkesynene har vi en Række korte Udtalelser, der viser os meget om dens Tilstand.

I 1839 fandt Synet Kirken i god Stand og et Par smukke Messing-Lysetager var anskaffet til Altret.

I 1845 ønsker Synet, at Altertavlens Midterfelt skal

¹⁾ Nørvang-Tørrild Herreders Skøde- og Panteprotokol Nr. 5, Pag. 733.

ommales; i Kalken er Bægeret revnet, og det skal repareres; Himlen over Prædikestolen er løs, og den maa uden Ophold fastgøres. Gulvet ved Alteret er sunket; Loftet er brøstfældigt og Stolene er løse.

Synet møder igen i det følgende Aar og finder, at Altertavlen var ikke malet; men Maleren bestilt; Kalken var ikke istandsat, men dog sendt til Guldsmeden; Gulvet ved Alteret var ikke omlagt og jævnet og 4 Fruentimmerstole var endnu løse.

Manglerne afhjælpes; og i Aarene omkring 1850 synes der at have været en god Tid for den gamle Kirke. Synet kommer i flere Aar uden at udsætte noget. Dette var dog vist ikke noget særegent for Uldum Kirke, men et ret almindeligt Fænomen, der nok har sin dybeste Forklaring og egentlige Grund i Krigsaarenes alvorlige Tid.

I 1863 købes en forgyldt Alterbrødsæske for 24 Rdl., og i Slutningen af Tresserne og i Begyndelsen af Halvfjerdserne udføres ret omfattende Arbejder i den gamle Kirke. I 1868 gibses Loftet i Skibet, og nye Stole indsættes; og i det følgende Aar males Vinduerne, samtidig med, at Synet forlanger, at Altret og Prædikestolen skal restaureres, Malingen i hele Kirken fornyes, de Fløjels Nedhæng baade paa Alter, Prædikestol og Knæleskamler erstattes af nye; og i 1871 siger Synet: „Et Krucifiks af Billedskærerarbejde anbringes med passende Baggrund paa Altertavlens Midte“. Dette Krav prøver Kirkeværgerne at omgaa ved at lade male et Kors paa det ønskede Sted; men det kommende Syn kasserer Korset, og Krucifikset anskaffes i 1873 med en Bekostning af 68 Rdl. 4 M. 8 Sk.

I 1872 ønsker Synet et nyt Knæfald, en halv Gang saa bredt til som det gamle, og udtaler, at de gamle, raadne Trægavrammer paa Kirkegaarden bortskaffes,

saafremt Ejeren da ikke foretrækker at ombytte dem med nye.

I de følgende Aar forøges Synets Udsættelser i uhyggelig Grad for endelig at kulminere i 1881, da der blev forlangt Arbejder udført for mere end 3000 Kr., og det blev for meget for Kirkeejerne.

Den 12. Juni 1882 afgøres den gamle hvide Kirkes Skæbne ved følgende Synsudtalelse:

„Da den gamle Kirke er meget brøstfældig og ikke har nogen Værdi i arkitektonisk Henseende og desuden er for lille, udsættes den til Ombygning.

Der opføres en ny Kirke paa samme Sted, som den gamle ligger paa efter en af Kirkeministeriet approberet Tegning. Kirken skal være færdig til 1. Septbr. 1883.

Af den gamle Kirke bruges Klokken, Prædikestolen med Himmel, Altertavlen, Døbefonten med Døbefad og Alterkarrene.

De to Ligsten i Gangen, og Mindetavlen i den vestre Gavl anbringes i den ny Kirke.

G. E. Becker. Kristian Hansen. Jens Madsen.“¹⁾

Den 4. Marts 1883 var der Gudstjeneste i den gamle, hvide Kirke for sidste Gang, og Pastor A. Andersen — og med ham Menigheden — tog en hjertelig Afsked med den.²⁾ „Det sidste Barn, der blev døbt i den gamle Kirke, var Landpost J. P. Jensens Datter, Martha Jensen“, læser vi i Vejle Amts Avis,³⁾ „men hvilket der var det første Barn, der kom til Daaben her, kan man ikke danne sig nogen som helst Gisning om, da Kirkens Oprindelse, sandsynligvis, gaar tilbage bag den graa Middelalder. Der er endog udtalt Formodning om, at den skal være bygget i det 12. Aarhundrede; en Formod-

¹⁾ Kirkeprotocol for Uldum Kirke.

²⁾ Horsens Folkeblad 7/3 1883.

³⁾ Vejle Amts Avis 9/3 1883.

ning, der maaske kan finde sin Begrundelse i de Materialier, hvoraf Kirken er bygget.

Muligen kan de tavse Vægge være forbeholdt ved et eller andet Gemme at give os Oplysning.“ — — —

— — —

Allerede den 12. Decbr. 1882 havde Kirkeministeriet godkendt Overslag (20,000 Kr.) og Tegninger til den ny Kirke, tegnet af Arkitekt Tage Olivarius i Randers, og straks efter Nytaar udbyder Byggeudvalget Nedbrydningsarbejdet ved den gamle Kirke, som bortliciteres til Gert Nielsen i Engom, og den 8. Februar udbydes Arbejdet ved den nye Kirkes Opførelse. Tilbudene indkaldes til Forpagter P. Jessen i Præstegaarden, og Arbejdet tildeltes Murmester Jens Sørensen Gulddal, Snedkermester Therkel Hansen (Drejer) og Malermester M. Pedersen, alle af Uldum. Byens som Sognets Beboere fulgte med stor Interesse baade Nedbrydningen af den gamle Kirke som Opførelsen af den nye. Uden for Tiendeydernes Kreds var der en Del Uldum Mænd, der „efter Overenskomst med Hensyn til den nye Kirkes Opførelse forpligtede sig til at betale frivillig Tiende pr. Td. Hartkorn saa længe de forblev i Sognet“. Disse frivillige Ydere var:

Læge F. Tesch, Pastor A. Andersen,¹⁾ Apoteker, Baron Sophus v. Eggers, Skolelærer Mortensen, Urmager Laurs Jensen, Gartner Kristensen, Postmester Stoustrup, Højskolelærer N. P. Stensballe og Læge Dorph Broager. — — —

Byens Kvinder i Forening med Dr. Tesch og Apotekeren holdt en vellykket Bazar, der gav 1000 Kr. til den nye Kirkes Udsmykning, hvortil bl. a. Dr. Tesch og Købmand Haas i Kolding sendte Gaver i Penge.

---

¹⁾ Sognepr. til Uldum-Langeskov 1877—1887.

Opførelsen af den nye Kirke gik saa hurtig, at den kunde afsynes den 22de Oktbr. Synet var vel tilfreds med de forskellige Arbejder og udtalte, „at Kirken i alle Maader var godt og solidt opført.“

— — —

Den højtidelige Indvielse fandt Sted den 4. November; den blev indviet af Biskop C. F. Balslev under Medvirkning af Provst Becker og en Mængde af Provstiets Præster, ligesom der havde samlet sig en saadan Mængde Mennesker, at Kirken ikke nær kunde rumme dem.

Efter en smuk Indvielsestale af Biskoppen prædikede Pastor Andersen over Dagens Evangelium, og den smukke Højtidelighed sluttede med Afsyngelsen af en Salme.

Amtmand C. Nutzhorn og Overauditør Monrad var til Stede.

Efter Indvielsen var der af en Festkomité arrangeret et Fællesmaaltid i Kroens store Sal, der var pyntet meget smagfuldt. Midterpunktet dannedes af Kongens Buste med et mægtigt Flag til Baggrund. Sidepartierne paa samme Væg indtoges af et stort Maleri af den gamle Kirke paa højre Side og af den nye Kirke paa venstre Side. Sidevæggene var overalt pyntede med Flag og Grønt, og hele Salen dannede ligesom en stor Hal, idet Vinduerne var dækkede med Flag. Dr. Tesch bød Velkommen. Biskop Balslev udbragte derefter en smuk Skaal for Kongen, idet han navnlig fremhævede, at det ikke alene var i almindelig sociale, men ogsaa i kirkelige Sager, at Kongen lagde sin Interesse for Folket for Dagen. Skaalen blev efterfulgt af ni kraftige Hurraer. Pastor Andersen talte derefter for Biskoppen og bragte ham en Tak for hans Nærværelse, hvorefter

denne takkede med i hjertelige Udtryk at tale for Præst og Menighed.

Dr. Tesch talte for Amtmand Nutzhorn som den be-sindige, men bestemte Mand, der altid var paa sin Post og havde Befolkningens Tarv for Øje. Skaalen for Provsten udbragtes af Pastor Andersen, hvorefter Provst Becker talte smukt om den gode Villie, der havde vist sig i Menigheden, da der var Tale om Nød- vendigheden af at bygge en ny Kirke.

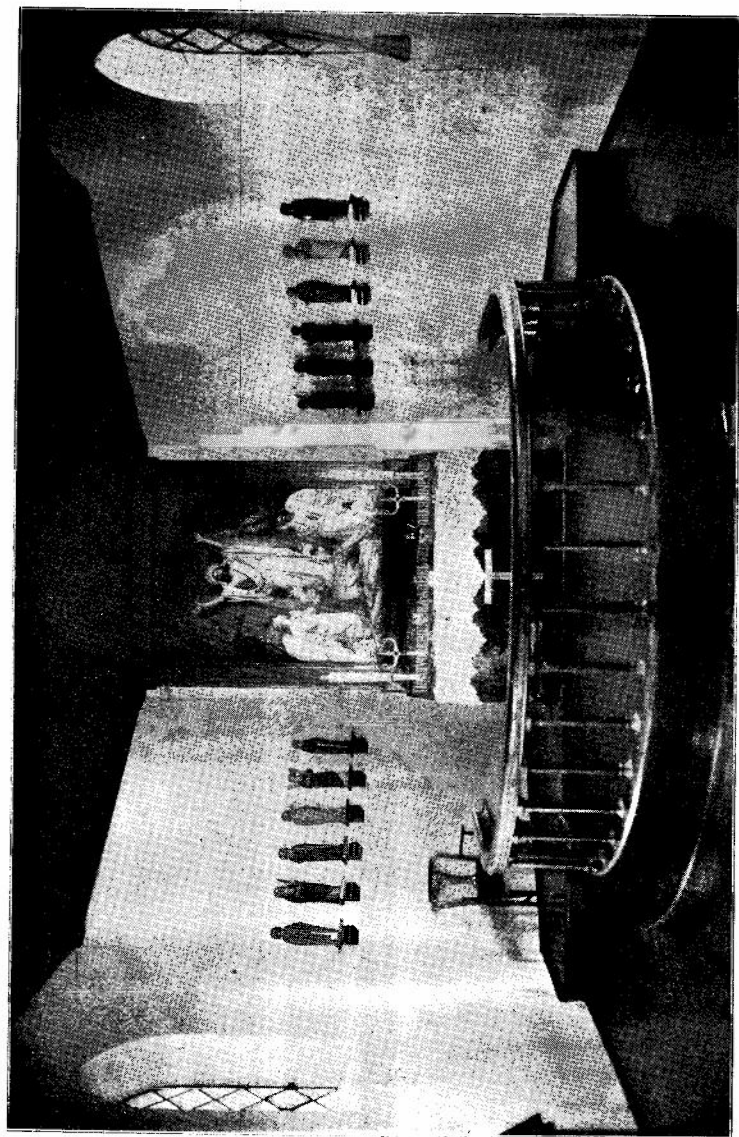
Pastor Andersen talte derefter i gribende Udtryk om Minderne fra den gamle Kirke og dvælede navnlig ved hans Formand, Pastor Kirketerp, hvis velsignelsesrige Virksomhed stadig mindedes med Taknemmelighed. Højskoleforstander N. P. Steensballe talte smukt for Kvinderne i Almindelighed og i Særdeleshed for dem, der havde bidraget til det gode Resultat, som var op- naaet ved Bazaren til Fordel for Kirkens Udsmykning. Endnu talte Apoteker Eggers for Overauditør Monrad, Gaardejer Rolack, Hesselballe, for Dr. Tesch; Folke- tingsmand Søren Jørgensen for det gode Forhold i Me- nigheden; Apotekeren i en morsom Tale for Kirke- værgerne, og til Slutning Dr. Tesch i faa, gribende Ord for Lærer Mortensen.

Den smukke Fest sluttede med Salmen: Paa Jerusa- lem det ny.

— — —

Uldum fik saaledes en ny — i Stilen enkelt og køn Kirke — som Erstatning for den de mange Aarhundre- der gamle, hvide Kirke, som Provst Becker og hans Synsmænd gjorde Ende paa.

Kirken er Beboernes Ejendom og bestyres af Menig- hedsraadet, der foruden Sognepræsten, C. A. Riisgaard, bestaar af Gdr., Sognefoged Johs. Rosendahl, Køb-

Koret i Uldum Kirke.

Foto: H. Albjerg.

mand N. Iversen, Købmand J. P. Hansen og Lærer Aage Oxholm, alle af Uldum, Lærer Ejnar Kristensen, Hesselballe, Fru Katrine Kristensen, Uldum Mark, og Gdr. Laurits Mathiasen, Hvilehøjgaard.

Som Kirkesanger virker Lærer Oxholm og som Organist Lærerinde Anna Larsen.

— — —

En Del af det gamle Inventar er endnu i Brug i den nye Kirke, hvor vi genfinder Prædikestol, Font med Fod og Alterkarrene, og paa Konsoller under Loftet — desværre for højt oppe — stod det gamle Alterskabs hellige Mænd, men de stod der ensformige i brune Farver og var berøvet deres Fortids smukke, manglefarvede, maaske guldprydede Klædebon. De Mænd fortjente en bedre Plads, og den har de nu faaet, thi i Efteraaret 1926 blev Kirken delvis restaureret indvendig. Kirkerummet blev hvidtet og fik dekorative Baand i røde Kalkfarver. Kirkestolene blev rensede og befriede for deres mørke Bejselag, saa de nu staar med Træets lyse Farve, kun dækket af et ganske tyndt Lag Fernis. Stolenes Endestykker blev dekoreret med Guld og Farver. De hellige Mænd er nedtagne fra deres høje Stade; de har igen faaet smukke Klæder i Farver og Guld og tjener nu dekorativt i Kirkerummet.

Det smukke Restaurationsarbejde er udført af en Uldummer: Dekorationsmaler Richard Wallin fra Frederiksværk, Søn af førnævnte Malermester M. Pedersen, Uldum.

— — —

I Taarnet er henstillet Levninger af den gamle Altertavle, der er afløst af en god Kopi af Carl Blochs Opstandelsesbillede.

— — —

Og fra Taarnet lyder Dag for Dag — ved Gry og i

Kvæld — og paa Søn- og Helligdage den gamle Kirkes
Klokke. Den kalder varlig paa Nuets Slægter og vidner
daglig og vedholdende, naar den sender sin Toneregn
med sit: „*Soli deo gloria*“ ud over By og Sogn;

„og denne Toneregn
befrugter dog de stille Sind
i Broderskab med Sol og Vind
og Stjernehimlens Tegn
og andre Ting, som er fra Gud
og vælder evigt paa hans Bud.“

KOLDING KØBSTAD

OG DENS INDBYGGERE VED AAR 1735

MEDDELT VED

CHR. PETRESCH CHRISTENSEN

Idet jeg herved fortsætter Udgivelsen af de „Relationer“, som i Henhold til Frd. ²⁵/₆ 1735 fra Landets forskellige Dele blev indsendt til Regeringen, og hvoraf senest er udgivet Indberetningerne fra Fredericia (nærv. Aarb. 1924 I), skal jeg med Hensyn til Relationerne om Kolding Købstad indskrænke mig til at bemærke følgende: Der foreligger herfra 2 Indberetninger, nemlig en fra Byens Magistrat, dateret Kolding Raadstue d. 12. Aug. 1735, og en fra Kolding Toldkammer, dateret 10. Juli s. A. For at undgaa Gentagelser fremtræder disse 2 Indberetninger her kun som en enkelt, idet Magistratens som den fyldigste er lagt til Grund, — dog med enkelte Udeladelser af ligegyldige Formularer o. l. —, medens Toldkamrets kun er gengivet for 4de Posts Vedkommende, hvor det drejer sig om Byens Ind- og Udførsel, Skibsfart etc., paa hvilke Omraader Magistratens Relation kun giver forholdsvis kortfattede Oplysninger. Iøvrigt henvises til Indledningerne til det tidligere udgivne.

I. Angaaende Byens Tilstand, Beskaffenhed og Produkter.

1. Om *Tilstanden* (se Specifikationen nedenfor).

2. *Beskaffenheden*. Da bestaar alle Indvaanernes Antal af 231 Nr.¹⁾. Er den hele Bys Grund og Biugning ansat i Grundtaxter d. 16. Febr. 1683 for 11167 Rd. 2 Mk. 12 Sk., men deraf er siden 3de Gader og adskillige Huse forfalden, øde og aldrig siden opbyggt. Er ved Byens Jorder Avling og Græsning i Landmaalingen til denne By saa saare lidet, at det udi alt er taxeret for 40 Td. 1 Sk. 2 Alb. 2d. Hk., som nøje dyrkes og er en af Byens bedste Herligheder. Derimod er Næringen særdeles fortrykt, paa den sønder Side lige ind til Colding Port af Haderslef, som baade for Consumption og Told er befriet og tilmed under Forpagtninger overalt i Amtet inddrager al Kroeriet til Haderslef By. Dernæst paa den øster Side fortrydes Colding af Fredericia Fæstning formedelst den er ogsaa ganske fri for Consumption, hvorover Bonden med sine Varer søger slige frie Stæder og posito der tilbage forsyner sig med sit behøvende fra Kiøbstaden 3) af Bønderne med forbiuden Brændevinsbrenden og Bryggen over alt paa Landet, som saa stærk drives, at ogsaa mangfoldig Bondebrændevin her til Byen afsættes, saa Colding By paa alle Sider er hart indklemmt og afskaaren sin Næring og en stor Del af sin Velfærd.

3. *Produkter* er: Den berørte *Avling* som tildels er en maadelig Ophold og Næring for en stor Del Borgere og fattige Daglønnere. *Strandfiskeriet* af ferske Torsk, Sild, Aal, Makrel, Ørreder, Flynder og andre Smaafiske, hver til sine Tider, er Aaret igennem en daglig Ophold og Spise i hver Mands Hus; men den Næring

¹⁾ 0: Familier. — Se nærmere Indbyggerfortegnelsen.

have Strandhuse Fiskere allene, at de hver Dag i Colding sælge og afsætter alle deres Fiske og saaledes lever af Colding By allene. Usigelig Skade, at ikke den Strandhus-Fisker er bleven Colding af Begyndelsen indlemmet, som nu til Byens mærkelig Tiltagelse er vel for sildig og umulig at ske, da ellers lige saa vel i Colding som i Vejle kunde blive en hel Fiskegade til hans kongl. Majts. større Nytte og Byens Forbedring.

Det som ellers her i Byen virkes og føres til Markedet og andre Steder, ere berede Skind, Handsker, Hatte, Skomagerarbeide, røde Potter¹⁾, Limlæder²⁾, Kalkuld³⁾, Miød, Lærred og andet, som arbeides i Byen.

II. Hvorudi Byens Handel, Negotie Handtering og Næring bestaar.

1. Negotie og Handelen.

Da beflitter Kiøbmændene sig paa at forsyne Byen til al Fornødenhed med alt, hvis Borgere, Bønder og andre behøver, og til den Ende vilde gjerne hendte deres Varer fra første Haand, ligesom de nu hente deres største Del Hør og Hamp fra Riga, deres Jern, Tømmer, Lægter, Brædder, Tiære, Fiskevarer og Stenkul fra Norge. Item Furbrænde og Tiære fra Sverrig og Flensborg, Stoersalt, Stenkul, grøn Sæbe, Sukker og The fra Kiøbenhafn, Kramvarer, Specerier, Farvevarer, Malerverer, Vin, Smaasalt, hollandske Tobaksblade, Staal, Glas, Pundlæder⁴⁾, Isenkram og andre

¹⁾ Disse afveg fra de saakaldte »sorte Potter« eller »Jydepotter« dels derved, at de blev gjort paa Drejeskive, dels ved Brændingen, idet Røgen herved fik Lejlighed til at indvirke paa Jydepotterne, hvilket gav dem deres sorte Farve, medens de røde Potter ikke under Brændingen blev udsat for Røgen. Fabrikationen af de røde Potter fandt hovedsagelig Sted i Byerne og skal være af meget tidlig Oprindelse ligesom Tilvirkningen af Jydepotterne, hvilke saa at sige udelukkende blev lavet ude paa Landet.

²⁾ Læderlappen til Limkogning.

³⁾ Uld, der i Garveriet skræbes af Skindene, efter at de har været behandlet med Kalk.

⁴⁾ Meget tykt og stærkt Saalelæder.

Smaakræmmervarer fra Lübeck, Holsten og de Flensborg Markeder. Fra Flensborg føres og, som der fabriqveres: Tagsten, Mursten, Søm, graa Papirer. Herfra udføres igien af Landets Frugter, Rug, Biug, Malt, Gryn, Skind, hiemvoxte Tobaksblade, Miød, Vox, Pennefædere, Hiortetakker og Svinebørster, hvilke sidste 4 Poster have tilforn gaaet mest til Holland, hvorfra er igien bekommet Sukker, The og Specerier.

Fra Haandværkerne her i Byen udføres ogsaa undertiden Hatte, Lærrit, beredde Skind, Liimplæder, Kalkuld; item udfører Borgerne levende Svin, men med Kiød, Flesk, Smør, Tallig og slig fæde Varer er her ingen Afsætning.

2. *Haandtering Næring* bestaar 1) i forskrevne Handel og Negotie, 2) i Byens Avling, 3) at hver Haandværksmand, Vognmand, Skipper og Seilingsmand samt Daglønnere bestræber sig hver med sin Profession og Hænders Arbejde og 4) er det almindeligt, at de fleste iblandt dem alle tillige brygger, brænder og tapper Øl og Brændevin her i Byen men have dermed aldeles ingen Afsætning paa Landet.

III. Om Byen havertiltaget eller aftaget, og hvad dertil kan være Aarsagen.

1. Haver Byens Størrelse aftaget, idet at baade Svietorf, Fruergade, Skolegade, Sviegaden tilligemed flere bekiendte Bygninger er borte. —

Aarsagen: Krigenes, til Fredericia Bebyggelse og Opkomst samt dens Consumptions Befrielse, som handgribelig betager Colding sin Næring paa den Side, ligesom Haderslefs Frihed for Told og Consumption paa den anden Side. Bøndernes Bryggen og Brændevinsbrænden overalt paa Landet.

2. Haver Byen aftaget i Skibe, som i forrige Tider

haver været flere og større, ja participeret i den spanske Handel og kunde da gaa op at ankere og losse ved Broen, i Steden de faa og mindre nu skal ankere og losse $\frac{1}{4}$ Mil ude paa Rehden. Aarsagen holdes for 1), at ligesom Byen aftog, aftog Skibene med, 2) da den bekiendte Harthe Sø, som ligger nu til Rytterkoblers Hø, udbrød, gjorde den iblandt andet den ubodelige Skade, at den stoppede Stranden og Strandmunden med Sand, at nu ofte en Fiskerbaad neppe kan indflyde.

3. Haver Byen aftaget i Middel og Formue, da nu ikke saa rige Folk, som i forrige Tider er her at finde. Aarsagen: 1) Den sidste langvarige Krigs Udtæring, 2) Midlernes Adspredelse ved Dødsfald, i hvis Sted ingen bemidlet sig her nedsætter, og det varer længe med nogen Formue her at samle.

Derimod begynder nu Byens gamle Bygninger at forbedres i dette, at Dhrrer Officerer have kjøbt og til deres Beboelse vel repareret 5 gamle Gaarde. Have Borgerskabet for Officerernes Logementes Skyld repareret og forbedret en Del andre Steder. Har de kongl. civile Betiendte ogsaa vel forbedret een og anden af dem beboede Gaarde. Bestræber Borgerskabet sig meget derhen endog over deres Æyne, at faa een og anden Braque opsat til deres Ryttere for at være dem og den utaaelige Besværing fri i deres egne Huse.

IV. A n g a a e n d e, o m B y e n s V a r e r f ø r e s v e d e g n e e l l e r f r e m m e d e S k i b e . . . (e t c.)

Hvis Varer her til Byen indkommer eller udgaa, bliver i Almindelighed ved Byens egne og ellers undertiden ved andre indenlandske Skibe førte, alene undtagne de smaa Fartøjer eller Baade, $\frac{1}{2}$ à 1 Læst drægtig, som kommer her til Byen i Efteraaret fra Ærø med Rødder, Løg og deslige. Ellers er her til Byen ikkun en

liden maadelig Skibsfart, som mest kommer deraf, at Skiberommene ikke kan komme til Byen paa en Fjerdingmils Distentz og derover, ligesom Skiberommene stikker dybt i Vandet, saa at, naar der enten skal lades eller losses, maa vedkommende med temmelig stor Bekostning føre Varerne med Baade til og fra Skibsborde, ja siden *Harthe Sø*¹⁾ $\frac{1}{4}$ Vejs herfra udbrød og løb i Aaen, er Aaen bleven saa grund og tilstoppet, at en Baad med lave Vande ej kan flyde frem, men desaarsag baade Lossen og Laden tildels maa ofte opsættes og allene i Almindelighed foraarsager nogen Vanskelighed, hvilken Uleilighed ei har været at remedere, eftersom Kiøbmændene ingen Krefter har til at anvende saa stor Bekostning paa at bringe Udsejlingen istand, som til slig Værk udfordres.

De her for Byen befindende Fartøjer bestaa i efterfølgende:

1. En Kreiert, kaldet *Madame Christina*, dregtig 23 Læster, føres af Skipper *Poul Basse*, gaar dermed paa Riga mestendeel baglastet, undtagen undertiden nogle Læster norske Fiskevarer eller Murstene, og tager hjem igien Hør og Hamp. Item til Norge med Kornvahre, Miød og dansk Brændevin samt Hatte og hiemmegiort Lærret etc. og føre tilbage Fiskevarer, Tran, Tiære, Brædder og Lægter, saa og til Kiøbenhavn med Korn og Fædevahre og til Flensborg efter værende Kiømandsgods samt Tagsteen og Mursteen.

2. En Galioth, kaldet *Tobias*, dregtig 15 Læster, føres af Skipper *Knud Andersen*, seiler dermed fornemmelig paa Kiøbenhavn med allehaande Victualier, Mursteene, Flyttegods og Brændevad m. m., fører derfra kun liden Fragt, som fornemmelig bestaar i Stenkul, svensk Salt, Sæbe og Flyttegods etc. Gaar og un-

¹⁾ ☉: den nu udtørrede Grønsø.

dertiden til Norge med Kornvare og fører hiem igien Tømmerlast, Jærn og Tiære eller Fiskevarer. Seiler ogsaa imellem Provintzierne med Flyttegoods og anden Fragt, hvad som er at bekomme.

3. En Galioth, kaldet *Fortuna*, dregtig 13 Læster, føres af Skipper *Hans Thomsen*, farer paa Norge og Kiøbenhavn med Hen- og Hiemfragt paa samme Maade som om næststaaende Galioth er meldt; gaar og til Flensborg, næsten altid baglastet med Kiøbmandsgods.

4. En Jagt, kaldet *Den ringende*¹⁾ *Jacob*, drægtig 7 Læster, føres af Skipper *Søren Andersen*, farer paa Lübeck og Flensborg, og paa Overrejsen nesten altid baglastet undtagen undertiden udfører nogle ubered Kalveskind, Kalkuld, Liim, Læder og Jydepotter etc. Fører derfra hiem igien adskillige Slags Kiøbmandsvarer.

5. Hvad herfra til og fra Landstæderne ind- og udføres, bestaar derudi, at en god Del Humble paa Kahrer fra Holsteen indhentes, som udføres igien til hans Kgl. Majts. privilegerede Stæder og Undersaatte i Holsteen; ubereede Huder; dernæst indføres ogsaa her til Lands fra Holsteen adskillige smaa Partier Kornvarer og en stor Deel i Haderslef, Tundern og Lygom Closter Amter fabriqverede Kniplinger, hvorimod tilbage udføris smaa Partier af Jydepotter, Strømper, bereede Skind, Gedebukke, Søm, Handsker, røget Aal, Helt og anden i Jydland falden tør Fisk.

6. Saa udføres ogsaa her igiennem Toldstedet en stor Deel Øxen fra Jylland til Holsteen men desto værre ei saa mange som i forrige Aaringer, som uforgribelig til de tvende store saakaldede *Klipløv* og *Handved* Markeder i Holsteen saa meget mere uden Told ved utallige

¹⁾ kæmpende.

Practiqver og Medhielpere udpracticeres, hvilke Markeder kunne eragtes som skadelige, som de Holsteener derved tager imellem sig en ringe Pris i Steden, om disse Markeder var afskaffet, de da directe fra Jydland maatte lade hente deres behøvende Øxen og som fremmede, der ei vidste Toldsvigs Passager og Practiqver, fortolde dem, i den Sted, at Proprietairerne nu med Bekostning maa søge Klipløv Marked med deres Øxen for at sælge dem med Forliis.

Heste er ogsaa tilforn udført meget mere end i disse Aaringer, da ganske faa findes til Fortolding.

Hvad Varer her fra Stedet udføres, er nu saa vidt til Lands forklaret at bestaa fornemmelig i Øxen, Heste, Svin, Gedebukke, Huder, Skind, Handsker, Strømper, Fiske og Jydepotter, og til Vands i Rug, Malt, Byg, Miød, Korn, Brændevin, hiemgiort Lærret og Hatter til Norge. Til Kiøbenhavn nogen lidet Kornvahre, saa og Boghvede, Gryn og Rugmel, allehaande Fedevarer af Kiød, Flæsk, Ost, Tallig etc., dog ei i nogen Qvantitet; did henføres ogsaa herfra tyske Humbler, som fra Holsteen paa Kahrer er her indført og fortoldet; dernæst hiemgiort Lærret og andet Tøj m. v. Til Riga føres alene til Baglast enten Mursten eller norske Fiske, til Lybeck og Flensborg undertiden ubered Kalvskind, Liimlæder, Kalkuld og deslige.

Det, som her til Byen fornemmelig indføres, bestaar i Fiskevahre, item Tømmer, Brædder, Lægter, Jærnstænger, Jærnkakkelovne, Tiære, Slibestene og Stenkul fra Norge, fra Kiøbenhavn noget spansk Salt, Stenkul, The, Sukker, Sirup, Vin og Oliesæbe, fra Riga Hør og Hamp, fra Lübeck og Flensborg allehaande Specerier. Vine, lidet Kramvarer og andre allehaande smaa Kiøbmandsgods, saa og Hvede fra Lolland og Kalk fra Gul-land og Sønderborg. Til Lands indføres, som meldt er, Humle, Kramvarer og Kniplinger.

V. Om Fabriqver eller Manufacturer ere eller have været.

Af Fabriqver eller Manufacturer er her til Byen ingen ej heller have været uden for mange Aar siden et Teilverk, der siden Fiendetiden 1659 har været øde og nu formedelst Dyrelse paa Ildebrand besværlig at oprette. Dernæst ser man Tegn af en over Mands Minde forældet Saltkilde, som for sin slette Natur og Bonté maa ventelig være bortfalden og bliver fremdeles øde.

VI. Om Privilegiæ og Monopoliæ.

Dette haver ingen her i Byen uden Musicanten samt tvende Guldsmede og tvende Farvere.

Dernæst er Byens Jorder, matriculeret 70 Td. 1 Skp. 2 Alb. Hartkorn samt 24 af de militære, geistlige og civile Embedsmænd, beboende Gaarde og Huse, befriet for Indqvartering.

VII. Om Societet og Laug....

Societeter er ingen her i Byen, men Laug haver Vognmænd, Bagere, Smede, Skrædere, Skomagere, Snedkere, Hattemagere, Feltberedere . . . . Af Haandværksmænd fattes her en Garver, en Karetmager, en Tømmermand, en Maler, en Hiuler samt Spindere og Webere, som alle behøves og kunde sig ventelig ernære.

VIII. Om Agerdyrkelsen og dens Forbedring.

Da er den her til Byen havende liden Avling ikke tilstrækkelig for Indbyggerne, som der saa hart maa dyrke deres Jord, at noget i 20 Aar og derover gaar aarlig under Ploven og aldrig hviler. En Del Jord bliver nuomstunder til Tobaksplantage anvendt, saa

dersom Deres kgl. Mayt. allernaadigst vilde forunde Borgerskabet noget af Slottens nærmeste Jorder som tilforne i Forpagtning og det fra Rytterhestene kunde overlades, var det Byen meget nødtørftig og tienlig, og som den ene Rytterkobbelt kaldet *Hummelgaardsslykke* afskiller just Colding By langt fra al Græsning i *Komarken*, saa alle Byens Kiøer og Heste skal daglig 2de Gange drives samme Kobbelt langs forbi paa en besværlig og lang Stenbro, der tilføjer hele Byen aarlig stor Skade, og det var Rytterhestene, som bliver Nat og Dag bestandig i Koblen, ikke skadelig at faa for samme Kobbelt god Vederlag af Komarkens østre Part, der er i sig selv langt bedre af Boneté end Koblens Jord, saa var det hans kgl. Mayt. ingen Skade men Colding By en stor Naade og Gavn, om bemeldte Rytterkobbelt imod fuldkommen Vederlag disaarsage allernaadigst maatte mageskiftes til Colding Bye.

Foruden forestaaende Poster ere der fornemmelig 2de Ting som gaar i Svang til Byens mærkelige Skade og Fortrydelse. Det 1ste er den bekiendte Bryggen og Brænden, som Bonden overalt continuerer med, saa Colding har ingen Næring, da tvertimod Haderslef By haver sin Velfærd af deres Øl og Brændevinsleverance til Haderslef Amts Bønder.

Til dette at hemme forestilles underdanigst 2de smaa og lette Poster, som kan uden al Vidtløftighed tilføre Kiøbstederne den Næring, som de kgl. Forordninger sigter til, og med det samme forbedre hans Mayts. Consumptioner: Det første er dette, om hver Kiøbstad maatte tildeles sine visse Sogner, som de skulle forsyne med Øl og Brændevin, det 2det er dette, at Bønderne uden Attest fra samme Borgerskab, at de deres Trolovelses, Bryllups, Barsels, og Begravelsesøl og Brændevin efter Forordningen taget have, ej maa nyde Præ-

stens Embede, under lige Straf som angaaende Copulationssedler i Consumptionsforordningen er allernaadigst befalet. Maatte disse 2de Ting allernaadigst accorderes, saa varrede¹⁾ og forsynede nok hver Kiøbstad sine Sogner, og derved faar da baade deres kgl. Mayt. og Kiøbstedet hver sin Rettighed, og med det samme kommer Bønderne i et ædrueligere og sparsommeligere Levnit, til deris egen Gavn og Bæste, i Steden for den nu i de fleste Bønders Huse heromkring i Syang gaaende Brændevinsbrænden, som de endogsaa opfylder Colding By med, foruden deris Drik og Ødselhed i hver Bondekro.

Det 2det er den mærkelig Landprang og Forprang af Vin, fransk Brændevin, Salt, Tobak og andre Varer, som holdes i Haderslef Amt lige ind til Colding. Derisom dette ikke ved særdeles kgl. Befaling og ved Haderslef Amts høje Øvrighed bliver afskaffet, besviges Deris kgl. Mayt. daglig sin Toldrettighed og Colding By betages sin Næring. ....

Specifikation

paa alle Colding Bys Indvaanere og Borgerskab af alle Stænder.

1. C L A S S E.

I. DE MILITAIRE.

Nr. 1. Hr. Generalmajor *Schaffalitzki de Muckadell*²⁾ beboer sin købte Eiendomsgaard.

¹⁾ c: tage Vare paa (varetage .... Interesser).

²⁾ Henrik Bernhard S. d. M. var født $\frac{9}{5}$ 1681 i Strassburg og tilhørte en gammel mährisk Adelslæg. Kom i Chr. V.s Tid til Danmark som Page hos en württembergsk Fyrste, blev i Aaret 1700 Fændrik ved Livregiment- Dragonerne og forblev derefter i dansk Tjeneste, i hvilken han efterhaanden avancerede til de højeste Poster (1732 Generalmajor, 1739 Generalløjtenant). Han blev afskediget 1749 og døde i Næstved den $\frac{21}{11}$ 1751. Han var g. m. Ulrica Elisabeth v. Heinen (f. 1699, † 1750). Deres ældste Søn, Albrecht Christopher, oprettede 1784 Grevskabet Muckadell paa Fyn.

2. Hr. Major *Walterstorph*¹⁾ beboer sin kjøbte Eiendoms-gaard.
3. Hr. Ritmester *Hollenberg*²⁾ beboer sin kjøbte Eiendoms-gaard.
4. Hr. Ritmester *Lütichau* kjøbt 2de Gaarde og en Eng, kaldet Lamhaven.

2. C L A S S E

DE GEISTLIGE.

1. Sognepræsten, Prousten, Magister *Leeh*³⁾, beboer en fri Gaard af Kirkens Eiendom, som Kirken holder vedlige, til-lige en Toft, Kirken tilhørende, bruger ingen Avl uden den samme til sine Kiør.
2. Hr. Rector *Ørsted*⁴⁾ beboer en fri Gaard af Kirkens Eien-dom, som Kirken holder vedlige, bruger ingen Avling.
3. Trende Hørere⁵⁾, logerer paa den nyopbygte latinske Skole⁶⁾ paa Kirkens Bekostning.

1) Lorentz Walterstorff, S. a. Major Casper W. og Hustru Anna Christine Teen. Laa 1710 i Brabant som Seclt. ved 2. sjæll. nation. Rytterregim., gjorde derefter Tjeneste ved forskellige Regimenter. Han blev Premierlt. 1711, Ritmester 1713, karakt. Major 1725, Major 1734 og karakt. Oberstlt. 1737. 1745 blev han afskediget og døde i Kolding d. 21/5 1759. Han var gift med Marie Jacobsdatter Schof (f. 1682, † 14/6 1773 i Kolding). Af hans 6 Børn døde de 2 som smaa, medens de øvrige, nemlig Frederik Carl, Caspar Lorentz, Christian og Carl Ludvig blev Officerer.

2) Henrich Hohlenberg, blev Løjtenant 5/10 1710, gjorde 1713 Tjeneste som saadan i 1. fynske Rytterregiment, blev 5/6 1718 Kaptajnløjtenant, 14/10 1719 Ritmester og afskediget 17/7 1739, umiddelbart før sin Død (begr. 21/7 i Kolding). Han ægtede d. 21/8 1719 i Føvling Marie Elisabeth de Tra-paud, D. a. Oberst Poul de T. og Christine v. d. Decken, f. 2/1 1696 i Pres-burg, † 27/1 1777.

3) Laurits Leeh, f. i Odense 1664, S. a. Handelsmand Christen L. og Hustru Gunild Fochsdatter With. Stud. fra Odense 1684, Magister 1698, Præst i Kolding 1699, blev 1704 gift med Ellen Kirstine Nielsdatter Randulf (f. 1664), hvis Fader blev Biskop i Bergen, og som tidligere havde været gift med Søren Glud, Præst ved Bergens Domkirke. Efter hendes Død 1732 giftede han sig med Ellen Kirstine Frederiksdatter Lehmeier, D. af nedennævnte Kapellan, og som senere ægtede Løjtenant Joachim Broch-dorff. L. L. døde d. 10/6 1746.

4) Jacob Ørsted, f. 1697 i Ærøskjøbing, S. a. Præsten Søren Jacobsen Ø., Stud. fra Slagelse, blev 1718 philosophiæ baccalourens, 1726 Rektor i Kol-ding, fratraadte 1769, † 1771 i Kolding.

5) Formentlig Jørgen Claudi Kastrup, der blev Hører 1729 og 1738 Præst til Stepping og Frørup, Hans Antonius Holm, som en Tid var Vikar for Thomas Müller under dennes Alderdom og Svaghed, samt — muligvis Mathias Bakke.

6) Indviet den 20/8 1732; den bestod da af 10 grundmurede Fag i et Stokværk med dobbelt Kvist, hvori de 3 Hørere havde deres Værelser. (Se Hoffm. Fund. IV, S. 685.)

4. Forrige Hørere, Hr. *Thomas Müller*¹⁾, beboer sin egen Gaard.

5. Capelanen, Mag. *Leehmejer*²⁾, har Almind Annexkald, beboer sin indkøbte Eiendomsgaard, Markjord, 2de Enge Kiøbstædjorder og en liden Toft, holder derpaa Avling.

6. Hospitalspræsten Hr. *Rubeck Lucoppidan*³⁾ beboer sin pantsatte Eiendomsgaard, holder ingen Avling.

KIRKENS TIENERE.

1. Degnen *Wilhelm Wisbeck*, er ogsaa Klokker, har en liden fri Vaaning af Kirkens, men beboer sin indkøbt Eiendomsgaard, eier noget kiøbt England, holder ingen Avling.

2. Organisten, *Peter Wittendorph*⁴⁾, har en liden fri Vaaning af Kirkens og ingen anden Gaard, holder ingen Avling.

3. C L A S S E

KUNDELIG CIVILE BEFALINGSMÆND.

AMTSBETIENTE.

1. Sal. Hr. Etatsraad og Amtmand *von Jessens Enkefrue*⁵⁾ beboer hendes Gaard her i Byen, ingen Avling.

2. Hr. Cammerraad og forrige Amtsforvalter *Thomas Folsach*⁶⁾, beboer sin egen Gaard.

¹⁾ Thomas Jensen Müller, der 1703 blev Hører ved 1°, senere ved 2° Lektie. ^{29/10} 1719 gift med Marie Louise Svendsdatter. († 1759.)

²⁾ Frederik Christian L., f. 1677 i Kolding, S. a. Husfoged paa Koldinghus, Johan L. Stud. fra Kolding 1698, Kand. 1702, Hører i Kolding 1703, Kapellan smstds. 1708, Mag. 1710, Præst i Stubbekjøbing 1746 og i Veggerløse 1748, † ^{29/11} 1751. Han var gift med Hedevig Sophie Mouritzen, der var født paa Samsø og døde 1769. (Jfr. iøvrigt I. Barfod: Den falsterske Gejstlighed Historie S. 271 ff.)

³⁾ F. ^{3/2} 1690, S. a. Mag. Mogens Jensen L., Sognepræst til Skjerninge og Hundstrup, og Hustru Apollonia Madsdatter Nyborg. Stud. fra Herlufsholm 1705, Kand. 1714, Præst ved Kolding Hosp. 1730, resid. Kapellan i Kolding 1746, † ^{29/11} 1750. Han var gift med Johanne Margrethe Christensdatter Teilmann (f. 1691, † 1768), D. a. C. Nielsen T. til Bjergbygaard og Hustru Anna Elisabeth Hachmann.

⁴⁾ Peter (Peiter) W. blev den ^{29/10} 1737 i Kolding gift med Mette Kirstine Pedersdatter, med hvem han fik flere Børn, deriblandt Sønerne Peiter Andreas, Berent Peter, Frederik og Laurits, af hvilke den førstnævnte blev Slotskantor paa Frederiksborg, den sidste Kateket, Kordegn og Klokker i Kolding.

⁵⁾ Charlotte Sophie Magdalene, f. v. Woyda, D. a. den tidligere Amtmand over Koldinghus Amt, Ludvig Ernst v. W. og Hustru Magdalene Sybille v. Klenow. Hun ægtede den ^{27/1} 1727 Kammerjunker Johan v. Jessen, der s. A. blev hendes Faders Efterfølger i Embedet, som han beklædte til sin Død den ^{4/6} 1733.

⁶⁾ Blev 1722 Amtsforvalter for Koldinghus Amt efter tidligere at have været Fourageforvalter, ^{10/12} 1727 gift med Catharine Marie Edelberg. ^{7/1} afskediget efter Ansøgning i Naade.

3. Hr. Krigsraad og Regimentsskriver *Hachsen*¹⁾, beboer sin Gaard, kiøbt 2de Markjorder og 3 Enge, holder god Avling.
4. Hr. Amtsforvalter *Roed*²⁾, bebor sin Gaard, ingen Avling.
5. Hr. Husfoged *Hans Svendsen*³⁾, beboer sin egen Gaard, har ingen Avling.
6. Slotsgartnermester *Jockum Saltou*⁴⁾, beboer sin egen Gaard, haver 3de Tofter og holder Avling.
7. Hospitalsforstander *Christopher Luchd*⁵⁾, boer i Hospitalet, men har selv en anden Gaard i Byen, har 2de Tofter, ligger til Hospitalet, som han bruger.

TOLDBETIENDTE.

1. Hr. Tolder *Anders Rachlow*⁶⁾, beboer sin egen Gaard, har en Toft og holder Avling.
2. Hr. Controlleur *Jens Riis*⁷⁾, er anført som Borgemester.
3. Vadstedrider⁸⁾ *Gabriel Kruuse*, beboer sin liden pantsatte Hus, ingen Avling.
4. Vadstedrider *Hans Knudsen*, beboer sin pantsatte Gaard, ingen Avling.
5. Vadstedrider *Niels Becker*, sidder til Huse, ingen Avling.
6. Portner *Peder Frost*, boer i hs. Majts. Posthus, har selv en anden Gaard, en Toft og 1 Markjord, holder Avling og nogen Næring med Øl og Brændevin.

¹⁾ Søren H. var Regimentsskriver allerede 1710, boede en Tid paa Vran-derup Hovgaard, men døde i Kolding 1736 (begravet ²¹/₆). Hans Enke døde smstds. 1745.

²⁾ Christoffer R., der den ⁷/₁ 1735 blev Amtsforvalter over Koldinghus Amt og ²⁰/₄ 1745 virkelig Kancelliraad, døde 1756 og blev den ²⁰/₃ begravet i Kolding Kirke, hvor der findes et Gravmæle over ham og hans Hustru, Anne Cathrine Arvesdatter, hvem han ægtede den ²⁰/₁₀ 1726. (Se Fyhn: Efterr. om Kolding Købstad S. 70 f.)

³⁾ Var Husfoged paa Koldinghus fra 1720 til sin Død 1739. Hans Hustru Helene Cathrine Lindenvist, med hvem han blev gift den ⁹/₅ 1707 i Kolding, var Oldfrue paa Slottet 1739.

⁴⁾ Var Ejer af Gaarden Østergade Nr. 17 (M. Nr. 357).

⁵⁾ Var Hospitalsforstander fra 1718 til sin Død 1746 (begravet ²²/₄).

⁶⁾ Var en Tid Husfoged paa Koldinghus, 1725—57 Tolder i Kolding, begravet i Kolding Kirkes Kor.

⁷⁾ F. ¹⁶/₄ 1691, † ¹²/₈ 1779, var tillige Borgmester og Postmester. Han var gift med Johanne Arvedsdatter Kongelff (f. 1681, † 1759). En Mindesten over dem findes i Kolding Kirke. (Se nærmere: Eliassen: 2 Koldingborgmestre — nærv. Aarbog 1911).

⁸⁾ Bereden Betjent ved et Vadested, kaldes ogsaa »Vadrider«.

BYENS BETJENDTE

1. Borgmester *Jens Riis*¹⁾ er tillige Postmester og Toldkontrollør, beboer sin egen Gaard, har en Markjord, en Toft og 2de Enge, holder liden Avling men ingen borgerlig Næring.

2. Raadmand *Morten Juhl*²⁾, er tillige Kiøbmand, beboer sin egen Gaard og haver en anden Bygaard og 2de Leivaaninger, haver en hel Toft og 2de halve Tofte samt 4 Enge, holder god Avling.

3. Raadmand *Baltzer Bahnsen*³⁾, er tillige By- og Raadstueskriver, beboer sin egen Gaard, haver 2de Tofte og 1½ Ager samt en Skovhauge, holder Avling.

4. Forrige Raadmand *Ebbe Leeh*⁴⁾, er tillige Hamborgerherbergerer, beboer sin pantsatte Gaard, haver 1 Markjord og lejer mere Jord, holder Avling.

5. Viceraadmand *Daniel Michelsen*⁵⁾, er tillige Købmand beboer sin egen Gaard, har en liden Toft, ingen Avling.

6. Byfoged *Christen Grundahl*⁶⁾, soldt sin Gaard, sidder til Leje, har ingen Jord eller Avling.

7. Apotheker *von der Hardt*⁷⁾ beboer sin pantsatte Gaard, har ingen Avling.

¹⁾ Se Toldbetjent Nr. 2.

²⁾ Morten Hansen Juhl var Raadmand fra 1728 til sin Død 1749. Han ægtede den ^{29/10} 1729 Else Cathrine Flye (begravet ^{29/4} 1751). Han er muligvis Søn af den Jagtbetjent, Hans Pedersen J., der nævnes i Eliassen: Hist. Strejftog etc. S. 20.

³⁾ Boede i Kolding 1718, da han søgte og fik By- og Raadstueskriverembedet, og anfører i Ansøgningen, at dette »liden Støcke Brød« kunde være til stor Hjælp for ham og hans fattige gamle Moder, som boede der i Byen. 1734 blev han tillige Raadmand, men fik 1748 en Successor til sit Skriverembede. Aaret efter døde han (begravet ^{21/6}). Han blev d. ^{7/7} 1733 gift med Elisabeth Magdalene Svendsdatter.

⁴⁾ Ebbe Christensen Leeh var Raadmand fra ^{3/1} 1721 til sin Død 1746, begravet ^{22/1}. Blev den ^{24/6} 1705 gift med Kristine Jensdatter Werling.

⁵⁾ Viceraadmand ^{16/3} 1735, Legatstifter, † 1759, begravet i Kolding Kirkes Kor. Gift med Kirsten Pedersdatter, Datter af Konsumtionsforv. i Kolding Peder Laugesen (Fyhn: Kolding etc. S. 72).

⁶⁾ Byfoged i Kolding 1722—41. Havde forinden »udi sidste Orlog« tjent i Flaaden som Skibsskriver. G. 1. ^{1/6} 1725 med Agathe Møller († 1731). G. 2. ^{14/10} 1732 med Johanne Margrethe Pedersdatter. Blev 1741 Byfoged i Vejle samt Herredsfoged i Nørvang-Tørrild Herreder, hvilket Embede han beklædte til 1755, da han muligvis er død.

⁷⁾ Richardt v. d. H. var Ejer af Løveapotheket 1710—44. Han var født 1679 og af en gammel holstensk Familie, som oprindeligt skal have været adelig. Han var gift med Catharina Elisabeth Schuling. 1744 solgte han Apotheket til Christian Cornelius Eilschow; samme Aar døde han.

8. Chirurgus *Lambert Engvarij*¹⁾ beboer sit eget Hus, har ingen Avling eller borgerlig Næring.
9. Vejer og Maaler Monsr. *Wissing*²⁾ beboer sin pantsatte Gaard, uden Avling.

KIØB- OG HANDELSMÆND

1. Raadmand *Morten Juhl*, Nr. 2 iblandt Byens kgl. Betiendte, handler med adskillige smaa Kramvarer og andet Kiøbmandsgods.

2. Viceraadmand *Daniel Mickelsen*, Nr. 5 iblandt Byens kgl. Betiendte, handler med adskillig Smaakramvarer og andet Kiøbmandsgods.

3. *Hans Høxbroe*³⁾, beboer sin egen Gaard og haver en Eng, lejer mere Jord og holder Avling, handler med adskillige Kramvarer og andet Kiøbmandsgods i god Tilstand.

4. *Hans Michelsen Flye*⁴⁾, beboer sin egen Gaard, haver 2de Lejevaaninger og en Markjord, holder Avling og handler med adskillig Smaakram og andet Kiøbmandsgods; haver ogsaa Tobaksspinderi. I god Tilstand.

5. *Hans Michel Danielsen*⁵⁾, beboer sin egen Gaard haver 2de Tofte, 2de Enge og en halv Markjord, holder Avling, handler med adskilligt Smaakram og andet Kiøbmandsgods. I god Tilstand.

6. *Jørgen Haar*⁶⁾ beboer sin Gaard, haver en Lejeboe en Markjord og 2de Enge, holder Avling, er i Vognmandslauget, handler med ganske faa Kramvarer og lidet andet Kiøbmandsgods. — Ikkun maadelig Tilstand.

7. *Anders Østrup*, beboer sin egen Gaard, har ingen anden Jord eller Avling, holder saare faa Kiøbmandsvarer. I nogenledes Tilstand.

8. *Johan Adolph Müller*⁷⁾, beboer sin egen Gaard, haver en Eng og handler med Vin og Aquaviter. I god Tilstand.

¹⁾ Lambert Friederich E., † 1754 (begravet ^{28/6}). Hans Eftermand, Alex. Henrik Flock blev den ^{9/12} 1757 i Kolding gift med Kirstine Margr. Engvarij, der formentlig var hans Datter.

²⁾ Jonas Jensen W., f. 1706, ^{19/10} 1733 gift med Margrethe Louise Saltou, † ^{1/4} 1775.

³⁾ F. 1700. ^{21/1} 1730 gift med Anne Cathrine Michelsdatter (f. 1708). De døde begge 1738, han begravedes ^{14/7}, hun ^{14/8}.

⁴⁾ F. 1709, † 1748 (begravet ^{28/6}).

⁵⁾ Blev 1742 Raadmand og var 1769 »characteriseret Borgemester«.

⁶⁾ F. 1699, † 1752 (begravet ^{28/6}).

⁷⁾ ^{20/10} 1730 gift med Zidsel Cathrine Michelsdatter.

4. C L A S S E

PRIVILEGEREDE

1. Farverenken *Dorthea Johanne*, er tillige det stemplede Papiers Forhandler, beboer hendes egen Gaard, har aparte 4 Lejevaaninger, een Toft og 2de Markjorder, som hun lejer bort, og holder ingen Avling. — Haver kgl. allernaadigst Privilegio paa at være Farver allene her i Byen af d. 15de Aug. 1711. Er formuendes.

2. Farver *Jacob Nielsen*, beboer sin egen Gaard og en Lejevaaning, har 3de Agere, men ingen anden Avling. Haver kgl. allern. Bevilling at være tillige med Farver her i Byen efter Copie Confirmation d. 30. April 1731. — Nærer sig vel.

3. Musicant *Hendrick Sondergelt*, beboer sin pantsatte Gaard, har et Lejevaaning, holder ingen Avling. Har kgl. allern. Privilegia at være allene Musicant her i Byen og i visse tildelte Sogne paa Landet efter allernaadigste Confirmation af d. 2. Marti 1731. — Er fattig.

4. Guldsmed *Niels Gertsen*, sidder i Leiegaarden tilhører en Mand i Apenrade, har ingen Avling. Haver kgl. allern. Privilegio at være allene Guldsmed i Kolding dat. 21. Januarii 1713 men uden Confirmation. Er forarmet.

5. Guldsmed *Jens Buck*¹⁾ beboer sin egen Gaard, har ingen Avling. Haver kgl. allern. Bevilling at være tilligemed Guldsmed i Colding dat. 12. April 1732. — Ikun ringe Tilstand.

5. C L A S S E

SKIPPERE OG BAADSMÆND

1. *Hans Thomsen*, beboer sin egen Gaard, eier $\frac{3}{8}$ Part i sin førende Galioth 13 Læster, farer her fra Byen paa Flensborg, Lübeck, Kiøbenhavn og Norge. Uden Avling. Ikkun maadelig Tilstand.

2. *Poul Basse* beboer sin pantsatte Hus, har $1\frac{1}{16}$ Delen i sin førende Krejert Madme Kirstine 23 Læster. Seiler her fra Byen paa Riga, Norge, Lübeck, Flensborg, Sverrig. Uden Avling. Er fattig.

3. *Mads Tomsen*, har Del i Jagten, seiler fra Middelfart paa .... (in blanco). Beboer et lidet Hus uden Avling. I fattig Tilstand.

¹⁾ † 1741 (begravet $1\frac{1}{2}$), 46 Aar gl.

4. *Søren Andersen* beboer sin egen Gaard har $\frac{1}{8}$ Part i Jagten St. Jacob. Seiler her fra Byen paa Lübeck og Flensborg. Uden Avling. I maadelig Tilstand.

5. *Knud Andersen*, beboer sin pantsatte Gaard, har Part i sin førende Galioth, Robias. Seiler her fra Byen paa Norge og Kiøbenhavn. Fattig.

BAADSMÆND

1. *Jørgen Jensen*, beboer sit pantsatte Hus, har ingen Fartøj, ingen Avling. Af ringe Tilstand.

2. *Christen Jensen*, forrige Skipper, beboer et pantsat Hus, har ingen Fartøj, ingen Avling. Ringe Tilstand.

3. *Niels Andersen*, forrige Skipper, beboer sit eget Hus. Uden Avling. Ikkun maadelig Tilstand.

4. *Niels Tombsen*, forrige Skipper, mistet Skib og Gods, beboer et pantsat Hus. Uden Avling. Ren forarmet.

5. *Lars Poulsen*, beboer et forfalden pantsat Hus, har ingen Fartøj, ingen Avling. Ganske fattig.

6. *Henning Hansen*, beboer sin egen Gaard har ingen Fartøj, ingen Avling. Ringe Tilstand.

6. C L A S S E

HAANDVÆRKSMESTERE

1. Skomagerlauget.

1. *Niels Andersen Bøgvad*, ejer sin iboende Gaard og er uden Avling. I ringe Tilstand.

2. *Thomas Matthiesen*, en gammel vanfør Mand (iøvrigt som Nr. 1).

3. *Niels Erichsen*, maadelig Tilstand (iøvrigt som Nr. 1).

4. *Lorentz Nielsen Tydsk* beboer sit Eiendomshus. Ingen Avling. Ringe Tilstand.

5. *Niels Nielsen Tydsk* den yngre beboer sit pantsatte Hus (iøvrigt som Nr. 4).

6. *Christen Jensen Loncken*, i Lejehus, ganske fattig.

7. *Hans Hansen Skomager* (som Nr. 3).

8. *Jens Ollesen* (som Nr. 4).

9. *Peder Jensen Loncken* (som Nr. 3).

10. *Johannes Jensen*, beboer sit pantsatte Hus, uden Avling. Ringe Tilstand.

11. *Palle Christensen* (som Nr. 10).
12. *Søren Christensen Kieldked*, beboer sin pantsatte Gaard, ingen Avling. I temmelig Tilstand.
13. *Peder Nielsen Sylling* beboer sit pantsatte Hus, uden Avling. Ganske fattig.
14. *Christopher Pedersen* (som Nr. 10).
15. *Poul Lauritsen*, boer i Leievaaning, uden Avling. Ren forarmet.
16. *Hans Jensen* (som Nr. 13).
17. *Niels Jørgensen* (som Nr. 15).
18. *Johan Pedersen Fønboe* (som Nr. 1).
19. *Peder Amidsbøll*, beboer sit pantsatte Hus, uden Avling, men holder Blegdam. Fattig.
20. *Hendrik Jørgensen*, beboer sit eget Hus, af maadelig Tilstand.
21. *Baltzer Eliassen*, beboer et pantsat Hus, uden Avling, fattig.
22. *Jørgen Jensen*, beboer sit lidet Hus, har ingen Avling, af temmelig ringe Tilstand.
23. *Knud Lodwigen* (som Nr. 21).
24. *Jacob Jørgensen* beboer et lidet forfalden Hus som er pantsat, uden Avling, ganske forarmet.
25. *Mathias Gieskesen*, har en liden Toft (iøvrigt som Nr. 20).
26. *Laurits Jensen*, ringe Tilstand (iøvrigt som Nr. 12).
27. *Andreas Jørgensen Corthugar¹⁾*, arbejder ved en Me-ster, uden Hus og Avling, forarmet.
28. *Niels Nielsen Tydskes Enke* (som Nr. 22).

Snedkerlauget.

1. *Christen Christensen*, beboer sin egen Gaard, uden Avling, ikkun ringe Tilstand.
2. *Hans Pedersen* beboer sin pantsatte Gaard, haver liden Avling, maadelig Tilstand.
3. *Christopher Jepsen*, lejer en liden Vaaning, uden Avling, maadelig Tilstand.
4. *Niels Nielsen*, beboer et pantsat Hus, uden Avling i ringe Tilstand.
5. *Niels Nielsen*, beboer et lidet Hus, uden Avling i ringe Tilstand.

---

¹⁾ Kortegarde = Vagthus, her vel et Kendingsnavn.

6. *Jens Hansen*, beboer sit eget Hus, uden Avling, i ringe Tilstand.

Smedelaug et.

1. *Niels Bærrentsen Kleinsmed*, beboer sin egen Hus, uden Avling, gammel og fattig.

2. *Niels Jensen Kleinsmed*, beboer sin pantsatte Hus, er uden Avling, men hans Kone væver, fattig.

3. *Johan Daniel Sadelkou*, beboer et pantsat Hus, uden Avling, af fattig Tilstand.

4. *Jep Mickelsen*, Grovsmed, beboer sin egen Gaard holder liden eller ingen Avling, i god Tilstand.

5. *Johan Jepsen Knorborg*, Grovsmed, (som Nr. 3).

6. *Andreas Ernst*, Spormager (som Nr. 3).

7. *Jens Sørensen*, Spormager, beboer sit eget Hus, er uden Avling, i nogenledes Tilstand.

8. *Jens Lambertsen*, Bøsmager, af ringe Tilstand (iøvrigt som Nr. 1).

Feldberedere.

1. *Laurits Nielsen*, beboer sin egen Gaard, ikkun maadelig Tilstand.

2. *Gotfried Reiseler*, beboer sin egen pantsatte Gaard, uden Avling, af ringe Tilstand.

3. *Jens Andersen Holdt*, beboer en brøstfældig pantsat Gaard, ingen Avling, i fattig Tilstand.

4. *Søren Lorrentsen*, beboer en gammel pansat Gaard, uden Avling, i Fattigdom.

5. *Peder Uttendahl*¹⁾, sidder til Huse hos sin Moder i en gammel brøstfældig Gaard, som er pantsat, ingen Avling.

Rugbrødbagere.

1. *Anne Woerbasses*, beboer en gammel behefted Sted, ingen Avling, ikkuns Fattigdom.

2. *Espen Hansen*, iblant Vognmændene Nr. 3, bager ogsaa Rugbrød.

3. *Peder Christensen*, iblant Vognmændene Nr. 1.

4. *Giertrud Andersdatter*, beboer en gammel pantsat Sted, ingen Avling, fattig.

5. *Laurits Christensen* (bl. Vognmændene Nr. 11).

6. *Peder Pedersen* (bl. Vognmændene Nr. 14).

¹⁾ Peder Hansen U., 4/8 1739 gift med Anne Hansdatter († 1742), † 1748.

7. *Laurits Frost* (bl. *Vognmændene* Nr. 15).
8. *Giertrud Hiillers* (som Nr. 4).

Hvedebrødbagere.

1. *Niels Sørensen* beboer en pantsat Gaard, ingen Avling, i slet Tilstand.
2. *Anders Mickelsen*, beboer et lidet Hus, som er pantsat, ingen Avling, fattig.
3. *Niels Jensen*, beboer sin egen Hus, ingen Avling, af ringe Tilstand.
4. *Christian Jensen*, maadelig Tilstand (iøv. som Nr. 1).
5. *Hendrik Mejer*, beboer sin egen iboende Gaard, ingen Avling, i god Tilstand.
6. *Lorents Clausen*, beboer en gammel stor brøstfældig Gaard, holder Avling paa leiet Jord, behielper sig godt endnu.
7. *Sarra, sal. Lars Bordes*, beboer sin egen iboende Gaard og en Eiendomstoff, holder derpaa Avling, i god Tilstand.

Handskemagerlauget.

1. *Jep Hansen*, beboer sit eget Hus og en Engtoft, ingen Avling, i god Tilstand.
2. *Jens Jørgensen*, beboer sit eget Hus, uden Avling, ikkun temmelig Tilstand.
3. *Jørgen Jensen*, beboer sit gammel pantsat Hus, ingen Avling, fattig.

Skræderlauget.

1. *Hans Knudsen Riiber* (som foregaaende).
2. *Søren Pedersen*, beboer sit eget Hus, uden Avling, ikkun maadelig Tilstand.
3. *Johan Pettersen*, sidder til Leie, ugift, behielper sig.
4. *Anders Andresen* (som Nr. 2).
5. *Niels Madsen Krabbe*, beboer sin egen Gaard, som er pantsat, ingen Avling, af maadelig Tilstand.
6. *Diderik Buss*, beboer et gammel faldefærdig og pantsat Hus, uden Avling, forarmet.
7. *Ifver Frandsen* (som Nr. 1).
8. *Jep Christensen* (som Nr. 2).
9. *Mickel Hansen* (som Nr. 1).
10. *Jens Jensen*, sidder i Leievaaning, ringe Tilstand.
11. *Sal. Peder Skræders Enke* (som Nr. 5).

V o g n m a n d s L a u g e t.

1 *Hendrik Rafn*¹⁾, Consumptionsforpagter, beboer sin egen Gaard, haver 2 Markjorder, en Toft, 3de Ager i Husmands-toft og en Eng, bruger Avling, klarer sig god.

2. *Jørgen Haar*, som er anført ibl. Kiøbmændene Nr. 6.

3. *Espen Hansen*, Rugbrødsbager, beboer sin egen brøst-fældige Gaard og haver en Leieboe, 5½ Ager, holder Avling, i maadelig Tilstand.

4. *Hans Hermansden*, Slagter, beboer sin pantsatte Gaard, har et Markjord og en Ager samt 4 Enge, holder derpaa Avling, er fattig.

5. *Lauritz Christensen Paabye*, beboer sin egen Gaard, haver en Toft, 2 Markjorder, holder Avling, i god Tilstand.

6. *Peder Barsballe*, beboer en Leiegaard, holder liden Avling paa noget leiet Jord, forarmet.

7. *Hans Nissen*, beboer sin egen Gaard, har 2 Markjorder, holder derpaa Avling, i maadelig Tilstand.

8. *Peder Christensen*, Rugbrødsbager, har 1 Markjord (iøvr. som Nr. 7).

9. *Jep Christensen*, beboer et Hus, som er pantsat, og haver en liden Toft, hvorpaa han bruger Avling, ganske fattig.

10. *Niels Nielsen*, er tillige Hummelfører, beboer sin egen Gaard, haver 2 Markjorder og holder derpaa Avling, af god Tilstand.

11. *Lauritz Christensen*, Rugbrødsbager, beboer et Hus, som er pantsat, har ingen Jord, men leier lidet, hvorpaa han holder Avling, fattig.

12. *Jens Christensen*, er tillige Postrytter (iøvr. som Nr. 8).

13. *Hans Iversens Enke* og 2de Sønner, beboer deres egen Gaard, har 2de Markjorder og 2 Enge, bruger Avling, i god Tilstand.

14. *Peder Pedersen*, Rugbrødsbager, beboer sit eget Hus (iøvr. som Nr. 8).

15. *Lauritz Eriksen Frost*, Rugbrødsbager (som Nr. 11).

16. *Jens Staffensen*, beboer en gammel pantsat Hus og ½ Markjord, som er pantsat, holder Avling, fattig.

T ø m m e r m æ n d.

1. *Iver Giermandsen og Søn*, sidder i et lidet Bo, ingen Avling, fattige.

¹⁾ F. i Kolding 1684, S. a. Johan R.

2. *Christen Nielsen* har en liden Bo, som er pantsat, ingen Avling, ganske forarmet.

Murmestere.

1. *Jørgen Madsen*, beboer sin egen Gaard, har ingen Jord, ingen Avling, af maadelig god Tilstand.

2. *Johan Bimps*, sidder i Leiebo, ingen Avling, ganske fattig.

3. *Christen Christensen* (som Nr. 2).

4. *Hans Jørgen*, beboer en gammel forfalden pantsat Hus uden Avling, fattig.

5. *Ellias Pettersen* (som Nr. 2).

6. *Peter Christian Murmester*, ved Slottet, beboer et pantsat Hus (iøvvr. som Nr. 4).

Pottemagere.

1. *Claus Clausen*, beboer sin egen Gaard og eien en Engtoft og et Markjord, bruger ingen Avling, er ret formuendes.

2. *Hendrik Lauritzen* (som Murm. Nr. 4).

Sadelmagere.

1. *Christian Hansen* (som Murm. Nr. 2).

2. *Anders Tomsen*, beboer sit eget Hus, uden Avling, ikkun maadelig Tilstand.

Hattemagere.

1. *Niels Iversen*, beboer sin egen Gaard, eier 2de Boer til Leie og et Markjord, bruger Avling, staar sig godt.

2. *Christen Pedersen*, beboer et pantsat Hus, ingen Avling, fattig.

Bødkere.

1. *Niels Pedersen*, beboer sin pantsatte Gaard, har ingen Jorder, af ringe Tilstand.

2. *Hieronimus Larsen*, beboer et pantsat Hus, som er brøstfældigt, ganske fattig, ingen Avling.

3. *Knud Jørgensen*, sidder til Leie, ingen Avling, ganske fattig.

Glarmestre.

1. *Marcus Christian*, beboer et gammel forfalden pantsat Bo, leier Avling til 2de Heste, fattig.

2. *Nicolaj Gottfried* (som Bødkere Nr. 3.).

Reb sla a er.

1. *Giørt Pedersen*, beboer et pantsat Hus uden Avling, ganske fattig.
2. *Erich Hansen*, Pantsvend¹⁾, beboer sin egen opbygte Gaard, eier 1½ Toft, holder derpaa Avling, er vel formuendes.
3. *Niels Hansen* Pandtsvend, eier sin egen Gaard, 1 Markjord og en Toft, bruger Avling, er vel formuendes.

Ka a b e r s m e d e n.

Johan Christian, beboer en gammel pantsat Hus, ingen Avling, ganske fattig.

R o k d r e j e r e.

1. *Knud Pedersen*, beboer sin egen Gaard, ingen Avling, i god Tilstand.
2. *Søren Frideriksen*, beboer sit eget Hus, eier et Markjord, bruger ingen Avling, af maadelig Tilstand.

Ø l - o g B r æ n d e v i n s t a p p e r e

ere i Almindelighed de fleste, saavel Kiøbmænd som Forrmænd, Haandværksmænd og andre Borgere, men i Særdeleshed ere:

1. *Hans Jensen Rendmester*²⁾, beboer sit pantsatte Hus haver Markjord, bruger ingen Avling, fattig.
2. *Christian Svallenberg*, beboer sin egen Gaard, ingen Jord, ingen Avling, af maadelig Tilstand.
3. *Johan Graf*, beboer et pantsat Hus uden Avling, fattig.
4. *Hans Nielsen Kudsk*, beboer en pantsat Gaard, ingen Avling, af ringe Tilstand.
5. *Salig Peder Jensen Hattemagers Enke*, beboer sin egen Gaard, og 4 smaa Boder, ingen Avling, i god Tilstand.

S l a g t e r e.

1. *Hans Hermansen*, iblandt Vognmændene Nr. 4 anført.
2. *Christen Neitz* beboer en pantsat Gaard uden Avling, ganske fattig.
3. *Johan Nyemejer*, bebor sin pantsatte brøstfældig Gaard, lejer Avling til 2de Hæste, af ringe Tilstand.

N o t l e r e.

1. *Peder Jensen*, beboer sit eget Hus uden Avling, af ringe Tilstand.

¹⁾ En Pantsvend er en Betjent, som bruges ved Udpantning. Her er Ordet maaske et Tilnavn.

²⁾ Rendemester = Rendelægger o: En Mand, der lægger Vandrendør, laver Anlæg af Vandledning.

Danske Skoleholder Sr. *Johannes Harboe*¹⁾ beboer sin pantsatte Gaard, af ringe Tilstand.

Consumptionsforpagter Sr. *Christian Jensen* beboer sin egen Gaard, eier 2 Enge og $\frac{1}{2}$ Toft, i god Tilstand.

Lauritz Mahler, beboer et pantsat Hus, ingen Avling, fattig.
Johan Kandstøber, (som foreg.).

Lorentz Bogbinder, beboer sit eget Hus, ingen Avling, i god Tilstand.

Christian Postrytter beboer sit pantsatte Hus, ingen Avling, af ringe Tilstand.

*Christian Andresen Skæverdeker*²⁾ ved Coldinghus Slot, beboer sit pantsatte Hus, ingen Avling, af ringe Tilstand.

D a g l ø n n e r e.

1. *Peder Nielsen*, er tillige Noter, beboer sit eget Hus, har ingen Avling, ikun maadelig Tilstand.

2. *Hans Hansen Bonde*, i et pantsat forfalden Hus, uden Avling, forarmet.

3. *Jesper Blegmand*³⁾, sidder paa Blegdammen til Leie, har ingen Avling, ganske fattig.

4. *Jørgen Bindrup* sidder udi et pantsat Hus ingen Avling, forarmed.

5. *Christen Hansen* (som Nr. 4).

6. *Jacob Wiit* (som Nr. 4).

7. *Thomas Thomsen* (som Nr. 5).

8. *Christen Wogenmand*, sidder til Leie, ingen Avling, ganske fattig.

9. *Hans Tonsen* (som Nr. 4).

10. *Peder Dillef*, beboer et pantsat gl. forfalden Hus, ingen Avling, fattig.

11. *Hans Iversen Eltang* (som Nr. 4).

12. *Peder Christensen Eistrup* (som Nr. 4).

13. *Baltzer Richlev* (som Nr. 8).

14. *Jens Christensen* (som Nr. 4).

15. *Lauritz Jensen Heldt* (som Nr. 4).

16. *Tobias Haupt* (som Nr. 8).

17. *Edvalt Murmester* (som Nr. 8).

18. *Christopher Kalckslaaer* (som Nr. 8).

19. *Johan Monrattus* (som Nr. 8).

¹⁾ Kom 1725 fra den kgl. Skole i Egtved til Kolding, hvor han forblev til sin Død $\frac{1}{2}$ 1753.

²⁾ ∴: Skiferdækker.

³⁾ Blegemand ∴: en Mand, som lever af at blege Tøj.

20. *Blaaemejer* (som Nr. 8).
21. *Albert* (som Nr. 8).
22. *Ancker Nielsen* (som Nr. 8).
23. *Peder Iversen* (som Nr. 8).
24. *Christen Sørensen* (som Nr. 4).
25. Forrige Postrytter *Johan* (nu Nr. 4).
26. *Peder Thranum* (som Nr. 4).
27. *Anders Jensen*, beboer et pantsat forfalden Hus, uden Avling, ganske forarmet.

ENKER

1. Præsteenken *Madame Sytkom¹⁾*, beboer sit eget Hus, ingen Avling, i god Tilstand.
2. Afgangen Raadmand *Raffs Enke²⁾*, beboer en gammel stor brøstfældig Gaard, ingen Avling, fattig.
3. Sal. Birkedommer *Thomas Ebbesens Enke³⁾* har en liden Eng og 4 smaa Leieboder og sidder selv til Leje, uden Avling, har det ostindiske Sucker i Commission.⁴⁾
4. *Dorthe*, sal. Veimester *Niels Lauesens Enke* beboer sin egen Gaard, har 4 smaa Boder og en liden Eng.
5. Afgangen Organist *Hans Caspers Enke*, beboer et pantsat forfalden Hus, uden Avling, ganske fattig.
6. *Jens Jørgensens Enke*, beboer et lidet Hus uden Avling, fattig.
7. *Bertel Hendricksens Enke*, bebor et lidet pantsat Hus uden Avling, fattig.
8. *Niels Pedersen Snedkers Enke* (som Nr. 7).
9. *Madz Bærrentsens Enke* i et faldefærdigt Hus og ingen Avling, forarmed.
10. *Peder Udsens Enke*, beboer sin egen Gaard uden Avling, ringe Tilstand.
11. *Jørgen Frandsens Enke* (som Nr. 9).
12. *Jørgen Skæverdeckers Enke* (som Nr. 6).
13. *Rasmus Sadelmagers Enke* (som Nr. 6).

¹⁾ Johanne Margrethe Holmsted, 1714 gift med Henrik S., der var Sognepræst til Harte og Bramdrup fra 1714 til sin Død 1730.

²⁾ Enke efter Mathias R., † 1721.

³⁾ Anne Amalie, f. 1697, D. a. Herredsfoged i Andst-Slaugs Herred Bertel Pedersen og Hustru Hedevig Christina i Amhede. ^{14/8} 1716 i Egtved g. 1. m. nævnte T. E., der var Herredsfoged i nævnte Herreder samt Birkedommer i Koldinghus Birk fra 1715 til sin Død 1733, g. 2. den ^{11/8} 1739 m. Peder Kristoffersen Rützow, Kapellan til Skanderup-Stilling, † 1753 (begravet ^{20/8} i Skanderborg).

SKOLETIDSMINDER FRA FREDERICIA

1863—70.

VED

ALFRED HEYMANN

HELLERUP

Det er nu 57 Aar, siden jeg forlod Fredericia Realskole for at træde ud i Livet. Skønt alt andet end flittig i Skoletiden er der saa meget mere Grund den Dag i Dag at være Lærerne taknemlig for de Kundskaber, der indpodedes, og som var en udmærket Støtte til at bygge videre paa.

I Foraaret 1864, efter at have frekventeret Jomfruerne Andersens Børneskole i Fredericia og da vi maatte flygte til Horsens, Borgerskolen der, begyndte jeg Skolegangen i Fredericia Realskole.

Skolen var beliggende i Danmarksgade, imellem Købmager- og Dalegade. Huset findes endnu. Skolen bestod da kun af to Klasser. Lærerne, d'Hrr. Johansen, Bielefeld, Sørensen, Hansen, Dahl, Hjort, Wognsen, Kateket Werlin, Pastor Aagard og vistnok flere, hvis Navne nu er svundet fra Hukommelsen, var alle udmærkede Kræfter, som af yderste Evne søgte at banke de forskellige Fag ind i vore Hjerner, der straks efter Krigen var opfyldt af helt andre Ting, særligt af Kamp med andre Skolers Drengene. Der blev leveret veritable Slag med mange braadne Pander og iturevet Tøj. Det var for det meste imellem Drengene fra dansk (Trini-

tatis) Sogn og tysk (Michaelis) Sogn disse Slag udkæmpedes. Garver Wulff's Barkdynger var udmærkede Forskansninger for os.

Raske Drengene var vi alle, jeg tror, der kom et sær-egent Præg over Fredericiadrengene, som opdroges straks efter Krigen. De Kammerater, jeg senere hen i Livet har truffet i Ind- og Udland, var i Besiddelse af djærv Optræden og har med det Grundlag, de fik i Skolen, let kunnet hjælpe sig videre.

Desværre lærte vi ikke Sprog. Kun i mit sidste Skoleaar, da et Par af Lærerne etablerede privat Undervisning i Tysk og Engelsk, blev det muligt ogsaa heri at erhverve lidt Grundlag. Det var sikkert Animositeten imod Tysk, lige efter 64, der bevirkede, at disse Fag ikke optoges som obligatoriske.

Skoletiden var fra 8 til 12 og fra 2 til 5. Om Vinteren var Belysningen Morgen og Aften, naar det viste sig nødvendigt, nogle Talgpraase ved Bordene. Det var tilstrækkeligt den Gang, og hverken Lærere eller Elever behøvede, som nutildags, Brillen.

Skolepengene var ikke store, 1 Rdl. maanedlig; uforstaaeligt, naar man tænker derover nu, at det kunde løbe rundt. Der var jo i de Tider hverken Stats- eller Kommunitilskud til saadanne Skoler. Skolen var privat, Lærerne havde tildels ogsaa Engagement i Borger-skolerne og derved nogenlunde tilstrækkelig Indtægt.

Gymnastikundervisningen, i det den Gang ny Eksercerhus, et Par Gange om Ugen var noget for os, ligesom Badning og Svømning om Sommeren. Vi tog os da udenfor sidstnævnte Undervisning og udenfor Skoletiden gerne et eller flere Bade i Dagens Løb, om Middagen fra Østerstrand og henad Aften i Nærheden af Saltværket. Der fandtes ingen Badehuse i de Tider undtagen et ved Havnen, men der skulde betales, og vi

havde det meget bedre og gratis fra den aabne Strand i det herlige, friske, salte Vand og den gode Sandbund og Sandbred, naar vi kom i Land, hvor vi kunde rulle os tørre efter Badet; Haandklæde etc. kendte vi ikke noget til, naar vi badede.

Et Lyspunkt for os var den aarlige Skovtur. Vi marcherede til Fuglsang Skov en Hverdag i Juni, havde Mad med hjemmefra og morede os i Skoven ved alskens Leg. Blandt andet erindrer jeg Pusterørsskydning til Skive med smaa Gevinster til de bedste Skytter.

Saa kom i Slutningen af Juli Eksamen, der ængstede mange, især i nederste Klasse, naar der var Mulighed for kun ved den yderste Anstrængelse at naa op i øverste Klasse.

Derefter indtraf Ferien — hele August —, hvor vi levede et rent Slaraffenliv. Kun faa af os kom i de Tider bort fra Byen; vi mødtes daglig til Langbold og anden Leg samt til Smaature i Omegnen.

Den sidste Sommerferie skulde jeg tilbringe hos Slægtninge i Horsens, men den blev afbrudt paa Grund af følgende:

Som Jøde deltog jeg ikke i Religionsundervisningen, hvorfor der for dette Fag gaves en Gennemsnitskarakter; deraf resulterede, at jeg ikke kunde naa op i øverste Klasse. Da det var mit sidste Skoleaar, var saadant meget ønskeligt. Efter at have gjort mine Forældre bekendt med Fakta, udvirkedes, at jeg blev hørt i det gamle Testamente i Feriemaaneden. Karakteren blev saaledes, at jeg naaede op i øverste Klasse, og jeg kom til Horsens igen Resten af Ferien.

Den Underholdning og Morskab, vi kunde ønske udenfor Skoletiden, maatte vi selv være ude for. Vi kunde nøjes med lidt. Der var ingen Blaserthed blandt Skoledrenge i de Tider. Vi lavede Teater paa et Korn-

loft eller Trapezkunstner i et Brændehus. Om Vinteren var vi ivrige Skøjteløbere paa Voldgravene. En sjælden Gang, naar vi disponerede over et Par Skilling, delikaterede vi os med et Stykke Wienerbrød hos Bager Petersen paa Hjørnet eller med Stanglakrids hos Konen ved Siden af Skolen. — Naar Tiden var inde for Nøddeplukning, marcherede vi til Trelde Skov og raserede, hvad vi kunde overkomme. Ellers var Markederne vore store Dage, der var nok at se, men meget gaves jo ikke Børn at rutte med i de Tider. Kunde man opdrive en Mark, var det store Ting, det var lige til en otte Skillingsgenstand, en Karuseltur og en Honningkage. Der var Telte lige fra Købmagergade og til Gothersgade. Paa Hjørnet hos Købmand Jepsen sad i Slutningen af Tredserne en Maler, som vi stadig flokkedes om, og mange Aar efter morede det mig paa den kongelige Malerisamling at se hans Arbejde, der meget grangiveligt forestiller et saadant Marked. — Saa var der 6. Julifesterne, som vi var meget interesserede i, ligesom større militære Udrykninger bivaanedes af os Drengene.

Udenfor Markedsdagene kunde der ogsaa indtræffe anden Morskab, f. Eks. naar der var Akrobater og andre Artister paa Raadhuspladsen eller en Karusel nede ved Stranden. I Sommeren 69 erindrer jeg saaledes en Slags Karusel opstillet i Anlægget, det var tohjulede Velicopeder, som man selv skulde træde, de løb saa i en Cirkel paa en Skinne. Saa vidt jeg mindes var det Kurvemager Munck, der var Entreprenør for dette Foretagende. En Gang imellem kom der Menagerier, for det meste i Eksercerhuset i Gothersgade. Kunde vi ikke opnaa Smaapengene til Entreen, maatte vi nøjes med de storslaeede Billeder udenfor.

Noget, der særlig tildrog sig vor Opmærksomhed, var

Forsøg, Rektor Krarup Hansen foretog i Eksercerhuset i Gothersgade. Han spændte Vinger paa sine Arme og forsøgte at flyve; ofte lykkedes det ikke, hvilket især morede os, der stod udenfor, kiggende ind ad Vinduerne. Det maa have været en af Pionererne paa Flyvekunstens Omraade, da dette allerede passerede ca. 1865.

I mange af Aarene var der rigtige Vintre med store Snemængder, og saa var vi rigtig med. Slagsmaal med Snebolde og Slædekørsel, saa det stod efter. Mindes saaledes, at Sneen en Vinter dækkede Rosalie Bøslings Hus ved Stranden i Gothersgade, og vi Drengene morede os med at kælke hen og ned over det.

Ildebrande var ogsaa noget, vi mente os berettigede til at møde ved i første Række. En af de største Brande i de Tider, vistnok i Begyndelsen af 1870, var da J. P. Schmidts Cigarfabrik lige over for Landsoldaten brændte. Det var et interessant Syn fra Volden; man saa Tusinder af Kasser Cigarer brænde, Cigarerne først og Kasserne, der omgav dem, lidt senere.

Saa var der Danseundervisningen Vinteraftnerne hos d'Hrr. Deleuran og Svendsen; navnlig Afdansningsbaljerne var en hel Fest for os, hvor Forældre ogsaa fremmødte for at se Afkommets Dygtighed paa Dansens Omraade.

I en længst forglemt Geografi fra Skoletiden fandt jeg forleden optegnet nogle af mine Kammeraters Navne, og skal, saa godt det er muligt nu, nævne disse nedenfor. Mange er døde, og de nulevende er jo til Aars, saa det er paa Tiden at give en lille Oversigt med en venlig Hilsen til de Kammerater, der maatte blive bekendte med denne lille Artikel.

Johan Nørskov, Byfogedfuldmægtig i Fredericia.
Faderen Detailhandler.

Erik Nielsen, Oberstløjtnant. Bor i København. Faderen Stabssergent.

Henrik Harder, Købmand. Søn af Gørtler Harder.

Jens Harksen, Sagfører. Søn af Sparekassebestyrer Harksen.

Hugo Mathiesen, Telegrafbestyrer,

Thorvald Mathiesen, Købmand,

Amandus Mathiesen, Malermester, Sønner af Malermester Mathiesen.

Chr. Hansen, Søn af Kalkbrænder H.

A. Lavendt, Søn af Detailhandler L.

Emil Kolbe, Typograf i København.

Chr. Hjorth, Telegrafbestyrer i København, Søn af Stabssergent H.

Thomas Thomsen, Toldkontrollør i Rønne.

Henrik Thomsen, Snedkermester i Fredericia. Sønner af Snedkermester T.

Karl Petersen, Maler, Søn af Oversergent P.

Alfred Harder, Købmand, Søn af Murermester H.

Johs. Feldmann, Telegrafist, Søn af Skomagerm. F.

Ove Johansen, Postmester, Søn af Overlærer J.

Alfred Heymann, Grosserer, Søn af Sadelmagerm. H.

P. Gade, Søn af Avlsbruger G.

Søren Pagh, Søn af Avlsbruger P.

Laurits Gründahl, Købmand.

Peter Petersen, Faderen Skibsfører.

Fritz Vollertzen, Postmester. Faderen Sadelmagerm.

P. Lauritzen, *A. Lauritzen*, Sønner af Proprietær L., Kirstinebjerggaard.

F. Schou, Søn af Bøsemager Schou.

Chr. Broe, Købmand, Søn af Naalemager Broe.

Chr. Schultz, Toldkontrollør, Søn af Toldassistent S.

Johannes Christensen, Købmand, Søn af Skomagermester Christensen.

Torvald Sauerberg, Barber.

Vilhelm Sauerberg, Købmand i Svendborg, Sønner af Barber Sauerberg.

Fritz Mehder, Købmand, Søn af Stabshornist M.

Heinr. Voss, Stationsforstander i Roskilde, Søn af Stabssergent V.

Hans Petersen, Telegrafist, Søn af Sadelmagermester P.

J. Jessen, Telegrafbud, Søn af Købmand J.

Chr. Jacobsen, Bogholder, Søn af Kobbersmedemester J.

Hans Steensen, Lærer,

Peter Steensen, Købmand, Sønner af Gartner S.

Jes Buhl, Gæstgiver, Søn af Bager Buhl.

Henrik Clausen, Præst, Søn af Pastor Clausen.

Thorvald Thygesen, Købmand,

Hans Thygesen, do., Sønner af Gæstgiver Thygesen.

Peter Jespersen, Telegrafist,

Hans Jespersen, Sønner af Konduktør ved Ingeniørerne, J.

Nogle af Eleverne gik fra Realskolen over i Latinskolen, f. Eks.:

Ditlev Schweitzer, Redaktør,

Ditz Schweitzer, Grosserer, Sønner af Cigarfabrikant S.

August Levinsen, Grosserer, Søn af Købmand L.

Der var mange flere i Løbet af de seks Aar, jeg frekventerede Skolen, men jeg mindes ikke andre i Øjeblikket.

Nogle faa Detailler maa jeg ikke glemme at anføre:

En Gang i 1870, vistnok under den fransk-tyske Krig, mindes jeg en Bispevisitats, vi sang blandt andet Marseillaisen til Bispens store Tilfredshed. — Af saa meget andet, der fra den Tid svæver i min Hukom-

melse, skal jeg nævne Undervisning i Leg ved en i sin Tid bekendt Lærer Lauritzen, der rejste rundt i Landet og underviste Børnene i formaalstjenlige Lege og Boldspil. Man vil saaledes bemærke, at selv i en saa lille Privatskole i Provinsen fulgte man godt med den Gang. Chevéméto den, som vi lærte at synge efter, indførtes ogsaa i de Tider i Realskolen. Kun var det fremmede Sprog, som ovenfor nævnt, vi var tilbage med.

Vi var jo ikke alle lige heldige med Hensyn til at vinde Lærernes Sympati, kunde ogsaa nok til Tider virke tirrende paa disse, og saa vankede der. Især havde enkelte af Lærerne stor Lyst til at smække Delinkventerne i den flade Haand med Spanskrøret. En af Lærerne havde en Tamp i Baglommen, men den skulde nærmest virke truende. Erindrer to Gange at have været ude for korporlig Revselse. Den ene Gang benyttede Læreren min egen skarpkantede svære Lineal, der kom en lang Flænge i Hovedet, og jeg ud af Døren hen til min Onkel, Barber Sauerberg i Gothersgade, der behandlede og forbandt Hovedet, hvorefter jeg meldte mig tilbage i Skolen, hvor Læreren skævede til mig og bag efter maatte give mine Forældre en Undskyldning. Den anden Gang blev jeg lagt over Skolebordet og fik tre gæve Slag af Spanskrøret over Ryggen. Da vi stillede til Svømning, spurgte Sergenten, hvad det var for tre blaa Streger paa Brystet, hvor Slagene var blevet synlige, der var saaledes ikke sparet paa Kræfterne, men det var vel heller ikke ufortjent. I Hjemmene mente man altid, det var velfortjent, saa sparedes Lussingerne der, og vi lærte at se os bedre for fremtidig.

Som for det meste i mindre Provinsbyer i de Tider fandtes ogsaa i Fredericia en Del Originaler, som Skolebørnene gjorde Halløj med, naar de kom paa

deres Vej. Der var Pot-Ellen, -Mutter Skravalder og Føllet — Moder og Datter —, vistnok alle Fattiglemmer, der godt kunde lide de klare Draaber. Endvidere Morgensko, en gammel forhutlet Sømand, ypperlig Svømmer. En Vinterdag, da en ung Handelslærling var faldet gennem Isen paa Voldgraven, dykkede Morgensko under Isen efter den druknende, og efter tre Gange at have været under Isen kom han op med det unge Menneske, der trods energiske Oplivningsforsøg var og blev død.

Det er jo ikke saa overdreven interessante Ting, der her berettes, hvilket godhedsfuldt bedes undskyldt i Haab om dog at have givet et lille Billede af, hvad Overskriften antyder.

Alfred Heymann.

INDBERETNING
TIL DEN KONGELIGE COMMISSION FOR OLD-
SAGERNES OPBEVARING

I KJØBENHAVN
OM RINGIVE, GADBJERG OG LINDEBALLE SOGNE

VED
SOGNEPRÆST J. CHR. SCHOUSBOE,
RINGIVE

DATERET 1. JULI 1847¹⁾

Ringgive Sogn,
Nørvangs Herred, Vejle Amt.

Angaaende *Navnet* bemærkes, at en Høj, *Ringhøj* kaldet, imellem Kirken og Præstegaarden, har givet Sagnet Navn. Efter Sagnet skal i denne Høj, som efter Udseende, Størrelse og Beliggenhed at dømme, er sammenført af Menneskehænder, være begravet Sysselskongen Ring. Enten har denne Høj, Ringhøj, jydsk Ringhyw, givet Ringgive Navn, eller stammer dette Navn fra Give o: Bye, Rings Bye. I Gravhøjen, som er ikkun halv saa stor som en af Jellingehøjene, er foretaget Udgravninger, som ikke har bragt noget Udbytte. Jeg antager Højen for at være meget gammel, og en liden Forhøjning ved Siden af siges at være Kong Rings Dronnings Gravsted.

Angaaende Beliggenheden af dette Sogn bemærkes,

---

¹⁾ Manuskriptet ligger i Nationalmuseets Arkiv. Afskrevet og forsynet med Noter ved H. Kau.

at det er Begyndelsen fra Østsiden til den skarpe jydsk Hede med sandig Jordbund. En lille Aa løber igjennem Sognet, den er en af Skjernaas Kilder; langs med Aaen gives Engbund, som har foranlediget de første Beboere til at opslaa deres Boliger her. Her har været *Skov* i forrige Tider, hvor der nu er Hede, Mose eller Agermark; thi derom vidne saavel Sognets Steders og Byers Navne som fundne Træstykker og Trærødder, der opgraves i Moser og Enge. Enkelte Gaardes og Smaabyers Navne ere: Karlskov, Høgelund, Elkjær, Langelund, Egsgaard, Billund o: en Lund ved Siden af den større Skov, Bostlund eller Barslund o: en Lund, hvor Bar har boet. I Nabsognet Sønderomme hedder en By Skovsende, hvor formodentlig Skoven endte. De i Moser og Enge forefundne Træstykker have stundom været meget store, saa at Bønderne deraf have faaet Bjelker og Spændtræer til deres Huse. Det er fornemlig Birk og Fyr, her er opgravet, og efter Beliggenheden af det fundne Ved ser man at det er omstyrtet i Retningen fra Sydvest til Nordøst. Man ser Kviste og Blade ved og under store Stammer, dybtliggende i Mosejord, og det saaledes beliggende, som om Træet var kastet om med *Toppen* nedad, stundom findes Stammen horisontal liggende 2—3—4 Alen under Jordens Overflade. En Skovvegetation af Eg og Naaletræer har en Gang fundet Sted her. Egen er af en anden Sort, end den vi nu se i de danske Skove, nemlig *quercus siciflora*, som endnu forefindes i Mark Brandenburg, hvor den ældste Skovvegetation synes at florere endnu, medens her den ældre Skovvegetation er dels ganske ødelagt, dels har forandret sig til den nærværende af en ringere Bonitet. Paa den høje, magre Hede træffer man Birkebuske, der slynge dem over og igjennem Lyngbuskene.

I den sydlige Side af Sognet over Heden gaar en stor Del Vejspor, som kaldes Riberveje, som formodentlig have været befærdede fra Skanderborg Slot til Ribehus; det er i Retningen, hvor en Gang Kong Valdemar red fra Skanderborg over Grindsted Bro til Ribe, hvor Dronning Dagmar laa syg.¹⁾

Enkelte Smaahøje paa Byen *Uhe*²⁾ Mark have interesseret mig at høre Navnene paa, da de bære Vidne om Sæder og Skikke fordum, saaledes f. Ex. *Foelhøj*, nærved Byen, hvor formodentlig et Fol, Indlukke, har været anbragt i den Tid, da Byens Kreaturer vogtedes af én Hyrde, og denne har maaske paa den lille Høj holdt Vagt over Hjorden. Endvidere *Pintsberghøj*, en Høj syd for Uhe By, hvor Ungdommen i Pintsen forsamledes til Lystighed og dansede paa Højen, hvis Top var indkastet med et Dige, paa hvis indvendige Side var en Jordbænk, hvor man hvilede sig. Jeg har talt med en gammel Mand, der endnu mindedes med Glæden for 70 Aar siden saaledes celebrerede Vaarfest; der gaves ikke andre Drikkevarer, sagde han, end godt Øl.

Angaaende *Sagn* træffer man adskillige om Røvere og Røverstuer; der findes Fordybninger enkelte Steder paa Heden, hvor der angives at Røvere have haft Ophold, fjernt fra beboede Steder. Man taler om et Slag, som Kongen i Ringgive har ført med Kongen i Jellinge,

¹⁾ Der staar Grindsted Bro i Pastor Schousbo's Manuskript. Jeg kan ikke læse anderledes, og andre, jeg har raadført mig med, læser lige saadan. Det maa vel være en Fejlhuskning eller Fejlskrivning for »Gredstedbro«. H. K.

²⁾ Uve Hede, ældre: Uve, mon dette ikke turde derivatives af Ulmeved = Elmetræ?

Det er ganske rigtigt, at Uve er en ældre Form for Uhe, men om den tør derivatives (afledes) af Ulmeved, er dog vist tvivlsomt.

Som et Kuriosum skal anføres, at den populære Forklaring af Navnet Uhe er denne, at Uhe oprindeligt er det samme som Uha. Naar Folk østerfra i gamle Dage kom til Uhe og saa ud over de nøgne Hedeflader, sagde de Uha!, og derefter skal Byen have faaet Navn. H. K.

og deres Hære mødtes paa Halvvejen ved Tykhøjet Krat i Gadberg Sogn; om de derværende Høje skal jeg videre bemærke under Gadberg Sogn. Man taler om Tamperdagene, at de bestemmer Vejret til næste Tamperdag, hvilken Kant Vinden blæser fra den Dag, skal den blæse fra i det forestaaende Fjerdingaar. Man slutter derfra til en kold Tid, naar Nordenvind blæser Tamperdag, til en frugtbar og regnfuld Sommer, naar Syd- eller Sydvestvinden blæser Tamperdag.

Man taler om Vinden Mikkelsdag bestemmer Kornets Pris indtil næste Høst, blæser det lidt eller er det stille Vejr, bliver Kornafgrøden i lav Pris, blæser det stærkt, bliver den dyr. Ligeledes om Datoerne i Almanakken, paa hvilke Tamperdagene ere ansatte, stige de heni Aaret, saa stiger Kornet, dale de, saa daler ogsaa Prisen paa Kornet, saaledes for 1847 første Tamperdag d. 24. Februar, anden Tamperdag d. 26. Maj, derfor, siger man, skal Kornets Pris være i Stigen Aarets første Halvdel, derpaa, tredie Tamperdag d. 15de September og fjerde Tamperdag d. 15de December, saa synker Kornafgrøden i Pris. Denne Stigen og Falden finder efter Sagnet saaledes Sted i Forhold efter Tallene 24, 26, 15, 15.

Af lokale Sprogmonumenter er her at bemærke, et meget almindeligt Prædicat, boun, som betyder stærk, stor, rig, dygtig; det bruges i en meget omfattende Betydning, saaledes betyder en boun Mand i Almuesproget her en i enhver Hensende dygtig og paalidelig Mand, en boun Stud, en stor og stærk Stud, ogsaa en fed Stud. Jeg mener dette Udtryk først deriveres af „bugnende“, „svulmende af Fylde“ og er derpaa brugt i uegentlig Betydning. Man bruger dette Udtryk om Ejendomme, Marker og Afgrøder, f. Ex. en boun

Gård, det er en god, indbringende Gaard, en boun Mark, er en frugtbar Mark, og i disse Udtryk er det mere i egentlig Betydning.

Man bruger her og almindeligvis Udtrykket „at sæde“, „det sæder“ o: stemmer overens med Sandhed, er paalideligt. Her bruges ogsaa „særlig“ som Adverbium meget, f. Ex. en særlig stærk Blæst, en meget st. B.

Af den gamle Embedsbog sees, at Ringgive Sogn, som først var som nu forenet med Gadberg og Linneballe Sogne, var et Pastorat for sig alene, men formedelst Kaldets Ringhed, da Præsten selv maatte gaa med sin Plov, 1684 annekteret med de 2de nævnte Sogne. Fra 1744 til 1795 var Ancher Laugesen Borch Præst her, og over hans Segl i Embedsbogen staar:

Auchora nostra, salus, spes umica Christe redemptor
In Nomen nostrum Symbolon (med græske Bogstaver) hoice cadit.

Vort *Anker*, vor Frelse (og) vort eneste Haab,
Christus Gjenløser.

Paa *mit* Navn passer netop dette Symbol.

Kirken er liden, uden Hvælvinger, med Loft, Choret indvendig 10 Alen bredt, Skibet 19½ Alen langt og 2 Alen bredere end Choret. Den udvendige Mur er et Par Alen i Dimension større end den indvendige Side. Muren er paa hele Kirkebygningen af brændte Mursten paa en Grundvold af hugne Kampesten. Døren paa den søndre Side, som igjennem Vaabehuset fører ind i Kirken, har en tilsvarende ligeoverfor paa den nordre Mur, men denne, som er i lige Afstand som førstnævnte fra Kirkens vestre Endemur, er tillukket med Kampe-

sten. Kirken har intet Taarn. En liden Klokke er anbragt paa den vestre Ende, og denne Klokke siges at være kommen fra Gaarden Søndersthoed i Give Sogn, $\frac{1}{2}$ Mil borte, hvor den er brugt til at ringe med i Gaarden for at kalde Folkene sammen til Spisetid.¹⁾ Søndersthoed, som er nu en Gaard paa 3 Tdr. Hartkorn, frit Hovedgaards Taxt, har fordum været et Herresæde og haft underliggende Gods, hvortil en Del af Ringgive Sogn har hørt. Den har formodentlig ejet Kirken.

1770 omtrent har en Gehejmeraad Crone boet paa Søndersthoed. I Nærheden, paa den sydlige Side af Give Sogn, er flere Steder som ende paa *hoed*, *Brein-hoed*, *Sillesthoed*, *Skjærhoed*, *Østerhoed* i Givskud Sogn. Disse Navne turde deriveres af „Hoved“, da disse Steder synes at have været fremragende Højder eller Forbjerge ud i Søen, der har bedækket de lavere sandige Marker og Moser. Det skjønnes af Ringgive Sogns Beliggenhed mod Nord, at den store jævne Flade, der rækker over en Mil i Længden og $\frac{1}{4}$ Mil i Bredden, denne Slette, som er saa jævn og flad som den var rullet, har været oversvømmet af Vand fra de højere liggende Egne mod Nord og Øst. Ligesom ved Vandskyllet de finere Mulddele af Jorden ere førte bort til lavere Steder i Moser og Enge, og de tungere Sandkorn ladte tilbage, saaledes er hele dette Terrain af den ringeste

¹⁾ 1740–1750 ejede Frue Poulsen Refstrup Gaard tilligemed Søndersthoed, og da 1750 hun har ladet Ringgive male og pryde, er det rimeligt, at Klokken er blevet tilbragt Ringgive Kirke fra Søndersthoed ifølge hendes Foranstaltning.

²⁾ Ringgive Kirke har i senere Tid faaet Taarn, hvor Kirkeklokken nu er anbragt. Den har iøvrigt fornylig været i Kjøbenhavn for at blive omstøbt og forstørret. Paa den gamle Klokke stod: Hartwich Quellich-meier gos mich Anno 1610. Hele Højden var omtrent 23" og den største Diameter samme Maal. Paa Klokkelegemets Vestside var anbragt Kong Chr. 4des kronede Navnetræk; desuden var Klokken prydet med Blomsterornamenter.

H. K.

Bonitet, Agerjord eller Hede, hvor kun Lyngen opnaar en forkrøblet Vækst.

Gadberg Sogn,
Tørrild Herred, Vejle Amt.

Dette Sogn og sammes Kirke har Navn af en Høj i Nærheden af den gamle Kirke, hvorpaa man kunde se vidt omkring og tælle 30 Kirker.¹⁾ Et Bjerg paa Gaden i Gadbjerg eller Gadberg blev saaledes Benævnelsen af Sognet.²⁾ Den nærværende Kirke har nemlig i forrige Tider ligget lidt vesten for Gadberg By paa Klausholm Mark, hvor den omtalte Høj er, og nogle Ruiner af Kirkemurene vidne om den gamle Kirkes Bygning.³⁾ Gadberg Kirke er 1785 prydet med et Taarn af Claus Henrichsen Tommerup, Ejer af Refstrup Hovedgaard i Sognet.⁴⁾ Kirken har ingen Hvælvinger, men Loft og er uden Prydelse. Her findes i Choret i Sidemuren Epitaphium over afdøde Sognepræster, som have boet i Gadberg, medens dette med Linneballe udgjorde et Pastorat. Saaledes i den søndre Sidemur findes over Præsten Knud Nielsen og Hustrue følgende Epitaphium:

¹⁾ Det er komplet umuligt.

H. K.

²⁾ Jfr. Indberetning til Biskop Tønne Bloch i Ribe fra Sognepræsten Ancher Borch til Ringive, Gadbjerg og Lindeballe om bemeldte Sogne af 21de December 1765: Gadbjerg Kirke er uden Tvivl kaldet saaledes, fordi den ligger paa et Bjerg paa Gaden, ellers efter Tradition har den sit Navn af en Konge, navnlig *Gad*, som berettes at være begravet i en af Højene, som ligger i Mængde Syd-Sydvest derfra.

H. K.

³⁾ Denne Kirkeruin har jeg med Assistance fra Nationalmuseet ladet udgrave i Efteraaret 1905. Se Vejle Amts Aarbøger for 1906, Pag. 117—135: Om Gadbjerg Sogns ældste Kirke.

H. K.

⁴⁾ Herremanden paa Refstrup hed Claus Tommerup Henrichsen og ikke Claus Henrichsen Tommerup, hvilket bl. a. ogsaa kan ses af Forbogsstaverne til hans Navn (C. T. H.) paa Kirketaarnets Vestside. Han har ikke prydet Kirken med et Taarn 1785. Dette Aarstal hentyder til en Hovedreparation af Kirken, som han i sin Tid lod foretage. Kirketaarnet, som han ved denne Lejlighed skal have ladet gjøre 8 Alen lavere, stammer ellers fra gothisk Tid, hvad man kan overbevise sig om ved at gaa op paa Kirkeloftet.

H. K.

J. H. S.¹⁾

Hæderlig Hr. Knud
 S. Her Niels Smiths²⁾ S. (Søn)
 Er i Jelling fød 1554
 Her udbaaren død 1626
 Her dieris Sognepræst 47
 Her sit Lifvis Frest 72.
 Hans Hustrue Gunder
 S. Her Søren Jens. S. D. (Datter)
 Her i Gaarden fød 1561
 Her udboren død 1618
 Her i Egte Seng 39
 Her sit Lifvis Seng 57
 Dieres Been og Leed
 Herunder paa Sted
 Hviler nu med Fred
 Dieris Sjel i Glæd,

og paa den nordre Sidemur i Koret findes følgende
 Epitaphium over Knud Knudsen:

Her
 Knud Knudsen
 Fød i Gaadbjerg Præstegaard
 Maria Rens. Dag 1597
 Ordineret her til Kaldet
 d. 13. Julii 1625. Døde den 16. . . . Æt.
 Leger herunder begravven
 med sin kiere Hustru

¹⁾ J. H. S. = Jesus Hominum Saliator. Dansk: Jesus Menneskenes Frelser. *H. K.*

²⁾ Niels Smith eller Smed havde været Præst i Gadbjerg, før han kom til Jelling. Han var en Smedesøn fra Vejle, og hans Bomærke var en Hestesko. Dette Bomærke tog hans Efterkommere i Arv. Hesteskoen findes ogsaa paa nærværende Epitaphium ligesom paa det efterfølgende over hans Søn Knud Knudsen. *H. K.*

Anna Jacobs Daat.

Fød i +Øer Fastelavns Søndag 1608.

(Korsør)

Døde den 16 . . . . Æt.

Velsignet af Gud med 10 Børn.

Gud gifve dennem en glæd. Opstandelse.

Hiertelige vi os fryder,

At Ingen vores Grafsøfn bryder

Før Jesu Christ vor Broder kier

Opvækker det, som sofver her.¹⁾

Angåaende de øvrige Byers Navne i Gadberg Sogn bemærkes. *Toftthøj* ∅: Toft ved Højen; der ligger nemlig en Høj vesten for henimod Refstrup Hovedgaard, hvor er et Sted kaldet *Ruushuus* eller *Raahuus*, i daglig Tale: „Raahyv“, hvor der formodentlig har været Raadyr. Denne By saa vel som de øvrige Byer i Gadberg Sogn have hørt under Refstrup Gods, indtil de bleve solgte derfra i Slutningen af forrige Aarhundrede.²⁾

Smidstrup, Smeds Bye, Smids Dorf,

Roestrup, Roes Bye, Toesby eller Taarsbye

Tychøjet ∅: Tyk for Øjet, Skoven her, der nu er et Krat, har været saa tæt; at man ikke kunde se igennem den. Paa en Bakke i Krattet, kaldet det gamle

¹⁾ Som man vil lægge Mærke til, er dette Epitaphium over Knud Knudsen og Hustru opsat, medens de endnu begge var i Live. Han har aabenbart ladet det opsætte samtidigt med, at han har ladet Epitaphiet paa den søndre Korvæg opsætte over sine Forældre. Størrelsen og hele Udstyret af begge Epitaphier er ganske ens. Denne Sport at opsætte sit eget Epitaphium og forfatte sin egen Gravskrift i levende Live, var ret almindelig i ældre Tid. Jeg har set noget lignende i flere andre Kirker. Paa den Maade sikrede man sig selv Ordlyden af sin egen Gravskrift.

Mærkværdig nok er Lakunerne, Dødsdagen og Dødsaaet samt Aldersangivelsen (Ætatis) aldrig bleven udfyldt.

Knud Knudsen døde iøvrigt 1659.

H. K.

²⁾ Nej Rostrup hørte under Engelsholm i Nørup Sogn, Tøsby under Faarupgaard i Jelling Sogn, Smidstrup hørte fra 1769 under Refstrup, tidligere under Engelsholm.

H. K.

Taarn, har sandsynligvis været anlagt en Borg.¹⁾ Ved dette Krat, paa Sletten, har efter Sagnet været holdt et Slag mellem Kongen i Ringgive og Kongen i Jellinge, hvor formodentlig den sidste har sejret; thi østen for Gadberg Bye efter Jellinge findes en Høj, kaldet „Sejers-høj“ og en Mose „Sejersmose“, hvor de sejrende Kæmper have samlet dem og oprejst deres Trophæer. De paa Marken mellem Tychhøjet og Gadberg paa en liden Omkreds værende Høje, 10 i Tallet, er sikkert Gravhøje, hvori de faldne Kæmper ere begravede; thi alle disse Høje ere opkastede af Menneskehænder.²⁾ I én af disse Høje blev ved Udgravning 1836 fundet nogle Smaating, en Naal, en Pincet, som bleve indsendte til Musæet.

Paa Byen Smidstrups Mark ere flere temmelig store Høje, hvoraf en har været Baunhøj: Haunsberg, store og lille *Toplandshøj*, i en toppet, kegleformet Spids, *Pintshøj*, hvor Ungdommen havde Samlingssted til Dans i Pintse, og denne Skik er først i de sidste Par Menneskealdre gaaet af Mode her i Egnen.

*Refstrup Hovedgaard*³⁾ har forhen været et Herresæde, men nu for en Del udparceleret; af omtrent 30 Tdr. Hartkorn høre 11 Tdr. under Gaarden. Jeg finder et Revers af 21de April 1722, udstædt af Etatsraad og Hofjægermester J. C. Zepelin til Refstrup til Sognepræsten Søren Brun i Ringgive, hvorved hin lover og til-

¹⁾ »Tyk for Øjet« er den populære Forklaring af Navnet Tykhøjet, men den gjælder nok ikke. Tyk er det samme som Skov, og Tykhøjet Krat, som det i Almindelighed kaldes, ligger paa et Højdedrag, altsaa Skoven paa Højderne vil nok være den rette Udtydning af Navnet.

»Det gamle Taarn« kaldes i Almindelighed »Store Taarn«. Der har næppe nogensinde været en Borg. For nogle Aar siden er der rejst et Udsigtstaarn, hvorfra der haves en vid Udsigt, navnlig mod Øst og Syd.

H. K.

²⁾ Bønderne sige, at de ikke kunne holde deres Heste tøjrede imellem disse Høje om Natten.

³⁾ Om Hovedgaarden Refstrup, se Vejle Amts Aarbøger 1911, Pag. 1—50.

H. K.

sikrer denne Udvisning af Skoven og Græsning til 4 Bæster. En smuk lille Skov ved Refstrup og noget mindre Skov til Smidstrup og Gadberg er Levning af den store Skov, som efter alle Tegn at dømme, har strakt sig gennem Gadberg, Linneballe og Ringgive Sogne i den længst forsvundne Oldtid. Den nuværende Skov er mest Bøg, og Krattet ved Tychhøjet er Egepurrer. I den søndre Del af Krattet, som tilhører Engelsholm og er inddiget og fredet, have adskillige Træer fundet Fred, og Egepurrerne ere store. Jordbunden er temmelig sandet. Der er en Mærkværdighed ved Gadberg Sogns Beliggenhed, at Vandløbet her gaar mod Vesten, skjønt Afstanden fra Østkysten af Jylland kun er $2\frac{1}{2}$ Mil, saa løber Vandet over 11 Mil gennem Hedesletterne mod Vesterhavet herfra. Udsprungen af Rostrup Byes store Mose, danner en Bæk den østlige Grændse af Sagnet og bøjer derpaa mod Vest forbi Tofthøj, Refstrup, Smidstrup Marker og saa fremdeles som Pastoratets nordlige Grændse indtil Ringgive, hvor denne Bæk benævnes Aa, efter at have dreven Farre Mølle i Give Sogn.

Linneballe Sogn,

Tørrild Herred, Vejle Amt.

Angaaende *Navnet* bemærkes, at *Linneballe* eller *Lindeballe*, *Lindeby*, derives af, at her har været *Lindetræer* og en temmelig stor Skov, hvorfor Sognets Kirke og Kirkeby har dette Navn. Ikke ubetydelig Skov med Hensyn til Udstrækning, men for det meste smaa Træer, findes endnu. Formodentlig har denne Skov, omtrent en Mil lang og en halv Mil bred, været sammenhængende med Gadberg Sogns og navnlig Refstrup Hovedgaards Skov, som ligger Østen for, og danner en Overgang til de Skovpartier, som i ældre Tider

fandtes langs med Aaen i Ringgive Sogn, hvilket under dette Sogn er bemærket.

Ligesom Overgangen fra Skovegn til den magre Hedeegn ser man i Linneballe Sogn flere mod Vest skraanende Høje, og med Hensyn til Beliggenheden er dette Sogn af occuperet Terrain.

Navnene paa Sognets Steder og Byer tyde alle hen paa Skov, saaledes, foruden Linneballe By, *Nørskov* i den nordre Side af Sognet; *Aast*, *Aasen*, nedenfor en Bjergryg i den søndre Side af Sognet; nær herved *Brændgaard*, hvor man formodentlig har brændt Kul.¹⁾ Imellem *Aast* og *Brændgaard* findes tydelige Rudera af en Kirke²⁾, hvis Form er kjendelig og Grundmuren sees; man ser Choret, Skibet af Kirken og Kirkegaarden. Kirken, som har været liden, omtrent 20 à 30 Alen lang, formenes at være ødelagt i den svenske Krig 1658—59.³⁾ I Nabsognet *Give* har ogsaa været en Kirke i *Byen Farre*⁴⁾, ligeledes i *Vorbasse Sogn* i *Byen Fitting*,

1) Denne By skal en Gang være afbrændt, hvoraf Navnet de brændte Gaarde.

2) *Aast Kirke*. Den kaldes ellers i Almindelighed for *Amlund Kirke* — saaledes paa Generalstabens Kort — efter Gaarden *Amlund*, der ligger en Fjerdingvej vestligere, og som siges i gamle Dage at have været en Kongsgaard. I »*Ribe Oldemor*« — et gammelt Manuscript, der bl. a. indeholder en Fortegnelse over Kirkerne i *Ribe Stift* mellem Aarene 1330 og 1348 — kaldes den dog *Kirken* i »*Orst*«. Ruinen har jeg ladet udgrave i Foraaret 1910 med Assistance fra Nationalmuseet. Se herom *Vejle Amts Aarbøger* 1910, Pag. 157—92. Ruinen er fredet af Nationalmuseet. H. K.

3) Nej, den er gaaet til Grunde efter den sorte Død, idet den hører til de Kirker i »*Ribe Oldemor*«, som efter den sorte Død har faaet tilføjet Bemærkningen »desolata« (øde, forladt). H. K.

4) I *Ullerup* i *Give Sogn*.

Kirken i *Farre* findes ikke nævnt i »*Ribe Oldemor*«. Den maa være gaaet til Grunde, før Kirkelisten dersteds er affattet. Men at den har existeret, har der været synlige Vidnesbyrd om indtil denne Dag. De sidste Fundamentsten blev — ret træffende — taget i Brug til Opførelsen af *Farre Missionshus*.

Ullerup Kirke nævnes i »*Ribe Oldemor*«, men den hører ikke til de Kirker, der senere har faaet tilføjet Betegnelsen »desolata«. Den er altsaa ikke gaaet til Grunde efter den sorte Død. Rimeligvis er den først bleven nedlagt efter Reformationen. 1638 laa den i Ruin. I Præsteindberetningen til *Ole Worm* af nævnte Aar staar der nemlig: »*Norden fra Gyffue kirke*

hvoraf ses Rudera. I Linneballe Sogn er endelig nogle Gaarde, (Gjødshøl¹⁾) kaldet, det er Gjødshbye og *Ame-lund*, Ams Lund, beliggende i den vestre Ende af Linneballe Skov. Linneballe Kirke er 1738 prydet med en ny Altertavle af Gerhard Hansen de Lichtenberg og Frue Bodil Hofgaard til Engelsholm, ligesom denne Mand har bygget Taarnene ved Bredsten og Nørup Kirker, samt prydet med Malerier Randbøl og Grene Sognekirker. Disse nævnte Kirker ligge alle paa et Strøg og have formodentligen hørt til Engelsholms Gods. Paa Altertavlen i Linneballe Kirke staar følgende Indskrift:

Pryd naadig, Himlens Gud! Hr. Lichtenberg med Ære,
Som prydet har dit Huus; Hans hele Slægt lad være
antegnet i din Haand og stedse staae i Flor
Indtil de kaldes bort til søde Englechor!

August 1738.

Johan Geertsen Londemann,
Sognets Præst.

Skoven her bestaar mest af Bøgetræer og ubetydelige Ege, en Del smaa Birkebuske, der levere Ris til Koste, smaa Rønnetræer vokse op i Ly af de andre Træer og ved at fredes kunne enkelte Partier her blive smukke, da Terrainet er gunstigt for Skovvegetationen. Men dels ere de fleste større Træer fældede, dels store Strækninger indtagne til Dyrkning med Ploven, efterat Træbullene og Rødderne ere opryddede, hvorved Skoven, som tilhører Sognemændene, Aar for Aar aftager.

I Skoven, nær Kirkevejen imellem Linneballe og

---

ligger en liden by, heder Ullerup, hvor findis et stykke froimur aff en liden kirkeside och grauerne kiendes endnu.«

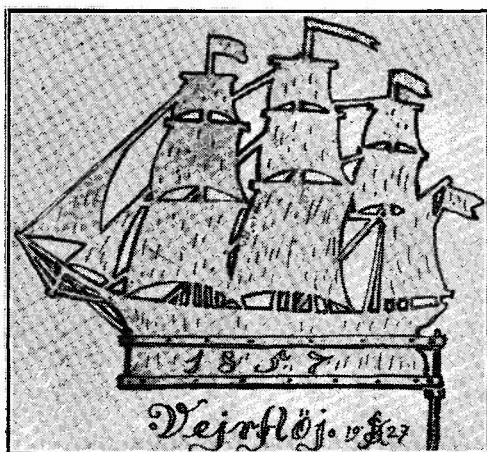
Ullerup Kirkeruin blev udgravet i Oktober 1921 under min Ledelse ved Hjælp af Folk paa Stedet, der interesserede sig for Sagen. Se herom Samlinger til Jydsk Historie og Topografi, 1923, Pag. 282—84. H. K.

¹⁾ Endelsen høl — hølling er By.

Gjødsebøl, er en Bakke og en Fordybning ved Siden af, hvor man siger, en Brud er druknet ved at vælte med Vognen, da Brudeskaren kørte fra Linneballe Kirke, hvorfor dette Sted endnu kaldes „*Brudpyt*“.

Gamle Mænd fortæller, at der har været Ulve i Linneballe Skov for 60 Aar siden, og paa enkelte Steder findes endnu Fordybninger i Jorden, hvor der har været Ulvegrave for at fange disse Dyr.

Vejrflojen.

HANDELSPLADSEN SNAPTUN

EN SKILDNING

VED

SØREN KNUDSEN, GLUD

Omtrent midt imellem det ret ejendommelige, mellem høje Banker dybt indskaarne „Glud Haab“ (el. Hav) — der danner en grel Modsætning til det lidt vesten for, i Fjorden langt udskydende, „Borre“ (el. Borg) — og de, mod det salte Kattegat vendende, stejle Skrænter ved Østrup Strand, ligger Handelspladsen med det mærkelige, lidt norsk klingende Navn: Snaptun. —

Af de østjydske Fjorde er Horsens Fjord den mest uregelmæssige, og det endda baade over og under Vandet. Her findes noget af alt: Grunde og Stenrev, Flakke og dybe Render, Halvøer, Øer og Holme, — baade lave og høje. — Farvandet er af saa vidt forskellig Bredde, at man enkelte Steder kan næsten spytte iland til begge Sider, og andre Steder er

der milelangt fra Bred til Bred. — Kysten byder paa mørke Granskove, lyse, svulmende Løvslove, side Enge, nøgne Sandagre, frodige Marker, høje Lyngbanker, jævnt Sletteland og ensomme, stejle og spidse Smaabjerger — endda klods ud til Vandet eller i dette. — Og for at tage et Par menneskelige Frembringelser med: Gamle Fæstningsværker og smilende, hvide Villabygninger. — Det er ikke saa lidt! — Og den fremmede Skipper har nok at passe paa: Under Vandet er lumske Grunde med klippestore Sten, og over det er Kastevinde fra de skovbevoksede Højdedrag. —

Ved Indsejlingen til alle disse „Herligheder“ ligger paa sydlige Bred en imponerende Bygning, der godt kan lede Tanken hen paa en Middelaldersborg. Graa og massiv, opført af vældige Kampesten og røde Mursten, flere Etager høj, med et rønt Tag, spidse Gavle med „Tinder“ og prydet med en af de lifligste Vejrfloje i Danmarks Rige: En stolt Fregat for fulde Sejl. — *Det er Snaptun Pakhus!*

— Ved Glud og dens „Hav“ er der i Tidens Løb afdækket en Vrimmel af Fyrsteder og Bopladser fra Oldtidens folkens Færden her. De ret høje, men smukt afrundede Banker ved begge Sider har indbudt til Bosted, og hvad enten man valgte at bo paa den ene eller den anden Side af den dengang sejlbare Sænkning, saa var man paa „Solsiden“ i det mindste den halve Dag.

Den jævnt mod Fjorden skraanende Højslette østen for, — de nuværende Nørby og Østrup Marker, — der ender ved Stranden med „Sojkæret“, har sikkert været bevokset med Skov overalt, om end maaske lidt forkrøblet. — Et Marknavn: „Bjønballen“, der er bevaret til Nutiden, lader formode, at den har været Bosted for Bamser med Familie; og et uomstødeligt Bevis herfor danner et Pragteksemplar af en Bjørnehugtand,

som er funden ved „det store Batteri“ og nu anbragt i Glud Museum.

Markerne mellem de her sidst nævnte Steder er magre, sandede og har sikkert engang været fyldt med store Sten. Disse er efterhaanden opsamlede og sidder nu i de mange her beliggende Kampestenshuse og Gaarde. I de sidstnævnte er i flere Tilfælde endog Stuehuset bygget af dette Materiale. — Intet af disse Huse er dog mere end $\frac{3}{4}$ Aarhundrede gammelt; her var eensomt og tyndt befolket tæt op til Nutiden.

Navnet Snaptun er, trods sin nye Oprindelse, allerede en uløselig Gaade, vistnok ingen kan gøre Rede for, hvorledes det er fremkommet. Et Sagn derom siger, at en stor Tjørn (som paa Stedsmaalet hedder „Tuun“), skulde passeres (eller fra Søen holdes overet med en anden Genstand), saa var man snart ved Stedet, hvor der kunde faas Snaps! Hvor meget eller hvor lidt dette har med Virkeligheden at gøre, er ikke let at bestemme. Paa det af Warberg i 1787 udarbejdede Amtskort findes Navnet ikke, og har altsaa næppe eksisteret dengang, i modsat Fald er det sikkert bleven betragtet som et simpelt Almuesudtryk og uværdig til at optages paa Kortet.

Stedet har forøvrigt haft strategisk Betydning, idet det ligger i umiddelbar Nærhed af en meget gammel Skanse, det saakaldte „Lille Batteri“, der skal stamme fra 1500erne; en Vej fra gml. Tid fører i næsten lige Linie fra Østrup til den. I Skoven til Tønballegaard ligger „Svenskeskansen“, som er anlagt i Aaret 1658, og lige under denne ud mod det salte Kattegat ligger det saakaldte „Store Batteri“, en smuk 5-straalt Bastion fra Kaper-Tiden (under Napoleonskrigene). — Paa disse gamle Skanser gik endnu i de ældste nulevendes Tid Vagtmandskab. Som „Overbefalings-

mand for denne „Kystmilits“ var bl. a. den velbega-vede og dygtige Mand, Skomager og Selvejergaardmand, Joh. Richardt Schrøder i Klejs, ansat (meddelt af hans nulevende Søn, fhv. Skibsbygmester Chr. Schrøder i Horsens, 90 Aar gl., som i mange Aar opbevarede Faderens lange Sabel med Løve-Hovede og et Messingskilt med Horsens Byvaaben).

Ved Snaptun var fra gammel Tid Færgested til den nærliggende lille Kongeø, Hjarnø, der efter min Mening godt kan kaldes Øen med de raske, firskaarne Mænd (fra Arildstid ypperlige Søfolk) og med de velvoksne og kønne Kvinder. Og jeg forstaar ikke, at Kong Hjarne maatte til Alrø for at finde sig en Kone; men maaske var Hjarnømøerne alle optagne netop paa dette Tidspunkt! — Der lever endnu sære Sagn paa Øen om, hvorledes Pesten (baade den sorte Død og Kvægpest) under uhyggelige Omstændigheder blev færget til Øen fra Snaptun.

Det almindeligste Færgested fra denne Side af Fjorden til Alrø var i ældre Tid Borre.

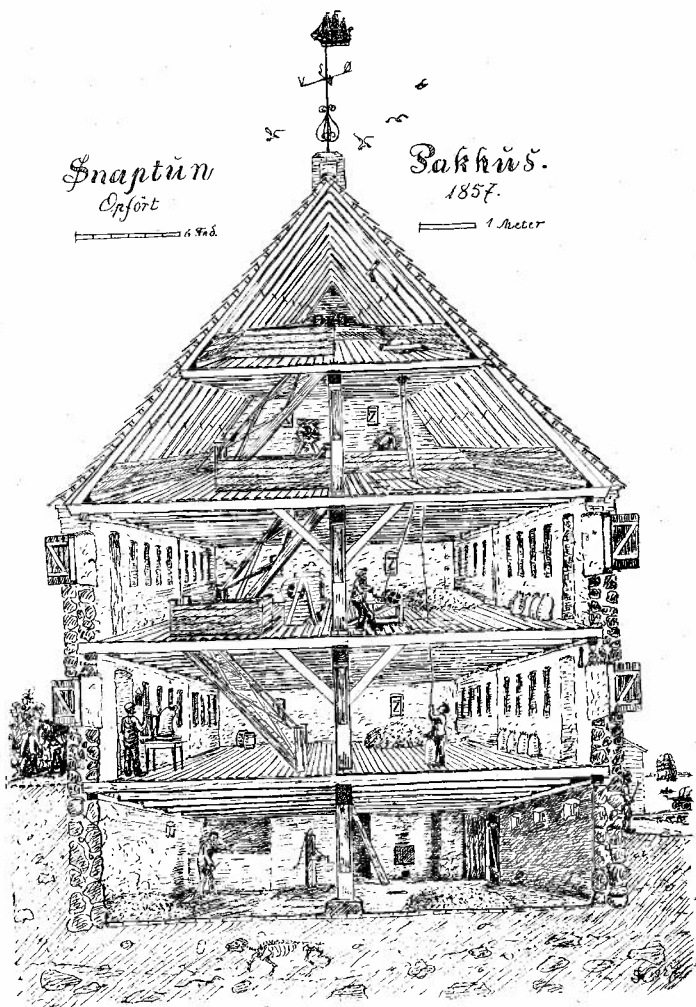
Det bør maaske her erindres, at Kong Kristian X besøgte Hjarnø d. 29. Juli 1922 og blev selvfølgelig modtaget med Begejstring. Gamle Jørgen Juul, nu 78 Aar gammel, der er Sømand og Orlogsgast fra sin Ungdomstid og kgl. Bestillingsmand, „Postfører“ gennem hele sin Manddomstid (43 Aar), bød Kongen Velkommen som den eneste Konge, der siden Kong Hjarnes Dage har betraadt Øen. Kongen tog derpaa over Sundet og besaa med megen Interesse og under Kbmd. Petersens Vejledning det gamle Pakhus fra Ende til anden, fra øverst til nederst.

*

*

*

Forhen var der en Mængde Søfolk paa Øerne i Fjorden, forresten ogsaa paa Kysterne. Paa Hjarnø var

Tværsnit af Pakhuset.

næsten alle Mænd „befarne“, alle kom til Orlogs, thi „søvante“ var de uden Undtagelse, men, som om de paa en beskeden Maade vilde præcisere deres Øs Lidenhed, nøjedes de med at være menige Matroser (men efterspurgte var de nok). En saadan typisk Hjarnømatros er gamle Ole Hansen (85 Aar), Veteran fra 64, Dannebrogsmænd og Æresmedlem af Marineforeningen. Alrø derimod kan tælle nogle Skippere og Styrmande blandt deres Søfolk (altsaa eksaminerede Navigatorer). Eksp.: Jørgen (Rask) Rasmussen og hans to Sønner, Rasmus og J. Carl Jørgensen (sidste endnu i Live), endvidere hans Svigersøn Peter Christensen. Hertil kommer endnu gamle „Ras Pjesen“, for at tale Alrøisk, samt hans Søn Peter Rasmussen, født 1828, død 1909, i mange Aar Styrmand og Reserveskibsfører fra Horsens. (Meddelt af hans Søn, mangeaarig Sogne- raadsformand paa Alrø, R. P. Rasmussen).

Paa Endelave, den største af de tre Øer, var der en Mængde Navigatorer. — Jeg glemmer aldrig et Uheld jeg havde engang ved at spørge „Gamle Christiansen“ der, om han havde været Sømand — den lille Mand paa 93 Aar rettede sig i fuld Højde og sagde: Jeg har været Skibsfører i 42 Aar. Jeg tog til Hatten! Jeg selv naaede kun til Letmatros. —

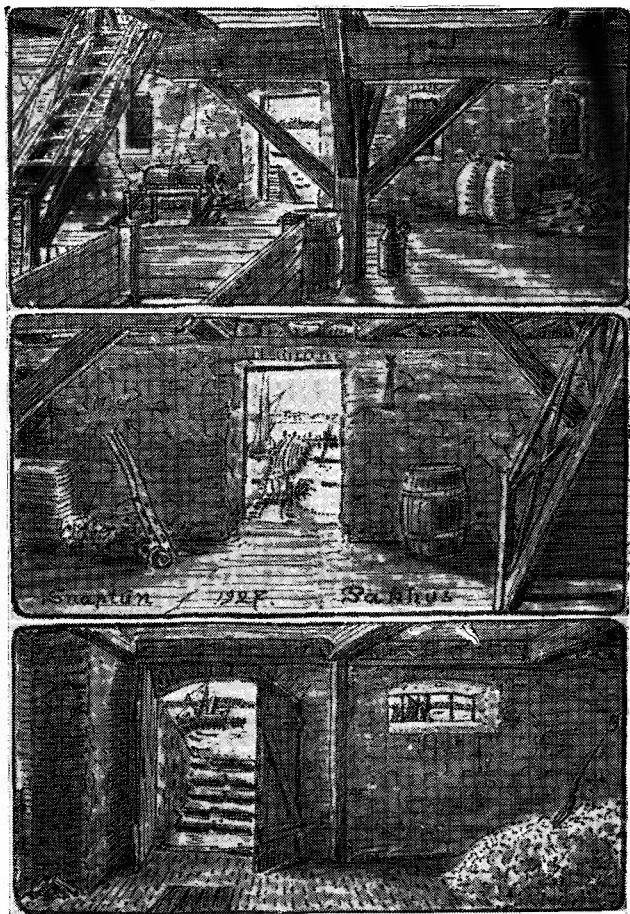
Det for ca. 20 Aar siden nedbrudte Husmandssted, hvor den gamle ansete Færgemand og Lods Kristian Borg boede, var efter Sigende det først opførte Hus paa de nævnte Marker. Hans Dattersøn, Fisker Kristian Petersen (Borg), som bor lige ved Pakhuset og er af nøjagtig samme Alder som det ældste Stykke af dette, 70 Aar, mener dog, at det for en Del Aar siden nedbrændte Hus, som Roersbetjent Schellerup i mange Aar beboede, var af lignende Alder; begge disse Steder havde Murværker af Kampesten med Tang

imellem (!), udrappede med Lér og kalkede. — Eftersom vi nærmer os Nutiden, er Husene selvsagt bedre byggede; af de i 70erne opførte er endog nogle byggede af smukke kvaderhugne Sten (Svend Frederiksens f. Eks.), og Kampestensbyggeriet her kulminerer i den lille fine Herregaard „Tønballegaard“, opført 1887—88, hvor den ypperlige Stenhugger Hans Simonson fra Glud gjorde smaa Underværker i Soklen til Hovedbygningen og den uhyre Kampestenslade. (Hører under Jensgaard, der paa 3die Aarhundrede ejes af Slægten Glud).

Ind mellem de Tusinder af Funker og Gnister fra de gamle haardhudede „Stensmede“s tunge Hamre ses, som et lysende Værk, det vældige Pakhus ved den nære Handelsplads, „Snaptun“. Opført ad flere Gange, først med et Stykke, 64 Fod langt, i Aaret 1856—57, forlænget med 32 Fod, vistnok i 1863. Begge disse af Kampestensmure, 12 à 13 Fod høje og i en Tykkelse henholdsvis 2 Fod og 1 Fod 8 Tom. (Jeg finder det rigtigst at opgive Dimensionerne i det gamle Tomemaal). Et tredje Stykke, 36 Fod i Længden, af Mursten, hvori nu er Beboelse og Butik, men som øjensynligt har været helt optagen til Pakhus og Butik, og menes opført i 1865. Disse tre Bygninger danner altsaa eet Hele, som tilsammen er 132 Fod langt.

Alle 3 Stykker er 32 Fod i Vidden og har 2 fulde Etager med Lofte paa Hanebjælker, hvorved de altsaa faar hele 4 Gulve over hverandre. — Under det sidstnævnte Stykke er en rummelig Kælder til Maltgøreri. Køllen til dette staar dog ind i det ældste Stykke Hus — det midterste.

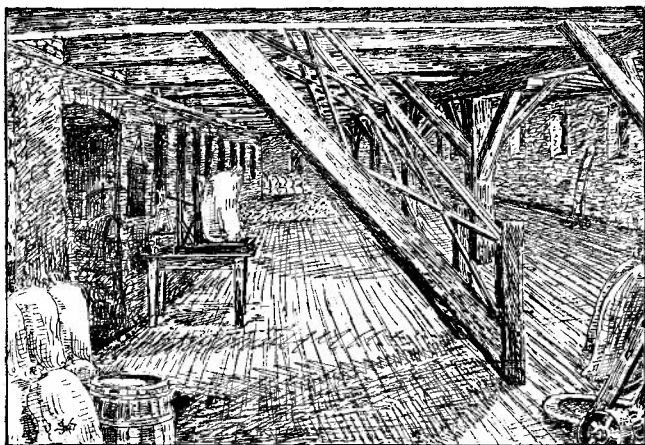
Naar man træder ind i det gamle Pakhus, fanges Synet straks af det kolossale Tømmerværk. Sandelig, her er ikke sparet paa Træ eller Arbejde! Men, ganske

Kælder, Gulv og 1. Loft, med Udsigt til Sundet.

vist, det vilde ogsaa være uklogt. — Angaaende det ældste Stykke af Huset vides der, hvem der har staaet for Tømmerarbejdet, nemlig den dygtige Tømrer Jens Thomsen paa Nørby Mark. (Hans smukke haandsmedede Gravkors staar endnu paa en iøjnefaldende Plads

i Glud Kirkegaard). Hans Søn, Gdr. Thomas Jensen, Hjarnø, véd at fortælle derom. — J. Th. havde været Formand hos flere større Mestre og ledet Tømmerarbejdet ved de store, nu nedbrændte Lader i Herregaarden Aakjær. Et Brudstykke af hans Svendestykke, et meget kunstigt Gesimsstykke, forarbejdet i Tømmer, findes i Glud Museum. J. Th. har absolut været Ar-

Gulvet med Opgang til 1. Loft.

bejdet voksen, skønt han var af meget svagt Helbred og døde allerede i 1863, kun 44 Aar gl. Dette Væv af Bjælker, „Dragere“ med „Puder“ (fortandede, som dem der tales om i Fritz Reuters Roman: Landmandsliv!), Stolper og „Stræbere“ paa langs og tværs. Dette Mylder af Tømmer i Forening med de tykke, noget ujævne Mure, med de dybe, smalle Lemlysninger, ligesom taler et eget Sprog og skaber en særegen Stemning, maaske lidt dyster og skummel, men Minderne bor i hver en Krogl! — Hvem der har udført Murerarbejdet, vides derimod ikke. Den omved 1863 opførte

Forlængelse har som nævnt ikke slet saa tyk en Mur, tillige er Tømmeret ogsaa af lidt mindre Dimensioner, og skønt det er udført med mere Akkuratesse, har det vist sig at være knapt saa stærkt til at bære de Tusinder af Korntønder, der til Tider har været til Huse her. Angaaende det af Mursten opførte Stykke kender man Murmesterens Navn, og Grunden er den, at det huskes, at han omkom ved Drukning paa Vejen hjemad til Horsens.

Flere Personer har vidst at fortælle, at en Murermester Mohr druknede i Fjorden paa Hjemvejen til Horsens, da han var færdig med at arbejde ved Snaptun Pakhus. Ingen kunde dog angive Aarstal eller nærmere Enkeltheder. Ved at henvende mig til hans Søn, Murermester Chr. Mohr, Horsens, der nu er nær ved Støvets Aar, fik jeg beredvillig følgende Oplysninger:

„Jeg er født d. 23. Okt. 1860 og var meget svagelig i min Barndomstid, jeg var kun 5 Aar gammel, da min Fader, der ogsaa hed Chr. Mohr, omkom, hvilket skete den 23. Nov. 1865. Vejret var stormende, men han vilde gerne hjem, bl. a. for at se, hvorledes jeg havde det. Han prajede en Sandbaad, som kom ude fra Kirkholmbugten forbi Snaptun; men Skipperen undslog sig for at tage nogen Passager med, da hans Baad var lastet meget haardt. En næste gik det akkurat ligesaa med. Først den tredie gik ind paa at tage ham med, om end ugerne p. Gr. af Vejret. Ogsaa denne Baad var haardt lastet med Sand. Skipperen kaldtes alm. Boller-Mads, fordi han havde været Fisker paa Boller, og hed Mads.

Arbejdet paa Pakhuset var endnu ikke helt færdigt; en ældre Murersvend, Vilh. Sørensen og een mere var ifærd med at lægge Tagstenene paa, og fra deres Plads

kunde de følge Fader og Boller-Mads med Øjnene. Far-ten var meget vovelig, man saa tydeligt fra Snaptun, at de ombordværende øste Vand ud af Baaden, og pludselig blev den borte. Det greb alle dybt, og ingen havde Lyst til at bringe os den forfærdelige Tidende. En Murerlærling, som vi havde, var beskæftiget her inde i Byen, han blev sendt hen for at meddele os, hvad der var sket, men han kunde kun sige: „Er Mester kommen hjem? Er Mester kommen hjem?“ idet han fortvivlet drejede paa sin Kasket. — Der gik fire Dage hen, før vi fik det rigtig at vide. Det var forfærdeligt for os! Vi var 5 smaa Søskende. Nogle af Byens gode Velhavere, som Etatsraad Holst, Stallknecht, Levy m. fl. tegnede sig for et aarligt Bidrag paa 10 el. 20 Rdl. til min Moder, men de fleste af disse Bidrag gik snart fra os, idet nogle af disse Mænd mistede deres Velstand, andre døde, og atter andre blev ligegyldige for Sagen. —

Byens Raad havde udlovet en Belønning paa 60 Rigsdaler til den, der kunde finde Faders Lig. Boller-Mads blev funden 6 Uger efter Ulykken, men Faders først 3 Mdr. efter denne. Det var ved Gyllingenæs, og Finderen var en Fisker paa Stedet, han viste sin Ædelmodighed ved at overlade Findelønnen til min Moder. Glæden over at have fundet Liget, skønt det var ganske indhyllet i Tang og næsten ukendeligt, var ham nok.

Min Fader var en ypperlig Svømmer, men med det tykke Vintertøj paa samt store Støvler, havde han altsaa ikke kunnet klare sig fra den tungtlastede Sandbaad, der jo er sunket som Bly og suget de ombord værende med i Dybet.“

— Saaledes lyder den triste Beretning, der bringer Tildragelsens bitre Alvor ind paa Livet af os og tegner et Billede af Tidsaanden og Forholdene dengang.

*

*

*

Det danske Landbrug er til de fleste Tider gaaet ud paa at producere Kvæg til Slagtning, af hvilke mange blev eksporterede. (Stude til Tyskland f. Eks.). Efter Napoleonskrigene faldt Kornpriserne, og dette indbød jo ikke Bønderne til at slaa ind paa Kornavl i større Stil. Efterhaanden blev England dog en stedse bedre Køber til det danske Korn, p. Gr. af det stærke Op-sving i Industrien, der medførte, at de engelske Jord-drotter ikke kunde faa den fornødne Arbejkskraft til Kornavlingen, tillige gjorde den stærke Tilvækst af Befolkningen i England det nødvendigt at indføre Fødevarer i Mængder. Dette medførte, at Kornpriserne steg her i Landet, og ved Aaret 1850 begyndte derfor mange velhavende og driftige Købmænd at opføre store Pakhuse ved Kysterne. I Aaret 1854 opførtes saaledes det anseelige Pakhus ved Amstrup Strand, Nord for Fjorden, i det med Landbrug særlig fremme-lige Hads Herred. Det var de to Aarhusgrosserere Philip Heinrich Ree og Hans Chr. Lisberg. Dette Pak-hus, der nu i en Aarrække har været anvendt til Som-merrestauration med stor Dansesal, er opført ad een Gang, 100 Fod i Længden, 32 Fod vid og 11 Fod høj i 2 Etager, hvoraf den underste har Mure af Kampe-sten, 2 Fod tykke, og det øverste er af gule Flensborg-mursten, $1\frac{1}{2}$ Sten = 1 Fod tyk, sammenbygget med dette er et Hus til Butik og Beboelse, 75 Fod langt og 21 Fod vidt, i een Etage.

Dette Sted har dog altid været hæmmet noget af Be-sejlingsvanskeligheder, desuagtet var Udskebningen derfra vistnok til Tider endog større end ved Snaptun. Dog viser en gammel Regnskabsbog, at Snaptun aftog store Mængder Korn fra Amstrup Pakhus.

Om selve det første Tilløb til Købmandshandel ved Snaptun hersker der ogsaa lidt Uklarhed; det er

som Fortidstaager har været særlig slem til at lægge sig paa dette Sted. — — Er det mon paa Grund af „Bjørnenes“ Grasseren?

Det af den gamle ansete, nys afdøde Fisker Rasmus Andersen (født paa Alrø) i mange Aar beboede Hus skal have været opført med Handelsvirksomhed for Øje. Det ligger netop indfor den almindelige Ankerplads og nær ved Tønballegaards vældige Teglggrav, i

hvilken et betydeligt Teglværk forhen havde Plads, og netop syd for denne igen ligger den idylliske lille Skov „Elledalen“.

Men først da den rette Plads for Storhandel var funden, og de rette Forhold og Personer var til Stede, udfoldedes Sagen kraftig og stærk.

* * *

Det er værd at bemærke, at trods den Soliditet, hvorved Pakhuset er opført, har det dog til Tider givet efter for den uhyre Vægt af Kornmængderne. Ifølge min Faders Notitser paa Bjælkerne er der i 1886 indsat

en Hjælpstøtte paa 1ste Loft, og i 1894 ligesaa i Gulv-Etagen. En Drager var ifærd med at knække. Endvidere i 1917, da Pakhuset under Rationeringen gjorde Tjeneste som Kornlager for Staten, gav een af de sværeste Stolper efter og en ny maatte indsættes. Nu om Tider haves gode „Dunkrafte“ af Jern, men forhen havdes blot „Tømmerskruer“ af Træ. Min Fader var stolt af, at han ejede et Sæt saadanne. Styrmand Laurits Hansen, Horsens, har fortalt mig, at han engang som Lærling hos Købmanden i Snaptun (Scheelund), hjalp min Fader med at rette et Loft, som var sunket, og de havde da det Uheld, at Skruerne væltede og fløj med frygtelig Kraft langt hen ad Gulvet. Heldigvis blev ingen ramt, og Loftet holdt, skønt det gav et slemt Brag. Uheldet manede altsaa blot til mere Omhu med Opstillingen.

* * *

Den nuværende Købmand i og siden 1923 Ejer af Snaptun Købmandsforretning og det imponerende Pakhus, Hr. N. P. Petersen, der er absolut Ekspert i sit Fag, og ubestridelig den rette Mand paa Pladsen, har Ordet:

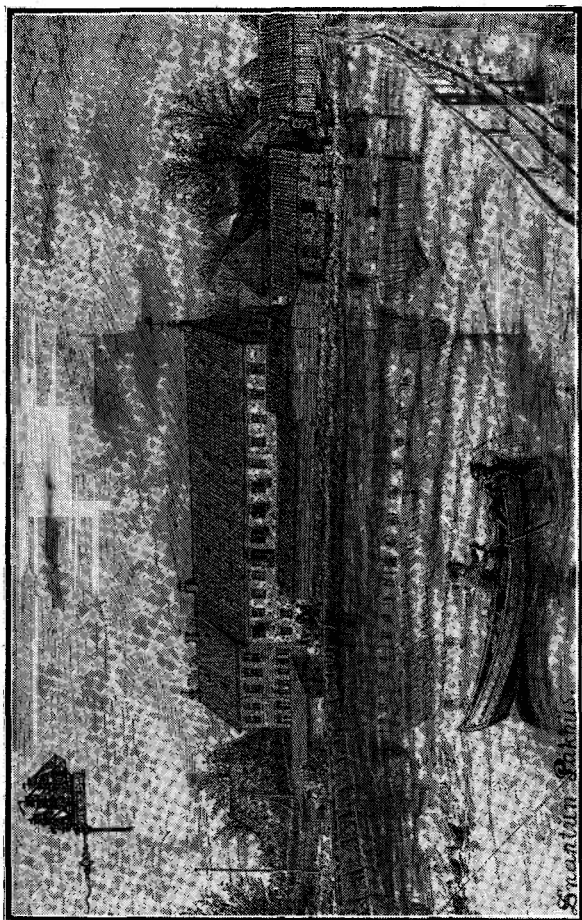
„Naar man ad Søvejen sydfra gennem Lillebælt har rundet „Ashoved“ og tilbagelagt Asvig, eller nordfra forbi Gyllingenæs og kommer over „Skomagergrund“, naar til den gamle Skanse fra „Kaperkrigen“, der ligger ved Indsejlingen til Hjarnø Sund, er der en Bygning, som straks fanger Øjet, og man tror næsten at se en af vort Lands gamle Herregaarde, opført i Kampesten. — Dette er Snaptun Pakhus! — Er det efter en hel Nats frygtelig Søsyege ombord i Københavnerdampere, synes man uvilkaarlig, at det ligger saa lunt og fredeligt gemt, uberørt af de urolige Elementer. — Dog, det er kun udefra, det ser saa idyllisk ud, det

ligger i Virkeligheden barskt blottet for Vejret, og ved Jævn døgnstiden tuder og bryder Stormene her saa voldsomt som noget Steds, men mod de tykke Kampestensmure har de hidtil maattet melde Pas.

Her, paa Grænsen mellem det urolige Kattegat og den idyllisk smilende Horsens Fjord har mangan en Skude halset ind, fundet den sikre Ankerplads i „Tønballekrog“, faaet Provianten suppleret i den gamle Købmandsforretning og samtidig afsendt Brev til Mutter og Ungerne derhjemme. Her kunde raades Bod paa de Vunder, det vrede Hav havde slaæet. Her var Ly og Lise for baade Mennesker og livløse Ting.

Hvilken travl Virksomhed har her ikke været i det Spand af 70 Aar, der er gleden i Tidens endeløse Hav, siden de stærke Mure rejstes ? — Ja, ved at se paa Kongerækken synes man, at 70 Aar er saa lidt, og dog har dette sidst forløbne Tidsrum bragt en Forandring for de gamle Pakhuse ved Kysterne, som faa eller ingen havde troet mulig. — Jeg har set dem omdannet til helt andre Ting end hvad de var bestemte til: Afholds-hotel, Sommerpensionat el. a. — Det er sært at tænke paa, at der hvor Pakhuskarlene kastede Kornet og maalte det ud i Tønder, der sover nu Grosserer Per, Professor Poul, Fru Dit og Frøken Dat for at udhvile sig og faa Lindring for Synderne i det overdaadige Selskabsliv. — — Hvad mon de kostbare Mejeribygninger, der opføres nu om Dage, vil ende som? — Bilfabriker, Sanatorier og Gud véd hvad! —

Snaptun Pakhus har dog uafbrudt siden 1857 kunnet hævde sin Købmandsbestemmelse. — Grunden er dens glimrende Beliggenhed med „Opland“ baade til Lands og til Vands. Det fede Bjerre Herred i Ryggen og Øerne Hjarnø, Alrø og Endelave i Havet har fra første Færd været dets Omraade, og er det den Dag i

Snaptun Pakhus set fra Søen.

Dag. Hertil kommer de ualmindelig gode Besejlingsforhold, med saa dybt Vand ved Skibsbroen, at de største Skibe endnu kan lægge ind ved Brohovedet eller ganske nær til, fordi Dybden tiltager hurtigt i det indtil 10 Favne dybe Sund mellem Fastlandet og Hjarnø. — Mellem de to udskydende Grunde: „Hundshage“ og „Hestehage“ ligger det tillige forholdsvis smult, selv naar der gaar vældige Kattegatsbølger under Paalandsstorm.

Forhen var Snaptun Poststed for de tre nævnte Øer, nu, da Dampperfarten er daglig, er den det kun i haarde Isvintre. — Da kan det travle Liv fra Fortiden med Morgenpostens Afhentning dukke frem igen. Og det er da ikke blot Posten, der skal hentes, men Varer og Livsfornødenheder af alle Arter. — Ved slige Lejligheder bliver Snaptun et andet „Knudshoved“, og Købmanden maa have Forstand paa og Lager af Varer, der passer baade for Skipper og Bonde.“

*

*

*

Om Købmandsforretningens Start kendes følgende Enkeltheder:

Ved Glud-Hjarnøes Sogneforstanderskabs Møde den 16. Jan. 1856 forelaa: „Et Andragende til Ministeriet fra Fuldmægtig hos Branddirecteuren, Werner Binderup, som ansøger om Bevilling til ved Snaptun at etablere en Kornhandel i Forbindelse med Udsalg af Høkervarer, Kaffe, Sukker, Brændevin, Salt og Tjære.“ — Forstanderskabet vedtog herpaa at afgive følgende Erklæring:

„Forstanderskabet erkender, at det for Glud og Hjarnø — vel ogsaa for andre nærliggende Sogne — vil være gavnligt, at et Etablissement for Handel med Korn og de andre i Andragendet nævnte Varer oprettes

paa det nævnte Sted, de sidste ogsaa med Hensyn paa, at en Kornhandel for sig alene ikke kan formodes her at bestaa. Betænker vi herved ogsaa Fordelen af den kortere og bedre Vej til Kornets Transport, vel ogsaa ofte bedre Priser, end i Horsens, som nu er det eneste Sted for denne Egns Handel. — Forstanderskabet tillader sig derfor at anbefale Andragendet. — Men, da det ikke kender, hvorvidt Supplicanten kan disponere over den til Planens Realisering fornødne Capital, og da i modsat Fald en Bevilling for ham vilde være en Forhindring for enhver Anden i at anlægge et lignende Etablissement, tillader man sig tillige at indstille, at Bevillingen meddeles ham paa den Betingelse, at den taber sin Gyldighed, dersom de til Kornhandelen fornødne Bygninger ikke er opførte inden en vis Tid, saasom 1 eller 2 Aar.“

Den 18de Juli 1856 ansøger Købmand Greibe i Horsens om Bevilling til *ved Hjarnøsund* at etablere en Kornhandel m. v. Han faar ganske lignende Anbefaling fra Sogneforstanderskabet, med Tilføjelse af, at ogsaa Øerne vil have Gavn deraf.

Det ses ikke heraf, hvorvidt der er nogen Forbindelse mellem de to nævnte Herrer, eller om nogen af dem har paabegyndt Opførelsen af et Pakhus el. lign.

Stuehuset i Gaarden er maaske opført i den Tid — maaske er det dog Huset, som nys afdøde Fisker Rasmus Andersen i mange Aar har ejet, som er opført af een af de nævnte Herrer. Det er efter Sigende bleven bygget med Handel for Øje. Det laa altsaa godt for Teglværksfolkene, Søfolkene, som ankrede i Tønballekrog, samt for Beboerne paa Hjarnø.

Et af de Led, der alle Dage bandt Hjarnø til Snaptun, var Sognepræstens Overfart til og fra Øen. — I Sogneforstanderskabets Protokol fra 1856 er omtalt en

Strid om Hjarnøboernes Forpligtelser overfor Præsten. Protokollen er ført af selve Provst Plesner, der var Formand for Sogneraadet i mangfoldige Aar, og det er jo næsten givet forud, at han fik sin Vilje. Beboerne forpligtedes til at holde en Baad i god Stand, med 2 eller 4 Roerkarle, en ordentlig Stenbro til Landgang og et Køretøj til at befordre Præsten med, naar han vilde i Besøg paa Øen. — Han frafaldt dog Kravet om Vognbefordring for de ca. 100 Skridt fra Stranden til Kirken. — Endnu ses i Brinken syd for Pakhuset en indgravet Slugt, her stod i gammel Tid Præstens egne Heste i Ly, mens han var paa Hjarnø. Senere fik de Plads i Pakhusets Stald.

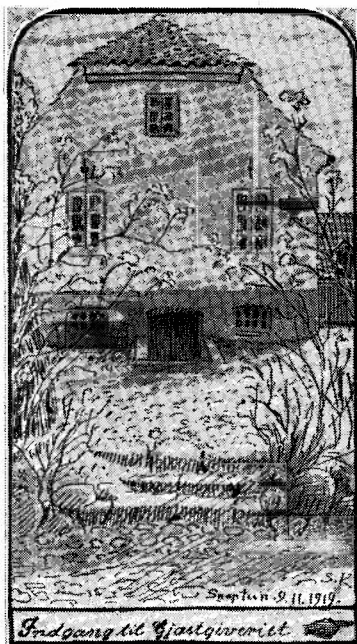
Ved Sogneforstanderskabets Møde d. 3. Marts 1857 var indkommet „Et Andragende fra Købmand Lauritzen i Horsens, som eier Pakhuset ved Hjarnø Sund med den dertil hørende Jordlod og øvrige Bygninger, om Bevilling til paa denne Ejendom at anlægge og drive et Damp-Brænderie, for hvilket han begierer Forstanderskabets Anbefaling.“ — Forstanderskabet fandt, at forsaavidt et saadant Anlæg sandsynligvis kunde bidrage til den for Pastoratet vigtige, nylig oprettede, Kornhandels Bestaaen, da var gyldig Grund til at anbefale det, og overdrog Ekspeditionen heraf til Formanden.

— Heraf ses, at Pakhuset var opført allerede i 1856. Man kunde jo ikke bygge det i en Vinter.

— Det er morsomt at se, at Provsten et Øjeblik falder ud af Rollen, idet han ganske mod Sædvane bruger Betegnelsen: Pastoratet, og Brændevinen vilde dog tilmed næppe gavne hans Præstevirksomhed. — Jeg gaar ud fra, at det var et Brændevinsbrænderi, der var projekteret. — Ingen veed deraf, at et saadant nogensinde har været til Huse der, hvorimod Maltgørreri altid har

været dreven der og først for faa Aar siden ophørt at eksistere. Maltgøroeri var vistnok fri Næring. Brænderivirksomhed derimod strengt privileget, og den Mulighed ligger derfor nær, at Ministeriet har nægtet Bevillingen.

Ejendommens Matr. Nr. er 11b, heraf ses, at Marken er et frasolgt Stykke Jord, og Gaarden i Østrup, den er kommen af, er den, som gamle Niels Sørensen ejede, ham, der endnu til sin Død for en halv Snes Aar siden stadig gik med gamle Sølvknapper i sin Vest — noget, der vist fortjener at nævnes. Hans Formand var den „kloge Mand“, Rasmus Christensen. Han solgte Jorden til Kbmnd. Lauritzen, førend han selv havde frikøbt sin Gaard fra Jensgaard, hvorunder den var Fæste.

— Det var voveligt gjort, men det gik. — R. Chr. fik ogsaa Skyld for at forstaa mere end sit Fadervor. Forøvrigt var han en virkelig Fremskridtsmand. Hans store Bogskab fra 1840 staar nu i Glud Museum.

Den betydelige Købmandsgaard, der har et Tilligende af over 3 Tdr. Hartkorn, har tillige siden 1876 været Gæstgiveri og Kro og bestaar følgelig af mange

Huse af vidt forskellig Form og Størrelse. Det, som har Æren af at være Stuehus i Avlsgaarden og tillige Kro, er et meget langt een Etages Hus med stor Kælder under den østlige Ende, som vender mod Pakhuset. De ældste Personer i Egnen husker endnu, at der var Butik her, og at Indgangen til denne var ad en høj Trætrappe opover den endnu der værende Kælderhals. Huset er opført ad mindst to Gange, Kælderen har ikke været der fra første Færd — her er altsaa lidt Uklarhed over, hvor den første Butik har været, dog allenfals i Gavlen af dette Hus, om end ikke i den nuværende. Kælderen har altid hørt til Købmandshandelen. Her laa Tønderne med Brændevin, Rom, Eddike m. m. Den store Kælder under Pakhuset var jo ganske optagen til Maltgørieri.

*

*

*

— Det kan her være paa sin Plads at gøre opmærksom paa, at *Pakhuset* ligger i omtrent ret Syd—Nord med Enderne, og Skibsbroen gaar altsaa i omtrent østlig Retning ud fra Stranden. — Dette vil forbavse mange, endog af dem, der er godt kendt ved Snaptun; næsten alle er desorienteret paa dette Sted. — Grunden er vistnok den, at paa det inderste Stykke af Fjorden gaar Bredderne i omtrent Øst—Vest, og mange, især Landboere, tager sig ikke i Agt for, at Kystlinien danner ved Borres Knop en omtrent ret Vinkel.

Den første rigtige Købmand i Snaptun blev altsaa Lauritz Wilhelm Lauritzen; han var uddannet hos Pontoppidan i Hamborg og gift med en Søster til den senere Købmand i Amstrup, Chr. Leth. Lauritzen var en meget dannet og beleven Mand, med en Mængde Interesser og Forbindelser og havde som Følge deraf en meget stor Bekendtskabskreds. — Det sidste maaske

endda i saa høj Grad, at det gik lidt ud over de merkantile Arbejder. Men, alt godt vilde han, og afholdt var han. — Han havde Sæde i Glud-Hjarnø „Sogneforstanderskab“ som Viceformand i uafbrudt 12 Aar. Han søgte at fremme Bøndernes Kendskab til Smørproduktion, og han handlede ogsaa med Smør, hvilket dog vistnok bragte ham Tab.— Han solgte Snaptun i 1876 og flyttede til Odder, hvor han levede og virkede i mange Aar. — Den næste Købmand blev den ikke mindre afholdt Chr. Thorvald Scheelund, der stammede fra Norge. Han var dog ikke Ejer af Snaptun; den egentlige Ejer var vistnok Grosserer Meulengrath i Horsens, men Scheelund passede alt, som var det hans eget. Han var en eminent Mand, og der var almindelig Sorg ved hans Død, 1893. — Scheelund havde intet med Landbruget at gøre. Ved Lauritzens Bortrejse blev dette skilt fra og bortforpagtet til den dygtige J. P. Jensen, der tillige etablerede sig som Gæstgiver. Dette satte i Tidens Løb et stærkt Præg paa Snaptun, og Hundredtusinder af Mennesker fra Land og By har i Aarenes Løb haft Glæde af at besøge det smukke Haveanlæg, der stadig er gjort større. Ogsaa har mange Rejsende haft Nytte af at overnatte her, og altid var alt propert og pænt.

J. P. Jensen købte hele Etablissementet efter Scheelunds Død, og i nogle Aar var der flere forskellige Lejere af Købmandsafdelingen imellem som Hr. Jensen selv drev det. — Dette var ikke saa heldigt for Handelen, men da den dygtige Købmand Juulsen i 1899 kom til Pakhuset, blev der atter god Gænge. Hr. Juulsen var der i 10 Aar, til 1909, da han overtog en større Forretning i Horsens. — Siden da har den dygtige Købmand N. P. Petersen ledet den gamle Forretning og er siden 1923 Ejer af Pakhuset med Skibs-

broen og anden Tilbehør, medens Hr. Jensens Søn, Hans Jensen, siden Faderens Død i 1920 har fortsat i dennes Spor, og fremdeles ejer den Del af Etablissemmentet.

Dette er i korte Træk den gamle Handels- og Gæstgivergaards Historie.

— Efter at dette er ført i Pen, har jeg fra afdøde

Købmand Lauritzens Datter, Fru Ulla Pontoppidan i København, født i Horsens 1853, modtaget Oplysninger om, at Købmand Kragh i Horsens var den allerførste Ejer af Snaptun, og at alle de større nuværende Bygninger var opførte i 1867. — Dette er af ikke uvæsentlig Betydning. Fru Pontoppidans Oplysninger viser altsaa, at det er gaaet Slag i Slag med de tre Huses Opførelse. Forretningen har altsaa blomstret endog over Forventning. — Altsaa har ogsaa den af Mursten opførte Forlængelse (mod Syd) været bygget dengang. Den har, efter hvad Købmand Petersen ganske rigtig har paavist, oprindeligt været indrettet udelukkende til

Pakhus, og efterhaanden er flere Rum bleven indrettet og tagne i Brug til Kontor, Poststue, Beboelse o. s. v. — Denne Bygnings Tag gik indtil 1894 ganske i Flugt og Forlængelse med Pakhusets, øverste Stokværk var forsynede med Lemme og brugtes til Kornloft ligesom hele „1ste Loft“ i hint. For at faa Bjælkerne lettede og det hele indrettet til Beboelse for den lejende Købmand blev hele Taget nedtagen og Muren forhøjet; siden da har det altsaa skilt sig stærkere i Udseende fra Kampestensbygningerne.

Købmand Lauritzen huskes af de gamle i Egnen som en betydelig og behagelig Mand. — Tillad mig her at fremdrage et Træk.

Den raske og dygtige Tømrermester Peder Knudsen i Glud (min Fader), som havde været Korporal ved Ingeniørerne i 64-Krigen, kom sidst i Tredserne til at udføre Arbejdet for Lauritzen. Da han første Gang skulde have Dagløn hos Købmanden, spurgte denne om, hvad han var skyldig. P. Knudsen svarede: „Ja, vi plejer jo at faa 3 Mark om Dagen“. — „Det er“ — saa satte L. en lille Trumf paa — „for lidt! — De skal have 4 Mark om Dagen, men saa skal De tage ligesaa hos Bønderne“. — Jeg tænker, det var een af de bedste Stunder, min Fader oplevede. Han var jo ikke sen til at love dette og ikke længe om at gennemføre det. Naar Gaardmændene i Førstningen udtalte deres Forundring over, at Daglønnen var stegen, sagde min Fader blot: „Ja, det er efter Købmand Lauritzens Befaling“. — Saa var der intet i Vejen. Saaledes blev den usle Dagløn for en lang og træls Arbejdsdag forhøjet dengang.

(Min Fader udførte næsten alt Tømrerarbejdet ved Reparationer og Nybygninger i Snaptun for flere forskellige Købmænd i over 30 Aar.)

Købmand Lauritzen var saa flot kørende som nogen Godsejer, og han omgikkes ogsaa stadig saadanne og ligestillede, baade herude i Egnen og i Horsens. Det huskes endnu, at han havde Landauer og hvide Heste for den samt Kusk i Liberi. Han kørte den lange Vej til Horsens og videre gennem Hadsherred til Svigerfaderen, Leth paa Halkjær ved Amstrup. Velset og velkommen var han overalt.

Engang fik Kusken, Hans Jørgen (senere Maltkarl) og nogle flere Lyst til en Aftenstund at besøge nogle Slægtninge, som tjente i Glud Præstegaard, og de fandt det jo rart at komme kørende. Vognhjulene blev til den Ende ombundne med Papir og Hestenes Hove med Halm, saaledes kom man ubemærket ud af Købmandsgaarden, men da Selskabet naaede til Præstegaarden, tog de to hvide Magten fra Kusken og svingede efter gammel Sædvane med al Honnør op for Hovedtrappen, hvor Provst Plesner skyndsomt kom ud for at tage mod de „fine Gæster“; saa var de leverede! (Meddelt af nuv. Kromand H. Jensen).

Engang ved et Besøg hos Forældrene lod Fru Lauritzen sig fæрге over Fjorden af Færgemanden Jep Hagen fra Skabelund (nord for Fjorden). Der skete da dette, at Baaden kolliderede med en Jagt vesten for Alrø og fyldtes med Vand. Fru Lauritzen reddede sig ved at klynge sig fast til en Jernkæde under Bovsrydet (Vaterstaget). Hun havde endda vistnok et lille Barn med sig. Hun kom ind til Alrø hos Gdr. Søren Degn og fik tørre Klæder. (Meddelt af dennes Søn, Søren Sørensen Degn, 78 Aar gml.)

Som Handelsbetjent hos Lauritzen nævnes senere Købmand Kragh i Horsens — der vistnok var Med-ejer af Snaptun. — Senere var det vistnok Grosserer Meulengrath, som „stod bag ved“. Folk herude vidste

som Regel ikke, hvem der ejede Herligheden. Som 1ste Kommis hos Lauritzen kan nævnes hans Svoger J. Carl Leth, som paa en Drager i Pakhuset har skrevet sit Navn sirligt med Oljefarve samt Aarstallet 1860. Senere var han Købmand i Amstrup Pakhus i en Men-

Vestlige Dør i Pakhuset.

neskealder. — Fra Scheelunds Tid kan nævnes nuværende Mølle ejer Chr. Rasmussen, Skævlund Mølle, 1876—79, dernæst nuværende Styrmand ved Horsens—Samsø-Damperen Laurits Hansen (Søn af Toldkontrollør Hansen) samt senere mangeaarig Købmand i Nørby (Glud), nu Skatteopkræver s. St. Jens Marcussen (Søn af Marcus Knudsen, se nedenunder) 1881—88. Endnu en Butikssvend var Marius Christensen fra Østrup.

Som et meget bemærkelsesværdigt Forhold oplyser J. Marcussen, at Butiken i de syv Aar, han var der, aldrig nogen Dag var lukket. Folk kunde gaa og komme naar de vilde fra 6 à 7 Morgen til 10 Aften, Helligt og

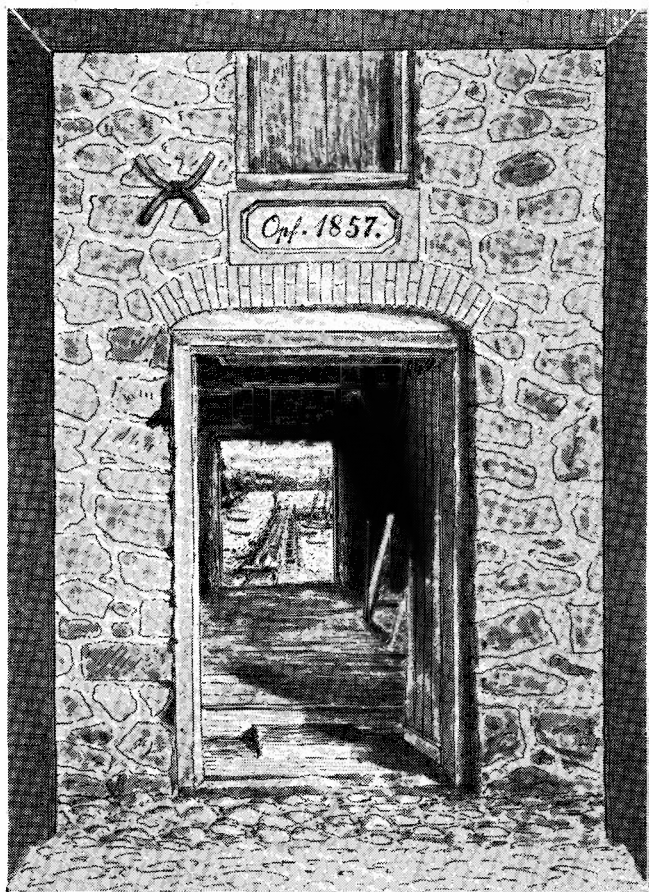

Søgent, og altid var der en til at ekspedere. — I Sandhed en evig Uro og et haardt Slid!

Af *Pakhuskarle* fra Lauritzens Tid er vel de fleste glemte. — Der førtes et vældigt Hus paa Snaptun dengang; baade Karle og Daglejere fik Kosten. Gamle S. Degn, Alrø, fortæller, at de sad ved et langt Bord i Butiken og spiste, og det var Bjerger af Mad, der krævedes hver Dag.

Nævnes maa først af alle den stoute og paalidelige Marcus Knudsen (Broder til Tømrer P. Knudsen og altsaa min Farbroder); han var i 23 Aar fast knyttet til Snaptun, først som Kusk for Lauritzen og derefter 1ste Pakhuskarl. Forvalter vilde han vel være bleven kaldt, ifald det havde været i Købstad.

Marcus K. havde været Soldat i 4 Aar ved Feltartilleriet, tilsidst som Korporal. Han egnede sig derfor godt til at føre an og var absolut den rette Mand paa Pladsen. Kraftig, belevet, med gode Kundskaber og Lyst til Arbejdet blev han Købmand Scheelunds højre Haand. Han kunde ogsaa glæde sig ved en ubegrænset Tillid fra den vidtstrakte Kundekreds, og hans Ord var lige saa meget som selve Chefens. Scheelund forstod ogsaa tilfulde at sætte Pris paa denne trofaste Tjener. — Jeg mindes endnu Marcus, naar han kom ud i den østre Dør, ud mod Skibsbroen og raabte sit: Frokost! Middag! o. s. fr. højt og bestemt, dog uden Gnist af Hovmod. Skønt ældre, mager og forslæbt, dog rank og hurtig i Bevægelserne tonede han frem i Dørlysningen inde fra Skummelet i det gamle, støvede Pakhus. Straks hvilte Arbejdet, og man bænkedes sig om det trekantede Bord i Tovværkskamret, der støder op til Maltkøllen. Her var lunt i barskt Vejrlig. Den prægtige „Fuldrigger“ af Pladejern (den nedfaldne Vejrføj) hang paa Væggen og dekorerede, Snakken

Vestlige Dør i Pakhuset med Gennemsigt.

gik. Kritik og lune Historier serveredes i Halvmørket, hvor det duftede af Spegesild, tjæret Tovværk, Snaps m. m. m. Naar Tiden var omme, gik det løs igen, der smøledes ikke, der skulde bestilles noget. — Det var haardt Arbejde, *alt Kornet blev baaret op dengang.*

Som 2den Pakhuskarl var den brede, rødmossede Søren Sommer ansat. Han og gamle Rasmus Pedersen savede dog ogsaa iblandt Brædder og Lægter samt Tømmer til Rem. „Savelad“ til Tømmersavning var anbragt mellem Pakhusets nordre Gavl og Stalden (et lille Kampestenshus, som nu tillige er Bilgarage).

Som Reservemandskab havde man i Scheelunds Tid Anders Petersen (Borg), Østrup, og Steffen Sørensen s. St. (senere i mange Aar Tækkemand) og Sandgraver, Hans Andersen (Krag). Hans Krag fragtedes ogsaa med forsk. Varer fra Horsens, og endelig var der Væver Niels Chr. Nielsen, kaldet „Trekantvæveren“, fordi hans Havelod var af Trekantform, han brugtes endvidere til det vigtige Ærinde at bringe Toldpapirer til Klarereren i Horsens, naar et Skib var lastet ved Snaptun Bro. Dette skulde besørges omgaaende, og ofte maatte Væveren afsted ved Aftenstid til Byen med Papirer til Mæglere og Købmænd. Til Tider bragte han større Pengebeløb med hjem til Købmand Scheelund. Turen foretoges som Regel med „Apostelheste“, og ofte blev det seen Nat, før han naaede hjem igen. Landpost Jens Rasmussen (nu pensioneret) tog ogsaa ofte en Tørn med efter endt Postroute, naar der var travlt med Losning eller Ladning af Skibe, og endnu en Mand fra Østrup, kaldet Kristian Britta efter sin svenskfødte Kone Britta, som undertiden var noget rebelsk. Engang fandt Kristian sig nødsaget til at kaste hende i Brønden for at svale hende! Man ser, at det var raske Folk, der virkede ved Snaptun Pakhus.

Som fast Fragtsejler var Sandgraver Søren Sørensen (Mand) af Horsens ansat. Fhv. Sandgraver Niels Rasmussen (nu Styrmand ved Postdamperen), sejlede ogsaa mange Ladninger til og fra Snaptun. — Disse gamle Slidere er nu paa et Par Stykker nær gaaet til Hvile, flere af de gamle Pakhusfolk fortjente at nævnes, men Pladsen tillader det ikke.

— Det rastløse og stimulerende Liv ved Snaptun tog paa Kræfterne, og de Folk, som blev faste der, blev ikke særlig gamle, kun faa af dem naaede Støvets Aar.

Under Trappen paa 2det Loft har Marcus Knudsen ført Fortegnelse over forskellige aarligt tilbagevendende Tildragelser:

F. Eks.: *Nyt Korn efter Høsten:*

Den 23. Aug. 1878	N. Rasmussen i ...	6 Tdr. nyt Byg	} Skrevet med Kridt, derfor utydeligt.
Den 22. Aug. 1879	Th. E.....	4 Tdr. nyt Rug	
Derefter er Skriften med Blyant, og som det ses, ført nøje op hvert Aar.			
Den 11. Aug. 1880	Chr. Daugaard, Nørby Mark,	nyt Rug og Byg.	
— 11. —	81	(utydeligt) .. Endelave.	
— 11. —	82	6 Tdr. nyt Rug fra Endelave.	
— 16. —	83	6 Tdr. nyt Rug fra Alrø.	
— 16. —	84	5 Tdr. nyt Hvede fra Stourup.	
— 31. —	85	5 Tdr. nyt Byg fra Glud.	
— 18. —	86	1 Td. nyt Rug fra Hjarnø.	
— 13. —	87	1 Td. nyt Rug fra Sønderby.	
— 31. —	88	2 Tdr. nyt Rug fra Alrø.	
— 30. —	89	2 Tdr. nyt Rug fra Endelave.	
— 30. —	90	2 Tdr. Blandkorn.	
— 20. —	91	3 Tdr. nyt Rug fra Endelave.	
— 22. —	92	nyt Rug fra Christen Daugaard.	
	1893	synes glemt.	
— 24. —	94	— — — utydeligt.	
— 26. —	95	Jørgen Mikkelsen, Alrø, 3 Tdr. Byg.	
— 7. —	96	Jørgen (Tjener) (Glud Hov) 3 Tdr. Byg.	

Som en bemærkelsesværdig Fortsættelse fra en senere Pakhuskarl kan anføres: d. 19. Juli 1921 kørte Hans Jensen (nuv. Kromand i S.) sin Rug i Lade.

Fhv. Købmand J. Marcussen, Nørby, beretter bl. a.: „Naar Bønderne og Herregaardsfolkene kom med Korn, skulde Vognene jo tømmes, om vi saa aldrig havde saa travlt (ofte skibede vi jo Korn ud samtidig). Marcus Knudsen (J. Markussens Fader), tog imod Kornet ved den vestlige Dør, idet han lod Karlene sætte hver enkelt Sæk paa Vægten, vejede den og noterede paa Tavlen og talte sammen, Kbmd. Scheelund kom saa selv og indførte det i sin Lommebog. Naar saa Godtfolk havde gjort deres Bestillinger, afgjort Mellemværendet og faaet den obligate *Sød, Klar eller Bitter*, saa knappedes Frakken, og man tog Afsked.

I Pakhusets Jordetage havde forskellige Ting Plads, saasom Foderkager, Kunstgødning m. m., paa de 3 Lofter anbragtes Kornet saaledes: Hvede og Rug paa 1ste Loft, Byg paa 2det Loft og Havre paa 3die. Alt Korn blev baaret op, det var et Slid! Naar vi skibede ud, holdt jeg Sækken, havde en Mand paa hver Side, 5 Skovfulde fra hver, saa var Sækken fuld, et Baand om Mulen og saa afsted ned ad Slidskenen til Folkene ved Troljen, indtil den var fyldt. Naar saa denne var kørt ud paa Broen, kom en anden Trolje paa Drejeskiven og hen for Døren o. s. fr. Ofte var foruden de 3 faste Karle alt Reserve-Mandskab i Arbejde og flere til, hvis de kunde faas, det var travle Dage!

Vi aftog ogsaa Bøndernes Smør, Mejerier fandtes jo ikke, hver Mand kærnede selv, og Smørret, vi fik, skinnede i alle Regnbuens Farver. Det hele kom i et stort Trætrug i Kælderen, og jeg æltede det sammen med en Støder af Bøgetræ. Smørret var rødt, gult, grønt og graat, men det blev jo æltet, til det altsammen var godt. Vi leverede det til en Bager paa Nørregade i Horsens, han kunde bruge det til fine Kager! — Var der om Vinteren smaat med Smør, købte vi en Tønde

amerikansk Smør, gav det en Spand lunkent Vand, dygtig Salt og en Omgang i Stødtruget, saa fik han det! Smørhandelen kunde aldrig betale sig for os, den gav kun Tab!“

Dybt under alle disse støjende Mennesker, i den rummelige Kælder med de 4 Vinduer og „Halsen“ ud mod Sundet, mellem de uhyre solide Stolper, som staar paa tilhugne Granitsokler, gik Maltkarlen og passede sit. Først Peder Røjkjær, derefter Hans Jørgen Petersen, og senere forskellige, som jeg vil forbigaa, fordi de ikke har Patina nok endnu. Her foregik det vigtige, for Uindviede næsten videnskabelige Arbejde: at forvandle Byg til Malt.

Som før nævnt, er denne Virksomhed nu ophørt, dog først for faa Aar tilbage og efter at Hr. Petersen havde gjort et kraftigt Forsøg paa at holde den igang og endog bekostet en ny Flage til „Køllen“.

Først skulde Byggen „slaaes i Støb“, hvilket vil sige, at det kom i en stor muret Beholder og blev overgydt med Vand, her laa det og spirede i ca. 3 Døgn, derpaa blev det skovlet op og laa nu paa Gulvet i en Dynge, det var nu hvad man kalder „grøn maltet“. Nu skulde det „føres“ om paa Stengulvet, d. v. s. kastes i nye Dynger, og kom da op paa „Svelkloftet“ ved Siden af „Køllen“, hvor det laa en Dagstid og blev „svelket“, d. v. s. halvtørret, saa kom det ind i „Køllegrisen“ paa den af kunstigt gennemhullede Sten dannede „Flage“, hvor det blev tørret fuldstændigt. Der blev fyret fra Kælderens, og man brugte grønt Elletræ, for at det kunde røge dygtigt.

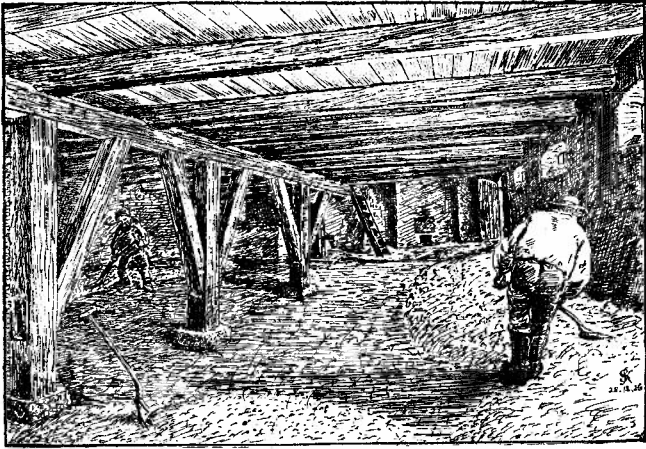
Der skulde passes godt paa hele Tiden, at ikke Malten blev brændt; den skulde ogsaa jævnlig „lokkes“ og „lumpes“ med en Skovl for ikke at falde sammen i en Kage, derefter blev den „røstet“ og smagt tilpas for

endelig at blive „pudset“, hvorved overflødige Rodspirer blev afbrudte og fraskilte.

Hele Processen varede i ca. 10 Dage, og der kunde være 3 à 4 „Støb“ i Arbejde samtidig, hver paa 6 à 7 Tdr.

Det var selvsagt et respekteret „Embede“ at være Maltkarl.

Bag ved Køllen i Kælderen var et lille smalt Rum,

Malkælderen.

hvor Karlen kunde have lidt Halm at lægge sig i og blunde lidt imellem som han fyrede og rørte i Malten. Han skulde jo til Tider være igang Dag og Nat.

I en fra Scheelunds Tid bevaret Regnskabsbog ses, at Malttørreriet var af følgende Omfang, f. Eks. i 1879:

Beholdning og tilgode	825 Kr. 00 Ør.
Købt Elletræ for	250 „ 00 „
Maltløn	337 „ 00 „
9,235 Pd. Byg	646 „ 45 „
Avance	1043 „ 69 „

Det var ikke saa lille en Sum i de Tider.

I den nævnte Bog ses tillige, at Snaptun aftog Kornet fra hele Bjerge Herred, ogsaa fra Herregaardene (især fra Barritskov og Palsgaard, ja endog Boller), samt fik Skibsladninger af Korn fra Fakkegrav og Amstrup Pakhuse, ja endog fra Gyllingenæs og Gersdorfslund (over Hou). Snaptun var absolut det dominerende Centrum. — Tillige ses i Bogen, at det var en Mængde smaa og store Skibe, som kom til Broen. De Horsens-Skonnertribrigge „Kammerherre Schütte“, „Greve Frijs“ og store Skibe fra Aarhus, særlig af Hans Broges, samt vildfremmede Skibe fra andre Nationer. Store Dampere med Tømmer fra Norge, med Kul fra England, med Sten fra Flensborg o. s. v. o. s. v. Det kunde hænde, at et saadant stort Skib frøs inde ved Broen og maatte tilbringe et Par Maaneder fortøjet ved denne, og ved et gammelt vældigt Skibsanker, som laa i Stranden nordfor Broen; det havde mistet en Flig og var derfor ikke let at finde ved Højvande, men Hans Krag vidste, hvor det laa! — —

Et morsomt Notat paa en Trappe lyder: *Skipper Borg var her* ²⁷/₃ 61. *Det er Løgn! Det er Løgn!*

Skipperen har utvivlsomt været den drabelige Sømand Jørgen Borg, der huskes af de ældre, fordi han jævnlig „spandt Ender“ af en uhyggelig Tykkelse. — En Spøgefugl har altsaa ogsaa villet drage hans Besøg i Tvivl.

Marcus Knudsen havde (vistnok i 1879) ladet opføre et lille pænt Hus lige Syd for Pakhuset, det blev opført paa en Jordlod, lejet for 50 Aar hos den gamle Færgemand Chr. Borg. Marcus solgte det dog allerede i 1881 til sin Chef, og her boede nu Scheelunds Moder og to Søstre i mange Aar. Den sidste af disse, Cecilie Sch., flyttede i 1917 til Horsens og solgte da Huset til den nuværende Købmand. Ved hendes Bortrejse

skænkede hun forskellige ret gode Ting til Glud Museum samt den førnævnte Regnskabsbog af hendes Broders, der har været ført som „Lagerbog“ og omfatter Tiden 1877—93. Denne Bog fortæller jo mangt og meget, men, som hun saa sandfærdig bemærkede til mig: „Kun hvad alle maa se“. — Mit Svar lød: „Ja, det ved alle vi, der kan huske Thorvald Scheelund“.

Grunden til, at Marcus solgte det lille, nette Hus, var, at han aldrig kunde være fri. Folk var vante til, at de kunde handle i Snaptun til enhver Tid, og han maatte løbe i Pakhuset og ekspedere ogsaa i Fritiden.

Købmand Petersen har meget træffende givet Huset Navn af „Kræmmerhus“. — Det passer ligefrem i dobbelt Forstand. Det ligger som et lille Kræmmerhus mellem de to store Poser, Pakhuset og Kroen, og har jo huset forskellige „Kræmmere“.

Lige Nabo til paa sin Morfaders Mark har Fisker Kristian Borg bygget sig et lille venligt Hjem. Han er født samme Aar som Pakhuset aabnedes, 1857, og „jubilerer“ altsaa „Støvets Aar“ sammen med dette. — Men det er *kun* i de sidste 40 Aar, han har været med til direkte at præge Snaptun Strand. Kun? Ja, det er jo nok til, at vi vil føle ligesom en tom Plads, naar han engang ikke færdes der. Han er en af de rigtige Sejlskibs-Søfolk, dem, der nu stadig bliver sjældnere, og som Snaptun kan være bekendt. — Jeg husker ham endnu i hans bedste Alder, da jeg som 16 Aars Skibsdreng i Hjarnøsund ene ombord i en gammel Slup, der havde „rebbet“ Ankeret (slæbt med det paa Grund af Storm) fik ham ombord — jeg blev snart klar paa, at det var en Sømand, jeg havde med at gøre. — Det er med et eget ubeskriveligt sværmerisk Smil, han siger: „Jeg var kun 14 Aar, da jeg kom til Søs“. (Tog man Havet fra den Mand, levede han ikke længe!) Som

19aarig Matros var han med Barken Thor af Horsens, afmønstrede i England, og var saa med Nordsøfiskere der, først i 7 Aar, derpaa i 5 med kun eet Besøg i Hjemmet. Nu bærer hans Sønnesøn igen Navnet Kr. B. Det er 5 Slægtled paa samme Jordlod og med Havet som Ven og Fælle. — Kr. Borgs Hustru er Datter af „Trekantværeren“.

Ja, der er jo flere af den Slags Gutter ved Hjarnø-sund. Der er flere af dem, hvis Raad og Vink en Stormvejrdsdag er Guld værd. Det ved jeg af egen Erfaring.

Det er endvidere værd at lægge Mærke til, at der *kan* boes lige ved Kroen og dog altid haves travlt med nyttigt Arbejde. — Der fordres jo blot den nødvendige Karakter.

Der var god Grund til at omtale flere Personer, men det maa jo holdes inden for visse Grænser.

*

*

*

Gæstgivergaardens Stuehus er ubestrideligt den mest stilfulde Bygning i det betydelige Kompleks. I al sin Prunkløshed er det altid smukt hvidkalkede Hus med den høje Østgavl, de rytmisk anbragte Vinduer og de brede, hvide Gardiner for disse, det smukke røde Tegltag med hvide Skorstenspiber altid tiltalende, hjemligt og hyggeligt.

Og saa den smukke Havel

Jeg husker endnu, hvilket næsten overvældende Indtryk det lille runde Bassin i Haven, den gamle Fru Jensens Øjsten, med et allerfineste ungt Birketræ i Midten og Stensætning omkring, gjorde paa mig, naar jeg i min Barndomstid havde Lejlighed til at se det, enten naar min Fader byggede sirlige Lysthuse eller naar vi havde den obligate aarlige Udflugt med Kom-

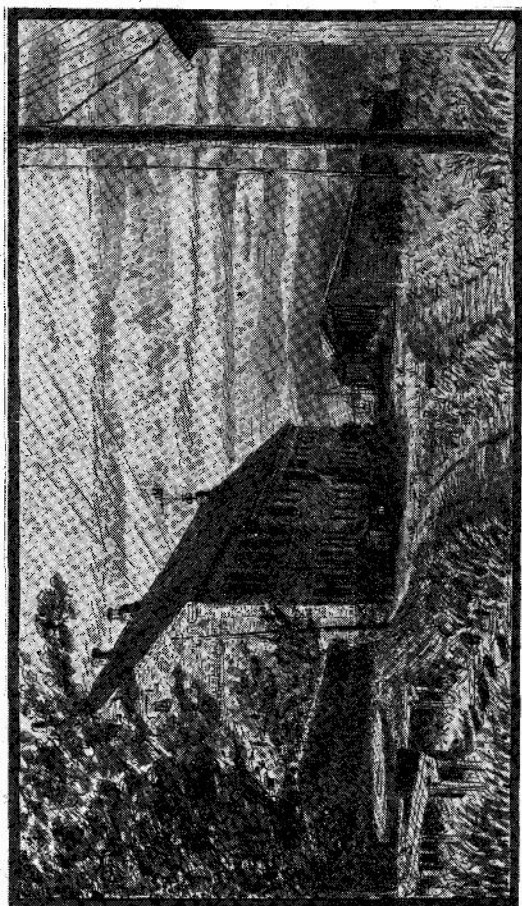
muneskolen. Den gjaldt nemlig altid Snaptun og var for os fuldtud tilfredsstillende. De fine, fremmede Ting og Folk, Stranden, en Tur i „Elledalen“ og en Limonade til vort Smørrebrød, det huskede vi længe.

— Ja, der er ogsaa mindre gode Minder her; ogsaa her er grædt bitre Taarer over Menneskers Udskejelser, men det lader vi ligge dennesinde og nøjes med at drage det gode frem. — Gamle Fru Jensen passede paa, at Vandet i Bassinet blev skiftet (meddelt af hendes Søn, Gdr. S. Jensen, Bisholt), paa de malerisk opstillede Flintknolde var henlagt Stenredskaber fra Oldtiden, funden i Gaardens Mark; det hele var vidunderligt arrangeret. I Timevis kunde jeg beskue det og næsten ikke forstaa, at jeg havde Lov at se derpaa. — Nu er Haven ændret og udvidet betydeligt, saa der er Plads til store Folkemøder, men skønnere end dengang kan den ikke blive! — Under Brinken ved Haven til „Kræmmerhus“ var en Møllesten anbragt som Bord med Bænke omkring — rigtig en Holger-Danske Plads, hvor de gode, gamle Snaptun-Gæster tog *„endnu et Glas, førend de gik“*.

Angaaende Bevilling til Udsækning af stærke Drikke er der „trukket Tov“ mellem Afholdsfolk og Spiritusvenner, en Tid var Kroen „tørlagt“, nu kan der igen faas, hvad begge Parters Hjerter begærer.

— Samkvemmet med Befolkningen paa Øerne i Fjordmundingen har jo altid været meget livligt, og der findes selvfølgelig utallige Smaatræk bevarede herom. Her skal medtages eet, som godt kan kaldes sørgmuntert.

Medens man jo i Almindelighed tyede til Baadene, naar man skulde besøge „Genboerne“, saa kunde man spasere eller køre, til Tider endog i Vogne, naar Isen havde bygget sin Bro mellem Bredderne. Og selvfølgelig

Snaptun Pakhus set mod Nord.

lig blev en saadan Lejlighed benyttet, den havde jo Nyhedens Interesse. — Ved et Barselgilde hos Jørren Mikkelsen, Alrø (den 7. Febr. 79 — velvilligst meddelt af Provst Christensen, Alrø) var Købmand Scheelund og Gæstgiver Jensen blandt Deltagerne. Da der var Is over hele Fjorden, tog de ikke i Betænkning at spasere til Alrø, og Fru Jensen gjorde Turen med. Tilfældigvis var den kendte Gaardejer og Hestehandler Anders Rasmussen (Stamper) fra Glud paa Øen for at handle, han overtalte da de to førnævnte Mænd til at ledsage sig til Snaptun, hvilket de villigt gjorde. Gdr. Søren Degn, Alrø, fortæller, at han advarede Stamperen, der sad fastknappet i sin Kane. Han kom dog godt over. Færgemanden Simon Christensen fra Alrø gjorde Turen med. Turen gik efter Beregning, og da „Stamperen“ var vel paa Landjorden igen, begav de tre Mænd sig paa Vej til Alrø igen. Men Scheelund og Jensen faldt i en Vaage, hvor de laa og kæmpede for Livet. Færgemanden løb for at hente Hjælp. De to Mænd reddede sig dog op af det kolde Bad og skyndte sig hjem, Scheelund for at komme i Seng (han fik dog en ret haard Lungebetændelse), Jensen for at skifte Klæder, hvorefter han igen gik til Alrø for at hente sin Hustru. (Meddelt af Møllejejer C. Rasmussen, Skævlund m. fl.)

Det kunde her være paa sin Plads at medtage nogle af Marcus Knudsens Notater paa Trappebeklædningen angaaende Isforhold:

Den 18. Marts 1883: Englands-Damperen bryder Isen.

Den 11. Febr. 1891: „Aberfort“ bryder Isen.

Den 20. Marts 1895: „Knuthenborg“ bryder Isen.

Den 22. Marts s. A.: Den første Damper „Trelleborg“ gaar ind til Horsens.

Hans Efterfølger i Embedet har tilføjet:

Den 19. Febr. 1897: Damper „King“ bryder Isen paa Fjorden.

Flere ældre Personer har fortalt, at de har set Isen ligge og stærk nok til at befærdes baade tværs over og langs ad Fjorden saa sent som til den 28. Marts, skønt Foraaret var i Luften og Lærkerne sang. — Det uregelmæssige Farvand holder fast paa Isen.

— Som Eksempel paa, at det ikke blot er længere tilbage i Tiden, der var haarde Vintre, har en senere Pakhuskarl føjet til: Fjorden tillagt med Is 10. Decbr. 1921, — og længere hen i samme Vinter: Beboerne kører i Kane fra Øerne og P. Rasmussen, Hjarnø, i Vogn. Den norske Damper „Tommelise“ sad fast i Isen, Folkene kom herind, — og endelig: Damper „Horsens“ bryder Isen paa Fjorden ²⁵/₂ 22.

J. C. Leth, der lagde saa flot for med at male sit Navn paa en Drager, fik i Tidens Løb mange Efterfølgere. — En Haand har paa det øverste af en Trappeklædning skrevet saa sirligt: Anna Knudsen d. ²⁷/₅ 61; det synes at have smittet. — Nogle har overmalet alt med deres kære Navn, uden Plan og Maade. Markus Knudsens Optegnelser derimod er af betydelig Interesse. — Bittersød er hans afsluttende Bemærkning. Under hans Navn med Aarstal 1873, øjensynligt skrevet dengang, staar: M. Knudsen er afgaaet uden Pension i Aaret 1896, ¹/₁₁. Bagpaa den sorte Trætavle, hvor han førte Regnskab over alt, hvad der kom og gik, har han skrevet meget sirligt: *Marcus Knudsen, Pakhuskarl fra 1. Novbr. 1873 til 1. Novbr. 1896*, og skønt det kun er med Blaakridt, staar det uantastet endnu efter de 31 Aars Forløb.

Ved Sogneforstanderskabets Møde den 23. Jan. 1857 forelaa der en Skrivelse fra Herredskontoret i Bjerre om at sende en Befuldmægtiget til Bjerre d. 24. s. Md. for at fatte Beslutning angaaende *en Postforbindelse i Herredet*. Sogneforstanderskabet undslog sig for at tage Del heri — „dels fordi man forstod, at saa vilde det paahvile Glud at befordre Breve til Hjarnø — 58 Breve i Aaret 1856 —, dels fordi den angaaende Huusmændenes Pligtarbejde tagne Bestemmelse, at benytte dem til Brevbæring, ikke kan forandres førend Udgangen af 1859; — og det fandtes, at der, trods en saadan Ordning, ved presserende Sager vilde blive nødvendigt at benytte andre Midler til Brevenes hurtige Forsendelse — undlod Forstanderskabet at tage Del i det berammede Møde.¹⁾

Det er værd at bemærke, at der dengang næppe kom saa mange Breve i et helt Aar som nu ofte paa een Dag. —

Vi, der husker den Travlhed og det febrilske Røre der kunde være, naar den kørende Post fra Horsens kom, og de tre raske „Postførere“: Jørgen Juul, Hjarnø, Søren Thorup, Alrø, og J. C. Schou, Endelave, laa ved Broen for at tage mod Post, Varer og Passagerer trodsende Vejr og Hav baade Vinter og Vaar røgtede de det vanskelige Kald — vi ligesom savner dette, naar vi kommer til Stedet. De to førstnævnte samt Snaptuns gamle Landpostbud Jens Rasmussen nyder nu deres beskedne og velfortjente Pension. Han begyndte ogsaa som Post i 1878. Schou er gangen heden. Nu er der Postdamper hver Dag fra Horsens; det hele ser anderledes ud og gaar saa nemt.

---

¹⁾ Takket være Gdr. H. A. Hansens (Glud) Meddelelse til Kbmd. Petersen er disse værdifulde Oplysninger om Etablissementets Oprindelse og om Postforbindelsens Forberedelse rettidigt kommen mig til Kundskab.

Langt tilbage i Tiden kom der kun Post hveranden Dag fra Horsens. Han kørte gennem Skjolde og Stourup og til Hosby (Juelsminde eksisterede jo slet ikke), senere blev det til en daglig Tur fra Horsens til Snaptun. I mange Aar var der en kørende Post ved Navn Jensen, han havde tillige Postkørsel til Gjedved. Turen til Glud besørgeades for det meste af en Mand, Jens Rasmussen (Søltøft), som havde været Kusk for Rentier Søltøft paa „Jensgaard“, senere kørte Jensen selv Turen til Snaptun. Han havde et gult Æg, der var hvinsk, men løbe kunde det, selv om det stundom var vanskeligt at tumle. I mange Aar kørte saa den solide Johansen, der kom saa præcis, at man godt kunde stille sit Ur efter det.

Ja, disse gamle Postkuske, der maatte piske paa deres stakkels Heste for at passe Tiden og selv tage Slud og Uføre tidlig og sent, er nu ogsaa en Saga. Vi har alt i en Aarrække haft en stor lukket Postbil. — Det første Eksemplar af dem var dog en maadelig Fyr, der med sine faa Vinduer mindede om Horsens Tugthus, men en Dag stak der Ild i Fyren netop som den skulde gaa fra Snaptun; den brændte op med Hud og Haar. — Nu ruller der et sandt Krystalpalads forbi hver Dag med al Komfort paa og i — det er noget helt andet. — Jernbane fik vi jo aldrig til Snaptun, men vi savner den ej heller, dette Led i Udviklingen er vi sprunget over her.

Et Forhold, der i høj Grad bidrog til at sætte Præg paa Snaptun, var den der stationerede *Toldvagt*, som bestod af hele 3 Mand, en Kontrollør og to Rorsbetjente — disse Folk, der som forhenværende Sømænd alle var „Verdensmennesker“ og bredt anlagt, jævne og humørfyldte Mennesker, der dog nok med deres Guldsnore og Distinktioner blinkende i Lyset var i

Stand til at imponere Krapylet. Clausen var den første Kontrollør, og han var bl. a. meget skoleinteresseret. Jørg. Juul husker ham kommende i Hjarnø Skole, hvor han fortalte Børnene Historier og gennemgik hele Fag med dem. — Derefter: Ipsen, Brenner, Hansen, Ellegaard, Vorm og Jansen. Kontrollør Ellegaard mindes som en djærv Kammerat og om end ligefrem saa dog ikke glemmende sin embedsmæssige Værdighed.

En sørgelig Tildragelse staar i Forbindelse med Toldvæsenet:

En Rorsbetjent, Jens Borg, Broder til den gamle Kr. Borg, kuldsejlede paa Fjorden paa Vej hjem fra Horsens og druknede sammen med to Passagerer, en Bager Kjærbye fra Horsens og Toldkontrollør Bremers Hustru. — Ulykken skete i Nærheden af Borres Knop, den blev observeret fra Land, og man saa, at Fru Bremer en Tid flød paa Vandet, idet hendes Silkekjole virkede som Redningsbælte, men hun gik dog til Bunds, før Hjælpen kom til Stede. Det var vistnok i Aaret 1863, dette skete.

Der er bleven sagt, at der sejlede haardt af de forulykkede paa Grund af, at der var væddet med Gaardejer Hans Knudsen, Østrup Mark, om, hvem af Parterne, de eller han, der først kunde komme hjem. Det blev et dyrt Væddemaal.

Samtidig med den joviale Kontrollør Ellegaard var den lige saa afholdte Rorsbetjent Schellerup ansat. Han var Stedets Translatør, naar der kom Søfolk af fremmede Nationaliteter; han kunde brække paa alle Sprog, takket være hans Farter i den store Verden som Sømand i Ungdomstiden. — Han lod sig ikke let bringe ud af Fatningen ved hvad han mødte paa Havet og hvad dertil hørte; derimod var han absolut ikke dristig ved at komme i Nærheden af sin egen Ko, en

Gang den var i Færd med at kælte; han syntes, den saa frygtindgydende ud; da maatte hans Hustru, Severine, klare Ærterne.

Af de mange Smaatræk fra hin Tid skal endnu et medtages:

Ellegaard havde en Hund, som bar det stolte Navn „Sejler“; ham havde Ellegaard vænnet til at smage paa Grog saa ofte, at Hunden var ikke til at være i Nærheden af, om ikke han fik Grog med passende Mellemrum; ligesaa fulgte han jævnlig med sin Herre paa Gæstgivergården for at ekstravagere lidt. — Naar Hunden iblandt syntes, det var paa Tide at faa Talentet fugtet, gik den selv paa Kroen, og man vidste godt der, hvad han kom efter. Selvfølgelig hændte det saa, at nogen havde Fornøjelse af at gøre Hunden pære-fuld. — Naar han saa kom „krydsende“ hjemad langs Stranden, undertiden tog han en Dukkert i denne, saa bandede Ellegaard over de Slubberter, der saaledes havde „pyntet“ hans Hund.

Nu om Dage er der kun een Tolder ved Toldstedet, Skibene skal ikke længere „bordes“ (efterses indenbords) i Forbifarten, saaledes som forhen.

Som et sideordnet Forhold kan nævnes *Lodsvæsenet*. — Det overmaade uregelmæssige Farvand til Horsens fordrer, at fremmede Skippere faar Lodshjælp, naar de kommer til Hjarnøsund. Der har derfor langt tilbage i Tiden været en Lods paa Hjarnø; nu er der to fast ansatte Statslodser, som bor ved Hjarnø Skibsbro. Forhen var der kun een, og han boede lidt oppe paa Øen. Naar saa han var optaget, kappedes de andre „befarne“ Mænd paa Øen om at komme først til det eller de Skibe, som arriverede, før Lodsen kom hjem igen, og paa Snaptun-Siden var der jo ogsaa Folk, der gerne tog slig „Tjans“. Det kunde gaa saa

vidt, at der vankede varme Lussinger, naar flere samtidig bordede det lodssøgende Skib; — det var saadan en Art Kaperkrig i det smaa. Den første autoriserede Lods var Mads Rasmussen, som boede i „Lodsgaarden“; efter hans Afgang kom den udmærkede, praktiske Sømand, Søren Hansen (født i Glud), som nu i sin høje Alderdom nyder Pension i Horsens.

Dampbaadsfarten paa Fjorden er jo ogsaa gaaet kendelig fremad, siden den dumdristige, men overlegen dygtige Kaptajn R. Petersen dampede her paa Fjorden med den lille Trimlebøtte „Agda“. Den var bygget kun af Træ og havde vist alle de Fejl, et Fartøj kan have, desuagtet tog han endog „Lystture“ til Endelave, og trods den stærke Søgang, der kan møde et Skib paa den Tur, førte han altid „Agda“ lykkelig i Havn. Det var ogsaa ham, der hævede den stolte Horsensskonnertbrig „Elisa Høy“ op og reddede den, da den var sunken i Kattegat under Hjælm. — Jo, der var raske Søgutter ved Kysterne her.

Horsens-Damperne til Fjordfarten er stadig bleven større og bedre, og man kan betro sit kære Liv til dem med fuld Tillid baade af den Grund og fordi der fremdeles er ypperlige Folk til at føre dem. Snaptun Bro er selvsagt et af de daglige Anløbssteder.

Handelen ved *Snaptun*, „Snapsehornet“, som enkelte vittige Hoveder har kaldt Stedet, begyndte ved Kornprisernes og Englandshandelens Opkomst. Ved 1880 skete der et stort Omslag, idet Kornpriserne faldt, og Mejerivæsen kom i Vinden. Efterhaanden er Handelen ved Snaptun jo bleven mere alsidig, men stadig i fuldt Flor. — Anlagt af fremragende Kræfter, indført i Tilværelsen af den overlegne Dygtighed Lauritzen, fortsat af den gæve Scheelund, der endog a la en ægte Hansakøbmand var Pebersvend, og ført videre af de senere

Ejere og Ledere, af hvilke heldigvis kun de, der egnede sig, blev gamle i Huse. Der synes altsaa at staa en lykkelig Stjerne over Stedet, — trods de mange Snapse.

Og det er ikke underligt, at Snaptun søges af saa mange Mennesker om Sommeren. Luften og Havet er friske, her er gylden Sol over Vand og Vove — eller Skygge under Skrænter og Skove — alt efter Behag. I den sidste Menneskealder er der fremvokset en lille Villaby i umiddelbar Nærhed, — her bor forskellige nyttige Næringsdrivende. — Stedet er ikke mere ensomt, men heller ikke overfyldt.

Jeg fristes her til at benytte mig af nogle af Købmand Petersens Fantasier. Vist ingen kan, som han, se det gamle Pakhuses Mystik og føle Lofternes Romantik: „Prøv i Tusmørket ved St. Hansdagstide at gaa over Lofterne, og du hører det pusle sagte af tunge Trin, som var det de gamle Pakhusfolk, der stønnede under Vægten af Kornsækkene. — Det var sikkert ikke godt betalt Arbejde, 2 Mark om Dagen paa egen Kost var vel Taksten, og med gratis Brændevin. Det fortælles, at der altid henlaa 1 Td. Brændevin til fri Afbenyttelse — selvfølgelig saadan, at Brugen ikke bevirkede „Slinger i Valsen“. — Ja, Brændevinen var jo en staaende Drik i de Tider, og der fortælles ligeledes, at naar Købmanden fik Brændevin hjem fra Horsens, var det altid en hel Last med en Sandgraverbaad, der i Almindelighed rummede 5 Tons (= 10,000 Pd.). Nu ser det ikke saaledes ud, og vi siger ogsaa: heldigvis!

Prøv ogsaa en stille Aften at se gennem en af Lugerne, og de herlige Omgivelser vil bringe Hvile i Sindet. En Harmonika lyder maaske fra en enlig Fiskerskude — maaske med sine klingre Toner tolkende Længslen efter Hustru og Børn. Den kan være fra Roskilde Fjord, Grenaa, Kerteminde eller Skærbæk —

mange Steder fra stævner Kvaserne til Snaptun for at drive efter gule Aal, der om Sommeren er talrige i Horsens Fjord.

Er det selve St. Hansaften, hører du maaske et Sus i Luften. — Det er sikkert Heksene fra Samsø og Hads Herred (hvor der altid skal have været mange af dem), som paa deres Kosterkaffer jager over det gamle Pakhus, ad Bjerrelide til, hvor de som bekendt samles fra hele Jylland, før de gaar paa den lange Fart ad Bloksbjerg til.

Dog, vi maa hellere sige Stop, for ikke at blive mørkeræddel! —

Men se ud af Tagvinduerne paa de øverste Lofter, og vi har mod Sydvest Jensgaards Skove med Klejs Bakker til Baggrund, længere mod Vest Bjerrelide og den gode Købstad Horsens, over hvilken Tamdrup Kirke rager op. Ejerbavnehøj mod Nordvest over Steensballe, Skove og Bakker, og lige et Skimt af Væhr Kirke, hvor Danmarks store Statsmand, Griffenfeldt, sover den evige Søvn og giver Salmisten Ret i, at: Har vi toppet, maa vi dale! — Mod Nord de store stejle Bakker ved Hundslund, der om Vinteren, naar Sneen dækker dem, er af en betagende Skønhed. Mod Øst ser vi Gyllingenæs og Endelave, ja i klart Vejr endog Samsø og Vestborg Fyr. Inde i selve Fjorden skaber Alrø og Hjarnø Idyllen.

Efter denne spændende Loftsvandring gaar vi ned ad de knirkende Trapper og fordøjer alle de mangeartede Indtryk.“ —

*

*

*

Ja, der kunde være store Dage ved Snaptun! Naar Bønderne holdt i Kø helt oppe forbi Færgemandens Hus og ventede paa at faa de fyldte Sække tømte, og

faa andre Ting i Vognen hjem — og helst nogle lange Snapse i Maven, saa var der Travlhed. Scheelund tog godt mod alle, han havde altid tre Slags Snapse, en „Sød“, som den kaldtes, var den mildeste, den fabrikeredes i hans eget Hjem, det var en Slags Kirsebærvin; den næste i Rækken var en „Klar“, d. v. s. en Brændevinssnaps, den tredie var en „Bitter“ med Malurt i, til denne hørte der et Stykke Kandis. Kandiskoppen stod altid parat. Engang var der af Vanvare kommen Blaasten i Koppen, og den gamle Færgemand Kristian Borg fik en Knalling deraf — det smagte ikke godt. Scheelund havde sin egen Maade at spørge Folk angaaende hvilken Snaps de ønskede: Sød, Klar, Bitter? lød det fra den lille raske Mand, saa kunde Vedkommende faa, hvad Hjertet begærede.

Engang, jeg var der nede som ganske lille, sagtens med noget til min Fader, som arbejdede dér, skulde jeg med den rare Købmand ind i Butikken, jeg husker endnu, hvordan den saa ud, den er forandret meget siden. „Skal vi have en lille Sød?“ spurgte Sch., jeg stammede noget om, at jeg vist ikke kunde taale den. „Det gaar nok“, sagde Sch. og skænkede en lille rød og sød Snaps. Af bare Befippelse fik jeg den selvfølgelig forkert i Halsen. — Til mine gode Minder om ham hører, at han undertiden gav min Fader en lille „Chokoladekage“ med hjem til hver af os Børn. De var ganske smaa, indpakkede i fint Papir, vi syntes, de smagte himmelsk! — Børn fik jo ikke meget Slikkeri dengang.

*

*

*

Et velbevaret Fjerdingkarsmaal af Egetræ, som opbevares i Glud Museum, er kommet fra Snaptun, det bærer Justermærke og Aarstallet 1856, det ligesom

stedfæster Begyndelsen til den store Bedrift. En svær Diskvægt af Messing fra i det mindste Schelunds Tid staar ligesaa i Museet, den har ogsaa lidt at fortælle om. Paa et af Lofterne i Pakhuset staar en gammel Blæsemaskine til Kornrensning, der efter hvad senere mangeaarig nu afdøde Graver ved Glud Kirkegaard, Niels Jessen (Slesviger) har fortalt mig, var anskaffet allerede da han var Medhjælper der, vistnok i 1881 (han har skrevet sit Navn samt dette Aarstal paa en Bjælke). Den er lavet i Kiel og er, efter hvad Pakhuskarlene den Dag idag paastaar, den bedste Blæser i Danmarks Rige. Den blæser endnu, trods Alder og Skrøbelighed, Kornet og hele Verden en lang March.

*

*

*

Det er vist fremgaaet af ovenstaaende, at der har rørt sig et saa broget Liv i Snaptun gamle Købmands- og Krogaard, at det staar Maal med, om det ikke overgaar, hvad der endog paa én Markedsdag kunde ses i en stor Købmandsgaard i Horsens. Her færdedes *Købmænd, Pakhusfolk, Daglejere, Godsejere, Bønder, Haandværkere, Fiskere, Søfolk, Toldere, Lodser, Rejsende, Krogæster* og Gud véd hvad mellem hverandre, ofte flere Hundreder i Tal. Og alle havde travlt, alle var fornøjede, smittede af andres Humør og oplivet af de naturskønne Omgivelser.

Fremdeles er her sprudlende Liv i alt og alle, og det allermeste gaar i omtrent den gamle Gænge, blot dette, at Udviklingen følges, og der er heri en mærkelig Modsætning til Forholdene ved Søsterforretningen, Amstrup Pakhus, som jo nu skal omdannes til en Filial af Horsens Tugthus. Ideen er vist god, lad kun de Stakler, der ofte paa Grund af andre Menneskers Ondskab er kommen paa fejl Side af Plankeværket,

komme derud og om muligt faa Ro i Sindet og samle Kraft til at faa rigtig fat paa Livet igen.

Jørgen Juul fortæller, at Skibsbroen ved Amstrup, der helt igennem var en Pælebro, var bygget saaledes, at der stod svære Pæle i Bunden, helt under Vand, i disses øverste Ende var Huller til at stikke mindre Pæle i, som saa forbandtes og belagtes med Planker. En saadan Bro kan forholdsvis let tages op om Vinteren. Ved Snaptun var et Stykke Bro af lignende Art udenfor Stenbroen. Man ser, at helt igennem er det gaaet fra det smaa og beskedne til det større og bedre ved Snaptun.

Nogle af Arbejderne og Haandværkerne havde engang funden paa at kalde Gæstgiveriet „Forbedringshuset“, idet de af og til fandt Grund til at *forbedre* Kræfterne til det haarde Slid ved et lille Besøg dér. — En anden Maade at forbedre sig paa anvistes ved en Lejlighed af Hans Krag (som dog heller ikke viste sig stabil). Han var nemlig, sikkert paa Grund af et Par „Genstande“ for meget, dejset overbord fra sin Sand-skude, og gode Raad var jo dyre. Han fik dog fat i Baaden, men da han var ene Mand, var det jo ikke let at komme ombord i den igen; i sin Knibe gjorde han det Løfte, at han „*aldrig mere vilde smage en Kaffe-puns*“, men, lige idet han mærkede, at han kunde redde sig, føjede han klogeligt til: „Tænk a da!“ Situationen for Fremtiden var reddet, og det endda i dobbelt Forstand, han vilde jo sikkert næppe nøjes med at smage paa den. —

Talløse pudsige Smaatræk kunde fremføres: Her skal nævnes den gamle Original, fhv. Skipper Bonne (eller Buhne). Et smukt Billede af hans store Yacht „Anne Marie“ fra 1839 (med „Bredfok“ og „Læsejl“, hvilket ikke kan tænkes nu om Dage), findes i Horsens

Museum, af undertegnede erhvervet til dette ved en Auktion. Han begravede sin Fader paa Borres Knop, fordi der nægtedes Adgang til en Kirkegaard, paa Grund af, at den gamle var død af Pest. Bonne boede ved Snaptun til sin Død 1885.

Jeg husker endnu, at han kom til mit Barndoms-hjem med sin altid uundværlige Lærredspose, for at samle „Krusemønter“ til at blande i sin Tobak. Min Moder beordrede os Børn til at lukke Faders Værkstedsdør, for at der ikke skulde gaa et Stykke Værktøj i Købet. — Der var som bekendt Plads til mangt og meget i Bonnes Pose.

Ved Pakhuset mødte han med sin Pose, naar der lossedes eller lastedes, og til Tider var der god Forretning for Bonne med Korn, Kul o. a. Ting, men der maatte holdes Øje med ham, at det ikke skulde gaa for vidt. — Paa sine Vandringer smaastjal han jævnlig, men Folk vidste, hvor de kunde hente deres bortkomne Sager, saa det var jo ikke saa slemt, som det kunde have været.

Det er forstaaeligt, at de mange rare Ting, Snaptun Pakhus rummede, øvede en vældig Tiltrækning paa de Herrer Langfingre, og der huskes endnu adskilligt i den Retning. Om det saa var selve Mestertyven fra Bjerre m. fl. Herreder, Anders Andreassen i Glud, saa var han paa Færde dér; men det gik galt!

Han var ellers ikke tabt bag af en Vogn og aftvang endog engang under et Forhør Herredsfogden følgende Udbrud: „Ja, A. A., De er sandelig klogere end jeg!“, hvortil „Ajs Drejsen“, som han til daglig kaldtes, rask svarede: „Ellers saa det F. g. mig ogsaa galt ud for mig!“ — Han stjal dog kun fra Velhavere. Flere Gange opererede han paa Jensgaard, og nogle har endog sagt, at dette var Grunden til, at Kammerraad Glud omsider tog Ophold i København. — En Nat, antagelig i 78,

vaagnede Købmand Schelund i sit lille Sovekammer bag Kontoret ved Butikken ved, at han hørte et Brag fra Kælderhalsen udenfor. Han aabnede Vinduet, og der stod „Ajs Drejsen“ i egen høje Person og havde brudt Lemmen op! Han undskyldte sig meget: Det var af Vanvare, at han i Mørket var kommen til at træde paa Lemmen, han kom bare forbi i et lovligt Ærinde og vilde hjemad o. s. v. Schelund læste ham Teksten og lovede ham al Landsens Ulykker, ifald han oftere kom i sligt et Ærinde. Dermed slap han, og han dyede sig for Eftertiden. (Bl. a. meddelt af Møllejejer Chr. R. Skævlund, der var Lærling dengang, delte Værelse med Hr. Sch. og var Vidne til hele Tildragelsen.)

Maaske vil enkelte sige: Det her beskrevne er jo ikke ret gammelt! Men ser vi rigtigt paa Tingene og betænker den Udvikling og Forandring, der er sket siden Snaptuns Indtræden i Handelslivet, da der ikke fandtes stort andet i Købmandens Bod end *Klipfisk, Kandis, Tobak* og (raa) Kaffe samt *Brændevin og Tjære*, og i Pakhuset var der foruden *Brædder og Bjælker, Jern og Stenkul*, en Smule Kunstgødning: *Peruquano og Benmel*, samt Tilløb til *Kraftfoder, Rapskager og Palmekager*, og sammenligner man dette med, hvad der nu maa være paa Lager, saa er der dog Grund til et lille Opgør og om mulig en lille Status. Begrebet Fremskridt kan saa vel som alt andet ses fra flere Sider. — — —

Hr. Købmand Petersen, *der har givet Stødet til dette Skrifts Fremkomst*, er en merkantil Dygtighed, der ligesom ser lidt ind i Fremtiden, han forstaar at fremme, hvad der er rentabelt, rette sine Indkøb efter sine Kunders Begær og ophøre med de Arbejder, der ikke længere er tidssvarende, uden derfor at være hange for at bekoste noget, især naar det gælder hans gamle kære Pakhus. Allerede som Lejer af Forret-

SMAASTYKKER

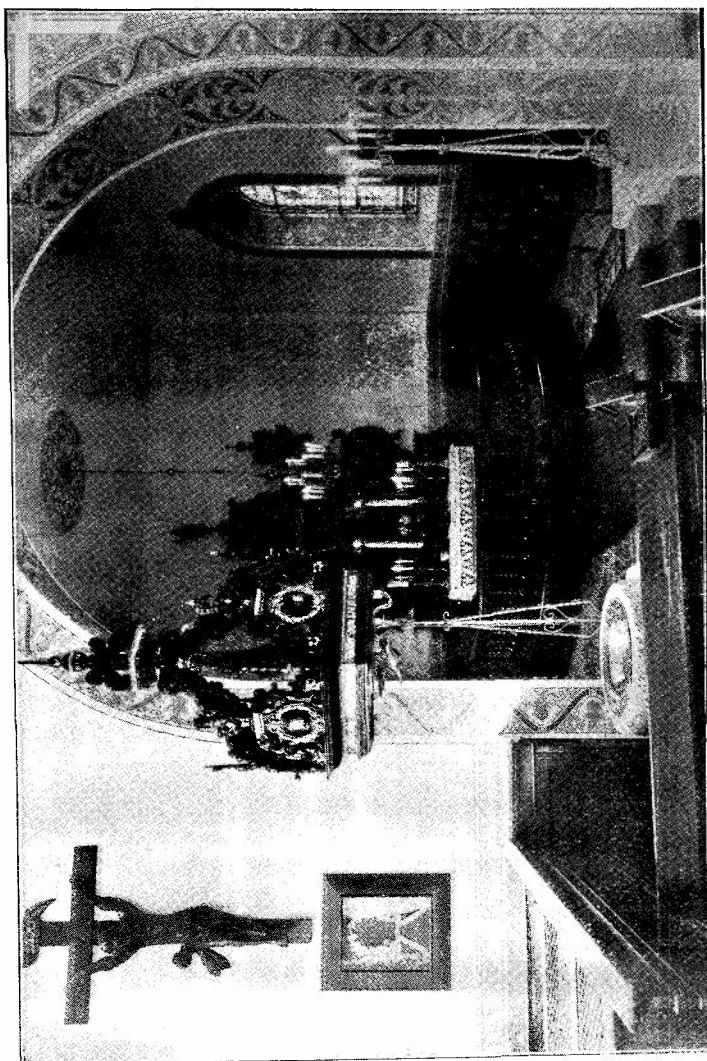
Fra Erritsø Kirke.

Det er beklageligt, naar Fortidsminder udslettes og naar gamle Bygninger nedbrydes, og ofte har jeg, skønt jeg ikke har kendt Erritsø gamle Kirke, ønsket, at jeg dog i alt Fald havde set den, før den blev nedbrudt.

Nu ligger den ny Kirke paa den gamles Plads; den blev indviet den 7. Maj 1899. For Beboerne var det sikkert ikke let at vænne sig til den nye Kirke; en Trøst har det været dem, at den gamle var brøstfældig, grøn af Fugt og Skimmel og kold.

En anden Trøst er det, at saa meget af det, der gav den gamle Kirke sit Præg, er blevet bevaret og nu i restaureret Tilstand findes i den nye. Det er den gamle Altertavle — med et ikke skønt, nyere Maleri, — den gamle Granit Døbefont og det gamle Vievandskar, som er anbragt i Vaabehuset. Ogsaa det gamle Crucifix fra det 17. Aarhundrede findes, et sjælden smukt Eksemplar.

Hertil er i de senere Aar kommen en Del Ting, som er fremdragne fra Forglemmelse. Da den nye Kirke blev bygget, blev paa en bortgemt Plads over Orgelet anbragt tre Mindetavler, som de gamle i Menigheden har savnet meget i de forløbne Aar. Disse tre Mindetavler: over tre unge Mænd fra Sognet, som faldt i Tre-Aarskrigen, over en gammel Kriger, Kaptein Christian Conrad v. Ellebrecht, og over Torden-

Erritso Kirkes Indre.

skjolds Kampfælle Peder Grib, er nu alle restaurerede og tillige med Peder Gribs Kaarde ophængte inde i selve Kirkerummet. De to sidste er restaurerede 1921 ved Bidrag af Nationalmusæet og Søløjtnant-Selskabet, de to første er istandsatte og opmalede paa Foranstaltning af Sognets Beboere med Kirkebestyrelsen i Spidsen.

Men dette er ikke det eneste, som Kirkebestyrelsen har reddet fra Forglemmelse.

Da den gamle Kirke blev nedbrudt, blev en smuk Fonthimmel, som er fra samme Tid som Altertavlen, — fra Slutningen af 1600', — henlagt paa Kirkeloftet, og der har den ligget uænset i 28 Aar. Den var meget ødelagt, da den blev draget frem, men da Musæumsinspektør Hugo Matthiessen og Kunstmaler Due fra Nationalmusæet anbefalede, at den blev repareret og da der var almindelig Stemning for at redde den fra Undergang, overdrog man i Vinteren 1927 Snedkermester Ladegaard fra Herslev, som var velkendt for sit Restaureringsarbejde i f. Eks. Hvidbjerg Kirke paa Thyholm og Vestervig Kirke, at gøre den i Stand og delvist forny den.

Med Bistand af Malermester Petersen i Herslev lykkedes det ham at bringe den smukke Fonthimmel tilbage til sin gamle Herlighed, og Pinsedag 1927 kunde den paany tages i Brug ved en Gudstjeneste, som havde fyldt Kirken til sidste Plads.

Det er et overordentlig smukt gammelt Billedskærerarbejde, som falder godt sammen med Altertavlen. Den gamle Indskrift er fornyet: »Gaar hen og lærer alle Folck. Døber dem i Faaders, Søns og den hellig Aands Nafn. Math. 28, V. 19 — 1720.« Da Duen, som har hængt over den gamle Font, var blevet borte, har Snedkermester Ladegaard meget kunstfærdig ud-

skaaret en ny, — denne svæver nu over Døbefonten, lueforyldt som store Dele af Himlen.

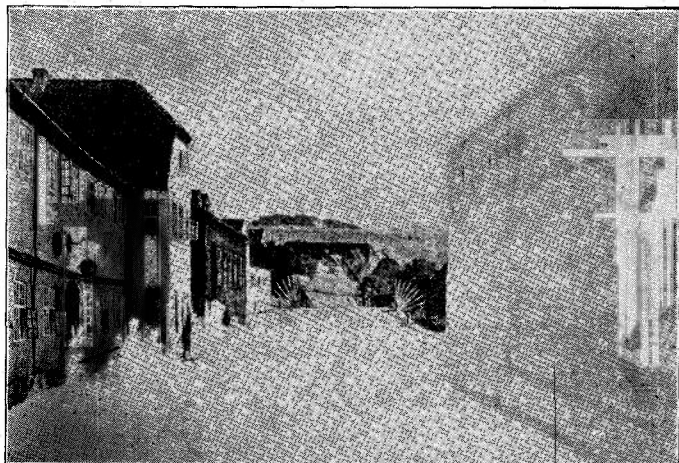
Samtidig er det gamle Alterbillede, som i ynkelig Tilstand havde ligget paa Kirkeloftet, blevet restaureret og forsynet med en passende Ramme. Ogsaa dette Arbejde blev udført af de to Herslevkunstnere, og Alterbilledet hænger nu ved Siden af de før nævnte Mindetavler paa Kirkens Endevæg.

Medfølgende Billede, der paa fortræffelig Maade viser Alterpartiet, de to kunstsmedede Kandelabre, Crucifixet og især den fornyede og restaurerede Fonthimmel, giver et Indtryk af Korets sjældne Skønhed. Det er taget af Hr. Fotograf C. Arling i Fredericia og viser ogsaa Døbefonten og det ene af de Glasmosaikvinduer, som P. Holt, Sandal, skænkede til den nye Kirke ved dens Opførelse i 1899.

Carl Hornbech.

Søndergade i Kolding 1848.

Museet paa Koldinghus har fornylig erhvervet et Billede af Søndergade i Kolding i Foraaret 1848. Billedet er et Fotografi efter et Maleri af Genremaleren Martinus Christian Wesseltoft Rørbye (født 1803 og død 1848, 29. August). Maleriet er udført i Foraaret 1848. Man ser i Baggrunden Sønderbro, hvor der er anbragt en spansk Rytter, som dog er rykket lidt til Side, saaledes at Fodgængere kan passere forbi. I Forgrunden til venstre Hamborgerherberget med Lygte over Porten og med det lovbefalede Skjold, forestillende Hamborgs Vaaben. Skjoldet betegnede, at her var det gamle Posthus. I Baggrunden paa samme Side ses Købmand Casp. Fr. Müllers Hus, og paa højre Side af Billedet er skitseret nogle gamle Huse. Foran disse sidste er der antydnet en Vogn m. m.

Billedet blev aldrig nogensinde fuldendt. I Forgrunden til venstre nogle Udkast, maaske til Træer.

Rørbye kom ofte paa sine Rejser igennem Kolding, som jo for de fleste laa paa Vejen til Udlandet. Motivet har han syslet meget med, og der skal være et lignende, mere udført Studie i Akvarel, siger Boghandler J. L. Wisbech. Hvis nogen skulde kende denne Akvarel, vil den være af megen Interesse.

P. Eliassen.

Tobaksavlens i Fredericia i det syttende Aarhundrede.

C. Behrend, den fortjente Udgiver af Katalogen over det kongelige Biblioteks Haandskrifter vedrørende dansk Personelhistorie, har for en Snes Aar siden til disse Aarbøger skrevet en Afhandling om Tobaksavlens i Fredericia i det 18. Aarhundrede (1908 S. 240 til 254). Efter en ældre Forfatter siger han, at Kurfyrsten

af Brandenburgs Soldater skal »have været de første, som forsøgte Dyrkning af Tobak i Fredericia«.

Nogle nærmere Oplysninger findes i Haderlev Brotdsregistre, som begynder i Juli 1650. Tobakken forekommer første Gang den 4. November 1663 med en Kasse Tobak, som er indført af Herman Tøns Kolk i Flensborg, saa følger ($^{21/4}$ 1664) Abraham-Kloester fra Quarnbech (Flemhude Sogn ved Kiel) med to Kasser og derefter den første Fredericia-Tobak.

I alt forekommer i det syttende Aarhundredes Regnskaber tyve Gange Tobakshandlere fra Fredericia:

1667 $^{23/8}$.	Reimer Arens	$1/2$	Kasse	Tobak.
1669 $^{30/8}$.	Hans Larsen	2	Kasser	—
1678 $^{22/4}$.	Andres Jørgensen	1	Kasse	—
1680 $^{8/2}$.	Moses Levin	1	—	—
1680 $^{11/8}$.	Moses Jacobs	2	Kasser	—
1684 $^{29/1}$.	Abraham Jacobsen	2	—	—
1685 $^{23/1}$.	—	$1\frac{1}{2}$	Kasse	—

Efter denne Tid hører vi ikke længere noget om Fredericia-Tobakker. Hovedkonkurrenten har vistnok været Jochum Krambeck i Horsens, som 1685 kom med $1\frac{1}{2}$ Kasse og 350 R Tobak, 1686 med 200 R Tobak. Han forekommer første Gang 1668 med fire Kasser Tobak, den Gang boede han endnu i Flensborg, mellem 1668 og 1683 er han flyttet til Horsens, thi i Aaret 1683 kommer han derfra tre Gange gennem Toldvæsenet i Haderslev med i alt 240 R Tobak. Fra 1687 begynder Konkurrencen fra Frederikstad.

I alt er, saa vidt Regnskaberne er bevaret, kommen gennem Tolden i Haderslev fra 1651 indtil 1690 $36\frac{1}{2}$ Kasser og 1840 R Tobak, deraf fra Fredericia 10 Kasser. Nu omstunder bruges mere Tobak.

Haderslev.

Th. O. Achelis.

To Rettelser.

Vejle Amts Aarbøger bedes gøre Plads for følgende:

Herr Søren Knudsen har i sin Afhandling: To gamle Møller stedfæstet en sjællandsk Mølle — *Aarbogen 1926, S. 193*: »Krudmøllen — som Frue Malene, sl. Albret Heins, tilhører . . . . (vistnok paa Amager — 1688).«

Dette er — rent bortset fra at Amagers Højde over Havoverfladen vel ikke tillader større Vandløb — ikke rigtigt. Det er Ørholm, ved Mølleaaen — fra Furesøen til Øresund — (nu Papirfabrik under: De forenede Papirfabrikker — p. t. ude af Drift).

Som Bevis henvises til: Mageskiftebrev ^{23/12} 1670 — refereret i *Kronens Skøder II, S. 329*. Endvidere kan henvises til *A. D. Jørgensen: Griffenfeld (Kbhvn. 1894) II, S. 199 jfr. S. 503* og den sidstnævnte Sted anførte Litteratur.

Lyngby, ^{9/8} 1927.

Ærbødigst

Erik Rosendal.

Mange Tak for Rettelsen! Jeg maa le ad mig selv fordi, jeg et Øjeblik glemte, at det var en Vandmølle, og at der sikkert aldrig har været saa kraftige Vandløb paa Amager, at de har kunnet drive Mølleværker.

Glud, 10. 12. 27.

Ærbødigst

Søren Knudsen.

I Hr. Mogens Lebech Frederiksens smukke og særdeles interessante Afhandling »*Taulov Kirke*«, S. 42, findes en Indskrift paa latinske Vers, der meddeles efter en ældre Hjemmelsmands, Hoë's, Tydning. Grav-

stenen maa allerede paa hans Tid have været meget slidt, hvilket forklarer den ganske sikkert mindre rigtige Gengivelse; thi disse gamle Præstemænd kunde deres Latin og begik ikke slige Fejl. I første Linie er *sicca terræ* umuligt; der maa læses *terræ sicca*. Femte Linie er i høj Grad mishandlet; jeg kunde tænke mig, at der har staaet: *Divino lupum baculo qui armatus abegit*. I den følgende Linie maa man læse *dilaniaret*. I sidste Linie mangler en daktyl eller en spondæ; jeg foreslaar: *In cujus verbo florida vita manet*.

Johannes Bangs Oversættelse har saa nogenlunde truffet Meningen, men er halvt Vers, halvt Prosa. Jeg vilde oversætte paa følgende Maade i Originalens Versemaal:

Bertel, sænket i Graven, til Jorden Knoglerne lævned;
 Sjælen tilbage han gav selv til den vældige Gud.
 Christi himmelske Lære for Folket han tolked med Omhu,
 Stedse med vaagent Sind stod mod Fjenden paa Vagt.
 Væbnet med Guddomsstaven forjog han Ulven og værned
 Hjorden, som var i hans Røgt, bravt mod dens glubende
 Tand.
 Ogsaa til Christus bad han med inderlig Fromhed i Hjærtet,
 Herren, hvis hellige Ord skænker udødeligt Liv.

Haderslev, 17/9 1927.

Fr. Moth.